

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Наталија Панџић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Продуктиски маркери сутираног говора у разговорном језику

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

N. Panjić

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора НАТАЛИЈА ДАНИЋ

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада ПРОЗОДНСКИ МАРКЕРИ ЦИТИРАНОГ ГОВОРА У РАЗГОВОРНОМ
ЈЕЗИКУ

Ментор ПРОФ. ДР ВЕЈНА ПОЛОВИНА

Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Н. Данић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Прозодиксички маркери цитираниог говора у разговорном
језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

Н. Рандић

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Natalija M. Panić

**PROZODIJSKI MARKERI CITIRANOG
GOVORA U RAZGOVORNOM JEZIKU**

-doktorska disertacija-

Beograd, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Natalija M. Panić

**PROSODIC MARKERS OF QUOTED
SPEECH IN CONVERSATIONAL
DISCOURSE**

-doctoral dissertation-

Belgrade, 2012

PROZODIJSKI MARKERI CITIRANOG GOVORA U RAZGOVORNOM JEZIKU

Rezime

U fokusu ovog istraživanja su promene na planu prozodije (u tempu govora, visini glasa, glasnoći) koje se dešavaju prilikom direktnog citiranja. Cilj ovog istraživanja je pronaći na koje načine govornik koristi prozodijska obeležja da bi odvojio citirani materijal od ostatka svog iskaza. Pored ovog sloja markiranja citiranog govora pratili smo i sloj paralingvističkih obeležja. U ovom istraživanju pod paralingvističkim obeležjima se podrazumevaju modifikacije glasa (nazalizacija, škriputav glas, itd.) sa jedne strane, i gestovi koji prate govor, sa druge strane.

S obzirom da je ovo istraživanje u domenu konverzacione analize, ova prozodijska obeležja su analizirana sa auditivnog aspekta, a ne sa akustičkog aspekta. Načinjen je korpus od 10 sati video-snimaka televizijskih emisija razgovornog tipa i 10 sati audio-snimaka spontanijih privatnih razgovora, koji je zatim transkribovan, i anotirani su prozodijski i paralingvistički elementi.

Analizirali smo ova prozodijska obeležja u slučajevima citiranja gde je prisutan leksičko-sintaksički marker (*verba dicendi* i novi markeri citiranja) i gde citiranje nije bilo markirano leksičko-sintaksički. Naša analiza pokazuje da promene u prozodijskim obeležjima imaju vrlo značajnu ulogu u odvajanju citiranog govora od ostatka iskaza aktuelnog govornika, bez obzira da li je citirani materijal uveden leksičko-sintaksičkim markerom ili ne. Prozodijski i paralingvistički sloj bili su od izuzetnog značaja kada je u pitanju citiranje bez leksičko-sintaksičkog markera.

U situacijama citiranja govornik koristi promene u prozodijskim i paralingvističkim obeležjima ne samo da odvoji svoj govor od citiranog materijala, već i da „imitira“ „originalnog/e“ govornika/e, da neposrednije deluje na sagovornika, kao i da evaluiru „originalni“ iskaz / sagovornika / kontekst.

Poredeći situacije citiranja u formalnim i neformalnim razgovorima, došli smo do rezultata koji ukazuju na to da su promene u prozodiji i paralingvističkom sloju veće u neformalnim situacijama, bez obzira koji je tip leksičko-sintaksičkog markera citiranja upotrebljen, kao i bez obzira da li je prisutan leksičko-sintaksički marker ili ne. Zapravo, pokazala se kao netačna opšta pretpostavka da će upotrebljavanje prozodijskih i paralingvističkih promena biti bogatije u slučajevima sa novim markerima citiranja („like“, „go“, „kao“, „krene“, itd.) u odnosu na slučajeve koji su uvedeni uobičajenim glagolima govorenja.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da prozodijska obeležja predstavljaju vrlo značajne markere citiranja, ali ne obeležavaju citiranje uvek sva prozodijska obeležja simultano. Naime, promene različitih prozodijskih obeležja mogu imati različite uloge u obeležavanju citiranja: promena nekog prozodijskog obeležja, npr. tempa govora, može markirati početak citiranja, a promena u nekom drugom prozodijskom obeležju, npr. glasnoći, može obeležiti kraj citiranja. Osim toga, promene na planu prozodije prilikom složenog fenomena kakvo je citiranje, po našem mišljenju, ne treba posmatrati odvojeno od paralingvističkih obeležja, koja imaju izuzetnu važnost u komunikaciji licem u lice.

Ključne reči: prozodijska obeležja, paralingvistička obeležja, citirani govor, *verba dicendi*, novi markeri citiranja, formalni diskurs, neformalni diskurs.

PROSODIC MARKERS OF QUOTED SPEECH IN CONVERSATIONAL DISCOURSE

Summary

This research is focused on prosodic features: speech rate (i.e. tempo), pitch and loudness as markers of direct quotation. The aim of this research is to find out in which ways the speaker uses prosodic features to separate quoted material from his own actual speech. Along with that layer of marking quoted speech, the layer of paralinguistic features is investigated as well. In this research, paralinguistic features are divided into two main categories: modifications of voice quality (nasalisation, shrieky voice, etc.) and gestures that accompany speech.

Since this research is in the scope of conversational analysis, these prosodic features were investigated by focusing on the auditory, functional aspect of speech. Our corpus consisted of 10 hours of video-recorded TV talk-shows and 10 hours of audio-recorded spontaneous private conversations, which were transcribed and annotated for prosodic variations and paralinguistic features.

We analysed these prosodic features in the cases of quotation with lexical-syntactic framings (*verba dicendi* and the new quotatives) and without this type of framings. Our analysis shows that the prosodic shifts can have very important role in delimitating speaker's actual speech from quoted speech, whether introduced by the means of lexical-syntactic quotatives or not. Prosodic and paralinguistic features were crucial in the cases where no lexical-syntactic quotative was present.

In the situations of quoting, the speaker uses variations in prosody and changes in paralinguistic layer of speech not only to delimitate his words from the words of "original" speaker, but also in order to "imitate" the "original" speaker(s), to create listener's involvement, to evaluate the "original" utterance / speaker / context.

Comparing the situations of quoting in the formal and informal conversations, our results show that the changes in prosody and in paralinguistic layer were greater in informal situations, regardless of the type of lexical-syntactic marker, or the presence /

absence of lexical marker. In fact, the general assumption that the usage of prosodic and paralinguistic features will be richer if the quotation is introduced by the new quotative (“*like*”, “*go*”, etc) than in cases where quotation is introduced by usual *verba dicendi* was proved wrong.

The results of this research show that prosodic features can play significant role in framing quoted speech, but not always all prosodic features simultaneously frame quoted speech. In other words, the changes in different prosodic features can have different roles in marking quoted material: the change in a certain prosodic feature, for example speech rate, can mark the beginning of quotation, and some other prosodic feature, such as change in loudness, can mark the end of quotation. Apart from that, changes in prosody in the complex phenomenon like quoted speech should not be investigated separately, but, we argue, along with paralinguistic features, which have very important supporting role in face-to-face conversations.

Keywords: prosodic features, paralinguistic features, quoted speech, *verba dicendi*, new quotatives, formal discourse, informal discourse.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. Prozodijska obeležja	2
1.2. Razgovorni jezik	4
1.3. Citirani govor	7
1.4. Markeri citiranja	8
1.4.1. Lingvistički markeri citiranja	9
1.4.1.1. Leksičko-sintaksički markeri citiranja	10
1.4.1.2. Prozodijski markeri citiranja	12
1.4.2. Paralingvistički markeri citiranja	13
2. Osvrt na dosadašnja istraživanja prozodijskih obeležja citiranog govora	15
2.1. Citirani govor u novijim lingvističkim istraživanjima	15
2.2. Prozodija u analizi konverzacije i analizi diskursa	18
2.3. Prozodija u citiranom govoru	22
3. Metodologija	26
3.1. Opis korpusa	27
3.1.1. Video snimci talk-show emisija i emisija debatnog tipa	28
3.1.2. Audio snimci privatnih razgovora	30
3.2. Transkripcija i anotacija	32
3.2.1. Prozodijski elementi	33
3.2.1.1. Anotacija glasnoće	33
3.2.1.2. Anotacija visine glasa	33
3.2.1.3. Anotacija tempa govora	34
3.2.1.4. Anotacija intonacionih celina	34
3.2.1.5. Anotacija pauza	34
3.2.2. Paralingvistički elementi	35
3.2.2.1. Vizuelni paralingvistički elementi	35
3.2.2.2. Auditivni paralingvistički elementi	37

3.3. Program za analizu – <i>Praat</i>	37
3.4. Ekscerpiranje materijala	39
3.5. Neki aspekti anotiranja paralingvističkih i prozodijskih obeležja	40
4. Analiza rezultata	50
4.1. Prozodijski markeri kao samostalno lingvističko sredstvo markiranja citiranog govora	52
4.2. Prozodijski i leksičko-sintaksički markeri citiranja	69
4.2.1. <i>Verba dicendi</i> i prozodijski markeri citiranja	69
4.2.2. Novi markeri citiranja	83
4.2.3. Pseudo citiranje	97
4.3. Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja	104
4.3.1. Osvrt na istraživanja neverbalnih (kinezičkih) elemenata u komunikaciji	104
4.3.2. Ekmanova i Fribenova klasifikacija gestova	110
4.3.3. Analizirani pokreti	112
4.3.3.1. Pokreti ruku	112
4.3.3.2. Pokreti glave	113
4.3.3.3. Facijalni deo – pokreti očiju	113
4.3.4. Funkcije pokreta rukama	115
4.3.5. Funkcije pokreta glavom	118
4.3.6. Funkcije pokreta očima – pogleda	122
4.3.7. Kinezički elementi kao markeri citiranja	126
4.4. Žanrovski aspekti prozodijskih obeležja citiranja	131
4.4.1. Javni vs. privatni razgovor – prozodijska obeležja	132
4.4.1.1. Tempo govora	133
4.4.1.2. Tempo smenjivanja replika	135
4.4.1.3. Intenzitet glasa	137
4.4.1.4. Varijacije tempa i intenziteta glasa – prekidanje i preklapanja	140
4.4.2. Prozodijska obeležja prilikom citiranja u javnim i privatnim razgovorima	142
5. Ponašanje prozodijskih elemenata prilikom citiranja	152
5.1. Funkcije prozodijskih elemenata prilikom citiranja	152
5.1.1. Funkcija pauze	153
5.1.1.1. Obeležja citatne pauze	154

5.1.1.2. Razlika između citatne i hezitacione pauze	156
5.1.2. Funkcija varijacije visine glasa	158
5.1.2.1. Povišeni glas	158
5.1.2.2. Sniženi glas	159
5.1.3. Funcija varijacije tempa govora	159
5.1.3.1. Ubrzavanje	160
5.1.3.2. Usporavanje	160
5.1.3.3. Nulta promena tempa	161
5.1.4. Funkcija varijacije glasnoće govora	161
5.1.4.1. Pojačana glasnoća	161
5.1.4.2. Smanjena glasnoća	164
5.1.4.3. Nulta promena glasnoće	164
5.2. Prozodijska obeležja u različitim tipovima citiranja	165
5.2.1. Citiranje realizovanog i nerealizovanog govora	166
5.2.2. Citiranje dijaloga	169
5.2.3. Citiranje (dela) iskaza i citiranje niza iskaza	171
5.2.4. Prozodijska organizacija i leksičko-sintaksički markeri citiranja	176
5.3. Problematika prozodijske i paralingvističke demarkacije citata	184
5.4. Direktno i indirektno citiranje – prozodijske odlike	197
6. Zaključci i pogled na dalja istraživanja	203
Literatura	217
Prilozi	233

1. UVOD

U razgovornom jeziku vrlo je česta pojava navođenje (tuđih) iskaza (ili delova iskaza), i u ovom radu označavamo je terminom *citirani govor*. Naime, u lingvističkoj literaturi se koriste termini *reported speech* (eng.), *virtual talk* (eng.), *discours rapporté* (franc.), koji se mogu prevesti kao „prepričani govor“, „virtuelni govor“, a mi smo se odlučili za termin *citirani govor* da bismo ga odvojili od pojma „prepričani govor“, koji se u srpskom jeziku zapravo odnosi na iskaze i delove iskaza koji su inkorporirani u govornikov iskaz bez markera koji ga odvajaju od ostatka govornikovog iskaza. Dakle, za pojavu kada govornik navodi iskaze drugih u okviru sopstvenog učešća u razgovoru i izdvaja ih (na različite načine), koristićemo termin *citirani govor*.

Sredstva koja govornik upotrebljava da izdvoji citirani govor od sopstvenih reči se mogu podeliti u dve osnovne grupe: *lingvistička* i *paralingvistička* sredstva. Pod *lingvističkim* sredstvima markiranja citiranog govora podrazumevamo leksičko-sintaksička sredstva i prozodijska, dok u okviru *paralingvističkih sredstava* posmatramo neverbalna (kinezička) sredstva i modifikacije glasa.

Osnovni predmet ovog istraživanja je utvrđivanje najznačajnijih prozodijskih markera konverzacionog fenomena kakav je citirani govor, naročito kada u iskazu nije prisutan leksičko-sintaksički marker citiranja, kao i korelacije prozodijskih i drugih sredstava markiranja citiranog govora. Cilj ovog istraživanja je da se utvrdi kako se prozodijska sredstva koriste u funkciji razdvajanja citiranog govora od ostatka iskaza govornika sa jedne strane, i da se utvrdi kako se prozodijski markeri distribuiraju u zavisnosti od prisustva ili odsustva drugih sredstava markiranja citiranog govora sa druge strane.

Polazi se od toga da se za obeležavanje citiranog govora na planu prozodije koriste: promena tempa govora, visine glasa, kao i promene intenziteta glasa, tj.

glasnoće. Pretpostavka je da će neke vrednosti ovih prozodijskih karakteristika varirati u zavisnosti od toga da li pored njih u iskazu govornika postoje još neki markeri koji izdvajaju citirani govor. Pored toga, pretpostavka je da će neka prozodiska sredstva markiranja citiranog govora preovladati u odnosu na druga u određenim situacijama, kao i da je moguće utvrditi korelaciju između prozodijskih i drugih markera: leksičkih, kinezičkih i paralingvističkih promena glasa.

Osvrnućemo se sada na osnovne pojmove koje ćemo u ovom radu istraživati, a zatim i na dosadašnja istraživanja fenomena citiranog govora.

1.1. Prozodijska obeležja

Tempo govora se u lingvističkoj literaturi definiše kao brzina govora (Kašić, 2000b; Wennerstrom, 2001: 276), odnosno ubrzavanje ili usporavanje u toku govornog procesa (Kašić, 2000b). Može biti obeležje idiolektu, ali takođe i širih lingvističkih funkcija, a to znači da se ljudi razlikuju po svojoj individualnoj brzini govora, s jedne strane, a s druge, promene u tempu mogu preneti neke semantičke, socijalne, ili pak pragmatičke informacije (Kristal, 1995: 365). I sa stanovišta individualnih osobina govornika i sa stanovišta komunikativne situacije može se govoriti o brzom, umerenom i sporom tempu (Kašić, 2000b).

Kad je variranje brzine govora uslovljeno lingvističkim razlozima: prilagođavanjem brzine govora sagovorniku, datom govornom situacijom, porukom, i sl., govorimo o tempu govora kao lingvističkom izražajnom sredstvu. Variranje brzine govora može biti uzrokovano i razlozima vanlingvističkog tipa: temperamentom, emocijama, zdravstvenim stanjem i sl., pa će tako na primer usporeni tempo govora signalizirati umor, bolest, starost, tugu, a ubrzani tempo radost, ljutnju, strah (Kašić, 2000a; Kašić, 2000b).

Brzina govora meri se brojem izgovorenih slogova u sekundi, a za potrebe nekih preciznijih istraživanja, tempo se meri trajanjem pojedinačnih segmenata (glasova) u milisekundama. Tempo govora, kao i ostala prozodijska obeležja, moguće je analizirati

u okviru situacija spontanog govora i glasnog čitanja, s tim što je pogodnije analizu sprovesti u laboratorijskim uslovima, te se u istraživanjima češće pribegava čitanom govoru (Kašić, 2000a; Kašić, 2000b, Jokanović-Mihajlov, 1996; Jokanović-Mihajlov, 1997). Istraživanja variranja tempa unutar rečenice prilikom glasnog čitanja kod izvornih govornika srpskog jezika pokazala su da postoji tendencija povezivanja ubranog tempa i uzlazne melodijske linije, odnosno usporenog tempa i silazne melodijske linije. Kada su fraze nejednake dužine, duži delovi između dve disajne pauze pročitani su bržim tempom, a sporijim kraće fraze. Pored toga, sporijim tempom su ispitanici čitali one delove rečenice koji po njihovom mišljenju nose važne informacije, a ubranim tempom delove koji nose manje relevantne informacije. Uz to, uočeno je da situacija nabiranja kod čitanja uslovljava usporeniji tempo (Jokanović-Mihajlov, 1996: 139; Kašić, 2000b).

Dakle, usporavanje ili ubrzavanje izgovara glasova, slogova, reči, fraza ili rečenica može nositi razne vrste značenja, na primer rečenica izgovorena izrazito velikom brzinom u mnogim jezicima izražava hitnost, a manjom brzinom emfazu, promišljanje, nesigurnost, a brz, odsečan tempo može signalizirati nervozu, i slično (Kristal, 1995: 169), pa je tempo jedan od važnih elemenata prozodijske organizacije govora.

Glasnoća (glasnost) – relativna jačina glasa predstavlja stepen slušne percepcije na osnovu koga slušalac nekom glasu može dodeliti mesto na skali od „tihog“ do „glasnog“. Funkcija intenziteta glasa je najuočljivija u isticanju, tj. govornik glasnije izgovara reč ili višu jezičku jedinicu kada ima nameru da ih istakne. (Kristal, 1995: 113). Međutim, ne mora se uvek pribegavati glasnijem govoru radi isticanja. U određenim govornim situacijama moguće je i tišim govorom skrenuti pažnju sagovorniku na određene delove poruke (Kašić, 2000b).

Jačina glasa je tesno povezana sa emocionalnim stanjem govornika, a može zavisiti i od nekih objektivnih, vanlingvističkih činilaca, kao što je prisustvo buke, blizina mikrofona prilikom snimanja razgovora, itd. kao i od „međusagovorničkih odnosa“, na primer: ometanje od strane drugog govornika (prekidanje i istovremeno pričanje) (Panić, 2007; Polovina i Panić Cerovski, 2011; Polovina i Panić, 2011). Pored toga, glasnoća govora je i individualna karakteristika, pa se tako govornici mogu svrstati u tihe, umereno glasne, glasne i preglasne, a glasnoća govora je u ovom smislu

uslovljena temperamentom, ličnim, porodičnim, kulturološkim navikama (Kašić, 2000b).

Visina tona (glasa) je takođe obeležje auditivne fonetike, i može se reći da se delimično poklapa sa akustičkim obeležjem frekvencije, ali između njih ne postoji direktna i paralelna korelacija. Na percepciju visine glasa, pored frekvencije, utiču i drugi faktori, naročito intenzitet glasa. Visina tona je stepen auditivne percepcije na osnovu koga se neki zvuk (ljudski glas) smešta na skali od niskog preko srednjeg do visokog. Smatra se da najjače prozodijsko dejstvo postiže upravo variranjem visine glasa, to jest varijacijama uzlaznog, silaznog i neutralnog tona (Kašić, 2000b).

Pauze u govoru se takođe proučavaju u okviru prozodije. Pauza može imati funkciju označivača (markera) granica intonacijskih grupa (tada je *neispunjena*), ili se pak javlja kad je govornik neodlučan. U tom slučaju najčešće je *ispunjena* i može se tumačiti kao paralingvistička pojava. Pauze u govoru (prekidi – tišina) mogu pored ostalih uloga imati i emfatičku ulogu, kao uostalom i da budu pokazatelji organizacije diskursa.

1. 2. Razgovorni jezik

Pre svega, neophodno je razgraničiti pojmove *razgovor*, *konverzacija*, *razgovorni jezik/diskurs*, *govoreni jezik/diskurs*, *svakodnevni jezik/diskurs*, *neformalni jezik/diskurs*, i sl. i ustanoviti neki čvršći i određeniji opseg termina **razgovorni jezik**.

Mora se napomenuti da se ovi termini vrlo često u literaturi odnose praktično na iste pojave, ili se za donekle različite pojave koristi isti termin. Zapravo, ovi termini označavaju vrlo srodne lingvističke fenomene, ali među njima postoje određeni stepeni razlika, što formalnih, što funkcionalnih.

Razgovor se u svakodnevnom rečniku koristi da označi dijalog ili polilog, koji se dešava uglavnom van formalnih uslova (između prijatelja, rođaka, poznanika, kolega) (Polovina, 1987: 36). Za razgovor u formalnim okolnostima češće se koristi

termin **dijalog**, ili **pregovor**, u zavisnosti od konteksta: politika, ekonomija, itd. i tada ovi termini mogu imati donekle šira značenja od formalnog razgovora.

Konverzacija je, može se reći, sinonim za *razgovor*, ali ipak ne potpuni sinonim, pošto se u nekim slučajevima ne mogu međusobno zameniti, na primer:

1. a) *Razgovor koji smo vodili pred njegov odlazak u Ameriku nikad neću zaboraviti.*

1. b) **Konverzaciju koji smo vodili pred njegov odlazak u Ameriku nikad neću zaboraviti.*

Ili:

2. a) *Mnogo mi koristi konverzacija preko mejla sa mentorom.*

2. b) **Mnogo mi koristi razgovor preko mejla sa mentorom.*

Iz ovih primera možemo videti da se pod *konverzacijom* podrazumeva vrlo često opštiji pojam od *razgovora*, pa je stoga u primeru 2. a) moguće zameniti reč *konverzacija* rečju *komunikacija*, a da se značenje ovog iskaza ne promeni. Ili, drugačije rečeno, pod razgovorom se podrazumeva uglavnom izgovoreni dijalog, dok pod konverzacijom možemo smatrati i pisani dijalog.

Pogledajmo sada termine *govoreni diskurs/jezik* i *svakodnevni diskurs/jezik*. Na prvi pogled bismo mogli da pretpostavimo da se oni odnose na isti lingvistički fenomen. Međutim, ako u ovo razgraničavanje pojmova i termina uključimo kontekst internet i *sms*-komunikacije, videćemo da se ovi termini ne mogu upotrebljavati kao istoznačni. Naime, u neformalnoj *sms* i *e-mail* komunikaciji je prisutan svakodnevni diskurs/jezik, ali ne i govoreni diskurs/jezik. Dakle, u sklopu **govorenog diskursa/jezika** možemo uvrstiti bilo koje *izgovorene* monologe/dijaloge/poliloge koji mogu biti i neformalni (svakodnevni razgovori, „ćaskanje“) i formalni – predavanje na fakultetu, politička tribina, propoved u crkvi, dok se **svakodnevni diskurs/jezik** ispoljava i u *izgovorenoj* i *pisanoj* formi, pa će tako i *sms*, *e-mail* i drugi oblici internet komunikacije, ukoliko su neformalnog karaktera, biti u sklopu svakodnevnog diskursa. Ovde treba svakako pomenuti problem koji je pred proučavaocima jezika kada su u pitanju neformalni oblici internet komunikacije, odnosno jezik koji se u njima javlja, tzv. *netspeak* – u smislu određivanja da li je to zapravo „govorni jezik“ koji je zapisan, ili pisani jezik koji ima karakteristike „govornog“ jezika. Pored toga, sam termin *netspeak* na neki način sugerše nam da je u pitanju *govor* (*speak*), zapravo nam predočava da je u pitanju

varijetet koji ima više sličnosti sa „govornim“ nego sa pisanim jezikom. Tvorac termina *netspeak* Dejvid Kristal navodeći sličnosti i razlike između *netspeak*-a i „govornog“, sa jedne strane, i „pisanog“ jezika sa druge (2006: 44-52), zaključuje da je *netspeak* u stvari treći, poseban medijum (2006: 52). Mi bismo *netspeak* mogli svrstati u jedan od vidova svakodnevnog diskursa, koji ima svoje specifičnosti prouzrokovane medijumom u kome se koristi.

Pozabavimo se sada određivanjem pojma **neformalni diskurs/jezik** – najpre možemo reći da su njegove osnovne karakteristike neplaniranost, neformalnost, opuštenost u izrazu, što sugeriše da je u pitanju svakodnevni govor. Međutim, ne možemo se samo ograničiti na govor, već se mora posmatrati i u sklopu pisane forme, tako da u okviru ovog pojma treba podrazumevati ne samo plan izgovorenog, već i plan pisanog, kao što je slučaj i sa svakodnevним jezikom/diskursom. Zapravo, možemo izjednačiti neformalni i svakodnevni diskurs/jezik, koji smo razdvojili od govorenog diskursa/jezika.

Kada je **razgovorni diskurs/jezik** u pitanju, možemo ga najjednostavnije označiti kao govoreni diskurs koji je neformalnog karaktera, zapravo jezik koji koristimo u svakodnevним razgovorima. Drugačije rečeno, razgovorni jezik određujemo kao jedan vid svakodnevnog – neformalnog jezika/diskursa koji se realizuje u govornom (audio-vizuelnom) medijumu. Ili, možemo ga predstaviti kao podskup svakodnevnog, tj. neformalnog diskursa i govorenog diskursa. Tako, u razgovorni diskurs možemo uvrstiti razgovore neformalnog karaktera, tj. privatne, prijateljske razgovore, ali i javne razgovore na televiziji, radiju, itd. koji nisu, strogo gledajući, institucionalnog tipa (kao što bi, na primer, bio razgovor koji se vodi između profesora i učenika/studenta prilikom polaganja usmenog dela ispita, razgovora između sudije, tužioca i advokata u sudnici, ili stručnih razgovora koji se odvijaju na naučnim seminarima, itd.).

U ovom radu korišćićemo termine *razgovorni jezik* i *razgovorni diskurs* kao istoznačne, podrazumevajući pod njima jezički sloj, žanr, koji je karakterističan za svakodnevnu govorenu komunikaciju između sagovornika. Nećemo koristiti termin **govor** umesto **jezik/diskurs**, upravo da bismo izbegli moguću terminološku nejasnost, bolje rečeno višeznačnost, na koju je još Bahtin sugerisao (1980: 243): „Neodređenu reč 'govor', koja može označavati i jezik, i proces govora, to jest govorenje, i zaseban

iskaz, i čitav neodređen dugačak niz takvih iskaza, i određeni govorni žanr (on je održao govor) – lingvisti još uvek nisu pretvorili u strogo ograničen po značenju i određen termin.“ Za Bahtina je govor realna jedinica govornog opštenja (Savić, 1993: 107). U ovom radu pod terminom **jezik** svakako ne podrazumevamo de Sosirov pojam *langue*, ni *language*, niti Čomskijev pojam *competence*, već zapravo samo jedan vid realizacije jezika, tj. jedan sloj koji se javlja u sklopu onoga što de Sosir određuje kao *govor (parole)*, a Čomski kao *jezička upotreba (linguistic performance)*.

1. 3. Citirani govor

Određenje pojma **citirani govor** kao „tuđeg“ govora u okviru iskaza bi možda bilo najjednostavnije ali svakako ne i najpreciznije i najtačnije, naročito ako se ima u vidu Bahtinov termin *tudi govor* ili *govor drugog*, koji se utiskuje u *autorski govor*. Dihotomijom „tuđi“ i „autorski“ govor Bahtin „skreće pažnju na višeslojnost iskaza koje govornici razmenjuju, a o čemu svaki istraživač mora voditi računa prilikom opisa. Baš zbog te komponente Bahtinove teorije, više je korišćena u analizi likova u romanima i pripovetkama, a manje u analizi govornika realne govorne situacije“ (Savić, 1993: 108). Kao što se može uočiti, „tuđi“ govor se javlja vrlo često u iskazima svakog govornika, i u likovima u književnim delima. Ono što „tuđ“ govor kod likova književnih dela izdvaja od njihovog govora može biti grafički predstavljeno, ili čak ne, može biti markirano određenim izrazima, ili ne. A kod našeg određenja **citiranog govora** fokusiraćemo se na intenciju stvarnog (ili fiktivog) govornika da „tuđ“ govor obeleži kao tuđ, da ga nekim sredstvima, lingvističkim mehanizmima odvoji od sopstvenih reči, tj. da sagovorniku stavi do znanja da ono što izgovara nisu njegovi sopstveni iskazi, već iskazi koje je neki drugi govornik u nekoj drugoj govornoj situaciji izgovorio. To u stvari znači da „tuđ“ govor može podrazumevati iskaze i delove iskaza, reči, fraze, itd. koje je neki govornik „pozajmio“ od nekog drugog govornika, i koje koristi a pritom ih ne obeležava nužno kao tuđe. Tako, vrlo često koristimo izraze koje koriste ljudi oko nas, a za koje u određenoj situaciji mislimo da su „zgodne“ da ih

navedemo, ali ne sa namerom da ih zaista i citiramo. Čak, u nekim situacijama bi bilo možda neobično navesti neku uobičajenu rečenicu ili izreku kao nečiji citat. Možemo još zapaziti i da se izrazi i iskazi ljudi oko nas vrlo često i nesveno nađu u sklopu naših iskaza.

I pored toga što se slažemo sa Bahtinovim gledištem da se o tuđem diskursu može govoriti pomoću upravo tog „tuđeg diskursa“, i da pritom govornik u „reči drugog“ uvodi svoje sopstvene intencije i svoje poglede na kontekst u kome su se ti tuđi iskazi prethodno ostvarili (Bakhtin, 1981: 355), ne koristimo Bahtinov termin „tuđ“ govor zbog toga što se u situacijama navođenja, citiranja sopstvenih iskaza ne može taj termin upotrebiti. Zapravo, govornici vrlo često sami sebe citiraju, odnosno navode iskaze koje su u nekoj drugoj govornoj situaciji izgovorili i taj deo svog iskaza različitim leksičkim, prozodijskim i paralingvisičkim sredstvima obeležavaju kao citiranje. Takav deo iskaza ne možemo označiti kao „tuđ“ govor, ali svakako jeste „citirani“ govor. Naravno, i prilikom citiranja sopstvenih iskaza govornik može uvoditi nove intencije u poglede na kontekst u kome su se njegovi iskazi prvobitno realizovali.

1. 4. Markeri citiranja

Pod **markerima citiranja** podrazumevaćemo sve one diskursne markere koji imaju funkciju da uvedu citirani materijal, odnosno diskursne markere koji razdvajaju citirani materijal od ostatka govornikovog iskaza.

Osvrnućemo se nakratko na skup jezičkih pojava koje funkcionišu na nivou diskursa i koje se najčešće nazivaju **diskursnim markerima**. U literaturi se ovi jezički fenomeni nazivaju još i *diskursnim partikulama* (Fischer, 2006), *signalnim frazama* (*cue phrases*) (Louwarse & Mitchell, 2003: 202-3), *pragmatičkim markerima* (*pragmatic markers*) (Fleischman and Yaguello, 2004). Nailazi se i na termin *relacije koherencije* (*coherence relations*) (Louwarse & Mitchell, 2003), koji se nekada koristi kao sinonim za diskursni marker, a nekada se koristi kao opšti termin koji uključuje sve ove fenomene. Možemo se složiti sa tumačenjem diskursnih markera koje daju

Louwerse i Mitchell (2003: 202) – diskursni markeri upućuju učesnike diskursa na koji način bi trebalo da prihvataju iskaz koji dolazi, stvarajući putanju za integrisanje različitih komponenti jezičke upotrebe u celovit, koherentan diskurs. Međutim, zahvaljujući njihovoj specifičnosti i raznovrsnosti nejasno je donekle da li je to jedna kategorija jezičkih pojava, ili su u pitanju više kategorija koje imaju slične funkcije. Da bi se ovi fenomeni definisali, neophodno je opisati njihove funkcije na nivou diskursa, a to, kao uostalom ni kod mnogih lingvističkih obeležja, nije jednostavno upravo zato što ova obeležja imaju mnogostruke istovremene funkcije, na primer – da se ustanove granice interakcije, da se daju signali, uputstva za tumačenje, da se izrazi stav, itd.

U ovom radu koristićemo termin **diskursni marker**, a kao jednu od funkcija diskursnih markera izdvajamo **obeležavanje citiranja**, pa takve diskursne markere nazivamo **markerima citiranja**. Pod citiranim materijalom podrazumevamo samo ono što govornik u okviru učešća u konverzaciji odvoji od ostatka svog iskaza upotrebljavajući različite mehanizme, tj. sredstva za obeležavanje citiranja. Kao što smo ranije naglasili, u komunikaciji je moguće i navođenje tuđih iskaza bez njihovog razdvajanja od ostatka iskaza, ali takve slučajeve ne smatramo citiranjem, jer je neophodno da govornik nešto označi kao citirani materijal da bi se to smatralo citiranjem. Drugim rečima, bitna je govornikova namera, i realizacija te namere, da nešto označi kao citiranje. U govorenom diskursu, i samim tim i u razgovornom diskursu, koji je predmet našeg istraživanja, pojavljuju se različiti mehanizmi koji omogućavaju govorniku da izdvoji citirani materijal od ostatka iskaza, i oni se mogu svrstati u dve osnovne grupe: **lingvistički i paralingvistički markeri citiranja**.

1.4.1. Lingvistički markeri citiranja

Lingvistički markeri citiranja su oni markeri citiranja koji se javljaju na nekom lingvističkom nivou, nasuprot paralingvističkim markerima citiranja koji figuriraju van okvira jezika kao takvog, to jest, strogo uzevši, van jezičkog sistema. Zapravo, reči i izrazi koji se koriste da uvedu citirani materijal, kao i modifikacije na prozodijskom planu koje izdvajaju citirani materijal od delova iskaza aktuelnog

govornika spadaju u lingvističke markere citiranja. Tako, lingvističke markere citiranja možemo svrstati u dve grupe: **leksičko-sintaksičke** i **prozodijske** markere citiranja.

1.4.1.1. Leksičko-sintaksički markeri citiranja

Pod leksičko-sintaksičkim markerima citiranja podrazumevamo reči i izraze koje govornici koriste da bi označili deo iskaza koji predstavlja citirani materijal. Najčešće su to glagoli govorenja, tj. *verba dicendi*: *reći, kazati, navesti, napomenuti* (srb.); *say, tell* (eng.), *dire* (fr.), itd. U sledećim primerima naveli smo neke karakteristične leksičko-sintaksičke markere citiranja, koje smo istakli boldiranim slovima, a citirani materijal, radi preglednosti, kurzivom:

(1) MC: (...) and suddenly we just met up there, // and **I said** *yes,*
// *I'm Michael Caine,* // and **he said** // *yes, I'm Graham Green,*
// - and I knew what he thought of the film. //

Zapravo, leksičko-sintaksički markeri citiranja ovog tipa se svode na frazu koja se sastoji od odgovarajućeg oblika glagola govorenja – najčešće je taj glagol u nekom od prošlih vremena, a nekada, zbog postizanja dinamičnosti izlaganja, govornik pribegava upotrebi glagola govorenja u prezentu:

(2) NP: a **ja mu** onda **kažem** // *nemoj da smaraš više*

Pored toga, ove fraze mogu sadržati i podatak kome je citirani iskaz upućen u razgovoru iz koga se taj iskaz „uzima“ – u primeru (2) to je **mu**. Treba svakako napomenuti da se za uvođenje citiranog materijala često koriste i glagoli koji označavaju **način** govorenja: *vikati, drati se, zapomagati, siktati, šištati*, i sl.

Osim ovih uobičajenih leksičko-sintaksičkih markera, javljaju se i tzv. **novi markeri citiranja (new quotatives)** – izrazi kao: *kao, krene* (srp.), *like, go* (eng.), itd. Kao što se može uočiti, ovo su reči i izrazi koji ne figuriraju primarno kao sredstva uvođenja direktnog citiranog govora, ali koji se u razgovornom, neformalnom diskursu vrlo često javljaju u ovoj funkciji i uglavnom se javljaju kada je u pitanju navođenje,

citiranje dijaloga, odnosno kada govornik sagovorniku navodi replike (turnuse) iz nekog razgovora. Sledeći primeri će nam ilustrovati neke od tih novih markera citiranja:

(3) NP: A onda **ona kao** *Joj, nemoj da me nerviraš!*

(4) D: I Silvana vidi da mi tu nešto znaš // domundavamo se // i **ona krene** // *jao evo je* // ja se oladio

(5) EM: yeah, //while she was watching // **she was like** // - *how?*

(6) A: and **he goes** 'do you wanna dance' ?

I go 'no no'.

he goes 'oh oh I'm sorry'.

I go 'yeah you better be',

[**I go** 'you better be'.

B: [that's hilarious

(Buchstaller, 2001)

U funkciji leksičko-sintaksičkih markera u razgovornom diskursu se javljaju i izrazi koji sadrže „klasične“ glagole govorenja, i „novi“ markeri citiranja, dok se u formalnijim kontekstima novi markeri citiranja neće javljati. Novi markeri citiranja su karakteristični za neformalni kontekst jer pri njihovoj upotrebi se vrlo obilato koriste „zvučni efekti“ i druga mimetička sredstva kojima se „glume“ prethodni događaji, tj. prethodno izrečeni iskazi – govor koji se navodi. Zapravo, kada govornik uključuje paralingvističke i neverbalne elemente u deo iskaza koji predstavlja navođenje tuđeg (ili sopstvenog) govora, on u stvari ne vrši samo citiranje, već i na neki način izvodi taj govor. To izvođenje ima ulogu da slušaoca na što neposredniji i slikovitiji način uvede u taj događaj i da poveća „dramatičnost“ i dinamičnost događaja. Možemo se donekle složiti sa Güldemannom (2001) kada kaže da su uobičajeni *verba dicendi* više fokusirani na semantiku, značenje citiranog dela, dok su novi markeri citiranja fokusirani na predstavljanje, prezentovanje celokupnog govornog događaja koji se citira.

1.4.1.2. Prozodijski markeri citiranja

Pod prozodijskim markerima citiranja podrazumevaćemo promene na prozodijskom nivou koje govornik koristi da sagovorniku stavi do znanja šta je citirani materijal u okviru njegovog iskaza. Dakle, promene visine glasa, tempa, glasnoće, kada imaju funkciju obeležavanja citiranog materijala, spadaju u ovaj tip lingvističkih markera citiranja.

Prozodijski markeri citiranja se mogu javiti zajedno sa leksičko-sintaksičkim markerima citiranja, ali se mogu javiti i samostalno. Tada, zapravo, govornik koristi samo prozodijska sredstva da signalizira svome sagovorniku šta je u iskazu citirani materijal. A tim prozodijskim sredstvima govornik dočarava sagovorniku način na koji je neko u ranijoj govornoj situaciji izgovorio taj iskaz ili deo iskaza, tj. govornik u stvari imitira prozodiju „originalnog govornika“. U sledećem primeru, gde govornik D sam sebe citira, vide se promene u intenzitetu glasa (istaknuto boldiranim slovima) i tempu govora (*ubrzano*) koje imaju funkciju da markiraju materijal koji se citira:

(7) D: (...) - *ubrzano* **profesore** // **to nije moje** // i ja krenem tako da lažem providno (...)

U primeru (8) takođe je slučaj kada se govornik ne služi leksičko-sintaksičkim markerima, već prozodijskim markerima obeležava citirani deo:

(8) MC: (...) and • and • and // but we just sat there // the four of us // - and \ ↑ *ubrzano* wh • wh • what are we gonna do *ubrzano* // (...)

Ovde možemo primetiti da je citirani segment govornik MC izgovorio ubrzanim tempom i tiše nego prethodni deo iskaza, odnosno da je posredstvom ovih prozodijskih elemenata obeležio citirani materijal. Dakle, promenom intenziteta glasa i promenom tempa govornik MC, možda imitirajući „originalnog“ govornika, označava u iskazu citirani deo.

1.4.2. Paralingvistički markeri citiranja

Ukoliko posmatramo govor kao dvodelnu strukturu *jezik–paralingvistika* (Polovina i Panić, 2010: 218), gde se pod *jezikom* podrazumevaju različiti lingvistički nivoi, a pod *paralingvistikom* neverbalni elementi (facijalna ekspresija, kinezika, proksemika, haptika i paralingvističke modifikacije glasa), i to u situacijama kada nose neko značenje koje je relevantno u komunikacionom procesu, proširujemo opseg termina *paralingvistika*. Naime, podrazumevamo pod njim ne samo namerne modifikacije glasa u funkciji prenošenja nekog značenja, već i sva ona neverbalna obeležja koja se pojavljuju u najneposrednijem vidu komunikacionog procesa, a to je komunikacija licem u lice, i koja zajedno sa verbalnim, lingvističkim kodom prenose informacije. Pored toga, treba naglasiti da ne smatramo sve neverbalne elemente, niti sve modifikacije glasa paralingvističkim kodom. Zapravo, samo oni neverbalni elementi i modifikacije glasa, npr. nazalizacija, škriptav glas, i sl., koji su od važnosti za komunikacioni proces, tj. samo one koje imaju komunikativnu vrednost svrstavamo u domen *paralingvistike*. Drugim rečima, uvodimo distinkciju između neverbalne, neintencionalne komunikacije (ili neverbalnog ponašanja) s jedne strane, i paralingvistike, koja jeste u prirodi neverbalna, ali je lingvistički relevantna, s druge strane. Dakle, ove vidove neverbalne komunikacije možemo podeliti na *vizuelne* i *auditivne paralingvističke elemente*. (Polovina i Panić, 2010: 219)

Sada kada smo utvrdili domen termina *paralingvistika* reći ćemo da su **paralingvistički markeri citiranja** zapravo svi oni elementi iz paralingvističkog koda koji imaju funkciju da označe citirani materijal. To znači da će intencionalne promene na planu neverbalnog ponašanja (promena stava govornika, facijalne ekspresije) sa jedne strane, kao i modifikacije glasa, sa druge strane, koje se javljaju prilikom citiranja nekog iskaza ili dela iskaza, i koji imaju ulogu da sagovorniku dočaraju paralingvističko ponašanje „originalnog govornika“ imati funkciju paralingvističkih markera citiranja.

Idući za ponuđenom klasifikacijom paralingvističkih elemenata u razgovornom diskursu na vizuelne i auditivne elemente, i markere citiranja iz paralingvističkog nivoa ćemo podeliti na **vizuelne** i **auditivne paralingvističke markere**. Tako, u vizuelne paralingvističke markere citiranja spadaju promene na planu *kinezičkog* (promena

položaja govornika, izraza lica, gestikulacija, itd.), dok modifikacije glasa (nazalizovani izgovor, promuklost, piskavost) spadaju u auditivne paralingvističke markere citiranja.

Važno je istaći da se markeri citiranja mogu javljati paralelno, zapravo najčešće se javljaju simultano, odnosno jedni druge ne isključuju. Drugačije rečeno, prisustvo leksičko-sintaksičkog markera citiranja ne isključuje pojavljivanje prozodijskih i paralingvističkih markera citiranja. Naravno, svakako se dešava da su neki markeri u nekim situacijama prominentniji, naglašeniji, to jest da u nekim situacijama govornik oseća da je „pogodnije“ istaći sagovorniku jedan od aspekata govornog ponašanja „originalnog“ govornika – pa će u skladu sa tim možda naglasiti vizuelne paralingvističke elemente, a donekle zanemariti, na primer, prozodijski plan.

Osim toga što se najčešće javljaju paralelno, markeri citiranja iz različitih nivoa: lingvistički i paralingvistički, i njihovih podnivoa, vrlo često se međusobno „podržavaju“. To znači da će govornik i na lingvističkom, ali i na paralingvističkom planu nastojati da „izvede“ citirani materijal, odnosno da što verodostojnije prikaže „originalnog“ govornika. Zatim, ako uvodi citirani materijal leksičko-sintaksičkim markerom „*vikao je*“, govornik će i prozodijske (npr. pojačani intenzitet glasa) i paralingvističke (npr. namrštenost, šake skupljene u pesnicu, i sl.) elemente iz „originalnog iskaza“ uvrstiti u svoje „izvođenje“.

Neophodno je pomenuti i da govornik, i pored toga što navodi (tuđ) iskaz, iz neke druge govorne situacije, može izgovarajući, tj. „izvodeći“ taj iskaz, dodati i svoj paralingvistički „komentar“ na iskaz koji citira, npr. podrugljivo se osmehnuti prilikom izgovaranja tog iskaza i time staviti sagovorniku do znanja šta on u aktuelnoj govornoj situaciji misli o tom iskazu (Sams, 2010: 3148).

Nakon ovog određenja osnovnih pojmova koji su predmet ovog istraživanja osvrnućemo se u narednom poglavlju na dosadašnja istraživanja fenomena citiranog govora.

2. OSVRT NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA PROZODIJSKIH OBELEŽJA CITIRANOG GOVORA

2.1. Citirani govor u novijim lingvističkim istraživanjima

U okviru strukturalističkih lingvističkih pručavanja citiranog govora pažnja se posvećivala mahom sintaksičkim operacijama transformacije direktnog u indirektni govor (Banfield, 1982), dok se funkcionalna gramatika bavila komunikativnim funkcijama indirektnog i direktnog govora, i njihovim međudnosom (Li, 1986; Coulmas, 1985, 1986; Haberland, 1986). Iz pragmatičke perspektive citirani govor se posmatra kao *demonstracija* (Clark and Gerrig, 1990). Naime, tri fundamentalne metode izvođenja komunikativnog čina u komunikaciji licem u lice po Klarku i Gerigu su: *indikacije*, *deskripcije* i *demonstracije* – pri čemu se demonstracije razlikuju od ostalih metoda izvođenja komunikativnog čina po tome što govornik pomoću njih omogućava sagovorniku da iskusi percepiranje onoga što demonstrira. Klark i Gerig smatraju da je najvažniji odnos razlikovanje deskripcija i demonstracija. Po njihovom mišljenju taj odnos se može svesti na odnos „ozbiljno“ – „ne-ozbiljno“ (serious – nonserious), gde su demonstracije „ne-ozbiljne“ radnje, i gde demonstracije *oslikavaju* („depict“) radnje, dok ih deskripcije *opisuju* („describe“) (op. cit. 765-767). Takođe iz pragmatičke perspektive citiranje sagledava i Lucy (1993), koji ga vidi kao fenomen refleksivnog jezika. Proučavanja citiranog govora sa stanovišta konverzacione analize (npr. Günthner, 1997, 1999; Holt, 1996, 2000; Holt and Clift, 2007), antropološke lingvistike (npr. Hill & Irvine, 1993), dijaloškog pristupa (Tannen, 1989) fokusiraju se na organizaciju citiranog govora u diskursu i interakciji, uglavnom u odnosu na narativni kontekst.

Tako, kada se posmatra funkcija koju može imati citirani govor, pokazano je da govornici koriste citirani govor da bi dramatizovali, animirali karakter iz neke druge govorne situacije – izveli njegovu ulogu, zatim da bi napravili razliku između različitih karaktera (npr. Tannen, 1989; Li, 1986; Günthner, 1997), da ožive prethodni kontekst kako bi istakli poentu narativa (Mayes, 1990), da evaluiraju prethodni iskaz, tj. iskaz koji citiraju, da svedoče (Holt, 1996), itd.

Sa teorijske i empirijske pozicije ovi pragmatički pristupi i pristupi konverzacione analize problematizuju ideju da je citirani govor izgovaranje originalnog iskaza koji se dogodio u nekom trenutku u prošlosti i u drugom kontekstu. Iako citirani govor može biti reprodukcija govora koji se desio u nekoj prethodnoj govornoj interakciji, pokazano je da govornik ne može da ispostavi doslovnu reprodukciju prethodnog govora (Clark and Gerrig, 1990; Holt, 1996; Mayes, 1990). Clark i Gerrig (1990) navode eksperimente gde su ispitanici imali zadatak da odslušaju i zatim prenesu snimljen razgovor osobama koje ga pre toga nisu čule. Otkrili su da su ispitanici u velikoj meri preoblikovali i prerađivali originalne iskaze iz tih razgovora. Taj fenomen su nazvali „selektivno oslikavanje“ („selective depiction“), polazeći od toga da direktni govor spada u demonstracije, koje imaju zadatak da „oslikavaju“ („depict“) radnje, a ne da ih opisuju („describe“), kao što smo ranije napomenuli. Pored toga, citirani govor se može sastojati i od misli i osećanja drugih (Holt, 2007; Tannen, 1989), pa se može okarakterisati kao iskonstruisani dijalog.

Kada je u pitanju odnos i izbor između direktnog i indirektnog govora, što je takođe vrlo interesantno, ističe se da je kod direktnog govora naglašeno izvođenje radnje iz govora koji se citira (Holt, 2000: 430) i da predstavlja reprodukciju reči i radnji (op. cit. 429). Clark i Gerrig (1990) i Lucy (1993) daju slična gledišta na izbor između indirektnog i direktnog govora, pri čemu Clark i Gerrig direktni govor, tj. citirani govor, vide, kao što smo ranije naveli, kao demonstraciju onoga što je govornik (originalni) činio izgovaranjem iskaza.

Pored funkcija i značenja koje može imati citirani govor i odnosa između indirektnog i direktnog govora, u fokusu istraživanja nalaze se i diskursni markeri citiranog govora. Pored „klasičnih“ sredstava za uvođenje citiranog materijala, kao što su *verba dicendi* i slični glagoli, velika pažnja se, naročito u novije vreme posvećuje tzv. „novim markerima citiranja“ („the new quotatives“): *like*, *go* (eng.), *kao*, *krene*

(srp.), *und ich so/und er so* (nem.) (Golato, 2000), koji se javljaju u neformalnom diskursu. Schourup (1983) navodi da se (*be*) *like* kao marker citiranja najviše koristi kod mlađih Amerikanaca, pripadnika bele populacije, i odnosi se na unutrašnje reakcije govornika. U nešto kasnijim istraživanjima dolazi se do zaključka da se *be like* koristi dominantno kod ženske populacije, u dobi od 18. do 25. godine, i to za uvođenje kako verbalnih izraza, tako i neverbalnih elemenata iskaza (Blyth et al., 1990). Suzanne Romaine i Deborah Lange (1991: 237) su utvrdile da se *be like* javlja u prezentu i to u prvom licu jednine. Nekoliko godina potom, istraživanja ovog fenomena pokazuju da se upotrebljavanje *be like* kao markera citiranja proširilo i na populaciju starije dobi, kao i da *be like* podjednako koriste i muškarci i žene (Ferrara and Bell, 1995). Ove autorke u istoj studiji tvrde da se *be like* upotrebljava sada već u svim licima, kao i u prošlom vremenu, što u stvari znači da se upotreba *be like* proširila i za uvođenje tuđeg govora. Dakle, *be like* se može koristiti za uvođenje citiranog govora, ili pak unutrašnjeg monologa. Pažnja se posvetila i gramatikalizaciji izraza *be like*: Romaine and Lange (1991), Meehan (1991), Buchstaller (2001).

Takođe, dosta istraživanja je urađeno kada je u pitanju *go* kao marker citiranja. Tako, Macaulay (2001) tvrdi da se kod adolescenata u Glazgovu *go* javlja najčešće kao marker citiranja – 26%, ispred *say* – 24%. U sociolingvističkim istraživanjima nastojalo se da se utvrdi učestalost pojavljivanja *go* kao markera citiranja u govoru mladića i devojaka, i pokazalo se da se *go* češće koristi od strane devojaka (Levey, 2003), kao i učestalost korišćenja ovog markera citiranja u zavisnosti od godina govornika. Cukor-Avila (2002: 3) konstatuje da postoji opšti konsenzus među istraživačima da se *go* češće javlja kod tinejdžera i mlađe populacije, a da se *say* koristi više među populacijom rođenom pre pedesetih godina dvadesetog veka. Međutim, ipak ostaje ne sasvim jasna situacija oko načina upotrebe *go* kod različitih populacija govornika (muškarci vs. žene; mladi vs. stari) kada se uporede rezultati istraživanja različitih varijeteta engleskog jezika (kanadskog, američkog, britanskog, australijskog), jer neka istraživanja pokazuju donekle kontradiktorne rezultate.

Kada je u pitanju srpski jezik, interesantno je ustanoviti u kojim situacijama preovladava korišćenje *kao* naspram *krene* kao markera citiranja, i u kom odnosu je stanje ovih markera citiranja u srpskom naspram engleskog jezika (tj. odnos *kao* vs. *like* i *krene* vs. *go*) (Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012). Upoređujući tako

situaciju kod upotrebljavanja *kao* u srpskom jeziku i *like* u engleskom, primećeno je da se i u jednom i u drugom ova reč koristi: (a) prilikom poređenja, (b) kao ispunjena hezitaciona pauza ili poštapalica, i (c) kao marker citiranja. Kada je u pitanju ova problematika u okviru engleskog jezika, Buchstaller (2001) je mišljenja da je u osnovi značenja *like* upravo *sličnost*, koja se takođe nalazi u osnovi pojmova poređenja i približnosti. Golato (2000: 35) navodi da *like* potiče od staroengleskog pridevskog značenja „koji ima oblik (nečega)“, i da se u tekstovima iz XIV veka upotrebljava kao pridev sa značenjem „na isti način“ ili „sličan“, i da su se zatim razvila dva značenja iz toga: približnost (aproksimativnost) i značenje „(kao) na primer“. Iz ovog značenja „(kao) na primer“ razvilo se uvođenje citiranog materijala. Upravo ta kompleksnost značenja ponekad ne dopušta da se sa sigurnošću tvrdi da li je u nekim slučajevima *kao* u funkciji „ispunjivača“ hezitacione pauze, ili je u pitanju marker citiranja, i ako je to slučaj, da li se citira nešto što je zaista izgovoreno u nekom trenutku, ili pak uvodi „nerealizovan“, tj. unutrašnji govor.

2.2. Prozodija u analizi konverzacije i analizi diskursa

Evidentno je da se u diskurs analizi i u analizi konverzacije nije uvek obraćala posebna pažnja na prozodijske fenomene (visina glasa, ritam, tempo, jačinu glasa – glasnoću, pauze u govoru), njihov značaj u interpretaciji razgovornog jezika i na njihovu ulogu u organizaciji diskursa. Međutim, novija kretanja na polju ovih disciplina okrenuta su baš ka prozodiji i značaju i funkcijama koja prozodijska obeležja imaju na planu diskursa.

Kada je u pitanju odnos ritma i intonacije u govornoj interakciji, idući za Halidejem, koji je razvio funkcionalni opis intonacije standardnog britanskog engleskog, identifikujući, između ostalog, pet distinktivnih oblika intonacionih kontura (Halliday, 1967a), i koji je dao veliki doprinos proučavanju intonacionog fokusa i „informacionih sistema“, odnosu između jedinica koje su uvedene u diskurs kao nove i onih koje su već date u kontekstu (Halliday, 1967b), za Hejzom (Heyes, 1995) i

drugima, Ann Wennerstrom (2001), proučava fundamentalnu ulogu ritma u lingvističkoj strukturi, i pokazuje da u govornoj interakciji ritam ima, zahvaljujući svojoj organizacionoj ulozi, vrlo jasno izraženu funkciju u procesuiranju govora. Pored toga, Wennerstrom dokazuje da se ritam prenosi u govornoj interakciji s jednog govornika na drugog, zapravo da se održava među sagovornicima. Osim toga, Wennerstrom (op.cit. 67-95) se fokusira na ulogu koju intonacija ima u koheziji i koherenciji diskursa s obzirom da učesnici u razgovoru grade mentalne reprezentacije informacione strukture pojedinačnog govornog događaja. Tako, polazeći od gledišta Sprebera i Vilsonove (Sperber & Wilson, 1995), Wennerstrom pokazuje da intonacija ima deiktičku funkciju u diferenciranju novog i već pomenutog materijala. Iz te perspektive, analizirajući materijal predavanja iz statistike, naglašava da intonacija, čak pre nego samo leksičko-gramatička struktura, daje više informacija o tome kako recipijenti (slušaoci) treba da konstruišu koherentne mentalne reprezentacije.

Kao što je pomenuto, interakcija prozodije i globalne organizacije diskursa predstavlja značajnu temu. U okviru toga mogu se identifikovati posebne problematike, kao na primer interakcija prozodije i diskursnih markera (Schiffirin, 1987), izraza kao što su *anyway, you know, well, so, oh*, itd., koji mogu biti višeznačni, a intonacione konture izdvajaju ih kao diskursne markere od ostalih mogućih značenja. Ferrara (2001: 117-129) tako pokazuje da diskursni marker u engleskom jeziku *anyway* može imati tri različita značenja, od kojih svako ima svoju distinktivnu intonacionu konturu. Vrlo značajna su i istraživanja koja se fokusiraju na interakciju tona i intonacije u okviru proučavanja diskursnih markera u tonskim jezicima, pa tako Li-chiung Yang (2006) daje vrlo interesantne podatke iz mandarinskog kineskog. Naime, kako Yang (op. cit.: 283) naglašava, „fascinantni aspekt diskursnih markera u mandarinskom kineskom je međuodnos kineskog tonalnog sistema i prozodijskog izraza koji je prisutan u spontanom govoru.“ Tako, osnovno pitanje koje se postavlja je kako se uz pomoć prozodije uklanjaju višesmislenosti u značenjima diskursnih markera, s obzirom na to da u mandarinskom kineskom, kao i u drugim tonskim jezicima, postoje leksički tonovi, tj. tonske razlike koje imaju distinktivnu funkciju na planu značenja reči. Navodeći kao jedan od primera te paradigme reč *ranhou* („onda“), koja i u mandarinskom kineskom može imati i funkciju markera nastavljanja, kontinuiranja, ukazuje na to da se u funkciji ovog markera ova reč tonski na neki način uprošćava, odnosno gubi uzlazno-silaznu

formu – dobija uzlaznu konturu, kraće se izgovara i takođe biva vrlo često interpolirana. Na osnovu dobijenih podataka i za druge mandarinske diskursne markere, Yang zaključuje da diskursni kontekst, položaj u iskazu, leksičko značenje i prozodija zajedno doprinose pravilnoj interpretaciji specifičnih odnosa između iskaza, uvedenih diskursnim markerom. U slučajevima kada govornik koristi diskursne markere da signalizira specifičan kognitivni odnos prema onome šta govori (npr. različit stepen sigurnosti ili nesigurnosti, ili ukazivanje na to koliko je informacija nova), ili specifičan emocionalni odnos prema onome šta govori (ljutnja, zabrinutost, zadovoljstvo, i sl.) i leksičko značenje, i kontekst, i pozicija u iskazu imaju značaja, ali prozodija je ta koja igra dominantnu ulogu.

Drugo važno pitanje u okviru globalne organizacije diskursa je struktura teme ("topic structure"), (Yule, 1980), gde je ustanovljeno da postoji tendencija da se jedinice teme ("topic units") razgraničavaju promenama u visini i intenzitetu glasa. Tako, uvodi se termin *paraton* za jedinicu teme u govornom jeziku, po ugledu na *paragraf* u pisanoj formi.

U usmenim narativima prozodija je jedan od ključnih elemenata – prozodijska obeležja podržavaju strukturu narativa, pored toga što imaju ulogu u pokazivanju emocija i stavova. Wennerstrom (2001: 200-229) pokazuje da se u mnogim slučajevima leksičko-gramatička obeležja koja u literaturi imaju status evaluativa (evaluativni jezik) poklapaju sa prenaplašenim prozodijskim obeležjima. Tako, u usmenim narativima, diskursnom žanru koji po definiciji uključuje 'evaluaciju' – predstavljanje govornikovog stava, tačke gledišta, kao i emotivno stanje, efekti koji se postižu promenama visine glasa, jačine glasa, modifikacije boje glasa, tempa, itd. vrlo su česti. Govornik, navodi Wennerstrom, koristi pojačane prozodijske forme da bi npr. dramatisovao vrhunac događaja koji prepričava, odnosno da bi dodatno naglasio ono što spada u evaluativni jezik. Zapravo, može se reći da u evaluativna sredstva, pored leksičko-gramatičkih, spadaju i prozodijska obeležja, i da ta dva načina evaluacije govornici uglavnom koriste simultano. Ono što Labov naziva 'ekspresivnom fonologijom' (Labov, 1972, navedeno u Wennerstrom, 2001: 205), spada u *interne evaluacije*, zajedno sa leksičkim i gramatičkim mehanizmima, dok *eksternom evaluacijom* Labov smatra onu pojedinačnu klauzu kojom narator prekida naraciju da iskaže svoje gledište.

U analizi konverzacije prozodija ima takođe značajno mesto. Sacks, Schegloff, Jefferson (1974) uzimaju u obzir mnoga prozodijska obeležja, kao što su dužina pauze, produžavanje vokala, intenzitet glasa, intonacija, kvalitet glasa. Fokusiranost i na prozodiju u domenu konverzacione analize proističe i iz toga što se interakcija 'licem-u-lice' zasniva na ulančavanju konverzacionih događaja, kao i na reakcijama učesnika na prethodni kontekst, gde prozodija ima vrlo značajnu ulogu. Uloga prozodijskih elemenata prilikom, na primer, smenjivanja govornika, vrlo je bitna, pa se tako sa velikom pažnjom proučavaju pauze u govoru, njihova dužina trajanja, i sa tim u vezi sinhronizacija replika-turnusa. Tako, prozodijska obeležja doprinose učesnicima u konverzaciji da anticipiraju kraj replike-turnusa i da na taj način izbegnu ili skrate tišinu koja potom može da nastupi (Wennerstrom, op.cit.: 169). Pored toga, važno je pomenuti pojam *sugnali kontekstualizacije* ('contextualization cues') koji je uveo Gumperz (1971, 1982, 1992), a koji se odnosi na one pokazatelje uz pomoć kojih sagovornici prilagođavaju svoje interpretacije u toku same konverzacije.

Mikroanalitički pristup karakterističan za konverzacionu analizu iziskivao je i sisteme transkripcije koji će uvrstiti i prozodijska obeležja, pa su tako Gumperz (1982), Schiffrin (1987), Tannen (1984) elaborirali sisteme za enkodiranje prozodijskih elemenata u svoje transkripte. Ovi sistemi uključuju simbole za dužinu trajanja sloga i pauze, tempo, glasnoću, naglasak, i različite intonacione fenomene, dajući im tako centralnu ulogu u proučavanju konverzacije.

I u sferi pragmatičkih istraživanja, u teoriji govornih činova, vrlo je bitna uloga prozodije. Još je Ostin (Austin, 1962:74) ukazao na to da su ton, kadenca i emfaza sredstva koja mogu poslužiti kao alternativa eksplicitnim performativima. Ilokuciona snaga iskaza vrlo je tesno povezana sa prozodijom, pa se tako istražuje gde pripada značenje proizvedeno intonacijom u modelu teorije govornih činova (Ward & Hirschberg, 1985). Na primer, neka intonaciona kontura može proizvesti određeni govorni akt, nezavisno od leksičko-gramatičke strukture iskaza. Wennerstrom (2001: 136) je mišljenja da bi, s obzirom da se u sadašnjim okvirima intonacija vidi kao sistem lingvističkog značenja, odnosno gde je intonacija shvaćena kao deo lokucije, bilo preciznije reći da ilokuciona snaga preneti intonacijom može da bude direktna ili indirektna, kao što i ilokuciona snaga koja je preneti leksičko-gramatičkom strukturom može da bude direktna ili indirektna.

2.3. Prozodija u citiranom govoru

Na planu prozodije i njene uloge u organizaciji diskursa takođe su prisutna proučavanja odnosa prozodijskih obeležja i citiranog govora, tj. funkcije koju prozodija ima u uokviravanju i obeležavanju citiranog materijala. Tako, Susanne Günthner (1999: 686) kaže da učesnici u svakodnevnim razgovorima takođe koriste „polifone strategije“ koje je Bahtin (1981) nazvao „heteroglosijom“, i „raslojavanjem glasova“, a koje se u citiranju u svakodnevnim razgovorima, za razliku od literarnih tekstova, postižu najčešće korišćenjem prozodijskih sredstava i glasovnim modifikacijama. Zapravo, ono što Vološinov (1987) naziva „govornom interferencijom“ (citirano u Günthner (1999: 705)), dešava se i u citiranom govoru: jedan iskaz istovremeno pripada dvema osobama – govorniku koji citira i govorniku koji je citiran, pripada dvama svetovima – svetu iz priče i svetu u kome se aktuelni govor odigrava, nosi dve tačke gledišta – perspektivu govornika koji je citiran i ironičnu, evaluativnu, itd. perspektivu onoga koji citira. Da bi govornik infiltrirao komentare u citirani materijal i proizveo tu polifoniju, višeglasje, tj. „raslojavanje glasova“, služi se vrlo obilato prozodijskim sredstvima i modifikacijama glasa, zaključuje Günthner (op. cit.: 705).

Zaključci istraživanja pokazuju da postoji saglasnost da i direktno i indirektno citiranje bivaju obeleženi specijalnim prozodijskim sredstvima (Brünner, 1991; Günthner, 1997, 1998; Couper-Kuhlen, 1998; Klewitz & Couper-Kuhlen 1999). Prema Klewitz & Couper-Kuhlen (1999) prozodijska sredstva uključuju promene u visini glasa (registru), promene glasnoće, tempa govora, i nekad velike promene u kvalitetu glasa, npr. šaputanje, piskutav glas, itd. Tako, može da se pretpostavi da se prozodijsko obeležavanje citiranog govora koristi ne u funkciji gramatičkog obeležavanja citiranog materijala, niti za reprodukciju fonoloških karakteristika „originalnog iskaza“, što se često u lingvističkoj i filozofskoj literaturi moglo videti, već pre u funkciji nezavisnog komentara (Kasimir, 2008: 68).

Fonetski orijentisano istraživanje bazirano na materijalu citiranog govora izvučenog iz spontanijih razgovora pokazuje da postoje značajne razlike u opsegu visine glasa kod „samocitiranja“ sa jedne strane, i citiranja drugog, sa druge strane (Bertrand & Espesser, 2002). Do vrlo interesantnih zaključaka došla su fonetski orijentisana

istraživanja koja su sproveli Grosz i Hirschberg (1992) i Jansen i dr. (2001), takođe bazirana na korpusu. Grosz i Hirschberg su u istraživanju koristili govorni materijal koji su izgovarali profesionalni spikeri na radiju i originalne tekstove sa radija. Nastojali su da ustanove kako anotatori određuju šta je citirani materijal kada imaju samo zvučni zapis (prva grupa ispitanika), a kako kada imaju pored zvučnog zapisa i tekst koji su spikeri pročitali (druga grupa ispitanika). Ustanovili su da su obe grupe ispitanika prepoznavale citiranje na osnovu većeg opsega visine glasa i pada intenziteta glasa na kraju rečenice. Ipak treba imati u vidu da su taj govorni materijal izgovarali govornici koji su profesionalni spikeri, dakle da je ta vrsta prozodijskog obeležavanja citiranog materijala prisutna kod treniranih spikera, pa ostaje da se vidi koje prozodijske mehanizme koriste govornici u svakodnevnim, razgovornim situacijama. Jansen i dr. (2001) su takođe ustanovili da direktni citirani govor korelira sa većim opsegom visine glasa, i da postoji velika verovatnoća da će se granice citiranih iskaza poklapati sa granicama intonacionih fraza. Kasimir (2008) pokazuje da se delovi koji sadrže citirani materijal, a koji su naglas čitani, značajno prozodijski razlikuju od njihovih odgovarajućih spontano izgovorenih realizacija. Naime, ispitanici su se koristili prozodijskim sredstvima za markiranje citiranog materijala u mnogo većoj meri prilikom čitanja novinskih i literarnih tekstova, nego što su to činili kada je bio u pitanju spontani govor, što autora navodi na zaključak da se u spontanom govoru prozodijska sredstva dopunjuju nekonvencionalnim i ne u potpunosti konvencionalnim sredstvima (paralingvističkim i sl.) (op.cit.: 76-77).

Vrlo je interesantna uloga prozodije u obeležavanju kraja citiranog materijala, tj. označavanju završetka citiranog govora. Naime, nije uvek jednostavan zadatak odrediti u spontanom, razgovornom diskursu gde se citiranje završava. Oliveira & Cunha (2004) su na materijalu brazilskog varijeteta portugalskog jezika istraživali ulogu koju prozodija ima u obeležavanju kraja citata. Merili su dužinu trajanja pauze, promene u intenzitetu glasa, visini glasa i visinu graničnog tona. Ustanovili da su pauze koje nastupaju posle kraja citiranja duže u odnosu na pauze u govoru koje se javljaju u drugim slučajevima (325msec : 244msec), kao i da se snižavanje graničnog tona, koje se takođe može uzeti kao jedan od markera kraja citata, zapravo više vezuje za kraj teme, pa se stoga ne može smatrati pouzdanim pokazateljem završetka citata. Kada je u pitanju intenzitet glasa, istraživanje je pokazalo da on opada na kraju citata, tj. da je

granica između citiranih iskaza i drugih iskaza markirana značajnom razlikom u intenzitetu glasa, što se slaže i sa podacima koje su izneli Grosz i Hirschberg (1992), čiji se korpus sastojao, kao što je ranije navedeno, od materijala koji su izgovarali profesionalni spikeri, dok je u korpusu Oliveira i Cunha zastupljen spontani govor. Promene u visini glasa su u ovom istraživanju bile najjasniji marker granice citiranog materijala, pa autori sugerišu da ovo prozodijsko obeležje igra vrlo značajnu ulogu u ustanovljavanju granica citata. To znači da, u slučajevima kada je problematično utvrditi gde se citat završava, promene u visini glasa mogu i samostalno imati delimitativnu funkciju.

Pored toga, u istraživanja se uvodi i problematika postepenog prelaska sa citiranog govora na aktuelni, sopstveni govor. Na materijalu nemačkog razgovornog jezika ovaj fenomen je obradila Vlatten (1997) (navedeno u Bolden, 2004: 1107), koja navodi da je granica između citiranog govora i iskaza koji slede citate nejasna, naročito u slučajevima samocitiranja prošlih odluka, gde se tranzicija sa citiranog govora postepeno odvija i on poprima karakteristike aktuelnog govora. Boldenova, istražujući ovu problematiku na materijalu ruskog razgovornog jezika, dodaje da se ova pojava može javiti i u slučajevima kada govornik navodi informacije koje se ne mogu nedvosmisleno pripisati niti aktuelnom govorniku niti osobi koju taj govornik citira (ukoliko su različite), kao i kada se navode opšte poznate istine, generalizacije, i sl. (Bolden, 2004: 1107).

Citiranje „unutrašnjeg govora“, tj. „neizgovorenih misli“ vrlo je značajna tema i kada su u fokusu prozodijska obeležja, upravo zbog toga što se taj unutrašnji govor nije u prošlosti fizički, tj. govorno realizovao, pa se svakako ne može posmatrati kao ponovno realizovanje u aktuelnom kontekstu. Kako navodi Sams (2010: 3155), ne izdvajaju se neka specijalna prozodijska obeležja koja signaliziraju da je u pitanju citiranje unutrašnjeg govora, već prozodijski pokazatelji zavise od psihološkog stanja koje unutrašnji govor oslikava. To isto važi i kada su u pitanju „budući dijalozi“, odnosno nerealizovani dijalozi koji se, po mišljenju govornika, mogu ostvariti u budućnosti (Sams, op. cit.: 3156). Zapravo, u ovim situacijama govornici koriste prozodijska, ali i paralingvistička (auditivna i vizuelna) sredstva da prenesu svojim sagovornicima kako bi ove reči i iskazi mogli biti izgovoreni, a ne samo da bi ih markirali kao citirane. Drugačije rečeno, ovakvi tipovi citiranja mogu se i dalje smatrati

demonstracijama (Clark & Gerrig, 1990), ali demonstracijama psiholoških stanja, a ne demonstracijama određene situacije.

Istraživanja na polju prozodijske organizacije diskursa, pragmatičke uloge prozodije i doprinosa prozodijskih elemenata u govornoj interakciji, a samim tim i prozodijskih markera citiranog govora, dragocena su za oblasti automatskog prepoznavanja govora, automatske transkripcije, sistemâ za razumevanje dijaloga, itd. Da bi takvi sistemi generirali što prirodniji govorni output koji bi prenosio korisniku i bitne diskursne informacije, ili da bi mogli adekvatno da interpretiraju citirani govor, neophodno je znati kako su informacije koje se tiču diskursnog konteksta prozodijski uobličene.

Imajući u vidu da proučavanje prozodije može dati podatke o informacionoj strukturi diskursa, kao i o procesuiranju diskursa (Damron, 2004), možemo reći da varijacije intenziteta glasa i brzine govora i njihove međusobne kombinacije, kao i druga suprasegmentna obeležja, pokazuju kako govornik organizuje iskaze ne samo u okviru svog doprinosa u konverzaciji, već i kako postavlja svoje iskaze u odnosu na doprinos sagovornika, kao i u odnosu na celokupan vanlingvistički – situacioni, psihološki, socijalni kontekst (Polovina i Panić Cerovski, 2011). Samim tim, osvetljavanje prozodijskih, ali i drugih mehanizama – paralingvističkih (auditivnih i vizuelnih), kojima se postiže odvajanje citiranog materijala od ostatka iskaza govornika vrlo je aktuelna tema.

3. METODOLOGIJA

“Writing systems have never developed ways of representing anything that even approaches the range of spoken prosodic phenomena, and in that sense, written language is seriously impoverished.”

Wallace Chafe (1994: 43)

Budući da je ovo istraživanje orjentisano na ulogu koju prozodija ima u obeležavanju citiranja, kao i na međudnos prozodijskog plana sa drugim lingvističkim nivoima, kao i paralingvističkim elementima prilikom citiranja, primenili smo korpusnu metodu. Ove fenomene u razgovornom jeziku posmatrali smo u okvirima analize konverzacije, te se nismo detaljnije koristili akustičkom analizom govora, tj. podacima koje daju programi za akustičku analizu govornog izraza. Dakle, polazimo od toga da je za ovakvu analizu prozodije u konverzaciji utisak ljudskog subjekta relevantan, i zapravo jedini koji je na raspolaganju učesnicima u svakodnevnoj komunikaciji. Pošto se ovo istraživanje bavi načinima na koje govornik prozodijski uobličava segmente koje predstavlja kao citiranje, kao i funkcije koje ostvaruje citirani segment, te kako se te funkcije markiraju suprasegmentnim elementima, nije bilo neophodno govorni materijal iz korpusa akustički analizirati. U nekim slučajevima koristili smo se ovom metodom (kompjuterski program *Praat*), ali samo radi eventualne provere statusa nekih elemenata, tj. u slučajevima kada je određivanje njihovog statusa bilo sporno.

Stoga, s obzirom da smo se u ovom istraživanju kretali u okvirima analize konverzacije, nije bilo neophodno za analizu uzimati akustičke podatke, već smo se fokusirali prvenstveno na auditivni pristup. Taj pristup nam omogućava da prozodijske

fenomene koje smo proučavali u sklopu ovog istraživanja sagledamo onako kako učesnik u svakodnevnoj konverzaciji sagledava – dakle, kada su u pitanju visina glasa, zatim intenzitet glasa, kao i tempo govora, beležili smo i analizirali *relativne (subjektivne) vrednosti*, a ne apsolutne (objektivne).

U ovom delu rada biće prikazan korpus koji je korišćen u istraživanju, i biće reči o modelima transkripcije i anotacije koji su upotrebljeni za obeležavanje materijala iz korpusa. Pored toga, u osnovnim crtama biće prikazan i kompjuterski program za akustičku analizu glasa *Praat*.

3.1. Opis korpusa

Korpus je načinjen od video snimaka emisija razgovornog tipa (*talk-show*), video snimka emisija debatnog tipa i audio snimaka neformalnih razgovora. Ukupna dužina trajanja emisija iz korpusa, tj. video snimaka je 10 sati, kao i audio snimaka privatnih, neformalnih razgovora.

Ovakav odabir tipova emisija i razgovora je napravljen upravo jer je zadatak ovog istraživanja da se ispita na koji način se citiranje prozodijski markira u govornom jeziku, tj. govornoj interakciji, bila ona javna ili privatna, manje ili više neformalna. Pored toga, neophodno je za ovo istraživanje ustanoviti i kojim se sve prozodijskim sredstvima postiže označavanje citiranja u zavisnosti od toga da li je u pitanju privatni ili javni diskurs, odnosno ustanoviti da li postoje neki specijalni prozodijski mehanizmi koja se koriste češće u određenim govornim situacijama, a ne tako često u drugim, tj. ukazati na neka karakteristična prozodijska obeležja citiranja u određenim tipovima govorne interakcije.

3.1.1. Video snimci talk-show emisija i emisija debatnog tipa

Talk-show emisije su na srpskom, engleskom i francuskom jeziku, i emitovane su krajem 2004. godine i u prvoj polovini 2005. Emisije na srpskom jeziku su: *Beograd noću* (Studio B), *3 pa 1* (RTV Pink); na engleskom: *Oprah Show* (emitovano je na HRT-u), *Parkinson* (emitovano na BBC Prime); na francuskom: *On ne peut pas plaire à tout le monde* (TV5). Glavni razlog za odabiranje baš ovih emisija bio je taj što su ove emisije sličnog tipa, tehnički i donekle sadržinski. U njima je prisutan voditelj, gosti (najmanje jedan – npr. u *Parkinson*-u), svi oni sede u studiju; najčešće je prikazan na ekranu njihov gornji deo tela, pa je tako moguće uočiti i najrelevantnije pokrete koji sagovornici prave tokom konverzacije, jer se, pored prozodijskih karakteristika citiranog govora, u ovom istraživanju nastojalo obuhvatiti i paralingvističko (audio i vizuelno) ponašanje govornika u situacijama citiranja govora. Razgovor voditelja i gostiju u studiju nije prekidano, osim kod emisija *Oprah Show*, gde se na svakih 5 minuta prikazuje kratak (1-2 min) prilog (najčešće o gostu koji treba da se pridruži dotadašnjim sagovornicima, ili pak o projektu povodom koga je gost pozvan u emisiju).

Emisija *Beograd noću* Studija B imala je ukupno tri učesnika – razgor se vodio između Dragane Čosić, voditeljke, i njena dva gosta: profesorke sa Fakulteta političkih nauka i poznatog beogradskog manekena. Može se reći da je osnovna tema emisije bila život mladih nekad i sad, tj. uticaj okruženja, sociološkog konteksta na ponašanje mladih ljudi u našoj zemlji.

U emisiji *3 pa 1* TV Pinka gosti voditeljke Tanje Vojtehovski su poznate ličnosti i njihova dva prijatelja, koji su inače široj javnosti nepoznati. Voditeljka u prvom delu emisije razgovara sa prijateljima poznate ličnosti, a u drugom delu ta poznata ličnost im se pridružuje, dakle ukupno je četiri učesnika. U korpus je ušla emisija u kojoj je gost bio Zoran Drakulić i njegova dva prijatelja, u kojoj oni razgovaraju o zanimljivim situacijama iz prošlosti i prijateljstvu koje ih spaja.

Opra Vinfri je emisiju koju smo je uvrstili u ovaj korpus posvetila promociji animiranog filma *Shrek 2*, pa su gosti voditeljke glumci koji su „pozajmili“ glasove likovima ovog filma. Opra sa njima razgovara i o filmu, ali i o njihovom privatnom životu.

Majkl Parkinson u svoju emisiju dovodi jednog gosta, tako da se konverzacija u ovoj emisiji vodi između dva učesnika. U korpusu je emisija u kojoj je Parkinsonov gost britanski glumac Majkl Kejn. Njih dvojica razgovaraju o Kejnovom životnom putu, odnosima sa porodicom, kao i sa kolegama, o interesantnim situacijama iz Kejnovog života, privatnim i javnim.

On ne peut pas plaire à tout le monde kanala TV5 ima dva voditelja: Marc-Olivier Fogiel i Guy Carlier. Međutim, oni ne učestvuju ravnopravno u razgovorima sa gostima – dominantniji voditelj je Marc-Olivier Fogiel. Emisija je posvećena promociji novog albuma Mireille Mathieu, pa je ona gost dvojice voditelja, dakle razgovor ima tri učesnika. Oni razgovaraju o njenom albumu, ali i o njenom privatnom životu, stavu prema karijeri itd.

Emisije debatnog tipa koje smo uvrstili u korpus za ovo istraživanje su *Utisak nedelje* TV B92, *Poligraf*, takođe sa TV B92, i *Tarča* sa slovenačke državne televizije RTV Slovenija.

Odabrali smo emisije *Utisak nedelje* i *Tarča* zato što su ove emisije dosta slične po koncepciji – i jedna i druga se bave aktuelnim problemima i voditeljke obe emisije pozivaju u studio goste koji imaju zadatak da izraze, najčešće sućele, svoja gledišta povodom pojava i problema koji se u društvu i državi javljaju. I u *Utisku nedelje* i u *Tarči* pred gledaocima su samo voditeljka i gosti, nema publike u studiju (kao što je slučaj u nekim drugim emisijama koje se takođe bave sličnom problematikom, npr. *Da, možda, ne, Ključ* na RTS-u). I u jednoj i u drugoj emisiji voditeljka postavlja problem o kojem treba raspravljati, odnosno koji treba analizirati u toku emisije, i daje na kraju emisije konačan zaključak do koga su u toku debate došli. I u jednoj i u drugoj emisiji broj gostiju nije uvek isti, tj. može da varira u zavisnosti od problematike kojom se data emisija bavi.

Poligraf se donekle razlikuje od ove dve emisije, između ostalog i zato što je broj učesnika uvek isti: voditelj Jugoslav Ćosić (ili Antonela Riha) i jedan gost. Pored razlike u broju učesnika u debati, ove emisije se razlikuju i po trajanju: *Utisak nedelje* traje dva sata, *Tarča* jedan sat, dok *Poligraf* traje trideset minuta. Osim toga, a i zbog toga, ove emisije se razlikuju i po „dinamici“. U *Poligrafu* u prvom minutu emisije voditelj daje kratak uvod i kratko predstavlja gosta, i odmah počinje pitanjem koje je vezano za aktuelnu problematiku koju je naveo u uvodu, dok u *Utisku nedelje* posle

kratkog voditeljkinog uvoda i predstavljanja pozvanih gostiju sledi kratka pauza za reklame, a nakon toga se pristupa diskusiji u studiju, tj. voditeljka postavlja pitanja (uglavnom upućena tačno određenom sagovorniku, mada se dešava da goste pusti da odgovore redosledom koji oni sami odrede). Tokom emisije se ne puštaju prilozi istraživačkog tipa, a jedini prilozi u *Utisku nedelje* su *Predlozi* za utisak nedelje. U *Tarči* voditeljka postavlja na početku emisije problem, odmah zatim sledi duži prilog o tom problemu, u kome su obuhvaćena različita gledišta i tumačenja sa više aspekata, od sagovornika koji nisu gosti pozvani u studio. Nakon tog opsežnog priloga sledi rasprava u studiju. U *Utisku nedelje* posle *Predloga* slede direktna telefonska uključanja gledalaca koji glasaju za određeni utisak, kratko prokomentarišu svoj izbor, i eventualno postavljaju pitanje nekom od gostiju. Ovaj „drugi“ deo emisije počinje uglavnom sat i 15 minuta od početka emisije, tj. 45 minuta pre kraja emisije, predlozi i glasanje gledalaca traje oko 20 do 30 minuta, pa gosti imaju oko 15 minuta da odgovore na pitanja gledalaca (zapravo, voditeljka najzanimljivija i najprovokativnija pitanja koja su u vezi sa temom emisije ponovi svojim gostima), a zatim i gosti glasaju za neki od predloga. Deo emisije sa *Predlozima* nije transkribovan, kao ni voditeljkin konverzacija sa gledaocima koji se uključuju u emisiju, pošto smo se fokusirali samo na razgovor učesnika koji su u studiju. Nakon toga voditeljka pravi kratak osvrt na temu emisije, daje kratak zaključak o aktuelnom problemu i kratko objavljuje emisiju. Razgovor učesnika u *Utisku nedelje* traje oko 1 sat i 20 minuta. Uključanja gledalaca i postavljanje pitanja gostu nisu prisutni u *Poligrafu*, kao ni u *Tarči*. Razgovor između Ćosića (Rihe) i gosta u *Poligrafu* ukupno traje 25 minuta, odnosno 5 minuta u emisiji je predviđeno za reklame.

3.1.2. Audio snimci privatnih razgovora

Za razliku od dela korpusa sa javnim diskursom, gde su učesnici mahom pripadnici srednje generacije (Olja Bečković, Ljiljana Smajlović, Sonja Biserko, Slobodan Marković, Jugoslav Ćosić, Nenad Popović, Kameron Dijaz, Majk Majers, Edi Marfi i drugi) ili nešto starije generacije (Majkl Kejn, Majkl Parkinson, Opra Vinfri,

Džuli Endruz, Mirej Matje, itd.) u snimljenim privatnim razgovorima učesnici uglavnom pripadaju mlađoj populaciji – od 17 do 30 godina.

Broj učesnika u privatnim razgovorima koji su u korpusu kreće se od 2 do 5, upravo da bismo imali što sličniju situaciju kao u javnim razgovorima i debatama na televiziji koje su ušle u naš korpus, i kako bismo na što adekvatniji način mogli da ih kontrastiramo, tj. upoređujemo. Teme u privatnim razgovorima su uglavnom iz svakodnevnog života, mada ima delova razgovora čija je tema dnevna politika, ali se naravno ti razgovori i po formi i po sadržaju ipak razlikuju od javnih debata sa temom politike.

Bitno je ovde naglasiti da se javni govor razlikuje u mnogom elementima od svakodnevnog, privatnog govora. Upravo smo zbog toga u korpus uvrstili i javne, ali neformalnije razgovore, kakvi su recimo razgovori u emisijama Opre Vinfri i Majkla Parkinsona, zatim debate kao što su *Poligraf*, *Utisak nedelje* i *Tarča*, i privatne neformalne razgovore. Televizijske debate i *talk-show* emisije imaju svoje specijalne karakteristike jer se kao učesnici razgovora javljaju voditelj (ređe voditelji) i njegov(i) gost(i) koji su javne ličnosti, poznati širem ili užem auditorijumu. U televizijskim, a samim tim javnim, razgovorima postoje tačno određena pravila, pa tako voditelj emisije, koji je jedan od učesnika konverzacije, ima ulogu moderatora, tj. organizuje i vodi konverzaciju. On određuje kada će koji gost u emisiji, tj. učesnik u razgovoru, dobiti reč, koliko dugo će trajati njegovo učešće u diskusiji, tj. njegova replika – turnus. Dalje, ukoliko dođe do preklapanja govora dva (ili više) učesnika, odlučiće da ih prekine i reć dâ jednom od njih, u slučaju da neki od učesnika razgovora nastoji da prekine temu ili da je zaobiđe, voditelj će ga „vratiti“ na „zadatu“ problematiku, i tako dalje.

Kada je reć o privatnim razgovorima, uloga voditelja na neki način „izostaje“, odnosno kod privatnih razgovora nema eksplicitno „zadatog“ moderatora razgovora koji ima ulogu da vodi konverzaciju, određuje ko će kad dobiti reć, itd. Razgovor teče spontano, dolazi do više prekidanja, poklapanja sagovornika, replike se brže smenjuju. Učesnici razgovora ne moraju da vode računa o pravilnosti svojih iskaza. Njima nije bitno ni da li su njihovi iskazi, ili replike, razumljivi nekome ko nije učesnik njihovog razgovora – kao što je to slučaj kod javnih razgovora, gde je pak cilj da razgovor koji se vodi bude razumljiv i publici, tj. javnosti, kojoj je zapravo i namenjen. Sasvim logično,

učesnici u privatnim razgovorima se oslanjaju na njima zajedničko predznanje, tj. stavljaju svoje iskaze u svoj „privatni“ kontekst.

3.2. Transkripcija i anotacija

Snimljeni materijal je transkribovan u programu Microsoft Word. Na početku svakog takvog transkripta navedeno je ko su učesnici u razgovoru, tj. ako je u pitanju javni govor, tj. televizijske emisije, ime i prezime voditelja, kao i gostiju emisije, a kasnije u transkriptu navođena su samo prezimena učesnika, koja su kucana boldiranim slovima. Kada su privatni razgovori u pitanju, korišćeni su samo inicijali učesnika.

U takvom, osnovnom, transkriptu anotirane su zatim pauze u govoru – (-) za vrlo kratku pauzu, (--) za kratku i (---) za dužu pauzu, zamuckivanja – znak (•) stavljan je između slogova, ili pak reči koje se ponavljaju prilikom zamuckivanja, a ti segmenti su odvojeni pauzama radi preglednosti transkripta, preklapanja govora dva ili više učesnika – znak (∩) stavljan je na početku, a znak (∪) na kraju delova govora koji teku simulatano). Anotirano je i vreme – puni minuti; vreme je uneto na početku reda teksta, boldiranim brojevima.

U sledećoj fazi rada u ovaj transkript koji predstavlja osnovu za detaljniju anotaciju, uneti su podaci o prozodijskim i paralingvističkim elementima koji su pratili izgovoreno. Slažući se sa rečima Wallace Chafe-a, koje smo naveli na početku ovog poglavlja, da se putem zapisivanja, tj. anotiranja može preneti manje podataka o prozodijskim fenomenima, odnosno da anotiranje na neki način predstavlja „osiromašenu“ verziju stvarnog stanja izgovorenog, dodaćemo – osiromašenu ne samo na planu prozodije, nego i na nivou paralingvističkih informacija, nastojali smo da što detaljnije i što konzistentnije obeležimo relevantne prozodijske i paralingvističke (o značenju koje mi dajemo terminu paralingvistika govorili smo u uvodnom poglavlju) elemente.

3.2.1. Prozodijski elementi

Na planu prozodije anotirani su: varijacije u **glasnoći, visini glasa, tempu** govora, kao i **pauze** (i ispunjene i neispunjene). Ovi prozodijski elementi anotirani su na osnovu utiska anotatora, jer se često subjektivne vrednosti visine tona, tj. glasa i glasnoće mogu razlikovati od objektivnih vrednosti, koje se dobijaju korišćenjem programa za analizu govora, poput programa *Praat*. Zatim su delovi tako anotiranog korpusa bili dati na proveru dvama lingvistima, (diplomiranim filozovima), koji su prvo dobili uputstva i određeni trening u anotaciji. Utvrđena je podudarnost od 96% sa prvobitnim transkriptom i anotacijom. Program *Praat* je korišćen kasnije u analizi, da bi se dodatno proverile vrednosti analiziranih karakteristika na planu prozodije. Kako smo ranije naglasili, ipak je od velikog značaja kako se neko prozodijsko obeležje percipira od strane *ljudskog* subjekta, jer su upravo ljudi učesnici u govornoj interakciji.

3.2.1.1. Anotacija glasnoće

Kao što smo naveli, intenzitet glasa, tj. glasnoća je bila prvobitno anotirana na osnovu osećaja anotatora, tj. bez korišćenja softvera. (Dakle, obeležena je subjektivna glasnoća.) Delovi koji su prominentni po intenzitetu obeleženi su masnim – boldiranim slovima. To su najčešće delovi koji nose rečenični akcentat, tj. slog koji je nosilac rečeničnog akcenta. Ukoliko je neka govorna celina koja je duža od reči izgovorena glasnije, ona je takođe označena masnim – boldiranim slovima. Takođe je značajno i postepeno povećanje ili smanjenje jačine tona, tj. glasnoće, pa je i to anotirano. Kada se glas postepeno pojačavao korišćena je oznaka (/), a za smanjivanje intenziteta glasa oznaka (\). Delovi koji su izgovoreni izuzetno tihim glasom obeleženi su znakom (≈) ispred i iza datog segmenta. Velika slova su korišćena za anotiranje segmenta koji su izgovoreni izuzetno povećanim intenzitetom glasa.

3.2.1.2. Anotacija visine glasa

Za anotiranje postepenog snižavanja visine glasa, tj. osnovnog tona F0, korišćen je simbol (↓), a za postepeno povećavanje visine osnovnog tona simbol (↑). Delovi

govora gde se pojavilo izuzetno povećanje visine osnovnog tona obeleženi su italikom, a oni delovi govora koji su izgovoreni izuzetno dubokim glasom su obeleženi donjom crtom, tj. podvučeni.

3.2.1.3. Anotacija tempa govora

Tempo govora je opisno anotiran, pa su tako delovi koji su izgovoreni sporijim tempom obeleženi rečju *usporeno* u supskriptu, a oni delovi koji su izgovoreni bržim tempom rečju *ubrzano* u supskriptu. Ukoliko se usporeni ili ubrzani govor protezao na duže jedinice, oznaka (*usporeno*), odnosno (*ubrzano*) stavljena je i ispred i iza takvog segmenta. Kao što se može uočiti, nismo pribegavali objektivnijem tipu anotacije ni analize tempa, već smo se oslonili na ono što je u komunikaciji ipak relevantnije, a to je ljudska percepcija. Dobro je poznato da govornici imaju individualni tempo govora, kao i jačinu glasa, koji naravno variraju od situacije do situacije, pa smo zato i smatrali da za ovaj vid istraživanja ovakve problematike nije neophodno da se uključe i „objektivniji instrumenti“. Delovi iskaza kod kojih nema anotiranih karakteristika tempa predstavljaju delove kod kojih nije došlo do uočljivijih varijacija u tempu.

3.2.1.4. Anotacija intonacionih celina

Urađena je segmentacija iskaza u korpusu na intonacione celine, i korišćen je znak (//) za granice među intonacionim celinama i odvojeno pauzama, radi preglednosti. Ovo je urađeno da bi se kasnije mogli izdvojiti određeni delovi koji će sačinjavati korpus. Ovako izdeljen transkript omogućava da se određeni segmenti koji predstavljaju intonacione celine mogu uzeti u obzir prilikom analize.

3.2.1.5. Anotacija pauza

Kao što smo ranije pomenuli, pauze u govoru su obeležene još u osnovnom, prvobitnom transkriptu znakovima (-), (--), i (---), a zamuckivanja znakom (•) koji je smešten između slogova ili reči koje se prilikom zamuckivanja ponavljaju. Zamuckivanja u govoru tretirana su kao ispunjene hezitacione pauze. Ukoliko je neka

pauza praćena fonacijom, obeležena je slovima koja odgovaraju paralingvistićkim glasovima koji su tom prilikom izgovoreni (npr. mmm, hm, er, aaa, erm, itd.)

Važno je naglasiti i to da kada je raćeno obeležavanje prozodijskih elemenata govora, anotator je koristio samo izdvojeni audio zapis, bez video materijala, u delovima korpusa koji su i na video zapisu. Na taj naćin je izbegnut eventualni uticaj poloŹaja i pokreta ućesnika emisija (tj. vizuelnih elemenata) na analizu i anotaciju prozodijskih elemenata. Takoće, svi ovi elementi su prvo anotirani u posebnim dokumentima koji su kasnije pridruŹeni u jedinstvene dokumente.

3.2.2. Paralingvistićki elementi

S obzirom da je zadatak ovog istraŹivanja da se utvrde mehanizmi koje govornici koriste da bi obeleŹili citiranje ne samo na prozodijskom planu, već i na paralingvistićkom nivou, vizuelnom i auditivnom, anotirani su i relevantni kinezićki i auditivni paralingvistićki elementi.

3.2.2.1. Vizuelni paralingvistićki elementi

Unete su anotacije za relevantne i lingvistićki informativne paralingvistićke elemente (tamo gde je to tehnićki bilo moguće – npr. vizuelni elementi su mogli biti anotirani samo u korpusu televizijskih emisija). Od tih vizuelnih, kinezićkih elemenata naroćitu paŹnju smo posvetili ponašanju ruku i Źaka govornika, pokretima glave i usmerenosti pogleda, kao i facijalnoj ekspresiji. S obzirom da smo i se ovde koristili opisnom anotacijom, trudili smo se da budemo Źto konzistentniji. Za pokrete bilo je bitno navesti oblik pokreta, smer pokreta, kao i brzinu i intenzitet, a u nekim slućajevima i ponavljanje pokreta. Tekst opisa pokreta nalazi se ispred celine koja je izgovorena, i obeleŹen je sitnijim fontom u supskriptu radi preglednosti transkripta. Ovde treba napomenuti da nisu svi pokreti mogli biti vidljivi anotatoru, jer gledaoci ovih emisija, pa samim tim i anotator, imaju pred sobom samo ono Źto im reditelj emisije „dozvoli“ da vide.

Od gestova anotirani su: pokreti **glave**, **ruku**, usmerenost pogleda, tj. pokreti **očiju**. Nisu uneti pokreti ovih delova tela ukoliko nemaju lingvističku vrednost, tj. ako nisu lingvistički relevantni – npr. češanje, nameštanje kose, podešavanje odeće, itd. Transkript (sa anotiranim prozodijskim obeležjima) svake emisije je kopiran u tri dokumenta (posebno za pokrete glave, ruku, očiju) i u njega je uneta anotacija ovih gestova. Pokreti glave su prvobitno obeleženi plavom, pokreti ruku zelenom, a pokreti očiju crvenom bojom, radi jasnosti i preglednosti transkripta. Anotacija ovih gestova je urađena deskriptivno – nije korišćen neki od kompjuterskih programa za analizu gestova (npr. ANVIL). S obzirom da je u pitanju deskriptivna anotacija, anotator se trudio da maksimalno bude konzistentan i sistematičan u obeležavanju. Nastojao je da što tačnije opiše svaki pokret koristeći ustaljene izraze – npr.:

vrti glavom; glava nagnuta u desnu stranu; klima 2 glavom; zabacuje glavu ispred sebe; u desnu stranu; u publiku; u kameru (za pokrete očiju)
mahne levom rukom savijenom u laktu od sebe; desna ruka savijena u laktu; desnom rukom savijenom u laktu čini pokret nadole

Kada je situacija to zahtevala, ovi izrazi su dopunjeni određenim detaljima, npr.:

neznatno zabacuje glavu;
desna ruka savijena u laktu, **šaka uspravna, podignut kažiprst, nekoliko puta pravi kratke odsečne pokrete gore-dole**

Kao što se može uočiti, opisan je *pravac* pokreta (s obzirom na horizontalnu i vertikalnu osu posmatrano iz položaja govornika: npr. „nagore“, „udesno“, „gore levo“; „ka sebi“, „od sebe“), *intenzitet* (npr. „neznatno“) i (*relativno*) *trajanje, ponavljanje* pokreta (npr. **klima 2 glavom**), i unete su relevantne specifičnosti – npr. za pokrete ruku: u kom položaju je šaka, u kakvom su položaju prsti; za pokrete očiju: npr. ponašanje obrve/a, „široko otvorene (oči)“, „poluotvorene (oči)“, itd.

Kao što je pomenuto, tekst opisa pokreta inkorporiran je u sam tekst transkripta, i nalazi se *ispred* celine koja je izgovorena; ukoliko pokret ili položaj nekog dela tela (glave, ruku, očiju) traje duže od izgovorene jedinice sa kojom je povezan, to je predstavljeno znakom (...) i proteže se do prvog narednog pokreta, tj. promene položaja određenog dela tela. Preklapanje, tj. simultano realizovanje određenih kinezičkih elemenata je vrlo često, i obeleženo je kao i preklapanje u govoru: znak (I) korišćen je za početak preklapanja, a znak (J) za prestanak preklapanja kinezičkih elemenata.

3.2.2.2. Auditivni paralingvistički elementi

Ranije u radu je navedeno (v. *1. Uvod*) da pod paralingvističkim elementima podrazumevamo glasovne modifikacije koje ne pripadaju domenu prozodije, ali koje su u govornoj interakciji informativne. Tako, nazalizovan govor u nekim situacijama može imati lingvističku vrednost – u slučaju kada se ovim načinom govorne produkcije signalizira npr. nadmenost, razmaženost, za razliku od situacije kada je govornik prehladen, i u tom slučaju nazalizovani govor nije lingvistički informativan, tj. neće se smatrati paralingvističkim elementom (Polovina i Panić, 2010), već vanlingvističkim elementom.

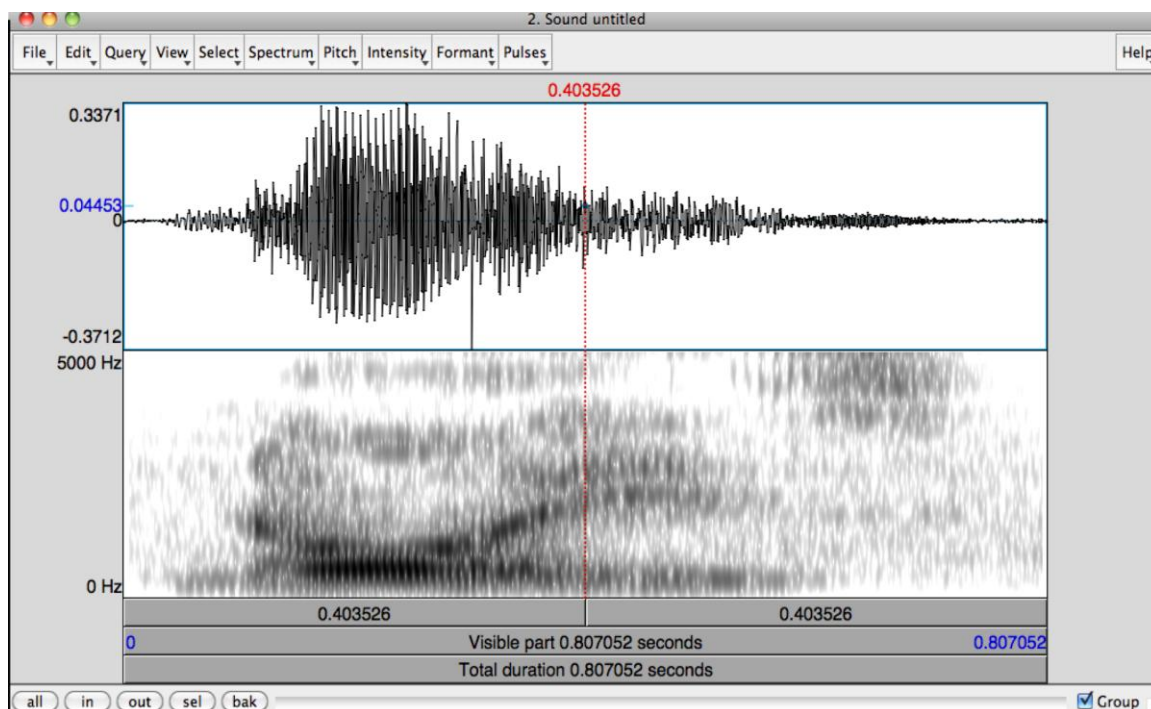
Paralingvistički elementi su anotirani opisno, i tekst opisa, koji je odvojen od transkripta oblim zagradama i obeležen italikom, unet je ispred celine na koji se odnosi, npr.: „(...) // (*nazalizovano*) ma **nemoj** // (...)“. Kraj celine gde se paralingvističko obeležje gubi, tj. gde prestane da se realizuje, obeležava se znakom (_), npr.: „(...) // (*nazalizovano*) ma **nemoj** (*nazalizovano_*) // (...)“.

Smeh je obeležen znakom [lll], a ukoliko je jačeg intenziteta znakom [LLL]. U slučajevima kada je u pitanju govor kroz smeh, opisno je anotiran sintagmom „kroz smeh“ napisanom italikom, odvojenom od ostatka transkripta oblim zagradama.

3.3. Program za analizu – Praat

Kompjuterski program *Praat* (na holandskom - *govor*) je besplatni *open source* program koji omogućava snimanje i analiziranje govornog materijala. Pored toga, moguće je pomoću ovog programa akustički analizirati i materijal koji je već snimljen u nekom od sledećih formata: .aiff, .wav ili .flac. Istraživač može da vidi spektrogram snimljenog govornog materijala, kao i da edituje u ovom programu. Kada se otvori dokument snimljen u ovom programu, na prozoru se prikazuje graf na kome se vidi visina glasa, intonacija, glasnoća, odnosno intenzitet glasa, kao i tonska (formanti) i

šumna struktura govornih glasova. Zavisno od potreba istraživanja, moguće je takvim snimkom manipulirati, tj. editovati ga na razne načine. Na slici 1.¹ prikazan je prozor za editovanje:

Slika 1. Program Praat, prozor za editovanje

Meniji koji se vide na vrhu prozora omogućavaju da istraživač odabere elemente, tj. informacije koje želi da budu prikazani na ovom snimku: formanti, visina glasa, intenzitet, itd.

Evidentno je da je ovaj program namenjen fonetičarima, prvenstveno za akustičku analizu govora, a kao što smo ranije napomenuli, ovaj program smo koristili samo u slučajevima nedoumice ili dodatne provere nekih segmenata iz našeg korpusa kada je u pitanju suprasegmentni nivo.

¹ Preuzeto sa <http://savethevowels.org/praat/UsingPraatforLinguisticResearch.pdf>

3.4. Ekscerpiranje materijala

Ekscerpција сегмената из корпуса где се јавља цитирање вршена је ручно, односно истраживач је читајући транскрипт и паралелно слушајући снимак разговора означавао ситуације цитирања. Након више провера установљени су сегменти у којима се реализује цитирање, и затим су делови разговора у којима се цитирање појављивало издвјани. Свакако, водило се рачуна и о контексту, тако да се тај субкорпус није састојао само од исказа који представљају цитирање, већ и од делова разговора који су претходили цитирању и који су уследили након цитирања. Након тога, због природе овог истраживања, тај субкорпус је изделјен на следеће целине:

1. CITIRANJE BEZ LEKSIČKOG MARKERA
2. CITIRANJE SA LEKSIČKIM MARKEROM – VERBA DICENDI
3. CITIRANJE SA NOVIM MARKERIMA CITIRANJA

Osim toga, s obzirom na razliku u žanrovskim karakteristikama razgovora koji su sačinjavali ovaj korpus, izvršili smo još jednu podelu:

- a) FORMALNI RAZGOVORI
- b) NEFORMALNI RAZGOVORI

To je bilo potrebno jer smo, pored utvrđivanja prozodijskih karakteristika prilikom citiranja, nastojali da uporedimo i prozodisku organizaciju formalnih i neformalnih razgovora, te da na osnovu tih opštijih funkcija koje prozodijski plan ima u konverzaciji, utvrdimo i razlike na planu citiranja u ova dva žanra govorenog diskursa.

3.5. Neki aspekti anotiranja paralingvističkih i prozodijskih obeležja

U ovom, na neki način odvojenom i posebnom delu ovog rada, osvrnućemo se na neke moguće probleme koji se javljaju prilikom pripremanja korpusa za ovu vrstu lingvističkog istraživanja prozodijskih i paralingvističkih elemenata u komunikaciji, zapravo na različite aspekte anotiranja ovog tipa korpusa – korpusa koji treba da obuhvati i prozodijske, tj. suprasegmentne elemente govora, kao i prateće neverbalno ponašanje sagovornika. Prvo ćemo se pozabaviti značajem i količinom informacija koje se javljaju na paralingvističkom i suprasegmentnom planu u toku svakodnevne komunikacije, kao i njihovim značenjem, a zatim i ćemo se osvrnuti na moguće načine anotiranja fenomena koji se zastupljeni na ovim nivoima.

U toku svakodnevne komunikacije, ili kada smo deo nekog većeg skupa, na sastancima gde je prisutan veći broj učesnika, npr. u različitim situacijama: na utakmicama, u pozorištu, bioskopu, kao gledaoci televizijskih programa, i sl. mi se neprestano nalazimo u situaciji da komuniciramo uz prateće neverbalne elemente komunikacije. U nekim slučajevima, neverbalna komunikacija može postati jedina: na primer kada se pozdravljamo izdaleka mahnemo rukom, podignemo obrve, ili kada pokazujemo neki broj rukom, ili kada pokazujemo pravac, ili u specifičnim situacijama brodske signalizacije i sl. Svakako, uglavnom je neverbalni, vizuelni deo samo jedna od komponenti koje pratimo i uzimamo u obzir u tumačenju jezičkih poruka, i tada takve neverbalne elemente komunikacije nazivamo pratećim.

U kojoj meri takve paralingvističke informacije doprinose razumevanju jezičke poruke zavisi od tipa vizuelnog pokreta ili izraza lica koje govornik napravi, glasovne modifikacije koju načini, i sl. U mnogim slučajevima, kada recimo relativno neznatne pokrete tela i manje promene na izrazima lica pravimo, poruka se može samo perceptivno jasnije sagledati, ali se njeno značenje bitno ne menja. Međutim, ponekad paralingvistički nivo poruke može bitnije uticati na menjanje i značenja celokupne poruke. Recimo, „kolutanje“, „prevrtanje“ očima prilikom izgovaranja iskaza koji ima pozitivno značenje može u potpunosti poništiti to pozitivno značenje verbalnog nivoa i tom iskazu dodeliti negativno značenje, ironično značenje, kao i promene na intonacionom planu – jedan isti verbalni sadržaj može biti sasvim različito interpretiran u zavisnosti od toga kakvom je intonacijom izgovoren.

Paralingvističko ponašanje govornika može da postane signifikantno ne samo u odnosu na kratki iskaz ili deo iskaza govornika, već i na dužem diskursnom planu. Ukoliko se na primer naš sagovornik u toku razgovora naglo uspravi kada uvedemo novu temu, i sve što kaže dalje praćeno je „pozitivnim“ paralingvističkim ponašanjem – npr. osmehom i sl., možemo da pretpostavimo da mu je ova, nova tema razgovora više prija, i da će o njoj radije pričati nego o prethodnoj, da se bolje oseća kada o tome govori. Slične produžene neverbalne vizuelne aspekte u svakodnevnoj komunikaciji uočavamo kao nosioce specifičnog značenja koje prožima duže segmente, u trajanju od podskupa replika, ili minut, dva i više, ali to nije jedina značenjska funkcija neverbalnog ponašanja. Mnoga istraživanja su posvećena onim „sitnim“ pratećim elementima koje svi pravimo kada „mašemo rukama“ dok govorimo. Tako, na primer, istraživanja na polju neverbalne komunikacije su do sada bila fokusirana na facijalnu ekspresiju, naročito u pogledu komuniciranja emotivnog (Darvin, 1872; Ekman et al. 1980, Ekman 1993, 1999), zatim na položaj tela i spacijalnu orijentaciju sagovornika, kao i usmerenost pogleda, a sve to u kontekstu komunikacije afektivnosti i međuljudskih odnosa (npr. Argyle, 1975; Beattie, 2003), ili pak sekvencijalne organizacije interakcije (Goodwin, 1981). Nisu, naravno, u pitanju samo ruke, već i položaj tela, izrazi na licu i sl. Mnogi od tih elemenata neverbalnog ponašanja imaju različite funkcije, te pomažu da segmentiramo, ili bar jasnije segmentiramo govor, da naglasimo izraze, reči, da dodatno nijansiramo značenja (pogotovo prostornih odnosa, ali metaforičkih i vremenskih), da iskažemo emocije. (Polovina, Panić, 2012).

Kao što se može zaključiti, lingvistika, a pogotovo pragmatika i analiza diskursa, moraju se baviti i ovim aspektima jezičke komunikacije. Međutim, postavlja se pitanje kako sve zabeležiti taj vizuelni paralingvistički plan komunikacije i kako to analizirati. Svakako, savremena tehnologija omogućava video zapise jezičke komunikacije, pa čak i segmentiranje dužih video zapisa, ali se problem najviše javlja u situacijama kada treba na dužem uzorku istražiti pojedinačne fenomene paralingvističkog ponašanja, znači onda kada video zapis treba da bude praćen određenom transkripcijom. Dakle, osnovni problem je što vernije, a u isto vreme i što konciznije predstaviti, odnosno zabeležiti pojave na planu paralingvističkog ponašanja.

Naravno, kako je dugo rađeno u proučavanju neverbalnog ponašanja, često se primenjuje i opservacija sa beleženjem značajnih neverbalnih aspekata. Navešćemo

primer jednog istraživanja čisto neverbalnog ponašanja sportista posle postignutog gola. Na osnovu opservacije video snimaka sa evropskog prvenstva u fudbalu, autor (Kukolj, 1997) ovako opisuje tri tipa telesnog ponašanja posle postignutog gola: manji broj fudbalera polako počinje da hoda i podiže jednu ruku sa ispruženim kažibrstom. Najveći broj „energično trči“, zatim podiže obe ruke, gore-u stranu, gore-ispred, gore ispred i u stranu, poput „helikoptera“. Dodatne varijacije su „ruke uz telo, sa povećanom tenzijom mišića ruke (*arms clenched*), uz trčanje i potom fudbaler pravi „salto unapred“, ili se trčanje završava sklizavanjem na kolena... Ili trčanje koje počinje sa savijenim položajem tela i uspravljanjem ruku ka gore, ili se trčanje završava sa krštenjem uz padanje na kolena, ili trčanje sa rukama koje su ispružene i okrenute sa strane i na dole, trčanje i zatim skok sa istežanjem ruke iz savijenog položaja ka uspravnom, uzdignutom položaju („Peleov skok“). Kao što možemo uočiti u ovom prepričanom segmentu opservacije neverbalnog ponašanja obuhvaćeni su: kretanje i položaj tela, posebno su istaknuti pokreti i pravac pokreta ruku, ali i napetost mišića. Takođe u nekim slučajevima autor se oslanja na poznate slike s kojima poredi svoj opis (poput „helikoptera“ ili „Peleov skok“). Onima koji prate fudbal, verovatno je jasnije šta je „Peleov skok“, nego onima kojima preostaje samo pisani opis. U svakom slučaju, isti jezički problemi – kako što ekonomičnije a precizno rečima opisati neverbalno ponašanje – postavlja se i pred druge istraživače, a ne samo u slučaju stručnjaka za sport nego i pred antropologe, psihologe i lingviste.

U lingvističkoj literaturi moguće je ovako predstaviti prateće neverbalno ponašanje, npr. pokrete glave:

VOD: troši novac er naa klimne 1 glavom kulturu, // klimne 1 glavom izlaske, // levo kozmetičara, // desno pedikira, manikira, i sve ono neznatno klimne glavom što jedna devojka - mora da uradi, iskosi desno // ili bi bar trebalo.

2: pa naravno. // ona sad ima dvadeset dve godine // i klimne 1 glavom već je počela da radi na nekoliko mesta, // i njoj već iskosi levo na neki način klimne 1 glavom **kaplje** nešto // što je klimne 1 glavom pored er tog džeparca, kratko levo-desno tako daa, iskosi udesno **ali mi nikad nismo ubrzano** imali neki klimne 1 glavom naročito veliki problem oko novca, // ona kratko levo-desno nije tražila mnogo, moram da vam kažem, *ubrzano* // a // kratko klimne 1 glavom naravno, ja sam, // pošto je ona klimne 1 glavom jedinica, // iskosi ulevo uvek se trudila

- er, vraća se u neutralni položaj znate onu istura glavu **čuvenu usporeno** priču // roditelji se trude da deca imaju sve ono što oni kratko klimne 1 glavom nikada **nisu** imali. // ovaj, kratko zabaci glavu, iskosi udesno mada ja baš, dobro nisam bila u klimne 1 glavom **takvoj** situaciji u svom detinjstvu, // ja sam se trudila da ona ima klimne 1 glavom normalno detinjstvo znači, // klimne 1 glavom pre svega daa kratko zabaci glavu uči jezike, // da ide u klimne 1 glavom muzičku školu, // da klimne 1 glavom **mnogo** putuje, // tako da ona do dvadesete godine je prošla kratko klimne 1 glavom najveći deo Evrope, // bila u Americi, // klimne 1 glavom učila tamo jezike, // udesno i ona je dete klimne 1 glavom te vrste. // **naravno usporeno**, // sve vreme // er, prateći medije, // ulevo ona je, // kao i veliki deo te generacije // (Panić, 2007)

Na ovom primeru (trajanje ovog odlomka iz korpusa je 1 min) možemo videti da je tekst opisa pokreta glave inkorporiran u sam tekst transkripta izgovorenog, a nalazi se ispred govorne celine sa kojom se paralelno javlja. Isto tako je moguće predstaviti i ostale neverbalne elemente koje smatramo značajnim za komunikaciju i za našu lingvističku analizu. Kao što se vidi u ovom isečku, pokreti glave su vrlo česti, skoro u svakoj intonacionoj jedinici se javlja neki pokret glavom govornika, a uglavnom je najčešće klimanje glavom u funkciji isticanja, naglašavanja (kod slušaoca taj pokret se takođe često javlja, ali u funkciji podržavanja govornika da nastavi sa izlaganjem, ili u funkciji pokazivanja slaganja sa onim što govornik kazuje). Međutim, ako paralelno posmatramo i druge relevantne pokrete koji prate verbalni nivo iskaza – pokrete rukama, promene položaja tela, poglede, facijalnu ekspresiju, itd., onda ovakav način anotiranja pokreta može da bude nezadovoljavajući, zapravo transkript biva ovim anotacijama preopterećen i samim tim praktično neupotrebljiv. Stoga se prilikom mikroanalize diskursa u okviru ovakve vrste proučavanja međudnosa verbalnog i paralingvističkog plana može pribeći opisnom beleženju paralingvističkih obeležja, kao što je dato u sledećem odlomku mikroanalize diskursa emisije *On ne peut pas plaire à tout le monde* (TV5):

Nakon ovog reditelj prikazuje MM u krupnom planu, a ona odmah po završetku njegovog iskaza odgovara, pojačanim intenzitetom, ali uobičajenim tempom, tj. izgovara ovu repliku donekle sporije od njenih dosadašnjih iskaza: “*non pas tout à fait comme ça*”. Početak ovog iskaza MM izgovara zatvorenih očiju,

mršti se, i vrti glavom levo – desno, a u trenutku kada kaže “*comme ça*”, otvara oči i gleda prvo dole ispred sebe, tj. u sto, pa podižući pogled ka M nastavlja objašnjenje, tj. zašto se ne slaže sa onim što je M prokomentarisao: “*Parce que bon, // il y avait*”, nakon čega prekida započeti iskaz, pa klimnuvši glavom, i dalje gledajući u M, nastavlja da govori: “*j’ai su bien écouter parfois*” pri čemu je poslednju reč u ovoj intonacionoj celini izgovorila pojačanim i povišenim glasom, ističući je na taj način. Intonaciona celina koja sledi je: “*c’est bien les silences dans ce métier*” i MM je izgovara usporenim tempom, a pojačanim glasom i još sporijim tempom naglašavajući reč “*silences*”. Pri kraju ove intonacione celine ona spušta visinu glasa, a i intenzitet njenog glasa je manji. U trenutku kada izgovara “*ce métier*” podiže ruke sa stola i sklopi šake, pa obe ruke u tom položaju pomera napred. (Panić, 2007)

Međutim, ovakvu vrstu mikroanalize je moguće uraditi i opisati samo ukoliko se radi o kraćem odlomku, tako za 5 minuta razgovora (Panić, 2007) potrebno je nekoliko desetina kucanih strana da bi se dobila slika o preplitanju neverbalnih i verbalnih aspekata razgovora. U lingvističkom opisu neverbalnog ponašanja, nasuprot svakodnevnom i književnom govoru, nastoji se razdvojiti „formalna“ strana, zapisati pokrete i izraze lica bez uključivanja njihove uloge u ostvarivanju nekog značenja (ne znak za „odlično“ već „prst i kažiprst spojeni te čine krug“, ne italijanski znak za „rogonju“ već „ispružena oba kažiprsta koji se drže uz slepoočnice“ ili „ispuženi kažiprst i mali prst sa rukom ispred tela“ (Moris, 2005), itd.). Jasno je da su takvi, formalni opisi pokreta i facijalne ekspresije i sl., na neki način „opterećeni“, i mnogo je lakše videti vizuelnu sliku, ali kada se radi o analizi komunikacije nije moguće navesti neki kompleksni čin i da se odmah pripiše funkcija. Određeno značenje može da bude pripisano različitim pokretima i izrazima lica, i obrnuto, jedan isti pokret ili izraz lica može da se tumači različitim funkcijama. Dakle, kao i u svakoj lingvističkoj analizi može se poći od detaljnog objašnjenja pojedinačnih iskaza, ili, da se uoči određeni tip fenomena, i onda da se na osnovu analize niza instancijacija tog fenomena traže zaključci o njegovim raznim pojavnim oblicima. U ovom potonjem slučaju pretpostavlja se da je potrebno imati jezički materijal uobličen tako da može da se pronalazi zadati jezički tip na širem korpusu. Međutim, postavlja se pitanje koji je optimalni način da se pripremi jezički korpus koji ima i audio i vizuelnu komponentu

zabeleženu u pisanoj formi, odnosno kakvu vrstu transkripcije radimo u cilju takvog istraživanja.

Čak i u transkripciji audio snimaka koja ima već dugu tradiciju u lingvistici, ne postoji jedan jedinstven skup simbola kojima bi se za sve jezike i sve fonetske karakteristike govora obeležavali transkripti. Zapravo, obično se govori o užoj i široj transkripciji, a pod tim se obično podrazumeva obeležavanje vrednosti glasova. Prozodisjki i paralingvistički nivo govora često stavljaju pred transkriptore dodatna pitanja: šta uzeti u obzir – akcenat reči, intonacioni oblik iskaza, tempo govora, jačinu glasa, a što je još važnije, koje vrednosti u ovim dosta gradijentnim kategorijama zabeležiti. Čak i kada bi se odlučili za unošenje svih fonetskih obeležja, takav transkript bi već bio dosta opterećen.

Međutim, ukoliko se priprema materijal za potrebe analize konverzacije, onda će se svakako uzeti u obzir i pojave kao što su preklapanja govornika, vrste pauza, kao i poneki dodatni neverbalni aspekt, poput smeha. Zadržaćemo se samo na primeru obeležavanja smeha i osmeha kao paralingvistički, akustički i vizuelni fenomen. I osmeh i smeh je akustički i auditivno uočljiva pojava, jer se svi glasovi izgovaraju sa razvučenim usnama, ukoliko se naravno izgovaraju istovremeno sa osmehom. Sam smeh može da se sastoji od kratkih vokalizacija ili da bude „grohotan“ smeh. Njegova funkcija može biti: i iskazivanje ljubaznosti i prisnosti, i ublažavanje sopstvenog iskaza, i izraz solidarnosti sa govornikom, i sl. Na primer, u slučaju ublažavanja iskaza dve-tri kratke vokalizacije smeha mogu da se jave često u toku razgovora, te postaju interesantni za istraživanje njegove ublaživačke funkcije u širem diskursu. U analizi konverzacije uobičajeno je da se ili stavi u zagradi: (smeh) ili (@) iz čega se ne vidi tačno ko se smeje, a to može biti relevantno za tumačenje značenja iskaza koji je praćen tim kratkim smehom. Međutim, niz veoma interesantnih istraživanja postoji u literaturi koja se bave daleko detaljnijim proučavanjima paralingvističkih pojava i u njima se takve gradijentne pojave, na primer isti taj smeh i osmeh mnogo preciznije opisuju i objašnjavaju. Tako se za osmeh uzimaju u obzir aktivacija mišića *Orbicularis oculi* (Ambadar et al., 2009), otvorenost usta, dužina trajanja osmeha, brzina otvaranja usana i jačina i brzina pokreta glave. Na osnovu tih obeležja na desetine različitih vrsta osmeha se ispituju i procenjuju.

Glavni problem za detaljnu anotaciju relevantnih faktora i na planu kinezike i prozodije je to što zahteva mnogo vremena. Naime, za anotiranje jedne sekunde materijala u okviru mikroanalitičkih istraživanja gestikulacije u konverzaciji potrebno je više od sat vremena. Iz istog razloga su istraživači prinuđeni da svoje projekte ograniče na manji broj pokreta. Tako je u Kendon (1972) analizirano 90sec, u Condon i Ogston (1967) 5 sec. Broj gestova koji su anotirani u McClave (1991) je 125, a u Loehr (2004) je anotirano ukupno 147 gestova. To nam sve kazuje da pored veoma kompleksne odluke do kog nivoa detalja je potrebno transkribovati audio-vizuelni jezički materijal, treba uzeti u obzir i ekonomičnost napora koji treba uložiti u detaljniju transkripciju.

S druge strane, savremeni programi za anotaciju donekle ublažavaju ovaj problem. Tako su danas dostupni programi poput ToBi, ELAN, ANVIL i slični, koji manje ili više dopuštaju da se različiti nivoi verbalnog i neverbalnog iskaza uporedo anotiraju. Za anotaciju gestova najčešće se koristi program ANVIL. Kada se otvori dokument u ovom programu, na ekranu se pojave sledeće komponente (v. sliku 2.):

- prozor koji je u gornjem delu ekrana, sa desne strane, prikazuje video snimak; sadrži standardne kontrole za puštanje snimka, a postoji i opcija za usporeno prikazivanje,
- prozor u gornjem delu ekrana, sa leve strane, prikazuje detalje o izvršenju programa,
- prozor u gornjem delu ekrana, u sredini, prikazuje informacije o snimku koji je trenutno izabran
- anotacionu ploču, glavni prozor u donjoj polovini ekrana, gde se na horizontalnoj osi očitava vreme, izraženo u jedinicama video-frejmov, a na vertikalnoj osi je postavljen skup snimaka.

Anotaciona ploča sadrži traku *Speech (govor)*, u koju može da se “ugradi”, unese, odgovarajući segment koji je analiziran u Praat-u, i traku *Gesture (gest)*, koja je podeljena na tri segmenta: *H1* (desna ruka), *H2* (leva ruka), i *Head(glava)*. I za *H1* i za *H2* postoje sledeće kategorije, poredene jedne ispod drugih, ovim redosledom:

Beats, Apex of Effort, Phrases, Units, Vertical Movement

Za Head su izdvojene sledeće kategorije:

Beats, Apex of Effort, Any Movement, Vertical Movement

Za svaku od ovih kategorija se beleže vrednosti, npr. za Vertical Movement beleži se *up* (nagore), ili *down* (nadole).

Slika 2.² Izgled audio-vizuelnog dokumenta otvorenog u programu ANVIL

Pored već pomenutog programa Praat koji je korišćen prilikom izrade ove doktorske teze, i koji je i kreiran upravo za potrebe lingvističke analize akustičkih obeležja govora, takođe se koristi i ToBi (Tones and Break Indices) softver za kodiranje suprasegmenata. ToBi ima dva nivoa anotacije: tonove (Tones) i indekse granica (Break Indices). Za tonove se beleži mesto i tip akcenta, fraznog akcenta, i graničnih tonova.

² Preuzeto sa <http://www.anvil-software.org/>

Tonovi mogu biti visoki (H), ili niski (L), a postoje i dodatni simboli: [*] – za akcenat u reči, [-] za frazni akcenat, i [%] za granične tonove (tonove na granici). Silazni tonovi se obeležavaju znakom[!] koji se stavlja ispred segmenata u kome su prisutni. Kada su indeksi granica u pitanju, beleže se nivoi junktura među rečima. Postoji pet graničnih indeksa:

nivo 0: minimalna junktura, npr. koartikulacija u okviru reči,

nivo 1: tipična granica među rečima,

nivo 2: kompromis koji se koristi kada pauza pokazuje granicu sintagme (frazе), ali ne i intonacija, i obratno,

nivo 3: upotrebljava se za junkturu koja odgovara središnjoj granici fraze ("intermediate phrase boundary"),

nivo 4: upotrebljava se za junkturu koja odgovara intonacionoj granici sintagme.

Zavisno od toga šta se ispituje, mogu se obeležavati samo one junktore koje su relevantne.

Kako pokazuje primer programa za anotaciju gestova Anvil, pored govornog iskaza moguće je na različitim nivoima prikazati bar za ruke i glavu osnovne pokrete koji se prave, ali ti programi idu u pravcu razvijanja potencijala za pojedinačno dopunjavanje drugih obeležja koja su u skladu sa ciljem istraživanja. Uzeti sve odjednom nije primereno nijednoj analizi, odnosno proučavanju nekog fenomena, a pogotovo je teško uskaladiti sve aspekte i verbalne i neverbalne komunikacije koji se odvijaju istovremeno. Takva mogućnost je samo gledanje audio-video snimaka, što za analizu predstavlja ipak sirov materijal, te pitanja transkripcije i anotacije takvih snimaka sigurno će i dalje ostati bitna tema u lingvistici.

Kao što smo već naveli, za potrebe ovog istraživanja nismo koristili programe za anotaciju gestova, već je anotacija gestova bila urađena od strane ljudskog subjekta upravo zbog toga što korišćenje ovakvih programa pruža vrlo precizne podatke koji bi za potrebe ovog istraživanja u nekim slučajevima bili suvišni, a u nekim slučajevima ne bi pružili dovoljne informacije koje su potrebne za fenomene kojima sam se bavila. Utisak ljudskog subjekta o pojavama koje su zastupljene u međuljudskoj komunikaciji

je svakako relevantniji od podataka koje bismo dobili preciznim merenjima i analizama uz pomoć ovih programa.

4. ANALIZA REZULTATA

U ovom delu rada izložićemo analizu primera iz našeg korpusa i pokušaćemo da ustanovimo relacije koje se javljaju između plana prozodije i ostalih relevantnih nivoa kada je fenomen direktnog citiranja u pitanju. Kao što smo već naveli, u ovom istraživanju polazi se od toga da se za obeležavanje citiranog govora na planu prozodije koriste: promena tempa govora, visine glasa, kao i promene intenziteta glasa, tj. glasnoće. Pretpostavka je da će neke vrednosti ovih prozodijskih karakteristika varirati u zavisnosti od toga da li postoje još neki markeri koji izdvajaju citirani govor. Takođe, pretpostavlja se da će neka prozodijska sredstva prevladati u odnosu na druga u određenim situacijama, kao i da je moguće utvrditi korelaciju između prozodijskih sredstava markiranja citiranog govora i drugih markera – paralingvističkih i leksičkih. Pored toga, utvrdiće se potencijalne veze između tipova govornih situacija u kojima je zastupljen citirani govor i odgovarajućih prozodijskih markera, kao i leksičkih i paralingvističkih markera citiranja. Dakle, cilj rada je ustanoviti kako se prozodijska sredstva koriste u funkciji razdvajanja citiranog govora od ostatka iskaza govornika, kao i da se utvrdi kako se prozodijski markeri distribuiraju u zavisnosti od prisustva (ili odsustva) drugih sredstava izdvajanja citiranog govora.

Najpre ćemo predstaviti analizu situacija kada je prozodijski nivo primaran u markiranju citiranog govora, odnosno kada ne postoje leksički markeri koji sagovorniku signaliziraju da je u pitanju citirani govor (*4.1. Prozodijski markeri kao samostalno lingvističko sredstvo markiranja citiranog govora*). Takvi slučajevi su česti u svakodnevnim razgovorima, dok su u javnim i formalnijim govornim situacijama nešto ređe javljaju, ali su ipak dovoljno zastupljeni. U našem korpusu u delu formalnih, javnih razgovora – političke diskusije, tj. emisije debatnog tipa (*Poligraf, Utisak nedelje*) bilo je nekoliko takvih slučajeva, dok je u delu korpusa u kome su privatni razgovori bilo

mного više situacija kada se samo prozodijskim sredstvima obeležavao citirani govor – bez korišćenja nekog leksičkog markera.

Nakon toga ćemo prikazati analizu slučajeva u kojima se pored prozodijskih sredstava koriste i leksičko-sintaksička sredstava da se markira citiranje, odnosno analiziraćemo leksičko-sintaksičke markere citiranja i prozodijski nivo u takvim situacijama (4.2. *Prozodijski i leksičko-sintaksički markeri citiranja*). Utvrdićemo na koji način se ova dva nivoa markiranja citiranog materijala međusobno podržavaju i ustanovićemo da li i na koji način se neka prozodijska sredstva modifikuju u zavisnosti od tipa leksičkog markera citiranja. Pored toga, prikazaćemo analizu situacija u kojima je prisutna forma citiranja, to jest leksički marker koji uvodi mehanizam citiranja, ali gde govornik taj mehanizam koristi ne sa namerom da nešto zaista citira, već da bi postigao neki drugi konverzacioni cilj.

U sledećem delu ovog poglavlja (4.3. *Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja*) analiziraćemo promene na paralingvističkom nivou prilikom citiranja i korelacije koje se javljaju između leksičkog, prozodijskog i paralingvističkog nivoa. Analizirani su pokreti ruku, glave i usmerenost pogleda u toku konverzacije, i sa tim u vezi date su funkcije koje ovi pokreti imaju u situacijama citiranja. U ovom delu analize korišćen je samo materijal televizijskih emisija razgovornog tipa jer je to deo korpusa u kome su istraživaču bili vidljivi pokreti, tj. kinezičko ponašanje govornika, dok u delu korpusa sa audio snimcima razgovora to svakako nije bilo moguće.

Nakon toga, u poslednjem delu ovog poglavlja (4.4. *Žanrovski aspekti prozodijskih obeležja citiranja*) daćemo zapažanja o prozodijskim fenomenima zastupljenim u situacijama citiranja, koji su donekle uslovljeni žanrom, tj. tipom diskursa. Tako, kontrastirali smo prozodijske elemente u javnim i neformalnim razgovorima sa stanovišta analize diskursa, a nakon toga dajemo prikaz uočenih sličnosti i razlika između formalnih i neformalnih razgovora na planu prozodijske organizacije citiranog materijala u odnosu na ostatak govornikovog iskaza. Ta analiza nam pruža interesantna saznanja o funkcijama koje mehanizam citiranja može imati u različitim situacijama i različitim tipovima diskursa.

4.1. Prozodijski markeri citiranja kao samostalno lingvističko sredstvo markiranja citiranog govora

Ovde ćemo prikazati analizu situacija u kojima je citiranje bilo obeleženo samo na prozodijskom nivou, odnosno gde nije bio zastupljen leksičko-sintaksički marker koji sagovornicima stavlja do znanja da neki segment iskaza govornika ima status citiranog materijala. Takvi slučajevi su zastupljeniji, što se tiče našeg korpusa, u privatnim razgovorima, ali, kao što smo napomenuli, i u formalnim razgovorima iz našeg korpusa ih je bilo.

U sledećem primeru iz privatnih razgovora vidimo situaciju da govornik ne navodi ko je nešto izgovorio (tj. ne koristi se leksičko-sintaksički marker citiranja) jer je učesnicima u razgovoru to jasno, jer se zapravo **ponavlja**, citira jedan deo iskaza prethodnog govornika i taj deo se komentariše³:

- (1) S: *razvučeno* ↑nisam ništa za **vas** // ↓nego za **sebe**
M: *ubrzano* ↓ma zajebavaš // - ↑*razvučeno* **nisam ništa** // *ubrzano* ↓\onda
kao - onda ↑*razvučeno* **za vas je** // *ubrzano* ↓e onda [kao
G: *ubrzano* / sva] ↑sreća pa si ↓uzela ovo (...)

Ovde uočavamo da je govornik M u okviru svog iskaza ponovila reči govornice S „nisam ništa“ oponašajući pritom način izgovaranja govornika S (razvučeno, a i izuzetno povišenim glasom, koji je u transkriptu anotiran italicom). Ovde se zapravo realizuje imitiranje govornika S u funkciji pravljenja šale, i baš zato govornik M čak donekle i karikira, preteruje u oponašanju govornika S. I bez leksičkog markera jasno je da se citiraju reči govornika S, a zatim govornik M nastavlja iskaz u istom maniru: šaleći se na račun „sebičnosti“ svoje drugarice S (koja razvučenim govorom, koji za nju inače nije tipičan, zapravo pokazuje da se šali), opet pokušavajući da ponovi deo njenog iskaza, s tim što ga ovde obeležava markerom „kao“ – „onda kao“, pa pravi kratku pauzu i opet započinje iskaz sa „onda“ ali ovog puta citirani materijal ne uvodi novim

³ Donekle slična situacija je prikazana u primeru (10) u sklopu ovog poglavlja.

markerom citiranja „kao“. Primećujemo da je i ovaj citirani materijal opet izgovorila koristeći se istim prozodijskim i paralingvističkim sredstvima: izuzetno povišenim glasom i „otegnutim“ govorom, ali je očito i to da je tako upakovani citirani materijal donekle sadržinski izmenila: ona izgovara „za vas je“, što u stvari predstavlja nastavljanje njenog iskaza – „je“ je dodato. Ovde je, možemo pretpostaviti, prisutno nešto što možemo nazvati ovom prilikom „nadograđivanje“ ili „filovanje“ – pojava da u toku zbivanja šale, da bi se dodatno postigao komični efekat, dodajemo neki sadržaj tamo gde ga nema. Ovde govornik M nastoji da napravi šalu na račun svoje drugarice, dodajući citiranom iskazu nešto što ova nije izgovorila – „elaborirajući“, razvijajući dalje njen iskaz, tj. deo iskaza. U ovom slučaju „filovanje“ nije do kraja realizovano, jer govornik G prekida govornika M kada ona po drugi put pokušava da „iznese“ dati iskaz („e onda kao“). Taj prekid vodi menjanju teme razgovora, odnosno govornik M se ne vraća na započetu šalu, pa tako i citiranje ovog iskaza govornika S i „filovanje“ od strane govornika M prestaje u delu razgovora koji smo ovde prikazali.

Pogledajmo sada sličnu situaciju iz formalnih razgovora iz korpusa, gde takođe citiranje možemo okarakterisati kao **ponavljanje sagovornikovog (dela) iskaza**, pa u tim situacijama nije nužno upotrebiti neki leksički marker citiranja, jer je svim učesnicima u razgovoru poznato ko je to rekao:

(2) **Smajlović:** (...) nalazim zato štoo - // erh ↓ono što ja mislim se /ne sviđa gospođi ↑Biserko // - ↓a ↑[ona

Biserko: ne] **ne sviđa** // - ↓\prosto drugi stav // ↑mis'im - ovde se radi oo **drugačijem** stavu (...)

Dakle, u primeru (2) govornik BISERKO zapravo ponavlja deo iskaza sagovornice SMAJLOVIĆ, uz to prekidajući njen iskaz. Govornik BISERKO želi u ovom slučaju da sagovornici, a i ostalim učesnicima u diskusiji, kao i gledaocima, stavi do znanja da se ne slaže sa konstatacijom, ili izborom reči govornika SMAJLOVIĆ („ne sviđa gospođi Biserko“), pa je u tom smislu na neki način ispravlja, negirajući jedan segment njenog iskaza („ne sviđa“), i dajući zatim precizniju formulaciju („prosto drugi stav“) za situaciju koju govornik SMAJLOVIĆ izlaže. Govornik BISERKO deo koji predstavlja ponavljanje – citiranje reči koje je SMAJLOVIĆ izrekla odvaja koristeći se pojačanim

intenzitetom glasa, a nakon toga pravi kratku pauzu, koja je u ovom slučaju, po našem mišljenju, još jedno sredstvo odvajanja citiranog dela od sopstvenih reči u aktuelnom iskazu govornika BISERKO. Ovdje moramo napomenuti da je ovo slučaj prekidanja, pa s tim u vezi govornik BISERKO koristi najkraću moguću formu da ispravi sagovornicu koju je prekinula, ne odugovlačeći tako sa npr. iskazom koji bi ovako izgledao: „Vi ste, gospođo Smajlović, maločas rekli 'ono što ja mislim se ne sviđa gospođi Biserko', ja se sa time ne bih složila, to je prosto drugačiji stav“ ili nešto slično. Dakle, najefektniji način da se ispravi sagovornik u ovom slučaju je prekinuti ga na kratko, negirati deo iskaza koji je sporan (koji je pritom citiran) i dati kratku ispravku, što je govornik BISERKO i učinila.

U sledećem primeru (3) dat je takođe slučaj iz dela korpusa formalnih razgovora. U ovom primeru govornik JEREMIĆ samo prozodijskim sredstvima izdvaja segment „šta se tu dogodilo, kako se dogodilo, kako smo došli do rešenja i koji su detalji tog rešenja“ koji je po našem mišljenju citirani materijal, odnosno on tom delu iskaza daje status nečega što će biti izgovoreno u nekoj situaciji u budućnosti:

(3) Jeremić: (...) // ↓**detalje** naših napora *ubrzano* nisam u prilici ↑da iznesem // *usporeno* ali erh - na kraju ovog ↑procesa // ↓ja sam **uveren** da će on biti ↑uspešno okončan // ↓**skinuće** se obeležje ↑države tajne // ↓i moći ćemo na jedan *ubrzano* ↑**vrlo** \transparentan način da ↓izađemo pred /javnost i građane \ove zemlje // *usporeno* - / ↑**šta se tu dogodilo** // ↓**kako se dogodilo** // ↓kako smo došli do ↑**rešenja** // ↓i koji su **detalji** \tog rešenja //

Govornik JEREMIĆ ovaj segment svog iskaza izdvaja koristeći se samo prozodijskim sredstvima: promenom tempa govora – taj deo izgovara sporijim tempom, promenom u visini glasa, a i promenom u glasnoći – ovaj deo izgovara pojačanim intenzitetom glasa u odnosu na prethodni deo skog iskaza, a pri kraju se glasnoća smanjuje u funkciji sugerisanja kraja aktuelnog iskaza. Pored toga, govornik JEREMIĆ je napravio pre izgovaranja ovog segmenta kratku pauzu, i na taj način je dodatno istakao da je reč o jednoj celini koju odvajava od ostatka svog aktuelnog iskaza.

Ovde je svakako mogao biti upotrebljen neki od leksičkih markera citiranja pre iskazivanja ovog segmenta, na primer: „(...) moći ćemo na jedan vrlo transparentan način da izađemo pred javnost i građane ove zemlje i kažemo: šta se tu dogodilo, kako se dogodilo, kako smo došli do rešenja i koji su detalji tog rešenja“. Ono što je u ovom slučaju citiranja interesantno, pored toga što se praktično citira iskaz iz budućnosti, tj. iskaz za koji govornik JEREMIĆ obećava da će se dogoditi u budućnosti, jeste i činjenica da on, u nemogućnosti da iznese konkretne detalje vezane za slučaj o kome ovde govori („detalje naših napora nisam u prilici da iznesem“), koristi u tom „citiranom“ iskazu reči koje ne nose dovoljnu količinu informacija. To su reči „šta“, „kako“, „rešenja“, „detalji“, i te reči posebno ističe pojačanom glasnoćom, jer su one ključne u tom iskazu. Zapravo, te reči stoje umesto ključnih reči tog „budućeg iskaza“ i koje su za građane ove zemlje informativnije od „šta“, „kako“, „rešenja“, „detalji“ – drugačije rečeno, govornik JEREMIĆ ovom prilikom u formi citata daje „kostur“ „buduće izjave“ nekog državnog zvaničnika. Dakle, on se u ovoj situaciji poslužio citiranjem nekog sadržaja koji će biti izrečen u budućnosti, a zbog situacije da ne može detaljnije da navede konkretne podatke za taj slučaj, on koristi samo „shemu“, „kostur“ te buduće izjave.

Poznata izreka ili izjava. Neobeležavanje citiranog materijala leksičkim sredstvima se u razgovornom diskursu dešava i kada se navodi neka poznata izreka, na primer neka poslovice ili idiom. Sledeći primer nam pokazuje takav slučaj, a u pitanju je deo iz korpusa formalnih razgovora:

(4) **Stević:** (...) *ubrzano* ovde nema ↑saradnje nego ste ↓podelili // ↑**blokovski** ste podelili ↓ jer \ovo znači - ↑/brigo **moja** ↓pređi \na drugoga //

Možemo videti da govornik STEVIĆ ovde najverovatnije zbog ekspresivnosti, direktnosti u obraćanju sagovornicima, ali prvenstveno zbog gledalaca, koristi ovu narodnu izreku. On nju upotrebljava da predstavi situaciju o kojoj govori – opisuje je kao: „ovo znači *brigo moja pređi na drugoga*“, pri čemu je referent za zamenicu „ovo“ zapravo situacija o kojoj diskutuje. Tako on, na način koji je blizak i razumljiv svima kojima je srpski maternji jezik i koji pripadaju našoj kulturi, opisuje problem –

nedostatak saradnje između dve strane. Naravno, u sličnim situacijama se javlja i ustaljena fraza koja uvodi citiranje neke narodne izreke – „što bi naš narod rekao“, „kako naš narod kaže“, i slično. Ovde govornik STEVIĆ nije koristio takve fraze, s obzirom da je onima kojima se on obraća vrlo dobro poznata ova izreka, već je samo prozodijski istakao ovaj segment, pojačanom glasnoćom i povišenim glasom na početku ovog citata, a i kratkom pauzom pre ove izreke.

Pogledajmo sada sličnu situaciju iz dela korpusa sa privatnim razgovorima, gde se citira iskaz koji je svim učesnicima razgovora poznat, ali ne kao narodna izreka, već kao izjava osobe koja je široj javnosti poznata, i gde nije nužno, iz tog razloga, koristiti leksičko-sintaksički marker kako bi se obeležilo citiranje, već se samo prozodijskim i paralingvističkim sredstvima taj citirani materijal obeležava:

(5) M: (...) il' \si neopredeljen // /↑znaš ko je \↓de-es-es?

I: ↓\Koštunica

M: Ill

I: ↑/on je ↓\najgori

M: *drhtavim i dahtavim glasom* ≈*pha•pha•pha*≈ // / ja sam ↑/ *neobavešten* \
sam bio≈

LLL

Ovde je prisutno citiranje jedne od izjava ovog političara, koja je u našem društvu postala opšte mesto, a kao što vidimo, govornik M tu izjavu koristi da opiše ovog političara – koristi je kao jednu vrstu atributa u tom opisu, tj. predstavljanju. Pored toga, on ne samo da iznosi sadržaj te izjave – da je ovaj političar neobavešten (u vezi sa nekim događajem iz prošlosti), već oponaša, bolje rečeno karikira, njegov način govora. Govornik M koristi izuzetno povišen glas, koji podrhtava, zatim glasnoća je veoma mala – neke delove izgovara gotovo šapatom, a pritom artikuliše glasove aspirivano, dahtavo – sve u funkciji ne samo prikazivanja načina govora ovog političara, već i prikazivanja svog ličnog stava o njemu. Naime, ove modifikacije glasa (paralingvistički elementi) i promene na prozodijskom planu sugerišu sagovorniku da govornik M doživljava političara koga je citirao kao uplašenu (zamuckivanje „pa-pa-pa“), nepreduzimljivu i kao osobu bez stava.

Ovom skupu bismo mogli pridružiti i slučajeve citiranja iskaza iz popularnih filmova, takvi slučajevi inače nisu bili zastupljeni u našem korpusu, ali se vrlo često javljaju u svakodnevnim razgovorima. Tako, da bi što bolje i živopisnije okarakterisao neku situaciju ili osobu, govornik koristi citat iz nekog filma ili serije. Naravno, da bi komunikacija bila potpuna, tj. da bi sagovornici razumeli takvu poruku, neophodno je da imaju predznanje – odnosno da poznaju taj određeni film ili seriju. Zato, ako neko nije upoznat sa filmom „*Ko to tamo peva*“, ne može u potpunosti razumeti šalu koja proističe iz upotrebe citata „I tata bi, sine“ koji se inače koristi u najrazličitijim situacijama u svakodnevnim razgovorima, ili neko ko nije gledao film „*Balkanski špijun*“ neće shvatiti komični efekat koji se postiže citiranjem nekih komentara: „CIA, snajka, CIA!“ ili „On je naučen (u špijunsko-terorističkim centrima) da sve pamti.“ Pored citiranja i pratećeg imitiranja junaka iz filmova, serija, citiraju se i replike i iz popularne *pisane* kulture, tj. izjave koje nismo bili u prilici da čujemo „u originalu“ – iz stripova, na primer: „Mirko, pazi metak“ („*Mirko i Slavko*“), iz „*Alana Forda*“ (gde je zanimljivo da se i pri citiranju koristi uglavnom ijekavica, jer je prevod ovog stripa na hrvatsko-srpskom), itd. Ovakvi slučajevi citiranja vrlo često se realizuju bez leksičkog markera citiranja, jer bi njegova upotreba uglavnom bila suvišna, pošto velika većina pripadnika naše jezičke i kulturne zajednice ima predznanje ko te iskaze iz popularne kulture izgovara, a pored toga, u takvim situacijama nije nužno naglasiti, to jest eksplicitno izreći podatak ko je „originalni“ govornik.

Način govora; onomatopeja. Pogledaćemo sada slučaj citiranja iz našeg korpusa privatnih razgovora gde nije neophodno uvođenje leksičko-sintaksičkim markerom, jer se ne citira iskaz, već samo zvuci koji su se u prošlosti realizovali:

(6) I: *usporeno* ↑/kako se zove onaj ↓\pijani

M: ↓\ko

I: ↑onaj //↓- **rathathathathat**

M: ↑aaa // *usporeno* - ↓to je // - to je ↓\Kresa // ↑/Kresimir

Ono što je u ovom primeru očigledno je da govornik I pretpostavlja da se njegov sagovornik M seća događaja u kome se realizovao taj zvuk, tj. buka, jer bez tog znanja ovaj neće moći da mu da odgovor na postavljeno pitanje. Zapravo, zvuk koji imitira

govornik I treba da njegovog sagovornika M podseti na taj (očigledno) zajednički doživljaj. U stvari, govornik I koristi prvo sintagmu „onaj pijani“ da bi bliže odredio o kojoj je osobi reč i tako stavio do znanja sagovorniku čije ime ga interesuje, a kada tom karakteristikom ne uspeva da ga podseti, on pokušava da sagovornika „smesti“ u prethodni kontekst imitiranjem zvukova koje je ova osoba proizvodila u toj situaciji u prošlosti. Kao što vidimo, navođenje, citiranje zvukova koje je ta osoba realizovala u toj situaciji, odvojeno je kratkom pauzom i obeleženo je pojačanim intenzitetom glasa i dubljim glasom, odnosno u sklopu ovog „citiranja“ je zapravo oponašanje, i to sa ciljem podsećanja, pa je zato, možemo pretpostaviti, verno prikazano.

Citiranje dijaloga. Kod navođenja dijaloga prisutno je i leksičko-sintaksičko markiranje citiranog materijala, ali i izostavljanje tog tipa markera, i to na onim mestima gde je sagovorniku jasno čiji se turnus citira. Zapravo, govornik koristi leksičko-sintaksičke markere dok ne uspostavi jednu vrstu sistema, konstrukta u kome sagovorniku postane jasno i na osnovu prozodijskih i paralingvističkih obeležja, a i na osnovu samog konteksta, ko je izgovorio date iskaze u prošlosti.

(7) MY: *ubrzano* ↑/ja kažem // *usporeno* ↓\ Nora /'naš šta je ↑**problem** // *ubrzano* ↓\ pazi ona se bavi /↑fotografijom // *usporeno* a ↓ **ja** joj objašnjavam // ↑Nora **jako je blizu blic** // ↓\razumeš // /jako je **snaaažan** // ↑/povuci ga malo da se on - malo **raširi** // ---↓\ **kaaako** // ↑/digni fotoaparat pa ↓\ **zumiraj** // *ubrzano* ↑i ona sad ↓\ zumirala // ↑**pomeri** fotoap't // *usporeno* ↓\jao ↑gde je ↓**sad** // -- (kroz smeh) *ubrzano* **a 'naš onako** sa ↑**maksimalnim** zumom // *usporeno* 'naš ↓**traži** ↑kornjaču // (LLL) // **negde na patosu** // (LLL) // (kroz smeh) ↑\kako je nama baš bilo ↓**hiper** // *ubrzano* (_kroz smeh) kao **evo je evo je** (Ill) *usporeno* ↓\ono kao ↑**jeej** // -\↓ tako da je nama ↑/baš bilo onako ↓\hiperinteresantno //

Vidimo da govornik MY prenosi sagovorniku iskaze iz dijaloga koji se odvijao između nje i njene drugarice Nore prilikom fotografisanja kornjače u zamračenoj prostoriji. Prvi iskaz koji MY navodi je iskaz koji je ona realizovala obraćajući se Nori i ona ga uvodi glagolom govorenja u prezentu („kažem“), i ona taj iskaz omeđuje prozodijski –

izgovara ga sporijim tempom. Sledeći deo njenog aktuelnog iskaza je zapravo njen sadašnji komentar na jedan aspekt događaja o kome govori („pazi, ona se bavi fotografijom, a ja joj objašnjavam“). Nakon toga govornik MY izgovara višim glasom početak narednog citata, a zatim pojačanom glasnoćom obeležava deo koji je, pretpostavljamo i u „originalnom“ iskazu na isti način naglasila („jako je blizu blic“), a i druge ključne reči iz ovog iskaza („snažan“ koju je dodatno naglasila i produžavanjem naglašenog vokala, „raširi“), pa nastavlja, posle pauze tišim i nižim glasom iskaz koji je izgovorila Nora. Norin turnus nije obeležen leksički već samo prozodijski – sagovornici je jasno na osnovu ovih obeležja, kao i iz konteksta, da je u pitanju Norin iskaz. Dakle, govornik MY je zahvaljujući kontekstu, a i prozodijskim sredstvima, stvorila na neki način strukturu ovog dijaloga u umu svog sagovornika. Jasno je dakle da MY u tom citiranom dijalogu ima ulogu „vođe“, ima inicijativu, dok je Nora zbunjeni i nevešt učesnik ove situacije. Ni sledeći iskaz iz tog ranijeg dijaloga govornik MY ne obeležava leksički, već samo prozodijski – promenama u jačini i visini glasa. Na osnovu sadržaja, konteksta, ali i na osnovu prozodijskih promena, sledeći deo „i ona sad zumirala“ tretiramo kao njen sadašnji komentar, a deo koji sledi shvatamo kao citiranje iskaza MY iz tog dijaloga „pomeri fotoap’r“ na osnovu i prozodijskih obeležja, kao i na osnovu konteksta koji smo već ustanovili – Nora je osoba koja u toj situaciji drži aparat i fotografiše, a MY joj daje uputstva. Iskaz „jao, gde je sad“, koji je izgovoren sporijim tempom – i time su označene njegove granice prozodijski, pripisujemo Nori, a to se i ispostavlja kao tačno – jer MY u sledećem komentaru na tu prethodnu situaciju daje podatke da Nora sa maksimalnim zumom traži kornjaču negde na patosu (ovaj deo govornik MY izgovara kroz smeh, a iskaz biva prekidan smehom uglas (LLL) oba sagovornika). Naredni iskaz pripada aktuelnom govoru, jer predstavlja komentar na te događaje iz prošlosti, a zatim dolazi citiranje koje je uvedeno tzv. „novim markerom citiranja“ – rečju „kao“ (nešto detaljnije ćemo se ovim markerom pozabaviti u okviru 4.2.2. *Novi markeri citiranja*). Taj citat „evo je evo je“ je obeležen i promenama u prozodiji – izgovoren je izuzetno visokim glasom, pojačanom glasnoćom, kao i ubrzanim tempom, i možemo ga pripisati Nori, ali i govorniku MY, kao i obema sagovornicama iz tog prethodnog dijaloga (možda su ovo izgovorile uglas), jer niti na osnovu konteksta, niti na osnovu prozodijske organizacije ovog dela razgovora ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je nešto od ove tri mogućnosti apsolutno tačno.

Svakako da je sigurno da je taj deo iskaza citat, ali kome on „originalno pripada“ to se ne može zaključiti. Isti status ima naredni citat, „je“, takođe uveden novim markerom citiranja „kao“ u spoju sa aproksimatorom (markerom nejasne kategorije) „ono“.

Radi dodatne jasnosti u tumačenju citiranja u ovom delu turnusa govornika MY daćemo shemu dijaloga koji ona navodi:

aktuelni govornik	govornik u dijalogu	leksičko-sintaksički marker citiranja	citirani iskaz	komentar
MY	MY	ja kažem	Nora, 'naš šta je problem?	
				Pazi, ona se bavi fotografijom, a ja joj objašnjavam.
	MY	∅	Nora, jako je blizu blic, razumeš? Jako je snažan, povuci ga malo da se on - malo raširi	
	NORA	∅	Kako?	
	MY	∅	Digni fotoapararat pa zumiraj!	
				I ona sad zumirala...
	MY	∅	Pomeri fotoap't-	
	NORA	∅	Jao, gde je sad?	
				A 'naš onako sa maksimalnim zumom, 'naš, traži kornjaču (HAHAHA) negde na patosu! (HAHAHA) Kako je nama baš bilo hiper.
	MY/ NORA MY&NORA	kao	Evo je, evo je!	
				hahaha
	MY/ NORA/ MY&NORA	ono kao	Jeej!	
				Tako da je nama baš bilo onako hiperinteresantno.

Shema 1. Struktura citiranog dijaloga iz primera (7)

Dakle, u primeru (7) videli smo slučaj navođenja replika iz nekog dijaloga iz prošlosti, gde govornik ne obeležava uvek citiranje koristeći leksički marker, već se koristi samo promenama na planu prozodije, a i oslanjajući se na vanlingvistički kontekst tog dijaloga kod sagovornika uspostavlja predstavu o tome ko je šta rekao. Takođe smo videli da su iskazi koji su obeleženi novim leksičkim markerom citiranja „kao“ u ovom slučaju ostali „neraspoređeni“, tj. nismo uspeli da ustanovimo ko ih je u tom citiranom dijalogu izgovorio. To, naravno, ne znači da korišćenje ovog tipa leksičkih markera citiranja ostavlja nedorečenosti i nejasnost; zapravo, to nije slučaj u većini situacija u kojima se novim markeri citiranja pojavljuju, već konkretno u ovom razgovoru je to ostalo nejasno.

Sledeći primer prikazuje slučaj **citiranja sopstvenih misli**, manja je mogućnost da je u pitanju citiranje zaista izgovorenog iskaza, pošto je kontekst ovog dela razgovora iz korpusa kontrolni zadatak (iz nemačkog jezika), dakle situacija u kojoj bi bilo neprikladno glasno reagovati:

(8) MX: ↑onako stojiš i gledaš // - ↓vaaaau *ubrzano* /šta ↑sad ovde može da ide // -- uu // -- ↓jej // *usporeno* ↑\pridevsku promenu nismo ↓uopšte \ponovili // -↑al' fora je // ↓što /ne mogu ja da ↑naučim ta ↓pravila //

Dakle, govornik MX prikazuje svojoj sagovornici kako se osećala na kontrolnoj vežbi iz nemačkog, uvodeći je u situaciju rečima „onako stojiš i gledaš“, da bi zatim posle kraće pauze izgovorila uzvik „vau“ produžujući naglašeni vokal, a zatim ubrzanim tempom i povišenim glasom, kao i postepeno pojačavajući glasnoću, izgovorila „šta sad ovde može da ide“. Smatramo da ovaj segment, kao i uzvik „vau“, pripadaju citiranom materijalu. Najpre, zato što ga je govornik MX odvojila od prethodnog segmenta kratkom pauzom, kao i po tome što ovaj početni deo izgovara sniženim glasom, u znak čuđenja i zatečenosti situacijom. Deo koji sledi obeležen je ubrzanim tempom, a to ubrzano izgovaranje zapravo odgovara ubrzanom razmišljanju koje se u tim trenucima (kontrolna vežba, nepoznata pitanja i gradivo) kod nje odvijalo. Ona, možemo reći, imitira ponašanje koje bi imala da je izgovorila naglas ono što je mislila. Nakon pauze slede uzvici „uu“ i „jej“ koje ona izgovara pojačanim glasom, pri čemu uzvik „uu“ i

izuzetno visokim glasom, dok uzvik „jej“ realizuje dubljim glasom. Nije nam u potpunosti jasan status ovih uzvika: sasvim je moguće da oni budu pridruženi prethodnom, citiranom materijalu, ali je isto vrlo moguće da oni zapravo pripadaju njenom aktuelnom govoru, pa se stoga mogu smatrati i sadašnjim komentarom na prethodno izrečenu situaciju iz prošlosti. Ukoliko pripadaju citiranom materijalu, oni najverovatnije oslikavaju na ironičan način emocije koje su se razvijale kod MX gledajući pitanja iz testa za koje zna da ne može da ih reši, jer to nije rađeno na časovima pre toga kontrolnog zadatka. Dakle, ona tim uzvicima koji inače mogu imati pozitivnu vrednost, pokazuje da nije nimalo srećna i zadovoljna, već baš suprotno. U stvari, moguće je da, ako samo posmatramo pauze koje je govornik MX napravila u toku ovog turnusa, zaključimo da uzvike „uu“ i „jej“ ne citira, već ih je izgovorila kao sadašnji komentar na tu situaciju iz prošlosti, jer je materijal koji smatramo citiranim – „vau, šta sad ovde može da ide?“ odvojila od prethodnog segmenta pauzom, pa ga je možda na isti način odvojila i od narednog segmenta, a to su upravo ovi uzvici.

Citiranje sukcesivnih iskaza istog govornika. U narednom primeru vidimo da navođenje iskaza iz prošlosti biva realizovano pomoću prozodijskih elemenata, kao i pomoću užeg konteksta koji govornik daje u vidu komentara date situacije. Ti komentari nisu u formi leksičko-sintaksičkog markera citiranja, već su nezavisni od citiranog materijala:

(9) MY: *usporeno* ili se njena kosa ↑**sporo** suši // ↓il' se moja **brzo** suši // - \i varijanta= // - /↑Melinda uvi' me dok je još mokro ↓da uhvati // *ubrzano* \i ona me ↑uvila // i sela ona da popuši ↑cigaru je li // *usporeno* **kosa se osušila** lll // *ubrzano* ↓**jao pa kako ti se tako** ↑**brzo suši**

MX: lll ↑ [ono se osušilo

MY *ubrzano* (*nazalizovano*) **jao kako ti se] tako brzo osušila** (*nazalizovano_*) // ↓ja prosušim kosu ↑**uveče** // i legnem da ↓/spavam // kad ono ↑ujutru kosa i **dalje** ↓\vlažna lll

LLL

Ovde vidimo da govornik MY navodi sagovornici MX deo dijaloga sa drugaricom Melindom. Početak citiranog materijala govornik MY uvodi leksičkim sredstvom: „i

varijanta“, koji možemo smatrati takođe novim markerom citiranja (zajedno sa sličnim izrazima: „tipa“, „u fazonu“, „onako“, „kao“ i slično), s tim što je ovo ređi marker uvođenja u citiranje (u našem korpusu se javljao samo kod ovog govornika, i ovde ga možemo smatrati idiolekatskim obeležjem). Nakon izgovaranja ovog markera govornik MY pravi kratku pauzu u govoru, a zatim izgovara iskaz koji na početku sadrži ime njene sagovornice iz pređašnje govorne situacije, koje je u formi vokativa, dakle u funkciji obraćanja. Taj iskaz je izgovoren glasom pojačanog intenziteta, pri čemu je početak izgovoren povišenim glasom, što su sve promene na prozodijskom planu koje ovaj segment odvajaju od prethodnog segmenta u turnusu govornika MY. Nakon ovog dela MY snižava jačinu glasa, i ubrzanim tempom izgovara segment „i ona me uvila i sela ona da popuši cigaru, je li“ koji predstavlja iznošenje događaja – radnji iz te situacije u prošlosti. Zatim sledi komentar koji govornik MY izgovara vrlo povišenim glasom, pojačanom glasnoćom, kao i usporeno u odnosu na prethodni segment: „kosa se osušila“. Taj deo je na taj način realizovan jer sadržaj koji je njime iskazan predstavlja iznenađenje za njenu aktuelnu sagovornicu (MX), a pored toga je i, po mišljenju govornika, komičan (ona tu počinje da se smeje - III): njena kosa se osušila za vrlo kratko vreme – dok je njena drugarica Melinda popušila cigaretu. Govornik MY nakon toga prestaje da se smeje i ubrzanim tempom, ozbiljno, i gotovo negodujući, glasom pojačanog intenziteta izgovara segment „jao pa kako ti se tako brzo suši“ – taj deo je, kao što vidimo, od prethodnog segmenta odvojila prozodijskim sredstvima, ali i promenama na paralingvističkom planu, pa je sagovorniku jasno i bez leksičkog markera ko je ovaj iskaz izgovorio u prošlosti. Nastavlja zatim da ubrzanim tempom i vrlo povišenim glasom izgovara sledeći iskaz, koji takođe počinje uzvikom „jao“: „jao kako ti se tako brzo osušila“, te na osnovu samog sadržaja, a i prozodijskih karakteristika (ubrzan govori, visoki glas) i auditivnih paralingvističkih elemenata (nazalizovan govor) moguće je zaključiti da je ovaj segment iskaz koji je Melinda tada izgovorila. Ni sledeći citirani iskaz nije markiran leksički, a to je nastavak Melindinog turnusa, odnosno iskaz koji je usledio kao njeno objašnjenje sopstvenog čuđenja – iskazujući informacije o brzini sušenja svoje kose ona zapravo objašnjava svoju reakciju. Dakle, ovde je govornik MY navela deo turnusa drugarice Melinde ne koristeći pritom leksičke markere citiranja, a odsustvo tih markera je nadomestila prozodijskim i paralingvističkim sredstvima. U stvari, ova dva plana samostalno i u

potpunosti signaliziraju da je u pitanju citirani materijal, kao i ko je te citirane segmente u pređašnjem dijalogu realizovao. Radi jasnosti i preglednosti ovog citiranog materijala dajemo shemu koja prikazuje strukturu citiranog dijaloga:

aktuelni govornik	govornik u dijalogu	leksičko-sintaksički marker citiranja	citirani iskaz	komentar
				Ili se njena kosa sporo suši, il' se moja brzo suši
	MY	i varijanta	Melinda uvi' me dok je još mokro da uhvati.	
				I ona me uvila, i sela ona da popuši cigaru, je li, kosa se osušila!
MY	MELINDA	Ø	Jao pa kako ti se tako brzo suši!	
	MELINDA	Ø	Jao kako ti se tako brzo osušila!	
	MELINDA	Ø	Ja prosušim kosu uveče i legnem da spavam, kad ono ujutru kosa i dalje vlažna.	
				III

Shema 2. Struktura citiranog dijaloga iz primera (9)

Citiranje citiranja. U sledećem primeru prikazaćemo situaciju koja je vrlo česta u privatnim razgovorima – kada se citira nešto što je sagovornik već citirao. U takvim slučajevima najčešće se daje i sud o tom citiranom materijalu, tj. on biva evaluiran, a citiranje se ponavlja da bi se sam sadržaj istakao. Tu ne mora uvek da se javi leksički marker citiranja, a prozodijski elementi kojima se inače signalizira da je u pitanju

citiranje mogu biti čak vrlo svedeni, jer sama činjenica je taj segment citiran neposredno pre toga čini situaciju vrlo jasnom za sagovornike.

(10) I: ↓oni kao // ↑što ste nas prozivali // \i ja im rek'o što smo ih //
što sam ih ↑proziv'o // ↓\ i oni kao // *ubrzano* ↑vi ste se **ispalili** što ste
što stee ↓ostali // --- *usporeno* ja rek'o samo [brateee ono-

M: III]

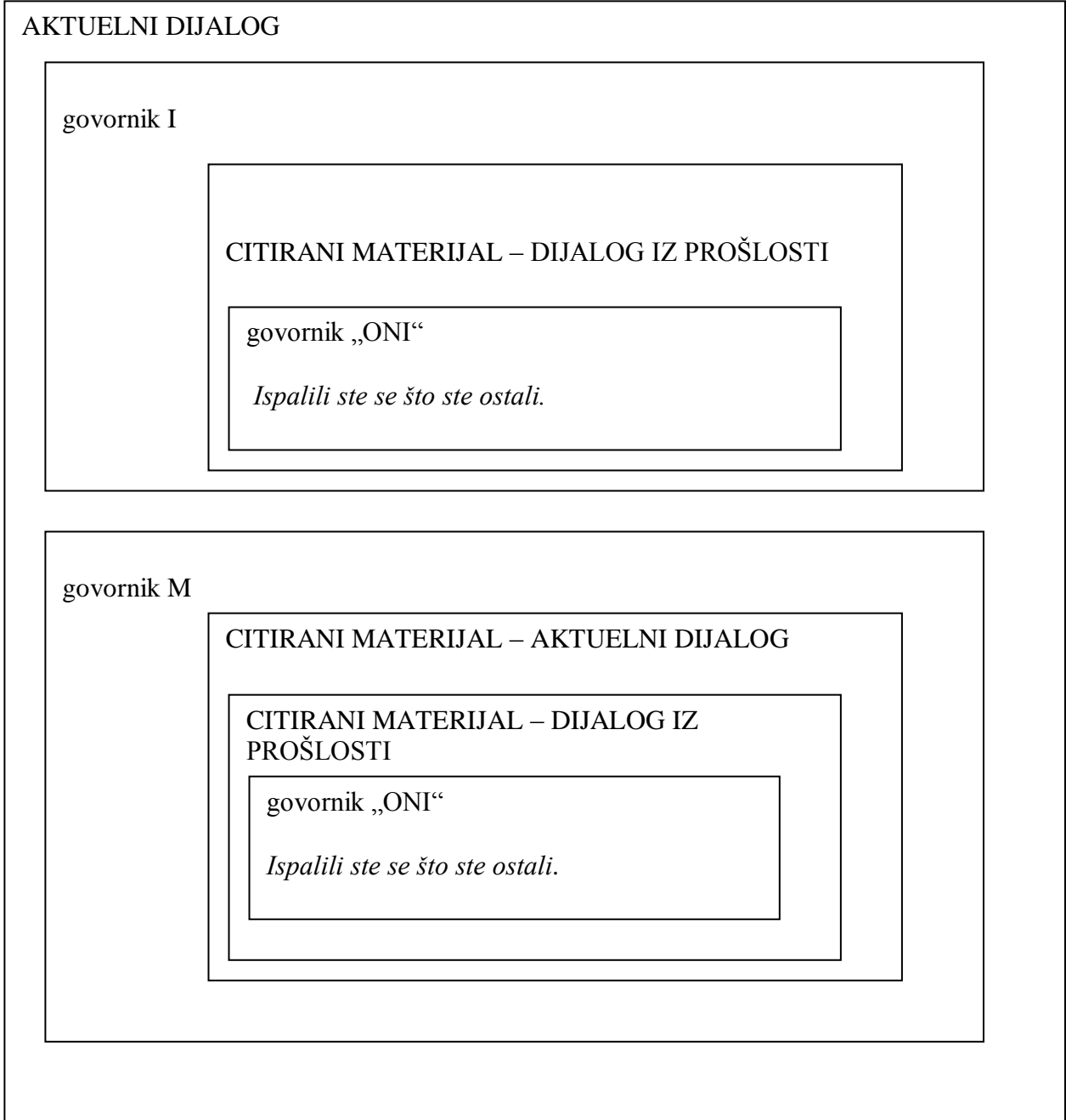
I: ↑debili

M: ↑**ispalili** ste se što ste ↓ostali // - ↑ pazi // ↓ pa kakva= //
↑/gde je tu ↓logika

Vidimo da govornik I navodi deo rasprave koju je imao sa grupom drugova, na šta govornik M ponavlja jedan od citiranih iskaza, zadržavajući prozodijsku strukturu koju je ustanovio govornik I. Takođe, govornik M zadržava i emfatičku upotrebu pojačane glasnoće kod reči „ispalili“. Ono što je pored toga uočljivo je da je govornik M neznatno izmenio verbalni sloj citiranog iskaza (ne menjajući pritom semantički sloj): „vi ste se ispalili što ste što stee ostali“ → „ispalili ste se što ste ostali“.

Ovu situaciju smo okarakterisali kao **citiranje citiranja**, jer govornik M nije bio prisutan u toj govornoj situaciji u kojoj je realizovan iskaz koji navodi i ne može se reći da on citira taj iskaz. Ono što ovde govornik M realizuje je citiranje iskaza njegovog sagovornika, koji je zapravo takođe citirani materijal. Ova dva citata jednog istog originalnog iskaza pripadaju zapravo dvema ravnima – kada ga izgovara govornik I to je citiranje iskaza iz nekog pređašnjeg dijaloga, a kada ga izgovara govornik M to je citiranje iskaza koji se realizovao u aktuelnom dijalogu i koji, kao citirani materijal pripada i tom pređašnjem dijalogu.

Status iskaza iz originalnog dijaloga (uzmimo da je to varijanta „Ispalili ste se što ste ostali.“) predstavili smo pomoću sledeće sheme:

Shema 3. Citiranje citiranja – status iskaza „*Ispalili ste se što ste ostali.*“ iz primera (10)

U Shemi 3. vidimo da se ovaj iskaz nalazi na različitim nivoima, tj. slojevima u okviru ovog dijaloga – kod govornika I on je u sloju citiranog dijaloga iz prošlosti, a kod

govornika M ovaj iskaz je u sloju citiranja dela aktuelnog dijaloga, koji je pak deo citiranja dijaloga iz prošlosti.

Kao što smo iz analize datih primera mogli da vidimo, prozodijski elementi bivaju vrlo snažan mehanizam označavanja odnosa elemenata diskursa. Tako, neki segment u aktuelnom iskazu može biti vrlo jasno markiran kao deo nekog prethodno izrečenog dijaloga pomoću prozodijskih elemenata koje smo ovde analizirali: promene u tempu govora, glasnoće, kao i u visini glasa. Ovim obeležjima govornik signalizira sagovorniku status koji ti segmenti imaju u aktuelnom iskazu i tako ih odvaja od sopstvenih komentara, objašnjenja, itd. Svakako, prozodijski elementi ne mogu uvek imati potpuno samostalnu ulogu u označavanju nekog segmenta citatom, već se to postiže u sprezi sa paralingvističkim (auditivnim, a i vizuelnim – njima ćemo posvetiti pažnju u 4.3. *Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja*) elementima, kao i samim značenjskim kontekstom. Smenjivanje govornika u okviru citiranog materijala takođe se može obeležavati prozodijskim elementima, uz podršku paralingvističkog nivoa, a bez eksplicitno izrečenog leksičkog markera citiranja.

Svakako treba napomenuti da prilikom citiranja koje nije uvedeno leksičko-sintaksičkim markerom u privatnim, neformalnim razgovorima mnogo više nego u formalnim, koriste se promene u domenu auditivnih, a i vizuelnih paralingvističkih obeležja. Sama priroda formalnih razgovora sprečava učesnike da se ekspresivnije izražavaju, te tako biva potisnut plan paralingvističkog, dok je kod privatnih razgovora često naglasak upravo na paralingvističkim elementima govora. U nekim situacijama u neformalnim razgovorima je taj auditivni paralingvistički sloj samo sredstvo da se prenese neko značenje ili sud o „originalnom“ govorniku ili situaciji o kojoj se govori, a u nekim slučajevima je mehanizam da se samo imitira način govora „originalnog“ govornika, bilo da je u pitanju karikiranje (preterivanje) ili realno oponašanje.

Dakle, upravo zbog smanjene ekspresivnosti u formalnim razgovorima su ređi slučajevi navođenja citata koji nisu obeleženi leksičkim markerom. Objasnjenje leži u činjenici da se takav citirani materijal mora onda dodatno označiti na neki drugi način – pomoću prozodijskih i paralingvističkih elemenata, što bi u situacijama formalnog razgovora bilo možda neadekvatno. Osim toga, vrlo važan razlog za izbegavanje citiranja iskaza ili delova iskaza bez leksičko-sinaksičkog markera u formalnom diskursu je i potencijalna nejasnost koja bi proistekla iz takvog načina citiranja.

Učesnici u formalnim razgovorima prilikom citiranja nastoje da ukažu na to ko je izvor tog iskaza, pa tako, kada je u pitanju i direktno i indirektno citiranje, u velikom broju slučajeva koriste leksičko-sintaksički marker kojim ukazuju ko je „originalni“ govornik citiranog materijala.

Nakon analize prozodijskog obeležavanja citiranog materijala, u sledećem delu ovog poglavlja prelazimo na analizu međuodnosa leksičkih i prozodijskih markera koji se javljaju prilikom citiranja u razgovornom diskursu.

4.2. Prozodijski i leksičko-sintaksički markeri citiranja

U ovom delu rada obuhvatićemo analizu leksičkih markera citiranja i promene na prozodijskom planu koje prate citiranje. Prvo ćemo se pozabaviti klasičnim leksičko-sintaksičkim markerima citiranja – glagolima govorenja (*verba dicendi*), a zatim i novim markerima citiranja (tzv. *the new quotatives*). Analiziraćemo primere koji predstavljaju citiranje, kao i one primere kod kojih je prisutna forma citiranja, ali gde je ta forma iskorišćena u svrhu isticanja ili nekog drugog konverzionog cilja. S tim u vezi izložićemo i analizu nekoliko primera gde je prisutno *pseudo citiranje*.

4.2.1. *Verba dicendi* i prozodijski markeri citiranja

Najčešći *verba dicendi* koji su se javili u našem korpusu razgovornog diskursa su bili „neutralni“, nemarkirani glagoli govorenja: „*reći*“, „*kazati*“, „*say*“ (eng.), „*dire*“ (franc.). Kada je u pitanju gramatički oblik ovih glagola, javljali su se u prošlom i sadašnjem vremenu, bez obzira da li se odnose na navođenje iskaza ili delova iskaza iz prošlosti ili pak mogućih iskaza u budućnosti, i nezavisno od toga da li je naveden govor zaista realizovan u prošlosti ili eventualno samo pomišljen, ali ne i realizovan iskaz. Svakako, nekad se iz konteksta može zaključiti da je u pitanju nerealizovan iskaz, a nekada tako nešto ne može sa sigurnošću da se utvrdi.

Kada se navode govorne situacije iz prošlosti, govornik nastoji da sagovorniku predstavi što realističnije te iskaze i pribegava, kao što smo utvrdili, imitiranju „originalnog“ govornika, pa se i prilikom uvođenja citiranog materijala leksičkim markerima koriste i prozodijskim i paralingvističkim sredstvima da dočaraju (uslovno rečeno) govor drugog. I govornik i sagovornik pritom su svesni da ono što je prikazano kao citirani materijal ne mora biti identično sa „originalom“ ni po sadržini ni po formi, odnosno sagovornik ne mora da veruje da je citirani segment istovetno realizovan. Jer, govornik može, u zavisnosti od situacije i poente koju želi da postigne, modifikovati citirani iskaz. Pored toga, i u slučajevima navođenja iskaza ili čak dijaloga koji se nisu u prošlosti realizovali, govornik ih izgovara sa svim pratećim prozodijskim i paralingvističkim elementima.

Zamišljeni i realizovani dijalog. Pogledaćemo primer (11) gde se javlja i navođenje iskaza koji u prošlosti nije realizovan, kao i dijalog koji se najverovatnije jeste desio (nema indicija na osnovu kojih bismo sa sigurnošću mogli da tvrdimo da se taj razgovor u prošlosti nije dogodio):

(11) G: / aa rek'o ja // *usporeno* ↑**č'kam Ivanu tamoo-**

I: [kad ono (*kroz smeh*)

M: *ubrzano tataa*] // [↑**A može i tata** ↓ajde...

I: *ubrzano kao -* //↑dobro ajde, ajde]

M: [da da (*kroz smeh*)

G: došlo] *usporeno* I oovaj // i sad // ↑dolazi ↓čovek i ↑/kao -- ja kažem *ubrzano* //↓/**dobar dan Goran** //↑ \a kaže njen tata ↓**takode** (LLL) // \Ta↑koođe -- a-↓**ha**

Možemo uočiti da je govornik G u svom prvom iskazu u ovom primeru naveo sopstveni iskaz uvodeći ga leksičko-sintaksičkim markerom koji sadrži *verbum dicendi* „reći“. Taj *verbum dicendi* je u prošlom vremenu, (krnjem) perfektu, i još je govornik dodatno skratio ovaj oblik izostavljajući vokal *a* – „rek'o“, i ličnu zamenicu „ja“ je izgovorio posle glagolskog dela. Pošto je u pitanju radni glagolski pridev, koji u srpskom jeziku ne razlikuje lica, već samo rod, a pomoćni glagol koji doprinosi razlikovanju lica je izostavljen („sam“), ako je na primer u pitanju citiranje dijaloga u kome učestvuju dva

muškarca, i gde možda iz konteksta neće sagovornicima biti jasno ko je šta rekao, onda se često u takvim situacijama pribegava navođenju lične zamenice („rek'o ja“). Govornik G nakon tog leksičkog markera izgovara „čekam Ivanu tamo“ pojačanim intenzitetom glasa, kao i povećanom visinom glasa, pritom izgovarajući vokale na način koji je karakterističan za „frajerski“, „šmekerski“ govor, i tako signalizira sagovornicama da je u pitanju neka vrsta „izmotavanja“, jer on uobičajeno ne govori tako. Taj iskaz „čekam Ivanu tamo“ je zapravo deo kratkog izmišljenog dijaloga između njega i Ivaninog oca (to smo zaključili na osnovu prethodnog konteksta koji ne navodimo ovde jer njegovo navođenje nije neophodno da bi se shvatila suština ovog primera). Ono što je ovde interesantno je to što izmenjenom artikulacijom (osobe koje ga poznaju znaju da je za njega nekarakteristična) prilikom izgovaranja tog iskaza sugerise svojim sagovornicama da je u pitanju iskaz koji se u prošlosti nije desio, već im on taj iskaz prezentuje kao nešto što se može protumačiti kao šala u smislu „zamislite da sam to i tako rekao Ivaninom tati“. To je i prihvaćemo kao šala, pa se M i I smeju i čak tu šalu nakratko elaboriraju, a govornik G ih prekida i nastavlja usporenim tempom i donekle smanjenim intenzitetom glasa uvodeći ih u govornu situaciju koja se desila u prošlosti, a to je kratak dijalog upoznavanja sa Ivaninim ocem. Svoj iskaz iz tog pređašnjeg dijaloga on uvodi sa „kao -- ja kažem“ pri čemu se visina glasa, kao i glasnoća povećavaju, a nakon ispunjene hezitacione pauze „kao“ pravi i kratku neispunjenu hezitacionu pauzu. Sopstveni iskaz iz prošlosti „dobar dan Goran“ izgovara ubrzanim tempom, kao i pojačanim intenzitetom glasa, pritom snižavajući visinu glasa, a zatim podiže visinu glasa i smanjenom glasnoćom izgovara deo kojim uvodi reči svog tadašnjeg sagovornika, Ivaninog oca, „a kaže njen tata“. Nakon toga nižim glasom, i pojačanim intenzitetom izgovara reč „takođe“, koja je zapravo replika na njegov iskaz, odnosno to je iskaz koji je Ivanin otac izgovorio prilikom upoznavanja. To izaziva intenzivan smeh kod njega i njegovih sagovornica (LLL), i govornik G ponavlja reč „takođe“ donekle smanjenom glasnoćom, produžavajući artikulaciju vokala *o*, što predstavlja njegov komentar na tu smešnu situaciju iz prošlosti.

Ovde vidimo da je prilikom navođenja dijaloga iz prošlosti govornik G upotrebio u slučaju obeju replika leksički marker „*kazati*“ u odgovarajućem licu i u prezentu, ali ne možemo zaključiti da će govornik upotrebiti na primer glagol „reći“ u prošlosti u slučajevima kada navodi nerealizovan, zamišljen iskaz, a glagol „*kazati*“ u

slučajevima kada navodi neki iskaz koji se zaista dogodio. Drugim rečima, upotreba ovih leksičkih markera ne može sugerisati sagovorniku o pravoj realizaciji ili zamišljenoj realizaciji nekog iskaza, već se to može postići samo zahvaljujući nekim drugim pokazateljima, kako lingvističkim kontekstom, tako i vanlingvističkim. U ovom primeru (11) govornik G je iskaz „čekam Ivanu tamo“, bez obzira što ga je i leksički i prozodijski markirao kao stvarno citiranje, paralingvističkim sredstvima (izmenjena artikulacija) ga je odvojio i obeležio kao iskaz koji se nije zaista realizovao i na taj način postigao komičan efekat. Dalje, u dijalogu koji je zatim naveo i koji možemo, kao što smo rekli, prihvatiti kao dijalog koji se jeste realizovao, koristio je i leksička i prozodijska sredstva da markira citiranje, a komični efekat se postiže upravo zahvaljujući samoj sadržini tog dijaloga, tj. sadržini replike „takođe“, pa je zato govornik G i ponavlja u vidu komentara.

Izbegavanje ponavljanja leksičko-sintaksičkog markera. Kada se navode dijalozi iz prošlosti, često se dešava da govornik ne uvede svaki iskaz iz tog dijaloga koristeći neki glagol govorenja, već može negde da taj leksički marker izostavi, koristeći samo prozodijske elemente za markiranje citiranja, ili pak može da upotrebi tzv. nove markere citiranja kako ne bi ponavljao isti glagol govorenja. To je slučaj u sledeća dva primera iz našeg korpusa (12) i (13).

(12) MC: it was very funny, // I'll tell you a very funny //
usporeno - when in the sixties // - *ubrzano* I took // - she • she
 ↑/what's all this about mini-skirts and all this, // ↓\ what's going
 on? // = I said ↑/have you seen ↓mini-skirts, // \ no, I mean
 ↑what's it? // / *usporeno* so on Saturday I take her down the King's
 Road . // we were walking down the King's Road, // *ubrzano* = I
 said /this one, // \it's the first one, // =she said // ↑ this one, //
 ↓this one now. // *usporeno* and this girl had the mini up to there . // -
 /so she goes by ↑ my mother ↓looks at her. // - so \we walked on a
 bit // and she didn't say a ↑ word . // so // - I said \↓what do
 you think Mum // - ↑/ she said // - \ *usporeno* if it's not for sale, //
you shouldn't put it in the window III //

LLL

U ovom primeru MC navodi nekoliko kratkih dijaloga sa svojom majkom koji su komični, i njemu i sagovorniku i publici u studiju, a to se u ovom delu transkripta vidi i po oznaci (LLL) kojom je obeležavan grohotan smeh. Ovde nismo dali i prikaz anotacije drugih paralingvističkih obeležja jer smo se u ovom delu rada orjentisali samo na međuodnos prozodijskih markera sa leksičko-sintaksičkim markerima citiranja. Kao što vidimo, u ovom turnusu govornika MC prisutno je smenjivanje leksičkih markera citiranja i odsustva obeležavanja citiranja na planu leksike, odnosno smenjuju se citirani materijali koji su uvedeni leksičko-sintaksičkim markerom i oni koji nemaju nikakav leksičko-sintaksički marker. To se u spontanom govoru vrlo često dešava, upravo da bi se izbeglo stalno ponavljanje jednog istog tipa leksičko-sintaksičkog markera – npr. "I said", "she said", a kojima bi se na neki način „razbila“, „razorila“ dinamika i organizacija citiranog dijaloga. Zato govornici pribegavaju mehanizmima kakvi su tzv. novi markeri citiranja, koji, zahvaljujući svojoj kratkoći, ali i semantici, ne narušavaju bitnije dinamiku izlaganja, ili pak izostavljaju leksičko-sintaksički marker citiranja, prepuštajući obeležavanje citiranog materijala prozodijskom, a i paralingvističkom nivou.

Tako, u primeru (12) govornik MC uvodi smešan dijalog iskazom "It was very funny", nakon koga počinje iskaz "I'll tell you a very funny..." koji ne završava, već napravi kratku pauzu u govoru, pa započinje sledeći iskaz "when in the sixties" koji sporije izgovara, a zatim opet pravi kratku pauzu i opet menja tempo govora – ubrzano izgovara "I took" i nastavlja, ne završivši ni taj iskaz, zamuckujući "she she", nakon čega povišava glas i pojačanim intenzitetom izgovara "what's all this about mini-skirts and all this", pritom ne menjajući tempo, koji je i dalje brži nego njegov uobičajeni tempo govora. Nakon toga jačina glasa se smanjuje, a i visina glasa se snižava – tako izgovara segment "what's going on", iza koga gotovo ravnim glasom kaže "I said" kome sledi segment "have you seen mini-skirts" koji počinje povećavanjem visine glasa, da bi se kod reči "mini" intonaciona kontura promenila i tu počinje snižavanje glasa. Pored toga, može se videti da se jačina glasa govornika MC u segmentu "have you seen mini-skirts" postupno povećava, sve do sledećeg segmenta "no, I mean what's it" koji je izgovoren tišim glasom, a visina glasa se menja kod izgovaranja reči "what" gde intonaciona kontura postaje uzlazna. Dakle, jasno je uočljivo da prilikom naglog

povišavanja visine glasa i povećanja intenziteta koje sledi nakon izgovaranja “she she” ovi prozodijski elementi obeležavaju početak citiranog materijala, zajedno sa leksičkim markerom “she”, koji zapravo predstavlja skraćivanje izraza “she said (asked)”. Takođe, uočljivo je da govornik MC praktično imitira „originalnog“ govornika – svoju majku, tj. možemo da pretpostavimo da je ovim višim glasom kojim je započeo iskaz koji navodi zapravo pokušao da dočara kako je ona zapravo u tom trenutku izgovorila svoje pitanje upućeno njemu. Naravno, sama ta imitacija na prozodijskom planu praktično odvaja taj segment od dela iskaza koji mu prethodi. Dok izgovara sledeći deo “I said” visina glasa je ravna, pa je kraj citiranog iskaza obeležen i na prozodijskom, ali i na leksičko-sintaksičkom planu. Sledeći citirani deo je “have you seen mini-skirts” koji izgovara nešto pojačanim intenzitetom glasa, nakon čega menja jačinu glasa, pa deo “no, I mean what’s it” izgovara tišim glasom. Ovde je smenjivanje dva turnusa iz dijaloga u prošlosti markirano samo na prozodijskom planu – govornik MC u ovoj situaciji nije upotrebio leksičko-sintaksički marker citiranja “she said”, već je deo koji je njegova majka ranije izgovorila uveo samo promenom u glasnoći.

Nakon toga govornik MC opet postepeno pojačava glas, a istovremeno usporava brzinu govora, izgovarajući “so on Saturday I take her down the King’s Road we were walking down the King’s Road” čime sagovorniku predočava sledeći kontekst u kome se odigrava još jedan njegov dijalog sa majkom, a taj dijalog njegov sagovornik, a i gledaoci koji prate emisiju, očekuju, kao neku vrstu razrešenja ili bolje rečeno humorističko zatvaranje teme „viktorijanski vaspitana starija žena i nova moda mini-suknji“. Govornik MC ubrzanim tempom izgovara nekoliko segmenata koji se nižu jedan za drugim “I said this one, it’s the first one, she said this one, this one now”, a pritom ravnim glasom kaže “I said”, nakon čega pojačava intenzitet glasa izgovarajući “this one”, da bi sledeći segment izgovorio tišim glasom, i upravo je taj segment komentar te situacije, kojim aktuelnom sagovorniku MP objašnjava da se u tom trenutku u prošlosti kada kaže majci “this one” pored njih na ulici pojavljuje devojka koja nosi mini-suknju. Dakle, na prozodijskom nivou segmenti “this one” i “it’s the first one” su „razdvojeni“ – prvi pripada dijalogu koji se vodio između MC i njegove majke, a drugi pripada aktuelnom dijalogu koji se realizuje između MC i voditelja MP. Na taj način, prozodijskim sredstvom, MM uspostavlja granicu kraja citiranog materijala u toj situaciji. Zatim sledi deo “she said” koji takođe izgovara ravnim intonacijom kao i “I

said”, posle čega povećava visinu glasa dok izgovara “this one”, pa opet spušta visinu glasa, i zvuči gotovo konspirativno dok izgovara “this one now”. Navođenje reči svoje majke obeležio je i leksičko-sintaksičkim markerom “she said”, kao i prozodijskim – povišenim glasom, a kraj citata obeležava vraćanjem na nižu visinu glasa “this one now” – ovaj segment je zapravo njegov turnus iz tog predašnjeg dijaloga koji on ne markira leksičko-sintaksički, već samo prozodijski.

Sledeći segment izgovara sporijim tempom i vrlo sniženom visinom glasa, što je u transkriptu obeleženo donjom crtom, tj. podvučeno: “and this girl had the mini up to there ”, što zapravo predstavlja njegov komentar svom sagovorniku u aktuelnom dijalogu, odnosno nije deo iz dijaloga koji on navodi. Nakon toga govornik MC pravi kratku pauzu i izgovara, pojačavajući postepeno jačinu glasa, iskaz koji je takođe komentar situacije iz prošlosti koju prenosi sagovorniku, a zatim sledi još jedan komentar kome je takođe prethodila kratka pauza u govoru. U stvari, može se primetiti da je govornik MC svaki iskaz u ovom delu turnusa zapravo odvojio kratkom pauzom u govoru – najverovatnije zbog isticanja, da bi sagovorniku sugerisao da se bliži rasplet, ali i da bi sagovornika na neki način „držao u neizvesnosti“. Govornik ovde nije usporavao govor, ali jeste na izvestan način ovim pauzama usporavao nizanje iskaza, tako da je tempo njegovog izlaganja ovde zapravo sporiji. Svoju repliku iz predašnjeg dijaloga uvodi markerom “I said”, a zatim spušta jačinu glasa i postepeno spuštajući visinu glasa izgovara “what do you think mum”, sugerišući da se isto tako tišim glasom obratio majci na ulici. Pravi zatim kratku pauzu, podstičući dodatno znatiželju sagovornika, jer MP, a i publika i gledaoci očekuju ključni iskaz – koji treba da bude komičan i zabavan, jer je govornik MC tako nešto i najavio. Malo višim glasom, i pojačanim intenzitetom glasa izgovora “she said” i opet pravi dramsku pauzu, pa nakon toga nižim i dosta tišim glasom markira iskaz svoje majke, koji predstavlja poentu anegdote, a i tempo govora je donekle usporen u odnosu na iskaze koje su mu prethodili. I ovde je na neki način prisutno imitiranje „originalnog“ govornika prilikom citiranja – MC ovaj iskaz izgovara kao neko ko je zgranut i zbunjen nekom čudnom pojavom.

Shema 4. prikazuje smenjivanje leksičko-sintaksičkog markera citiranja i njegovog izostavljanja u ovom primeru:

aktuelni govornik	govornik u dijalogu	leksičko-sintaksički marker citiranja	citirani iskaz	komentar
MC				It was very funny, I'll tell you a very funny – when in the sixties, I took -
	MC'S MOTHER	She • she	What's all this about mini-skirts and all this, what's going on?	
	MC	I said	Have you seen mini-skirts?	
	MC'S MOTHER	∅	No, I mean, what's it?	
				So on Saturday I take her down the King's Road . We were walking down the King's Road,
	MC	I said	This one.	
				It's the first one.
	MC'S MOTHER	She said	This one?	
	MC	∅	This one now.	
				And this girl had the mini up to there. So she goes by, my mother looks at her. So we walked on a bit and she didn't say a word,
	MC	so, I said	What do you think, Mum?	
	MC'S MOTHER	She said	If it's not for sale, you shouldn't put it in the window!	
				III

Shema 4. Struktura turnusa govornika MC iz primera (12)

Pogledaćemo još jedan interesantan primer iz korpusa u kome je prisutno izbegavanje ponavljanja istog leksičkog-sintaksičkog markera citiranja, gde se smenjuju novi marker citiranja i *verbum dicendi*, i prikazaćemo odnos prozodijskih elemenata koji imaju ulogu markera citiranja:

(13) MC: she was **gone** // she - three or four years, // *usporeno*
 \and then the **matron** at the hospital, // *ubrzano* I was, // / **how did**
all this keep quiet, // *usporeno* I mean, the **nurses** never said it, // it
 came out in this newspaper // - = so she said, // ↓ **well your**
↑mother used to ↓bring a **↑Bible** // - and the nur • **↑every** \new
 nurse had to ↓swear on the **↑Bible** // ↓ that she wouldn' tell anyone
 // that this was Michael's ≈brother. ≈ // *ubrzano* /'cause **he** had a
 picture of me, // *usporeno* she gave him a picture of me, // on the
 wall, // in Zulu, // \on that horse, // it was on the wall, //
ubrzano / so **he knew** who I was // when he saw the **television**. //
 and **what** happened is the • *usporeno* the newspaper reporter was
 talking to all these • inmates (...)

Kao što se može uočiti u ovom primeru, govornik MC na početku turnusa izgovara "she was gone she - three or four years" uobičajenom jačinom glasa i uobičajenim tempom, naglašavajući reč "gone" koja nosi primarni rečenični akcent u ovom iskazu, a potom započinje iskaz "and then the **matron** at the hospital" usporenim tempom u odnosu na prethodni iskaz i nešto tišim glasom – zapravo, on postepeno stišava glas, zatim taj iskaz prekida, menjajući tempo – pa sledeći koji započinje izgovara ubrzano: "I was, how did all this keep quiet", a nakon izgovaranja "I was" postepeno povećava jačinu glasa – naime pojačani intenzitet glasa se proteže na celi iskaz do kraja, i čak prelazi granicu tog iskaza i prenosi se i na sledeći iskaz, sve do reči "new nurse" kada spušta jačinu glasa, i to stišavanje glasa se realizuje do završetka tog iskaza, pa reč "brother" biva izgovorena gotovo šapatom. Pored toga, može se primetiti da govornik MC menja tempo govora nakon ubrzanog izgovaranja "I was, how did all this keep quiet" – do kraja iskaza tempo govora je usporen. Nakon toga, počevši novi

iskaz govornik MC i tempo i glasnoću menja: ubrzava i postepeno povećava jačinu glasa kada izgovara “cause he had a picture of me”. Ono što je u ovom delu turnusa govornika MC zanimljivo je to kako se ovi prozodijski elementi ponašaju u delovima iskaza koji predstavljaju citirane iskaze iz nekog prethodnog konteksta. Prvi citirani materijal je “how did all this keep quiet” koji je uveden leksičkim markerom “I was”, koji je zapravo tzv. novi marker citiranja, o čemu će biti više reči malo kasnije u ovom delu rada. Kao što smo videli, govornik MC ovaj deo iskaza “I was, how did all this keep quiet” izgovara ubrzanim tempom, ne odvajajući deo koji uvodi citirani materijal (“I was”) i sâm citirani materijal (“how did all this keep quiet”) promenom tempa. Jedino što ovaj deo iskaza koji uvodi citat i sâm citat čini odvojenima je pojačani intenzitet glasa kojim izgovara “how did all this keep quiet”. Dakle, granica početka citiranog materijala je uspostavljena promenom jačine glasa, ali, kao što smo ustanovili, jačina glasa nakon toga se menja tek nešto kasnije – kada izgovara “new nurse”, pa treba uvideti kojim markerom na prozodijskom nivou je obeležen kraj citata. Ono što primećujemo je, kao što smo naveli, da se nakon ovog citiranog materijala javlja promena tempa kojom obeležava početak male digresije – objašnjenja: “I mean, the nurses never said it, it came out in this newspaper”.

Ovaj primer zapravo sjajno prikazuje šta se u spontanom govoru događa na polju prozodije kada se navodi citirani materijal – neretko se dešava da se početak citata na prozodijskom planu obeleži jednim elementom, koji ne mora da se promeni ni nakon izgovaranja citiranog materijala, već se proteže dalje, a da neko drugo prozodijsko sredstvo biva marker kraja citata. Tako, vidimo da se različita prozodijska sredstva prepliću, preuzimajući različite uloge kada je obeležavanje citiranog materijala u pitanju, što znači da ne možemo samo na osnovu promena u jednom prozodijskom obeležju ustanoviti granice citata. Da bismo valjano utvrdili šta je citat a šta ne u spontanom govoru, dakle, neophodno je pored leksičko-semantičko-gramatičkih kriterijuma ustanoviti i prozodisku organizaciju govora, i to prateći simultano više prozodijskih elemenata.

Vratimo se sada na primer (13) i pogledajmo nastavak turnusa govornika MC – on pravi kratku pauzu u govoru, pa nastavlja ravnim glasom (=), tj. visina glasa ne varira kada izgovara “so she said”, a nakon toga spušta visinu glasa izgovarajući “well” i nastavljaajući i dalje usporenim tempom koji je “prenet” još iz prethodnog iskaza.

Dakle, pored leksičkog markera citiranja “she said” govornik se koristi i prozodijskim markerom promene visine glasa, dok se tempo i jačina glasa nisu bitnije menjali. Ovdje uočavamo da govornik MC citira (pretpostavljamo) doslovno i nepromenjeno reči bolničarke sa kojom je nekada razgovarao, jer ne navodi samo značenjski sloj njenog “originalnog” iskaza, već izgovara i diskursni marker “well”. Možemo da pretpostavimo da je zadržao i intonacioni patern koji je i originalni govornik (bolničarka) tom prilikom upotrebila, kao i postepeno stišavanje glasa koje je prisutno do kraja citiranog materijala, pa je reč “brother” izgovorena praktično kroz šapat. Kraj citata u ovom slučaju obeležen je promenom tempa govora, pa MC ubrzano izgovara “cause he had a picture of me”, kao i pojačavanjem glasa, koje se proteže sve do celine “on that horse” kada nastupa postepeno stišavanje. Naravno, kraj citata jeste obeležen promenom tempa govora, ali se i na osnovu konteksta, ako samo čitamo neobeleženi transkript, može utvrditi da sledeća celina ne pripada citiranom materijalu: ”cause he had a picture of me had a picture of me, she gave him a picture of me, on the wall, in Zulu, on that horse” – jer svako ko ima predznanje da je govornik Majkl Kejn glumac koji je imao ulogu u filmu Zulu, neće pretpostaviti da su ovo reči bolničarke koja kaže da je Majklov brat imao u bolnici sliku nje na konju, kao u filmu Zulu. Međutim, ono što treba istaći je da prozodija u slučajevima kakav je recimo ovaj primer, olakšava sagovorniku, tj. slušaocu procesuiranje informacije, jer mu pruža jedan dodatni sloj informacija koje ga mogu uputiti da neki iskaz ili segment iskaza postavi „na pravo mesto“, odnosno da ga interpretira na pravi način. Tako, da je sagovornik Majkla Kejna neka osoba koja nikad nije čula za njega, niti zna da je on glumio u filmu Zulu, na osnovu samo ovih prozodisjkih informacija može postaviti delove iskaza u odgovarajuće odnose i tako u velikoj meri eliminisati moguće nesporazume i krivo tumačenje ko je šta rekao i gde se citirani iskaz završava.

Citiranje „grupe“. U sledećem primeru videćemo *verbum dicendi* „kazati“ koji zapravo uvodi element koji ne predstavlja navođenje tuđeg govora u nekoj konkretnoj govornoj situaciji, već obuhvata širi, generalni plan, gde se ne prikazuje konkretan govornik, već se navođenje odnosi na neku širu ili užu zajednicu:

(14)M: *ubrzano* al' od ↑ovih jeftinih /↓seljačkih // \↑ ovo mi skupo //
usporeno ovaj /tekan je - ↓to **dvesta** dinara // *ubrzano* ↑aj beži // \↓kako se
zove *usporeno* ↑**tekân** // ↑**tikan** // ↑ **tèkan**-
I: *ubrzano* pa ne znam // *usporeno* ↑/ neko kaže ↓**tekane** // ↑neko **ti-**
kane // *ubrzano* \↓ ja ne'am [pojma stvarno-
G: *ubrzano* ne znam baš-]
M: *ubrzano* al' ↑/ja sam čula i ↓**tekan** // - \znaš

Dakle, vidimo da se sagovornici M, I i G u ovom delu razgovora bave problematikom pravilnog nazivanja jednog brenda čaja, i da nisu sigurni kako se zapravo izgovara naziv tog brenda, pošto je to reč koja nije iz njihovog maternjeg jezika. Slične situacije se naravno javljaju i kada je u pitanju maternji jezik, dakle ne mora nužno da se ovakav slučaj pojavi samo kada se govori o stranim rečima i izrazima. U ovom primeru govornik I kaže „neko kaže tekane neko ti-kane“ usporenijim tempom, pritom višim glasom izgovara delove iskaza „neko kaže“ i „neko“, a delove „tekane“ i „ti-kane“ izdvaja od ostatka iskaza jačim intenzitetom glasa. Dakle, izrazima koji sadrže *verbum dicendi* „kazati“ govornik I zapravo uvodi način izgovaranja tog naziva od strane neimenovanih govornika – „neko“, i delove izgovorene povećanom glasnoćom možemo smatrati citiranim materijalom. Takođe, i u iskazu govornika M „al' ja sam čula i tekan - znaš“ možemo da kažemo da je reč „tekan“ citirani materijal, polazeći od toga da je interpretacija tog iskaza sledeća: „ali ja sam čula da neko kaže / ljudi kažu i 'tekan'“. I u ovom slučaju je reč „tekan“ izdvojena prozodijski od ostatka iskaza – pojačanim intenzitetom glasa.

U ovom primeru (14) analizirali smo jednu od situacija koja se u razgovornom diskursu često dešava – navođenje reči ne konkretnog govornika, već više njih, a u narednim primerima (15) i (16) ćemo se pozabaviti slučajevima kada se u razgovoru citiraju iskazi ili delovi iskaza koji se ne pripisuju nekom govorniku, već potiču iz nekog pisanog dokumenta (15) ili se pripisuju nekoj zajednici (16) koji bivaju personifikovani.

Citiranje napisanog. U sledećem primeru prikazujemo situaciju korišćenja glagola govorenja za uvođenje citiranja iskaza ili delova iskaza koji postoje samo u pisanoj formi:

(15) **Jeremić:** (...) *usporeno* **ti** uslovi mira su ↑izdiktirani // i **ti** uslovi mira ↓su rekli// ↑/između ↓ostalog --- eerh ↑**Kosovo ostaje** *vrlo sporo* **sastavni deo naše** ↓države // *ubrzano* ↑prema tome (...)

U primeru (15) govornik JEREMIĆ navodi zaključke iz nekog dokumenta koji on označava kao „uslovi mira“ i jedan od tih zaključaka „Kosovo ostaje sastavni deo naše države“ on uvodi leksičko-sintaksičkim markerom „ti uslovi mira su rekli“, dakle upotrebio je glagol govorenja, iako nije u pitanju zaista izgovoreni dokument (na primer audio snimak nekog samita, konferencije ili slično), već je u pitanju pisani dokument, koji on personifikuje upotrebom ovog glagola. Pritom, segment „Kosovo ostaje sastavni deo naše države“ izdvaja od leksičkog markera i umetnutog dela „između ostalog“ dužom pauzom, koja je u početku neispunjena, a u drugom delu je ispunjava neutralnim vokalom ə (eerh) koji je produženog trajanja. Početak citata je označen promenom u visini glasa – JEREMIĆ povisuje glas, a kraj citata je markiran varijacijom visine glasa – visina glasa se postepeno snižava, kao i promenom tempa – ubrzava govor kada izgovora sledeći segment „prema tome“ i promenom u visini glasa – taj deo izgovara opet povišenim glasom. Ovde moramo skrenuti pažnju na još jednu interesantnu pojavu, a to je da govornik JEREMIĆ ovaj segment, koji navodi kao sastavni deo pisanog dokumenta koji u ovoj situaciji naziva „uslovima mira“, prozodijski „obrađuje“, naglašavajući pojačanim glasom reč „ostaje“ i izuzetno sporim tempom govora reč „sastavni“ i na taj način daje sagovorniku i gledaocima (u pitanju je televizijska emisija) svoju interpretaciju tog dela dokumenta. Međutim, i pored činjenice da je govornik JEREMIĆ ovaj segment iz tog dokumenta formalno naveo kao direktni govor („rekli su“), a ne kao indirektni govor („rekli su da“), na planu leksike možemo uočiti da je došlo do jedne suptilne promene, koja ovaj iskaz može staviti u kategoriju indirektnog govora. Naime, JEREMIĆ je rekao „naše države“, a ne „(države/Republike) Srbije“. Zapravo, on je u ovom slučaju upotrebio formu direktnog citiranja da dâ u stvari svoju interpretaciju dela nekog dokumenta, a ta interpretacija „isplivava“ u jednoj tački – upotreba reči „naša“. U ovakvim situacijama motiv govornika da koristi direktno citiranje leži u tome da ovaj mehanizam postiže veću težinu, ozbiljnost, verodostojnost u odnosu na indirektno citiranje. Drugim rečima, koristeći se formom direktnog citiranja, govornik zvuči ubedljivije.

„Zemlja / država kaže“. Sledeći primer (16) prikazuje situaciju kada se neki iskaz pripisuje nekoj zajednici, u ovom slučaju to je društvena zajednica – država, i taj iskaz se direktno navodi kao nešto što je u realnosti kazano – kao što vidimo, upotrebljen je baš glagol govorenja – „kazati“, a ne neki drugi glagol koji bi u ovoj situaciji bio sinoniman sa ovim glagolom, na primer „smatrati“:

(16) **Jeremić:** (...) *usporeno* ↓ Dakle // - eerh ↑ jedna zemlja postoji =koja kaže= // - *ubrzano* ↓ **mi** ne verujemo da vi u **potpunosti** saradujete sa Haškim ↑tribunalom dvadeset šest drugih ↓ zemalja *usporeno* **nisu** - u prilici da je - ↑ubede // (...)

Ovde dakle vidimo da je govornik JEREMIĆ prilikom navođenja stava neke države prema našoj državi u pogledu saradnje sa Haškim tribunalom zapravo tu državu na neki način personifikovao, a njeno mišljenje izrekao na način kao da je u pitanju neka konkretna osoba. Naime, pored toga što je upotrebio glagol „kazati“ u metaforičnom značenju, JEREMIĆ je prozodijski „oživeo“ ovaj iskaz – modifikacijama na planu tempa, glasnoće i visine glasa jasno je razdvojen deo koji uvodi citirani materijal od samog citiranog materijala. Ono što je u ovom primeru zanimljivo je i to što kraj citata nije prozodijski obeležen, tj. segment „dvadeset šest drugih zemalja nisu u prilici da je ubede“ JEREMIĆ izgovara kao deo citiranog iskaza, pa ako se gleda samo prozodijski nivo, deluje kao da je taj segment nastavak citata, osim eventualno ovog dela kada se tempo govora usporava. Inače, u razgovornom jeziku se takvi slučajevi zapravo često dešavaju, i tada na osnovu leksičko-semantičkih i gramatičkih, a i paralingvističkih elemenata sagovornik može zaključiti gde se citirani materijal u stvari završava. Ovde samo na osnovu enklitičkog oblika zamenice „ona“ u akuzativu jednine – „je“ zaključujemo da je segment „dvadeset šest drugih zemalja nisu u prilici da je ubede“ zapravo govornikov komentar na tu diplomatsku situaciju.

4.2.2. Novi markeri citiranja

Kao što smo u uvodnom delu ovog rada ukratko rekli (1.4.1.1. *Leksičko-sintaksički markeri citiranja*), novi markeri citiranja (*new quotatives*) su karakteristični za neformalni diskurs. Mora se napomenuti da se ne vezuju nužno za govor mladih, kako se laički smatra, već se javljaju i kod govornika tzv. srednje generacije, u neformalnim konverzacijama. To naš korpus i pokazuje, jer se u neformalnim emisijama koje smo analizirali ovi novi markeri citiranja vrlo često pojavljuju. Kao što smo tu naglasili, oni se najčešće koriste u slučajevima citiranja dijaloga, fokusirajući se na prezentovanje, predstavljanje celokupnog govornog događaja koji se citira, uključujući paralingvističke i druge elemente komunikacije. Samim intenziviranim korišćenjem paralingvističkog plana prilikom citiranja govornik zapravo vrši *izvođenje* toga citiranog materijala, i ne prenosi samo verbalni deo i informacije koje on nosi.

Kao što smo već naveli, u srpskom jeziku kao novi markeri citiranja figuriraju izrazi „kao“, „krene“, „onako“, „tipa“, „u fazonu“ itd. Ono što nam se posebno čini interesantnim je situacija da se u ulozi markera citiranja i u nekim drugim jezicima nalaze izrazi koji imaju ista ili približna značenja kao ovi izrazi u srpskom jeziku. Tako, npr. u engleskom jeziku, javljaju se (*be*) *like*, *go* kao markeri citiranja, ili u nemačkom neformalnom diskursu *und ich so/und er so* (Golato, 2000), u slovenačkom (*kakor*) *češ* (Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012).

Ono što nas je takođe interesovalo je i to u kojim situacijama se radije upotrebi „kao“ kao marker citiranja, a u kojima „krene“, i kojem odnosu je stanje ovih markera citiranja u srpskom naspram engleskog jezika (tj. odnos *kao* vs. *like* i *krene* vs. *go*).

Kada je u pitanju marker *kao / like*, kao što je rečeno u Poglavlju 2, možemo primetiti da se i u srpskom i u engleskom ova reč koristi: (a) prilikom poređenja, (b) kao ispunjena hezitaciona pauza ili poštapalica, i (c) kao marker citiranja. Složićemo se sa tumačenjem koje je dala Buchstaller (2001) (u okviru engleskog jezika) da je u osnovi značenja *like* upravo *sličnost*, koja se takođe nalazi u osnovi pojmova poređenja i približnosti, kao i sa gledištem koje daje Golato (2000: 35) da *like* potiče od staroengleskog pridevskog značenja „koji ima oblik (nečega)“, i da su se iz toga razvila značenja „približnost“ (aproksimativnost) i značenje „(kao) na primer“ i da se iz ovog drugog značenja „(kao) na primer“ razvilo uvođenje citiranog materijala. Kao što smo

ranije naglasili, ne možemo uvek sa sigurnošću tvrditi da li se u nekim slučajevima „kao“ pojavljuje u funkciji ispunjavanja hezitacione pauze ili je pak u pitanju marker citiranja. Pored toga, za novi marker citiranja „kao“ nekada se ne može ustanoviti ni da li je citirani materijal zaista izgovoren, realizovan u prošlosti, ili ne. Sledeći primeri iz našeg korpusa oslikavaju tu situaciju:

(17) G2: (...) meni su se naravno moje kolegice smejale // kao -- // ja sam bila urednik dva ženska lista (...)

(18) DAN: (...) on stvarno jednostavno nema gde da nađe posao // konkurisao je toliko puta na iks iks iks mesta // i kao nikad nije uspeo da nađe nikakav posao (...)

Treba napomenuti i to da i kada se „kao“ javlja u okviru ispunjenih hezitacionih pauza, često unosi značenje približnosti i neodređenosti:

(19) G: da -- // još mi imamo onaj // onaj baš čajnik // ono znaš kao - - čajnik -- (...)

(20) I: da // ono kao raste odavde (...)

(11) M: Najbolje je ono kad nakupujemo // znaš imaš po tri-četri vrste *brzo* // onda kao sedneš i ko • koji ću znaš (...)

Pogledajmo sada situacije u kojima je „kao“ u funkciji markera citiranja.

Citiranje realizovanog govora. Sledeći primer nam prikazuje slučaj gde se ovaj marker citiranja koristi za uvođenje citiranja iskaza koji se u prošlosti (najverovatnije) realizovao:

(22) G: Pa kao *ubrzano* ↑ **jes' ti normalna** // k'o **ti ideš na dijalizu,** **znaš** \ da ne treba da piješ čaj

U ovom primeru govornik G uvodi iskaze „jes' ti normalna“ i „ti ideš na dijalu, znaš da ne treba da piješ čaj“ koje je u nekom prethodnom razgovoru izrekao jedan govornik. Prvi iskaz je uveden markerom „kao“ u punom obliku, dok je drugi uveden „skraćenom verzijom“ – „k'o“ , što se može pripisati neformalnom diskursu, i ubrzanom govoru učesnika G. Da je u pitanju bila situacija u kojoj jedan „prethodni“ govornik (govornik 1) izgovara prvi iskaz, a drugi „prethodni“ govornik (govornik 2) izgovara drugi iskaz, govornik G sada ne bi upotrebio uzastopce marker „kao“ da uvede ove iskaze, već bi, da bi njegovom sagovorniku situacija ko šta izgovora bila jasnija, koristio još neke pokazatelje o smenjivanju učesnika u tom prethodnom razgovoru (najčešće se koriste zamenice ili imena, npr: on kao ---, Mira njemu kao ---). On govori u ovom segmentu svog iskaza ubrzano, tj. brže nego inače u razgovoru u kome učestvuje, jer prenosi tuđ govor koji je, pretpostavljamo, takođe bio ubrzan. Možemo primetiti i da govornik G pojačanim glasom izgovara segmente iskaza koje navodi. U stvari, prvi citirani iskaz izgovoren je pojačanim intenzitetom glasa, a zatim, kada govornik G izgovara „k'o“ koje uvodi drugi iskaz, on to izgovara tiše, odnosno svojom uobičajenom jačinom glasa. Dalje, kada citira drugi iskaz, on opet pojačava intenzitet glasa, što je prisutno u prvom delu drugog iskaza, a u drugom delu pojačano je izgovorio samo „znaš“, a ostatak je izgovorio glasom normalne jačine. Možemo pretpostaviti da je na planu prozodije govornik G imitirao govornika čije reči navodi, tj. da je taj „prethodni“ govornik ubrzano izgovorio oba svoja iskaza, i glasnije prvi iskaz, prvi deo drugog iskaza, i zatim emfatičko „znaš“.

Citiranje nerealizovanog govora. Pogledajmo sada primer (23) koji prikazuje vrlo čestu situaciju citiranja unutrašnjeg govora.

(23) V: (...) *ubrzano* /ona priča kao // *usporeno* ↑ **bolji frajer** // *ubrzano* ↓ pa
 kao // *usporeno* /↑ja sa njim ↓ a tu lepe \↑žene *usporeno* (...) (*smeška se*)

Govornik V opisuje situaciju (koju označava sa „ona priča“) iz svojih mlađih dana, kada je sa jednim drugom često izlazio u grad. Govornik V navodi reči, bolje reći misli, svoga druga, koji (po mišljenju govornika V) ima sledeću „logiku“: „V je bolji frajer od mene, pa ću s njim izlaziti jer uvek ima lepih žena oko njega, a ja sam, eto, tu sa njim, pa tako imam veće šanse za uspeh nego da izlazim sa nekim ko nije frajer kao on.“ Upravo značenje približnosti koje se nalazi u „kao“ nam omogućava da ga koristimo za

uvođenje „nerealizovanog“ govora, kao što smo ranije konstatovali, i može se interpretirati u tim slučajevima kao „kao da je rekao“, „kao da je mislio“, itd. Zapravo, u mnogim situacijama korišćenja „kao“ u funkciji markera citiranja postoji mogućnost da se govor koji se citira nije realizovao, tj. da je u pitanju „siva“ zona realnosti – situacija „može da bude, ali ne mora da znači“. Ovde govornik V koristi i promenu tempa govora da označi „citirani“ materijal, odnosno sporijim tempom citira misli (pretpostavljene) svog druga iz mladosti. Pored toga, govornik V se smeška prilikom izgovaranja ovog iskaza, što zapravo predstavlja njegov paralingvistički komentar na ono što je izgovorio.

„**Kao**“ + *verbum dicendi*. Situacije kada se pored „kao“ javlja i glagol govorenja su donekle manje „neizvesne“, tj. postoje veći izgledi da se citirana govorna situacija realizovala u prošlosti. Navešćemo nekoliko primera:

(24) G: ↑ma meni je rekla kao // \ ↓ovaj zub treba da se - // *ubrzano*
pošto ovaj zub već ono **kvaran** skroz // (...)

(25) G: Reče ona meni kao \ najbolje bi bilo da -- // kao \ taj zub
može da se izvadi // kao \ dok ti raste osmica // znaš može da se
sabije (...)

(26) I: da, i ja rek'o -- // baš rek'o \znam o čemu se radi ≈kao≈.

M: nije valjda **to** *brzo*?!

U primeru (24) vidimo da govornik G postepeno snižava jačinu glasa nakon uvođenja citiranog dela „ovaj zub treba da se“ pa sve do kraja iskaza, i pretpostavljamo da je u pitanju tiši izgovor „originalnog“ govornika – zubarke koja je ovo izgovarala tišim glasom karakterističnim za zubare koji su nagnuti nad otvorenim ustima pacijenta. Osim toga, primećujemo da je to citiranje prekinuto digresijom aktuelnog govornika (G), koji objašnjava aktuelnom sagovorniku stanje svog zuba, jer taj deo iskaza govornik G izgovara ubrzanim tempom u odnosu na prethodni deo iskaza. U primeru (25) možemo uočiti da u iskazu govornika G „kao“ ne dolazi neposredno iza glagola govorenja „reče“, i da govornik G nastavlja da uvodi iskaze prethodnog govornika (zubarke) koristeći samo „kao“. U primeru (26) vidimo takođe jednu interesantnu pojavu, a to je

da se „kao“ nalazi na samom kraju iskaza govornika I, a da pritom on nije bio prekinut od strane govornika M, odnosno ne odnosi se na nešto što bi govornik I rekao kao nastavak da nije bio prekinut od strane sagovornika. Zaključujemo da govornik I nije prekinut u ovom slučaju na osnovu toga što se jačina njegovog glasa postepeno smanjuje dok on izgovara „znam o čemu se radi“ i u trenutku kad izgovara „kao“ glas je izuzetno tih – na granici šapata. U ovom slučaju „kao“ bismo mogli da interpretiramo kao marker kraja citata, ili možda kao dislocirani deo izraza „re'ko kao ---“, što nam može ukazati na mogućnost slobodnije distribucije markera „kao“ u iskazima.

„Kao“_{QM} + „kao“_F⁴. Treba istaći još jednu vrlo zanimljivu pojavu kada je u pitanju „kao“, i u slučaju kada je ispunjivač hezitacione pauze, i u slučaju kada je marker citiranja. To je situacija da govornik u sklopu svojih iskaza „odabere“ „kao“ i za dominantnog ispunjivača hezitacione pauze i za dominantni marker citiranja. Tako, na primer, postoji tendencija da citirani materijal biva uveden pomoću „kao“ i da se pritom „kao“ javlja kod tog govornika i kao najčešći ispunjivač hezitacione pauze. Tu pojavu uočili su Scherre i Naro (1991) i nazvali je *birds of a feather effect*. Na materijalu engleskih novih markera citiranja ovu pojavu analizira Buchstaller (2001:10-12). Možemo konstatovati da je ona prisutna i na materijalu srpskog jezika. Sledeći primer prikazuje jednu takvu situaciju:

(27) D: pa ne znam tridesetak možda // i ja onako stala // kao -- kao kao \↑**vidi** se // ↓ nisi pročitala *usporeno* ono kao - masku // \ja onako kao // **pa jesam** // pa kao ↑**čekaj bre** // pa šta **sad** čitaš // \ pa 'tela **sam bodlera** // *usporeno* da im pročitam pesmu // *ubrzano* **a•a ja onako 'naš** // kao ↑**aha** // kao *usporeno* **dobro** // ↓ *usporeno* jao kao **izvini** // kao **nesporazum** // *ubrzano* kao kao *usporeno* **okej je sve** // kao ↓ **izvini stvarno** // kao \↓ **nema na čemu da se izvinjavate** // *ubrzano* \ i sad onako stojim // razmišljam (...)

U ovom primeru govornik D navodi svojoj drugarici dijalog koji je ona imala sa svojom profesorkom srpskog, i ovde je zapravo citirano 9 replika – turnusa. Smenjivanje tih turnusa se u ovom iskazu vidi na osnovu prozodijskih markera – nekada povećanja

⁴ QM (quotative marker) – marker direktnog citiranja; F (filler) – ispunjivač hezitacione pauze

intenziteta glasa, negde stišavanjem glasa, promenama u visini glasa, kao i u tempu govora. U ovom primeru ni u jednom trenutku se ne pojavljuju glagoli govorenja koji upućuju ko je govornik u „originalnom“ dijalogu, a na samo tri mesta se javlja zamenica – „ja“: „i ja onako stala“ (ovaj segment u ovom slučaju zapravo ni ne uvodi reči govornika D, već samo pokazuje njeno stanje u trenutku originalnog dijaloga) i „ja onako kao pa jesam“ i „a•a ja onako 'naš kao aha kao dobro“, gde se javlja i „kao“ i „onako“ koji figuriraju kao markeri citiranja. I bez reči i fraza koje upućuju nedvosmisleno na to ko je govornik za svaki od turnusa u ovom citiranom dijalogu (na primer: „onda ona meni kaže“ , „ja njoj odgovorim“, „onda me ona pita“, i slično), sagovornik kome se D obraća može da zaključi ko je šta kome rekao upravo zahvaljujući promenama na prozodijskom planu, kao i novim markerima citiranja, u ovom slučaju to je „kao“, i kombinacija „onako kao“. Vidimo, između ostalog, da je govornik D izgovorila „kao“ čak 14 puta, negde čak uzastopce dva i tri puta, a od tih pojavljivanja „kao“ je u funkciji ispunjavača hezitacione pauze, po našoj analizi, na najmanje dva mesta: „vidi se nisi pročitala ono kao – masku“ – gde se javlja sa rečju „ono“ koja je takođe čest ispunjivač hezitacionih pauza u neformalnim razgovorima, i „jao kao izvini“, gde je, kao i u prvom slučaju možemo smatrati ispunjenom hezitacionom pauzom samog govornika D, a ne citiranog govornika. U situacijama u ovom primeru u kojima se „kao“ javljao uzastopce možemo ga interpretirati kao novi marker citiranja, ali samo prvi član tog niza, dok ponavljanje zapravo predstavlja ispunjenu hezitacionu pauzu.

Ovde moramo istaći da je „kao“ vrlo podesan za citiranje turnusa u dijalozima, jer ne narušava dinamiku koju govornik želi da postigne – to je kratka reč, i njenim izgovaranjem se ne presecaju u velikoj meri iskazi koji bivaju citirani, kao što bi bio slučaj upotrebom fraza koje sadrže glagole govorenja ili mišljenja. Kada govornik želi da postigne dinamiku i živost „originalnih“ dužih dijaloga i prilikom citiranja, a da pritom na neki način odvoji turnuse koji se sukcesivno nižu, u neformalnim govornim situacijama najčešće će koristiti marker „kao“.

“**Like**”. Osvrnućemo se sada na deo korpusa na engleskom jeziku, i pogledaćemo situacije citiranja sa markerom “like” (“be like”).

(28) EM: *ubrzano* she w's like ↑\daddy // *usporeno* that's your ↓voice,
 // *ubrzano* /I w's like // *usporeno* ↑\yeah, I told you ↓ I was // *ubrzano*
 /wow - my two year old was // *usporeno* ↓that's ↑daddy doing the
 Donkey (...)

U ovom delu glumac Edi Marfi (EM) objašnjava u emisiji Opre Vinfri kako je njegova mala ćerka shvatila da je on „pozajmio“ glas jednom animiranom junaku u filmu. Govornik EM zapravo u ovom segmentu razgovora koji je prikazan u primeru (28) iznosi dijalog koji se svojevremeno odigrao između njega i njegove ćerke, i replike iz tog dijaloga uvodi leksičkim markerom “like”, osim kod poslednjeg turnusa iz tog predašnjeg dijaloga, koji je uveo markerom “was” – u stvari moguće je pretpostaviti da je u pitanju skraćivanje konstrukcije (“was like” v. primer (13) u ovom poglavlju). Ako pogledamo varijacije na suprasegmentnom planu, uočićemo da se promenama u tempu govora obeležava granica između leksičkih markera citiranja u citiranog materijala, osim u slučaju prve ćerkine replike, gde je početak citata markiran promenom u visini glasa – govornik EM reč “daddy”, koja je prva u toj ćerkinoj replici, izgovara povišenim glasom, imitirajući dečiji glas, ali i tu reč izgovara ubrzanim tempom kojim je izgovarao segment pre tog – deo kojim je uveo ćerkine reči. Zatim usporava tempo, oponašajući dečiji govor. I svoju repliku iz tadašnjeg dijaloga je takođe obeležio usporenim tempom i povišenim glasom, imitirajući svoj način govora u toj situaciji – sporiji tempo i viši glas roditelja koji se obraća detetu. Pored toga, ćerkin iskaz i svoj iskaz obeležava i tišim glasom, koji se izdvajaju od uvođenja citata koji su svi izgovoreni normalnom glasnoćom. Poslednja replika koja je navedena ovde je ćerkina replika, i ona je obeležena samo promenom u tempu – naime, govornik EM nije je izdvojio od segmenta koji je uvodi “my two year old was” ni povišavanjem glasa, ni smanjivanjem glasnoće, već je ova replika izgovorena njegovim uobičajenim glasom.

U sledećem primeru govornik koristi “like” za uvođenje dijaloga, kao i pojedinačnih replika iz tog dijaloga:

(29) CD: *usporeno* ↑I've never done anything like ↓it before \ so it's
 ↑ like // *ubrzano* he's just like ↑you wanna go ↓on the ↑stage //
 ↓and I was like = // *usporeno* ↑↓ok III

Govornik CD navodi deo dijaloga sa svojim kolegom, glumcem, koji se odigrao u toku snimanja neke emisije. Ovde vidimo da CD na početku turnusa pojačanim glasom i usporenim tempom kazuje svoje impresije sa snimanja te emisije, i nastavlja dajući primer ovog dijaloga, zapravo ilustrujući kako je to snimanje izgledalo, a tu ilustraciju – dijalog, uvodi rečima “it’s like”. Oba turnusa iz tog dijaloga – kolegin i svoj, uvodi markerom “like”: “he’s just like” i “and I was like”, a na prozodijskom planu citirani turnusi bivaju obeleženi promenom u intenzitetu glasa – “you wanna go on the stage” izgovara većom glasnoćom, ili promenom tempa govora – “ok” izgovara sporije, tj. produžavajući trajanje vokala. I ovde je prisutno “uzimanje uloga”, oponašanje, jer govornik CD kolegin iskaz izgovara bržim tempom, donekle autoritativno, dok svoj iskaz “ok” uobličava variranjem visine glasa koje nosi značenje nesigurnosti, premišljanja, pritom „otežući“ vokale što dodatno pojačava to značenje.

U narednom primeru prikazana je situacija navođenja iskaza neimenovanog govornika:

(30) EM: (...) I had /jeans ↑on // \and I come ↑out // *ubrzano* that would be like // - *usporeno* **oh ↑wow** // \↓he ↑**really** loves ↓the **movie!** (*kroz smeh*)

LLL

Govornik EM ovde citira iskaz koji se nije ostvario u prošlosti, zapravo navodi moguće mišljenje neke zamišljene osobe, te zato koristi izraz “that would be like”, a tu neizgovorenu misao prozodijski uobličava kao da je zaista iskazana u toj situaciji o kojoj je reč. Uzvici “oh” i “wow” (ovde je interesantno i samo prisustvo uzvika – postoji tendencija da se i misli „ožive“, tj. da se i u iskazivanju pomišljenih iskaza govornici koriste sredstvima koja su karakteristična za govorni jezik) izgovoreni su povećanim intenzitetom glasa, kao i reč “really” koja je naglašena i pojačanim intenzitetom glasa, i produženim izgovaranjem naglašenog vokala *i*. Ceo ovaj citirani materijal govornik EM izgovara sporijim tempom i na taj način ga dodatno markira. Pored toga, ovaj iskaz predstavlja kulminaciju, vrhunac jedne komične situacije koja se govorniku EM desila na premijeri jednog filma, pa ga on izgovara kroz smeh, a posle njegovog turnusa svi sagovornici počinju da se gromoglasno smeju (LLL).

Primer (31) nam ilustruje slučaj kada govornik koristi marker citiranog govora "like" u neličnoj konstrukciji "it's like", pri čemu se na osnovu prethodnog konteksta može zaključiti kome se pripisuje dati citirani materijal:

(31) JA: ↑I mean they're ↓sooo // ubrzano \↑it's like // ↓ooooow

Ovde su to unuci govornika JA, o kojima je ona govorila pre nego što je izgovorila ovaj iskaz. Dakle, marker "it's like" koji uvodi reakciju "ooooow" povezan je sa "they're", a referent su njeni unuci. Njihova reakcija na njenu ulogu u jednom filmu je ovde predstavljena kao jedna celina – it ("it's like"), što može značiti da su oni jedinstveni u mišljenju, kao i da ona njihovu reakciju doživljava kao jedinstvenu celinu.

„Krene“. Sada ćemo pogledati situacije u kojima se, u delu korpusa na srpskom jeziku, javlja „krene“ kao marker citiranja. Naravno, mogući su u ovoj upotrebi i drugi oblici glagola „krenuti“, što zavisi od toga čiji se govor navodi, pa ako je u pitanju više lica, biće, prirodno, u množini, ili ako se odnosi na citiranje npr. sopstvenih reči, biće u prvom licu jednine. Glagol „krenuti“ se kao marker citiranja javlja najčešće u prezentu, i u našem korpusu se nije pojavio slučaj da je u prošlom vremenu, bez obzira što se (svakako) navode situacije koje su se desile u prošlosti. Po našem mišljenju to je zato što se tako postiže dinamika u konverzaciji – govornik čini svoje učešće u komunikaciji življim, dinamičnijim, pa tako sagovornika dodatno „uvlači“ u sadržaj koji citira. Osim toga, sam glagol „krenuti“ je glagol kretanja, i samim tim uvodi dinamiku u iskaz, pa odabir ovog markera citiranja naspram nekog drugog takođe govori o nameri govornika da svoj iskaz učini dinamičnim. Moramo ovde napomenuti i to da se novi markeri citiranja najviše koriste kada je u pitanju navođenje (prethodno izrečenih) dijaloga, i da se njima generalno postiže živost koja je bila prisutna u smenjivanju replika u originalnom dijalogu. Početni deo dijaloga koji govornik citira se vrlo često uvodi markerom „krene(m)“.

Treba reći i to da se „krene“ koristi i uz glagole govorenja kad se uvodi citirani govor, direktni ili indirektni, ili kada se ne navode tuđe reči, već kada se govori o nekoj govornoj situaciji, i tada „krenuti“ ima značenje „početi“, npr.:

(32) B: (...) // jao \onako dobra tema ↑znaš // usporeno ↓ajde i ja krenem o Ramzesu da↑ pričam //

(33) B: (...) ja sve krenem da pričam ↑lekciju // *ubrzano* ↓i **godine** koje to ↑bilo // ↓ i **šta** je ↑bilo // ↓i **kako** se ↑desilo // ↓ i **gde** se ↑ desilo (...)

(34) D: (...) *usporeno* // ↑**profesore, to nije** ↓**moje** // i ja ↑krenem **tako** ↓da lažem \providno *ubrzano* (...)

U slučajevima kada se citirani materijal uvodi pomoću „*krene*“ sagovorniku se predočava da je u pitanju zaista realizovani iskaz, za razliku od situacija kada se citirani materijal uvodi sa „kao“, gde nije, kako smo videli, jasno da li se taj iskaz zaista „dogodio“ ili ne. Dakle, kada govornik uvede citirani iskaz sa „*krene*“, on sugeriše sagovorniku da „verno“ i bez „prepakivanja“ prenosi izgovoreni iskaz:

(35) D: ↑I Silvana vidi da mi tu nešto znaš // ↓domundavamo se // ↑i ona ↓krene // *ubrzano* ↑**jao evo je** // \ ja se oladio

U primeru (35) vidimo da je govornik D deo iskaza „jao evo je“ izgovorio glasnije i ubrzano, zato što je to iskaz koji je „originalni“ govornik (Silvana) tako izgovorio, ili pak govornik D želi da njegov sagovornik veruje da je originalni govornik upravo tako izgovorio taj iskaz. Menjanjem intenziteta glasa (pojačavanjem glasnoće) govornik D uspostavlja granice početka i kraja navođenja tuđeg (Silvaninog) govora, dok je tempo ubrzan i nakon završetka citiranog iskaza, jer govornik D izlaže dinamičnu i za njega napetu situaciju iz prošlosti. Možemo reći i to da ovaj marker citiranja uvodi ne samo citirani materijal, već često i radnju koja je tekla paralelno sa „originalnim“ izgovaranjem tog citiranog segmenta. Na osnovu audio snimka možemo pretpostaviti da govornik D imitira nagli pokret napred (kao kada se započinje trčanje) kada izgovara citirani materijal, i tako imitira ponašanje govornika čije reči navodi – Silvane. Zapravo, tokom govora, kao što smo naveli, paralelno sa verbalnim slojem poruke teku i prozodijski i paralingvistički sloj, međusobno se podržavajući i čineći tako komunikaciju potpunom – olakšavajući govorniku enkodiranje poruke, ali isto tako i primaocu dekodiranje poruke.

“Go”. U delu korpusa na engleskom jeziku, marker sličnog značenja “go” (glagol kretanja) se javljao uglavnom u situacijama kada se uvode kratke replike iz nekih prethodnih dijaloga, a te replike su i prozodijskim i paralingvističkim sredstvima vrlo živopisno dočarane⁵. U sledećem primeru videćemo kako se markeri citiranja smenjuju – govornik JA prenosi dijalog koji se odvijao između njene ćerke i unuka, gde JA koristi i glagol govorenja (“say”), i novi marker citiranja “go”, kao i da na tri mesta uopšte ne koristi leksički marker, već je razgraničavanje citiranog materijala postignuto promenama na planu prozodije:

(36) JA: and - my daughter Emma said // *usporeno* ↑\ **is that somebody we know** // *ubrzano* ↓/ and he went // ↑**yees** // and= - \ ↓is it • is it /somebody **close** in the ↑family // \ ↓**yees** // *ubrzano* ↑/and he couldn't ↓figure it out // *usporeno* ↑\ **is it - perhaps - Granny Jules** // *ubrzano* ↓/and he went // ↑ **Ooh yees**

LLLL

Ovde uočavamo da je prvi turnus iz dijaloga koji navodi govornik JA uveden glagolom “say” i to je iskaz koji je njena ćerka ranije izgovorila – JA ga izgovara višim glasom, sniženim intenzitetom i sporijim tempom, dočaravajući na taj način kako je njena ćerka postavila to pitanje svom sinu. Zatim govornik JA ubrzanim tempom izgovara segment “and he went” kojim uvodi repliku svoga unuka, a citirani materijal označava promenom u visini glasa, kao i “otezanjem” izgovora, produžavanjem izgovaranja vokala *e* u “yes”. Sledeća dva iskaza – turnusa – obeležena su samo na prozodijskom nivou, tj. govornik JA nije koristila leksički marker citiranja – promene u visini glasa i glasnoći uspostavljaju granice između ova dva iskaza, a deo koji dolazi zatim i koji predstavlja njen komentar izgovara ubrzanim tempom, glasom normalne jačine, kao i visine – “and he couldn't figure it out”. Nakon toga promenom u tempu, a i povišenim i tišim glasom izdvaja repliku njene ćerke “is it perhaps Granny Jules”, da bi nakon toga govornik JA ubrzala tempo govora izgovarajući segment “and he went”, koji uvodi

⁵ Neki primeri sa „go“ kao markerom citiranja dati su u ovom poglavlju u delu koji je posvećen paralingvističkim elementima i njihovim odnosima sa prozodijskim nivoom (v. 4.3. *Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja*).

odgovor njenog unuka. Prilikom izgovaranja njegovog odgovora “oh yes”, koji prozodijski obeležava glasom veće visine i pojačanom glasnoćom, ona produžava izgovor vokala – oponaša u tom elementu dečji govor. Ovde smo dakle uočili da je govornik JA koristila marker “go” u prošlom vremenu (naravno, moguća je i varijanta u sadašnjem vremenu –“goes”) samo kada je navodila iskaze svog unuka, a ti iskazi su bili kratki i izgovoreni su uz bogato korišćenje paralingvističkih sredstava. Možemo takođe primetiti da se smenjivanje leksičkih markera citiranja odvijalo ovako:

“SAY” (ĆERKA) – “GO” (UNUK) – Ø (ĆERKA) – Ø (UNUK) – Ø – (ĆERKA) – “GO” (UNUK)

Shema 5. Smenjivanje leksičko-sintaksičkih markera citiranja u primeru (36)

Shema 5. nam pokazuje da je govornik JA koristila neutralni leksički marker citiranja “say” pri navođenju turnusa sa početka dijaloga, da bi za sledeći turnus odabrala “go”, dok je u središnjem delu citiranja izbegla leksičke markere, i time na neki način postigla dinamiku ređanja turnusa iz tog dijaloga – to jest izbegla je narušavanje postignute dinamike u ređanju turnusa koje bi eventualno izazvalo konstantno korišćenje leksičkih markera. Međutim, s obzirom da duže sukcesivno izbegavanje markiranja leksičkim sredstvima može dovesti do konfuzije kod recipijenta, govornik ne zadržava dugo taj mehanizam, te, kao što se vidi, JA posle tri uzastopna izostanka leksičkog markera, opet koristi ovaj tip markera da označi citiranje. Marker “go” koristi samo pri navođenju unukovih iskaza zbog, pretpostavljamo, njihove kratkoće, kao i efekta koji ovaj marker postiže – njime aktuelni govornik signalizira sagovorniku nameru da prenese ne samo sadržaj onoga što je u citiranom iskazu izrečeno, već i način na koji je to izgovoreno (i eventualno radnju koja je tekla paralelno sa kazivanjem – v. primer (35) – iz korpusa na srpskom jeziku).

„**Onako**“. Ovde ćemo pomenuti i diskursni marker „*onako*“, koji kao *aproksimator* (koji se u literaturi nazivaju i *markerima nejasnih kategorija, opštim proširivačima značenja* itd.) (Panić, 2010; Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012) može imati i funkciju markera citiranja. Inače, aproksimatori, kao skup diskursnih markera, pokazuju raznovrsnost funkcija i potencijalnih značenja koju ove reči i izrazi unose u diskurs. I upravo ta raznovrsnost značenja i njihova polifunkcionalnost potiče od toga što je njihova referencija nejasna, što nije eksplicitna. Međutim, kada uključimo kontekst, ta nejasnost ili neeksplicitnost može biti znatno umanjena. Zapravo, referencija može generalno gledano biti nejasna, nedorečena, ali sagovorniku, zahvaljujući neposrednom lingvističkom, ali i vanlingvističkom kontekstu, može biti savršeno jasna. Sagovornik gotovo nikad ne traži pojašnjenje aproksimatora koji je govornik upotrebio (u našem korpusu nije bilo takvog slučaja). Govornik u stvari upotrebom aproksimatora daje svom slušaocu približnu, „grubu, ali, za potrebe tog razgovora, dovoljno preciznu ideju o nečemu“ (Erman, 2001: 1341). Pritom, ono što je ključno kod ovog skupa diskursnih markera je da govornik pretpostavlja da on i njegov sagovornik imaju neko zajedničko znanje, i da će sagovornik na osnovu iskustva koje dele razumeti dati iskaz na odgovarajući način.

Pored toga, ovde treba naglasiti da se aproksimatori javljaju i u slučaju kada, i pored toga što se odnose na neku kategoriju koja je poznata i govorniku i sagovorniku, oni nemaju odgovarajuću reč ili izraz da je označe. Tako, umesto odgovarajućeg naziva za tu kategoriju, zbog trenutnog ili stvarnog nedostatka „označivača“, govornik koristi aproksimator, a njegov sagovornik ima dovoljno jasnu predstavu o čemu je reč (Channell, 1994; Cruse, 1977). Takođe, dešavaju se i slučajevi da govornik konstruiše, „oformi“ neku kategoriju u toku samog razgovora, a za koju pretpostavlja da je i sagovornik prepoznaje kao takvu na osnovu verovanja da on i sagovornik imaju zajedničko znanje, i tu kategoriju označava nekim aproksimatorom.

U slučajevima uvođenja citiranog govora „*onako*“ se koristi zajedno sa ličnom zamenicom, ili nekim drugim upućivačkim elementom. Moramo naglasiti da se ovaj aproksimator u funkciji markera citiranja može protumačiti kao skraćivanje konstrukcije „*onako* kaže(m)“, „*onako* odgovori(m)“, tj. glagolski deo (*verbum dicendi*) je izostavljen:

(37) NB: \A ja onako // ubrzano ↑ **ma čekajte vi ↓ malo // ↑ ja ću ionako biti ↓ pjevačica // (...)**

(38) D: \A ja onako // usporeno / ↑ **pa na tome piše kao kad ↓ zvoni! // (...)**

U korpusu su slučajevi korišćenja „onako“ u funkciji uvođenja direktnog govora bili praćeni promenama na prozodijskom planu, kao i vrlo ekspresivnim neverbalnim ponašanjem govornika, što se iz ovih primera može i videti. Naime, govornik u tim slučajevima praktično počinje da „glumi“ osobu koju citira, tj. oponaša njeno neverbalno ponašanje koje je pratilo iskaz (ili deo iskaza) koji se citira. Tako se zapravo unosi dinamika u dijalog (citirani), a i aktuelni, trenutni dijalog. Vrlo često se dešava da iskazi u kojima „onako“ figurira kao marker citiranja bude započet diskursnom partikulom „a“, što i aktuelni dijalog čini dimaničnijim. Pored toga, govornik često prilikom navođenja tuđeg govora ne samo da „preslikava“ neverbalno ponašanje citiranog govornika, već i unosi svoj neverbalni „komentar“ na citirani materijal.

Kao što smo u ovom segmentu rada videli, najčešći novi markeri citiranja u srpskom su prevodno ekvivalentni izrazima koji se u nekim drugim jezicima pojavljuju i u ovoj diskursnoj funkciji. Tako, „kao“ u srpskom ima funkcije koje i ekvivalent ”like” ima u engleskom jeziku: za poređenje, a posmatrano u okviru diskursa, može imati funkciju ispunjivača hezitacione pauze i markera citiranja. ”Go” u engleskom jeziku može imati funkciju markera citiranja, a u srpskom je ekvivalent „krene”.

Ono što je posebno zanimljivo je da se i u srpskom i slovenačkom, i u engleskom, markeri citiranja koji imaju značenje približnosti (naime: *kao*, (*kakor*) *češ*, odnosno *like*) koriste (i) u slučajevima kada se radi o unutrašnjem monologu, tj. mogu uneti u iskaz značenje da ono što se predstavlja kao citat ne mora da bude i zaista izgovoreno (Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012), već, po mišljenju govornika koji „citira“, može da bude „pomisljeno“. To značenje bismo mogli da predstavimo kao „kao da je rekao/la (pomislio/la)“.

Kada je u pitanju novi marker citiranja „krene“, situacije u kojima se on koristi su takođe vrlo bliske situacijama u kojima se u engleskom upotrebljava ”go”. Zapravo, „krene“ sugeriše sagovorniku da je u pitanju iskaz koji se zaista realizovao, koji je

zaista izgovoren u nekoj situaciji iz prošlosti. U srpskom diskursu se ovaj marker citiranja koristi u formi prezenta u odgovarajućem licu, dok je u engleskom prisutna i forma prezenta i forma prošlog vremena.

Posmatrajući učestalost pojavljivanja „kao“ naspram „krene“, uočili smo da se u našem korpusu mnogo više koristio marker citiranja „kao“. To možemo protumačiti kao jednu tendenciju kod govornika, imajući na umu da „kao“ ima i funkciju ispunjivača hezitacine pauze, pa se govornici koji koriste „kao“ „lakše“ opredeljuju da „kao“ koriste i kao marker citiranja.

4.2.3. Pseudo citiranje

U razgovornom diskursu je česta pojava da se koriste neki glagoli govorenja u formi koja površinski može delovati kao citiranje, navođenje tuđih ili sopstvenih reči iz nekog prethodnog konteksta, ali da pravog citiranja u stvari nema, već su to samo neki od konverzacionih mehanizama kojima se na primer nešto drugo postiže: iskazivanje hipotetičke situacije, isticanje, traženje da se zadrži reč, itd. Takve pojave smo nazvali *pseudo citiranje*.

Tako, kada govornik upotrebi izraze „recimo“, „(h)ajde da kažemo“, “(let’s) say”, on zapravo ne citira govor, već u većini slučajeva uvodi primer, ili tipičnog predstavnika neke kategorije, pa su tako ovi izrazi najčešće zamenljivi izrazima „na primer“, „uzmimo“, „pretpostavimo“, i slično, ili kada se navode približna svojstva ili količina (npr. „Prodao je kuću za recimo pedeset hiljada eura.“ – ovde govornik izlaže podatke o nekoj količini u koju nije sasvim siguran). Navešćemo ovde jedan primer iz našeg korpusa koji oslikava pojavu da se „recimo“ upotrebljava prilikom prikazivanja neke hipotetičke situacije (nismo naveli anotaciju ni prozodijskih ni paralingvističkih obeležja, jer nije u pitanju citiranje):

(39) **Biserko:** Pa hajde da se sad dogovaramo za neka pravila igre. Ako oni naprave taj novi pravilnik, novu proceduru uspostave, pa onda i glavni urednik, koji ako dođe na to mesto, da nam kaže zašto

je odstranio *recimo* tih pet novinara ili nekih drugih, pa ćemo onda reagovati, ali onda mora da bude neko obrazloženje.

U ovom primeru vidimo da govornik BISERKO izlaže neku hipotetičku situaciju („ako oni naprave“, „koji ako dođe na to mesto“) i ovaj izraz „recimo“ takođe ima elemente hipotetičnosti. Međutim, njega ne možemo zameniti na prvi pogled odgovarajućim izrazom „ako kažemo“ jer bi u tom slučaju iskaz bio ne tako smislen, ali ga možemo zameniti izrazom „hajde da kažemo“ jer se ovim potonjim izrazom uspostavlja značenje „uzmimo da je slučaj da je odstranio tih pet novinara“, „zamislimo da je odstranio tih pet novinara“, ili „...je odstranio na primer tih pet novinara“.

Naravno, izrazi poput „(h)ajde da kažem(o)“, „da kažem“, takođe mogu figurirati kao navođenje hipotetičkog govora, direktnog ili indirektnog. Navešćemo primer iz našeg korpusa koji ilustruje situaciju kada je, po našem mišljenju, u pitanju uvođenje direktnog hipotetičkog govora, tj. ne uspostavlja se značenje „na primer“, „uzmimo“ i slična značenja:

(40) **Biserko:** *ubrzano* //↑Pa et - **nismo**, //↓\eto =to je prosto //- \da
kažemo // *usporeno* /↑**možda je propust**, // *ubrzano* \ali ov - // aliii je -//↓
ovaaj// *usporeno* /↑ista situacija //. Ona je ↓ promenila erh // ↑uglavnom
// erh ↓**najveći** \deo.

Kao što se može videti, tempo govora se menja kada kaže „možda je propust“ – iskaz govornik BISERKO započinje bržim tempom, ali se prilikom izgovaranja ovog „hipotetičkog citata“ prebacila na sporiji tempo, a zatim opet ubrzava, pritom zamuckujući, zapravo praveći kratke pauze i, nakon toga, opet prelazi na sporiji tempo kada izgovara kraj tog iskaza „ista situacija“. Taj sporiji tempo govora zadržava i u sledećem iskazu. Pored toga, menja se i intenzitet glasa kada izgovara „možda je propust“ – marker hipotetičkog citiranja izgovara tiše, a i kada završi taj citat ona opet tišim glasom nastavlja svoj iskaz, da bi pred kraj iskaza izgovorila „ista situacija“ donekle pojačanom glasnoćom. Dakle, i kraj citata je jasno razdvojen i promenom u tempu i promenom u glasnoći.

Sada ćemo ukratko analizirati sličan izraz „(samo) da (vam/ti) kažem (ovo/to)“ koji formalno gledano uvodi neku vrstu citiranja, i nazvaćemo ga *samocitiranje*, ali ne u smislu citiranja sopstvenog govora ili „pomišljenog govora“ koji se realizovao u prošlosti, ili koji će se realizovati u budućnosti, već citiranja govora koji se u trenutku govorenja realizuje. S obzirom da je ovaj izraz može biti sredstvo isticanja, a može služiti i kao mehanizam koji se koristi za zadržavanje reči, tj. produžavanje turnusa, ne možemo ga u potpunosti smatrati citiranjem.

(41) **Marković:** ↑ **Evo** samo ovo da vam kažem // ↓ mislim -*ubrzano*
 ↑pošto je to vrlo bitno// *usporeno* /↓**Naš** Upravni odbor je procenio,
 // *ubrzano* \↑odnosno oni koji su -// za to - stručni, *usporeno* //↑/da je - nivo
isplativosti „Politike“ // da ima **sto deset** hiljada erh // *ubrzano*
 \prodatih ↓primeraka. // *usporeno* Ona sada ima ↑/sedamdeset pet
 hiljada, // \tako da / *ubrzano* ima sada ↑i drugih stvari u ↓koje ne mogu
 da ulazim //, *usporeno* \jer spadaju u ↑korporativne tajne ali //↓/ **to** su
 isto bili neki razlozi koji su uzeti u ↑obzir, // ↓**ali** - //oni će se
 raspravljati // ↑**ne** na „Politici“ a-de, //↓ **nego** - na Skupštini erh //
 \„Politike – novine i [*ubrzano* ↑**magazini**“.

Smajlović: erh ali]

Marković: ↑**Vi ste u pravu**, // *usporeno* \isti su ljudi i na jednom i
 na *ubrzano* ↓drugom ↑mestu, // *usporeno* ali \oni su formalno za to /
 ↑**nadležni**, // *ubrzano* tako da ↓**neće** *usporeno* biti tačka gospođe Smajlović
ubrzano pod ↑**razno** // *usporeno* / nego će tamo biti ↓**ta tačka** pod **je[dan**.

Bečković: Vi li][čno-

Marković: ↓\Ovo]

Bečković: *ubrzano* [evo, dobro samo da

Marković: *ubrzano* je bila **samo** inicijativa]

Bečković: da vas pitam ovo (...)

Ovde vidimo da je govornik MARKOVIĆ iskaz započeo rečima „evo samo ovo da vam kažem mislim pošto je to vrlo bitno“ i tim uvodom on ukazuje da mu je stalo da još neko vreme (kratko – „samo“) drži reč, istovremeno signalizirajući da to je to što će

uskoro reći važno, i da ga ne bi trebalo prekidati. A sve što kaže nakon toga spada u „autocitat“, tj. u *samocitiranje* onoga šta zapravo ovde govori. Taj citat on započinje menjajući dotadašnji tempo, i usporeno govori „naš Upravni odbor je procenio“, pri čemu je glasnoća takođe pojačana, što zapravo odvaja ovaj „autocitat“ od njegove najave. Međutim, govornik MARKOVIĆ biva prekinut od strane govornika SMAJLOVIĆ, tako da u trenutku upadanja u reč ubrzava govor, podiže visinu glasa i povećava glasnoću, i nastavlja da govori istim intenzitetom i visinom glasa kada odgovara na njeno negodovanje. Pred njegov završetak odgovora sagovornici SMAJLOVIĆ sagovornica BEČKOVIĆ pokušava da ga prekine, pa se njihovi iskazi odigravaju simultano. MARKOVIĆ uspeva da dâ i komentar „ovo je samo bila inicijativa“, i time zaokružuje – pravi zaključak izlaganja, tj. samocitiranja koje je uveo frazom „samo ovo da vam kažem“.

Pogledaćemo sada primer koji je sličan prethodnom, jer se leksički marker citiranja koristi u smislu navođenja sopstvenih reči koje se upravo izgovaraju, dakle u pitanju je samocitiranje, odnosno nije slučaj pravog citiranja. Ovo je primer situacije da govornik frazom koja formalno može izgledati kao marker citiranja uvodi pitanje koje želi da postavi sagovorniku:

(42) **Ćosić:** U redu // /‘ajdete ↑još jedno pitanje da vam postavim \u vezi sa =ovim slučajem // /=je l’ - je l’ mislite *ubrzano* da bi ↑moglo da se dogodi daa *usporeno* // \pošto se zaista **radi** je li o pregovorima Vlade // *ubrzano* /o kojima nećete **ništa** da nam kažete // [čak ni - sa kime

Jeremić: *ubrzano* ↓**Ne mogu** ništa da vam kažem]

Ćosić: [*ubrzano* /ni sa kim Vlada ↑razgovara

Jeremić: *ubrzano* \↓**nisam** u prilici]

Vidimo dakle da je u pitanju fraza „(h)ajdete još jedno pitanje da vam postavim...“ koja signalizira eksplicitno da će uslediti pitanje. Govornik ĆOSIĆ izgovarajući deo iskaza „u vezi sa ovim slučajem“ koji neposredno prethodi početku pitanja neznatno spušta intenzitet glasa, pritom ne menjajući visinu glasa, a zatim takođe ne menjajući visinu glasa izgovara početak pitanja „je l’ - je l’ mislite“ ali intenzitet glasa ovde povećava, a zatim ubrzava tempo govora prilikom izgovaranja „da bi moglo da se dogodi daa“, pri

čemu se visina glasa povećava kod reči „moglo“. To zapravo pokazuje da je govornik ĆOSIĆ početak ovog pitanja prozodijski (promenom u glasnoći) izdvojio od prethodnog dela, odnosno uvoda u pitanje, to jest – markirao je na prozodijskom planu početak „citiranog materijala“. Drugim rečima, nama je u ovom primeru interesantno to što prilikom samog izgovaranja pitanja govornik ĆOSIĆ koristi i prozodijske elemente kao markere citiranja, dakle kada se posmatra prozodijski nivo, a i leksičko-semantički nivo, ovakav slučaj bi mogao da se uvrsti u citiranje. Dakle, formalno ovaj segment bi mogao biti posmatran kao citirani materijal, jedino što ga odvaja od pravog citiranja je to što govornik ĆOSIĆ ovaj iskaz ne predstavlja kao navođenje reči iz nekog prethodnog konteksta, već izraz koji je sličan leksičkim markerima citiranja koristi kao mehanizam da naredni deo svog učešća u razgovoru označi kao pitanje za sagovornika.

U sledećem primeru vidimo da se izraz koji može funkcionisati kao leksičko-sintaksički marker citiranja – „kažem“ koristi zapravo kao marker isticanja:

(43) **Popović:** (...) *ubrzano* Ali kažem // *usporeno* ↑sredstva **ne mogu** da se plasiraju ↓preko komercijalnih ↑banaka // ↓ [ovde moramo
Ćosić: Potpuno biste zaobišli]
Popović: [*ubrzano* **da postavimo**
Ćosić: banke]
Popović: ↓ **dva cilja.**

Naime, analizom emisije utvrdili smo da govornik POPOVIĆ ne navodi u ovom primeru neki iskaz koji je izrekao ranije u toku emisije, pa ga obeležava sa „kažem“, već je segment „sredstva ne mogu da se plasiraju preko komercijalnih banaka“ ili bolje rečeno – sadržaj tog segmenta, nije bio izrečen ranije, već se iskaz sa takvom sadržinom pojavio prvi put upravo u ovom njegovom turnusu. To nas navodi na zaključak da je u ovom slučaju govornik POPOVIĆ leksički marker „kažem“ upotrebio samo kao sredstvo emfaze – naglasio je sadržaj koji mu sledi. Ta emfaza je postignuta i nešto sporijim tempom govora u odnosu na njegov uobičajeni tempo (tempo kojim POPOVIĆ– barem u ovoj emisiji – govori je vrlo brz), kao i podizanjem visine glasa.

Navešćemo još jedan primer gde je marker „kažem“ upotrebljen kao sredstvo isticanja, a ne kao pravo citiranje, i ova situacija je iz dela korpusa sa privatnim razgovorima:

(44) S: ↓kažem // /↑**ovo sam pripremila po *usporeno* ↓recepturi drage ---**
↑savete, ↓od ↑GORANA -

Ovde govornik S izgovarajući ovaj iskaz prinosi posluženje svojim gostima, među kojima je i Goran (napomenućemo da je u pitanju audio snimak, tako da anotatori nisu mogli da vide tu situaciju, ali se na osnovu konteksta može zaključiti da S prinosi posluženje), a u prethodnom kontekstu nije se pojavio iskaz govornika S koji bi mogao da bude uzet kao „originalni“ iskaz za ovaj „citat“. Mora se napomenuti da se prilikom korišćenja ovog izraza u funkciji emfaze dešavaju na planu prozodije pojave svojstvene emfazi, koje mogu biti zapravo istovetne prozodijskim pojavama koje se javljaju i prilikom citiranja, jer se i sam fenomen citiranja može na neki način podvesti pod isticanje. Naime, kada se pribegne mehanizmu citiranja, taj deo koji predstavlja direktno citiranje je prominentniji u odnosu na ostatak iskaza i sadržinski, a i na planu prozodije. U ovom našem primeru sredstvom emfaze se može dakle smatrati leksički marker „kažem“, a sredstva koja na prozodijskom planu izražavaju isticanje su u ovom slučaju podizanje visine glasa i, uslovno rečeno promene u glasnoći. Ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo da je pojačavanje intenziteta glasa na audio snimku u ovoj konkretnoj situaciji bilo potpuno prirodno i spontano, upravo zato što se govornik S, po našem mišljenju, tokom izgovaranja ovog iskaza približavala mikrofону, pa se intenzitet glasa postupno pojačavao, i dostigao tačku „vikanja“ dok izgovara „Gorana“ Pritom ništa ne sugerise da je govornik S zaista vikala – nije joj bitnije izmenjena artikulacija glasova, niti boja glasa – ništa osim izuzetno pojačanog intenziteta glasa.

Sledeći primer bismo takođe mogli smatrati pseudo citiranjem, a on predstavlja slučaj kada se u formi citata prezentuje nešto što nije bilo izgovoreno, već će se eventualno („hoćete li“) izgovoriti u budućnosti:

(45) **Bečković:** *usporeno* ↑/Ako bude oterano ↓ ovih pet ↑ ljudi //
↓\hoćete li /↑vi - ↓\kad se raspitate - ↑zašto su to ↓ oterani // *ubrzano*
↑hoćete li vi \reći // *usporeno* ↓/ovo ne može \da se radi //

Možemo uočiti da je govornik BEČKOVIĆ u ovoj situaciji citiranja budućeg iskaza koja je prisutna u formi pitanja izgovorila taj citirani materijal kao posebnu celinu, odvojivši ga od prethodnog dela svog iskaza promenom u tempu govora, kao i sniženim glasom. Govornik BEČKOVIĆ je ovde izvela pseudo citiranje, a „citirani materijal – iskaz „ovo ne može da se radi” zamenjuje u suštini izraz „zabraniti”.

U ovom delu rada dali smo analizu odnosa plana prozodije i leksičkog plana kada je fenomen citiranja u pitanju. Pokazali smo da govornik i prilikom leksičko-sintaksičkog markiranja citiranog materijala koristi paralelno i prozodijski plan, kojim podržava obeležavanje granica početka i kraja citata, pri čemu u tome ne učestvuju uvek svi prozodijski elementi, već negde granicu citiranog materijala može uspostaviti promena samo u tempu govora, negde u visini glasa, ili npr. promena u glasnoći. Takođe, naročito u neformalnim razgovorima, govornik ne koristi uvek leksički marker citiranja u vidu nekog glagola govorenja, već pribegava uvođenju citata izrazima koji ne figuriraju primarno kao markeri citiranja – koristi tzv. nove markere citiranja. Time sagovorniku prenosi ne samo nameru da izrekne sadržaj prethodno izrečenih iskaza, već mu stavlja do znanja da ima nameru da prenese i „originalni“ način izgovaranja citiranih iskaza.

Pored toga, utvrdili smo da govornici nekada pribegavaju korišćenju izraza koji imaju primarnu funkciju leksičkih markera citiranja i u situacijama kada ne uvode citiranje u pravom smislu, već na taj način nastoje da istaknu neki deo svog iskaza, ili da zadrže reč, i slično – drugim rečima, u pitanju je druga metadiskurzivna funkcija (Polovina, 2011), i tu pojavu smo nazvali *pseudo citiranje*.

U narednom delu ovog poglavlja prikazaćemo šta se dešava na planu kinezike – obradićemo pojave na paralingvističkom nivou prilikom citiranja.

4.3. Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja

Pre nego što se posvetimo detaljnoj analizi međusobnog prožimanja prozodisjkih i paralingvističkih (vizuelnih i auditivnih) elemenata prilikom citiranja, posvetićemo se nekim bitnim određenjima, kao i istraživanjima kojima je u fokusu neverbalno ponašanje u okviru konverzacije. Kao što je ranije rečeno, pod paralingvističkim elementima u ovom radu se podrazumevaju neverbalni elementi – pokreti govornika, i to oni koji imaju lingvističku vrednost, kao i namerne glasovne modifikacije, smeh, ispunjene hezitacione pauze, i sl. Dakle, pod paralingvističkim obeležjima ovde smatramo lingvistički relevantne pokrete – to su *vizuelni paralingvistički elementi* i glasovne modifikacije i ostale vokalne, ali neprozodijske elemente – to su *auditivni paralingvistički elementi* (Polovina i Panić, 2010: 219).

4.3.1. Osvrt na istraživanja neverbalnih (kinezičkih) elemenata u komunikaciji

Paralingvistički elementi imaju ulogu diskursnih markera i u toj funkciji se javljaju paralelno sa govorom – to su najčešće pokreti učesnika razgovora koji prate njihov govor, a nekada se paralingvistički elementi javljaju samostalno. Pored uloge diskursnih markera: markeri citiranog govora, markeri promene teme, tj. uvođenja nove teme u razgovor, signali namere da se preuzme reč u razgovoru, signali isticanja i sl., paralingvistički elementi imaju i vrlo važnu ulogu kada je u pitanju unošenje dodatnih nijansi značenja u iskaz, kao i kada je u pitanju iskazivanje ličnog stava prema sagovorniku ili izgovorenog iskazu.

Neophodno je pre svega naglasiti da se ovom oblašću bave različite naučne discipline, prvenstveno psihologija, lingvistika, etnologija, antropologija, primatologija, što najbolje kazuje o kompleksnosti ove oblasti.

Počecemo od nekih interesantnih fenomena koji su u domenu kinezičkih⁶ istraživanja. Svakako su najpoznatiji tzv. „eho držanja“ i „neverbalno curenje“. Pod ehom držanja Moris (2005) podrazumeva usaglašenost pokreta sagovornika koji se nalaze u nekom tipu bliskosti. „Ako su to naročito bliski prijatelji sa identičnim pogledima na predmet o kojem diskutuju, onda će položaji u kojima drže svoja tela težiti da budu što sličniji – do tačke na kojoj zapravo postaju 'indigo' kopije jedan drugog. To svakako nije proces svesnog imitiranja.“ (Moris, 2005: 103). Sagovornici ne moraju biti čak ni bliski prijatelji, ali neophodna je bliskost u pogledu stavova koji se izlažu u razgovoru. Tako, ako se sagovornici slažu u svojim pogledima, i ako su u razgovoru ravnopravni, njihovi pokreti tela, i celokupan položaj tela, biće vrlo slični i u velikoj meri čak sinhronizovani. Istraživanja su pokazala da kada nastupi neka vrsta neslaganja u toku razgovora, dolazi i do „neslaganja“ na nivou pokreta i položaja tela.

„Neverbalno curenje“ Moris definiše kao „[neverbalne] nagoveštaje koji nas izdaju bez našeg znanja“ (Moris, 2005: 125). Primer za to bi bili telesni pokreti koji se javljaju prilikom izgovaranja neistina, a koje govornik ne (može da) kontroliše svesno. Tako, osoba koja svesno izgovara neku neistinu trudi se da se svojim neverbalnim ponašanjem ne oda, pa pokušava da svoje pokrete kontroliše. Međutim, neke pokrete je lakše kontrolisati, na primer facijalna ekspresija se donekle može „disciplinovati“, pa će osoba koja izgovara neistinu obraćati pažnju na svoje izraze lica. A pokreti na koje ne usmerava pažnju, odnosno koje ne pokušava da iskontroliše su najčešće pokreti nogu i stopala. Pored toga, kada neko svesno laže, pokušava da smanji pokrete ruku i šaka, jer oseća da bi ovi pokreti mogli da ga nekako odaju jer ih nije dovoljno svestan. Moris navodi istraživanja koja su pokazala da su kada su ispitanici izgovarali laži imali neke karakteristične pokrete, odnosno kinezičke „manevre“. Prvenstveno se pokreti ruku svode na minimum, i to oni pokreti ruku koji imaju funkciju ilustratora⁷. Zatim, prilikom izgovaranja neistina, učestalije je dodirivanje lica, i to pokrivanje usana rukom, pritiskanje usana, dodirivanje nosa, glađenje brade, dodirivanje obraza, obrva,

---

⁶ *Kinezika* je termin koji je uveo antropolog Rej Birdvitel (Ray Birdwhistell), odnosi se na tumačenje gestova, pokreta, koji se javljaju u komunikativnim situacijama. Ovaj termin se prvi put pojavio u njegovoj knjizi *Introduction to Kinesics* 1952. godine.

⁷ Termin *ilustratori* psiholog Pol Ekman koristi za pokrete koji se koriste tokom razgovora i koji na neki način „ilustruju“ značenja koja govornik želi da prenese. O ilustratorima i drugim funkcijama koje mogu imati pokreti u razgovoru biće više reči nešto kasnije u okviru ovog dela rada.

uha, glađanje kose. Takođe, primećene su mikro promene u položajima trupa, jer govornik nastoji da iskontroliše svoje pokrete ovog dela tela, pa se tako oni manifestuju samo na mikro planu. I pored toga što se smanjuje broj pokreta rukama i šakama, frekvencija odmahivanja rukama se povećava. (Moris objašnjava ovo time što odmahivanjem rukama govornik – nesvesno – nastoji da odbaci odgovornost sa svoje verbalne izjave.) (Moris, 2005: 131). Pored činjenice da se facijalna ekspresija može svesno kontrolisati, na licima osoba koje lažu ipak su se pojavljivale mikroekspresije koje „odaju“. Ti sitni, kratkotrajni pokreti lica nisu uočljivi u uobičajenim uslovima, ali istraživači koji su obučeni za to mogu ih uočiti na usporenim video snimcima.

Možemo istraživanjima koje je Moris naveo pridružiti istraživanje koje je ispitivalo učestalost treptanja u toku i neposredno nakon izricanja laži. Lil i Vrij (Leal & Vrij, 2008) su ustanovili na osnovu eksperimenta da se za vreme izgovaranja laži smanjuje treptanje, a da se odmah nakon izrečene laži kod govornika treptanje povećava. Zapravo, laganje predstavlja jedan svojevrsan kognitivni napor, jer oni koji lažu moraju da osmisle svoje priče, da se prisete svojih prethodnih izjava kako ne bi došlo do nekih neslaganja – moraju da svoje iskaze učine konzistentnim, moraju da paze da im se ne desi neka omaška u govoru koja ih može odati, moraju da kontrolišu i nadgledaju svoj „trud“ kako bi izgledali iskreno i uverljivo, zatim nadgledaju i reakciju sagovornika mnogo pažljivije da bi ustanovili da li to što govore „prolazi“ kod slušaoca kao istina, itd. Najzad, „aktiviranje“ istine često se dešava automatski, dok je „aktiviranje“ laganja intencionalno i stoga zahteva mentalni napor. Dakle, zaključuju Lil i Vrij, kao posledica celokupnog mentalnog napora prilikom izricanja laži javlja se smanjenje treptanja, a zatim sledi „efekat kompenzacije“ – autori tako nazivaju pojavu pojačanog treptanja neposredno nakon izgovaranja laži, tj. kad je kognitivni zahtev ispunjen.

Ovde moramo napomenuti i to da se ovi tzv. neverbalni pokazatelji laganja moraju uzeti sa jednom dozom opreza, tj. ne treba brzopleto zaključivati da neko ne govori istinu samo na osnovu prisustva nekog od ovih indikatora laganja. Naime, potrebno je proučiti uobičajeno neverbalno ponašanje neke osobe, njene neverbalne „navike“, pa se tek onda upustiti u donošenje zaključaka o mogućem laganju. Tako, mnogi ljudi imaju naviku dodirivanja nosa, ili prinošenja šake donjem delu lica, pa na osnovu samo ovih pokreta ne možemo zaključivati da govore laž. Takođe, mnogi od

ovih pokreta se javljaju kod osećaja nelagode, koja se ne mora automatski povezivati sa namerom da se izrekne neistina, već ta nelagoda može biti izazvana nečim sasvim drugim.

Kao što smo ranije u radu naveli, istraživanja ovog polja komunikacije su velikim delom bila posvećena problematici komuniciranja emotivnog, pa je shodno tome najviše pažnje bilo usmereno na facijalnu ekspresiju. Pored toga, u kontekstu komunikacije afektivnosti i međuljudskih odnosa proučava se položaj tela i spacijalna orijentacija sagovornika, ako i usmerenost pogleda (npr. Argyle, 1975; Beattie, 2003), itd. Još jedan aspekt neverbalne komunikacije kome istraživači sve više posvećuju pažnju u poslednje vreme su ikonički (po terminologiji Dejvida Meknila) pokreti ruku koji prate svakodnevni govor (McNeill, 1985, 1992). Za razliku od ostalih oblika neverbalne komunikacije, kojima se mahom komuniciraju emocije i stavovi, ikonički gestovi su vrlo tesno povezani sa semantičkim sadržajem govora koji prate, kako u pogledu oblika, tako i u pogledu ritma. Svakako treba pomenuti istraživanja o tome koju vrstu informacija sagovornik prima preko ikoničkih gestova, kao i o tome koju količinu informacija sagovornik prima preko ovog tipa gestova, a naročito su aktuelna istraživanja koja se bave upoređivanjem „učinka“ ikoničkih gestova na razumevanje informacija vezanih za položaj ili veličinu kada ispitanik gleda video snimak nekog govornika i „učinka“ ikoničkih gestova u situaciji kada se ispitanik nalazi u kontekstu licem u lice sa sagovornikom (Holler et al., 2009). Do vrlo interesantnih zaključaka dolaze istraživanja koja se bave mestom pojavljivanja ovih gestova u toku govora, i uticaja društvenog konteksta (da li je u pitanju monolog, „društveni“ monolog – tj. slušaoci su prisutni, ali se ne uključuju u razgovor, ili dijalog, gde su moguća i prekidanja) na učestalost njihovog pojavljivanja (Nobe, 2000). Takođe, istražuje se na koji način govornik generiše prostorno značenje, tj. koliki uticaj ima društveni i vanlingvistički prostorni kontekst konverzacije na verbalne i neverbalne gestovne izraze koji se odnose na neki prostorni sadržaj. Ozirek (Özyürek, 2000) navodi da se u zavisnosti od toga da li se govornik nalazi u situaciji kada ima jednog sagovornika (slušaoca) – dijadički kontekst, ili dva sagovornika (slušaoca) – trijadički kontekst (obrazuju trougao), dolazi do menjanja kako gestova, tako i verbalnih izraza koji označavaju kretanje ili pravac kretanja, i to više su se menjali gestovi nego verbalni izrazi koji označavaju kretanje. Tako, autor zaključuje da govornik generiše prostorno

značenje u zavisnosti od sva tri elementa: verbalnih prostornih izraza, ikoničkih gestova i vanlingvističkog prostornog konteksta u kome se odvija konverzacija.

Istražuje se i kako i u kojoj meri se ikonički gestovi razlikuju u zavisnosti od jezika, tj. lingvističke strukture jezika – Meknil i Dankanova (McNeill & Duncan, 2000) su proučavali uticaj jezičke strukture na način sklapanja komponenata od kojih se sastoje gestovi koje oni nazivaju „*pokreti-događaji*“, tj. gestovi kojima se opisuje neka vrsta kretanja. Upoređivali su korišćenje ovih gestova kod govornika engleskog, španskog i kineskog jezika, a svi ovi ispitanici su imali zadatak da prepričaju isti sadržaj. Sva tri jezika imala su svoj karakterističan način „sklapanja“, „uparivanja“ komponenata ovog tipa gestova. Takođe, ističu da se u slučaju kineskog jezika gest često javlja pre govorne celine sa kojom se uklapa. To objašnjavaju time što je kineski, tipološki gledano, orjentisan na temu, za razliku od engleskog i španskog, koji su orjentisani na subjekat, tj. odnos subjekat–predikat. Autori zaključuju da je uklapanje gesta i govora svakako heterogenog porekla, oblikovano je kulturnim i evolutivnim faktorima, a uključuje i faktore društvene interakcije, kao i individualne faktore. Razvijajući teoriju jezičke produkcije koja se fokusira na GP⁸ kao jedinicu analize, koji predstavlja kombinaciju slike i lingvističkog kategorijalnog sadržaja, uvodi se ideja da je gest, tj. konkretan kinezički događaj, jedna dimenzija mišljenja. Gestovi su, kako je Vigotski to rekao, materijalni nosači mišljenja, zajedno sa govorom, koji takođe predstavlja jednu dimenziju mišljenja. Tako, ističu autori, gest je deo lingvističkog procesa, kao što su reči, sintagme, rečenice.

Govoreći o problematici porekla gestovnog izraza, i o razvoju gesta od pokreta do „jezičkog gesta“, tj. lingvistički relevantnog gesta, svakako ne treba izostaviti tumačenja koja daje Pintarićeva (1997, 263): „na razini neosviještenog izražavanja (kretanje, krikovi, mirisi itd.) čovjek se priopćuje okolini i drugim ljudima nesvjesno. U procesu ponavljanja tih izraza (izbačaja iz tijela) u socijalizaciji ljudi vrše izbor pojedinih signala i ti signali dobivaju stalno značenje. Neosviještena kretanja tada postaje osviješteni kod, jezik pokreta kojim se olakšava prostorno snalaženje ljudi“. Autorka na dijahronijskoj analizi pokazuje da je prelazak neverbalnog koda u verbalni kod imao tri etape: 1. uz gest se prvobitno javljao krik kao ilustrator kojim se proširivao kapacitet gesta, 2. zatim je zvukovni element dobijao ravnopravno sinonimno značenje, 3. na

---

⁸ GP (Growth point) je pojam koji je uveo Dejvid Meknil (McNeill, 1992).

kraju je odnos gesta i glasa bio obrnuto proporcionalan – gest može biti zamenjen rečju. Pintarićeva naglašava da svakako jezik nije sasvim zamenio gestovni vid komunikacije, već je gest ostao, igrajući ulogu pojačivača i ilustratora verbalnog koda.

Osim toga, vrlo su značajna proučavanja i gestovnih frazeologizama (Krawczyk, 1983, navedeno u Pintarić, 1997: 262), a frazeologiju nastalu jezičkim, lingvističkim prevodom mimike i gestova autorka naziva *somatskom frazeologijom*. Treba istaći i da su vrlo informativne studije i analize koje za predmet imaju gestove sa drugih jezičkih i kulturnih područja jer dodatno osvetljavaju vrlo suptilan odnos verbalnog i neverbalnog, zatim metaforizaciju i konceptualizaciju naziva i pokreta delova tela (Aikhenwald, 2008; Górska, 2011; Volos, 1989, itd.). Renata Volos je, istražujući ruske gestove, napravila klasifikaciju gestova na devet osnovnih tipova: *ja-gestovi*, *on-gestovi*, *gestovi-epiteti*, *gestovi-pojačivači*, *kvantitativni gestovi*, *gestovi zaštite*, *gestovi-imperativi*, *gestovi koji isključuju govor* i *obredni gestovi*.

Kada su u pitanju istraživanja gestova na našim prostorima, svakako treba pomenuti dr Bojana Žikića, člana Međunarodnog društva za proučavanje gesta (International Society for Gesture Studies), koji u *Antropologiji gesta I, II* (2002) pristupa gestu, i neverbalnoj komunikaciji, sa više strana – od neurofiziologije gesta, preko morfologije i semantike gesta, pa do odnosa gesta i jezika i semiotike gesta. Ovo je pre svega jedna antropološka studija gestova, pa se tako autorovo istraživanje u najvećoj meri fokusira na gestove koji se javljaju u ritualizovanom kontekstu, kakvi su npr „činjenje krsta” i pozdravljanje. Gestove pozdravljanja proučavao je u kontekstu običaja prosidbe i svadbe, posmatrajući tradicijski model (formiran na osnovu etnografskih podataka iz postojeće literature) i model iz savremenosti (na osnovu posmatranja i porodičnih video-kaseta snimaka ovih rituala). I pored činjenice da se bavi gestovima u kontekstu razumevanja kulture, Žikić daje vrlo značajna i iscrpna tumačenja semantičkog i pragmatičkog sadržaja gestova, kao i odnosa misao–govor–gest.

Kada je reč o lingvističkim studijama sa naših prostora koje sa fokusirane na problematiku gesta, treba istaći istraživanja Ljudmile Popović, koja se bave ilokutivnim funkcijama koje gestovi imaju u komunikaciji, kao i njihove razlike u kulturološkim okvirima (Popović, 2003; Попович, 2004). Pored toga, gestovi i pokreti tela su obrađivani i u sklopu frazeoloških istraživanja (Mršević-Radović, 1987; Šipka, 2001).

Šipka (2001) je takođe predložio klasifikaciju gestova na *reflektorne, demonstrativne, interventne* i *komunikativne*. Pored ove klasifikacije pomenućemo i klasifikaciju koju daju Polovina i Panić (2010), o kojoj će biti reči nešto kasnije u radu.

4.3.2. Ekmanova i Frizenova klasifikacija gestova

Budući da je u ovom istraživanju kao osnova uzeta Ekmanova i Frizenova klasifikacija gestova i terminologija (Ekman & Friesen, 1969), sada ćemo je u kratkim crtama predstaviti. Naime, gestove koji se javljaju u svakodnevnoj komunikaciji Ekman i Frizen svrstavaju u pet osnovnih kategorija, a to su *amblemi, ilustratori, regulatori, pokazivači afekta, tj. emocionalne ekspresije* i *adaptori, tj. manipulatori*. Za ovo istraživanje najznačajniji su bili upravo *amblemi, ilustratori* i *regulatori*, pošto su ti tipovi gestova lingvistički gledano najrelevantniji (Polovina i Panić, 2010), dok su *pokazivači afekta* i *adaptori* lingvistički manje informativni. Osvrnućemo se sada ukratko na ovu klasifikaciju i opisati ove tipove gestova:

1. *amblemi* (autonomni gestovi) su gestovi koji se upotrebljavaju *umesto* govora, ali se mogu upotrebljavati i paralelno sa govorom. To su pokreti koji se uče u okviru neke društvene zajednice, i razlikuju se od kulture do kulture. Kao primer možemo uzeti pokret šakom gde se kažiprst i palac dodiruju čineći prsten, a ostali prsti su ispruženi ili blago savijeni, a koji su u našoj kulturi (i u nekim zemljama zapadne Evrope, kao i u SAD i Kanadi) ima značenje „sve je odlično“, „bravo“, dok u Francuskoj znači „ništa“, „bezvredno“, „nula“, a u nekim kulturama ima lascivo značenje.

2. *ilustratori* su gestovi koji se koriste da ilustruju izgovorene reči, tj. da enkodiraju na lakši način neku poruku koja predstavlja komunikativni napor za pošiljaoca, kao i da pomognu primaocu da dekodira poruku lakše nego bez upotrebe ovih gestova. Postoje individualne razlike u pogledu tipa i učestalosti korišćenja ilustratora, a učestalost korišćenja i tip će zavisiti svakako i od same govorne situacije. Primer za ovu grupu gestova je pokazivanje pravca, zatim tzv. „crtanje u vazduhu“, i sl.

3. *regulatori* su gestovi koji „regulišu“ konverzaciju, odnosno gestovi koji podržavaju interakciju i komunikaciju između pošiljaoca i primaoca poruke. Oni mogu

signalizirati želju da se uzme reč, želju govornika da ga ne prekidaju, (ne)slaganje sa govornikom, tj. sa mišljenjima i stavovima koje iznosi, odnosno želju da govornik nastavi/prekine svoje učešće u konverzaciji. Kao primer možemo uzeti podizanje ispružene šake sa dlanom okrenutim na dole (pokazuje želju govornika da ga ne prekidaju), podizanje obrva (ako je u pitanju slušalac, to je pokazatelj njegovog iznenađenja, zainteresovanosti), spuštanje obrva (signalizira neslaganje, nepoverenje, dosadu), itd.

4. ***pokazivači afekta (emocionalne ekspresije)*** – odražavaju neko emocionalno stanje. To bi bili izrazi lica koji se javljaju kao posledica pojave neke emocije, ali i položaj tela, položaj glave, itd. Ovi gestovi, kao što smo naveli, nisu lingvistički informativni, pa se nećemo duže zadržavati na njima.

5. ***manipulatori (adatori)*** – ne koriste se namerno u toku komunikacije i javljaju se kako kod govornika, tako i kod slušaoca. Adatori mogu biti usmereni na telo (na primer nameštanje kose) ili usmereni na objekat (podešavanje kravate, nameštanje naočara na nosu, i sl.). Postoje individualne razlike u pogledu „omiljenog“, tj. najčešćeg manipulatora, kao i učestalosti korišćenja manipulatora.

Polovina i Panić (2010: 230) su, s obzirom da nastoje da utvrde lingvističke funkcije gestova u diskursu, ovu terminologiju i klasifikaciju modifikovale i iznijansirale, pa su tako ***ilustratore*** podelile na ***ikoničke*** (pokret ima element sličnosti sa izrazom koji prati) i ***deiktičke***, ***regulatore*** nazivaju ***konverzacionim regulatorima*** i uvode ***ritmičke prateće gestove*** koji prate ritam izgovorenih slogova, reči, i koji se mogu javiti kao nastavak gesta, npr. konverzacionog regulatora ili ilustratora. Funkcije koje mogu imati gestovi su ***leksička***, ***modalna***, ***delimitativna*** i ***emfatička***. (Polovina i Panić, 2010: 229).

Vrlo je važno naglasiti i to da se pokreti u komunikaciji ne moraju javljati izolovano, već se pokreti različitih delova tela (najčešće) mogu kombinovati u ***gestovne komplekse*** koji imaju određenu komunikativnu funkciju.

4.3.3. Analizirani pokreti

Sada ćemo izložiti najosnovnije odlike pokreta koji su analizirani za potrebe ovog istraživanja, a to su, dakle, pokreti ruku, pokreti glave i pokreti očiju.

4.3.3.1. Pokreti ruku

Pokreti ruku se u literaturi definišu kao pokreti prstiju, šaka i celih ruku, dok se pozicija šake (“hand posture”) definiše kao pozicija u kojoj se nalazi šaka ili prsti u određenom trenutku. Gestovi praznih šaka (“empty handed gestures”) i gestovi slobodnih šaka (“free hand gestures”) su termini koji se koriste da označe upotrebu šaka u komunikaciji bez fizičke manipulacije nekog predmeta (McNeill, 1992).

Kod ovog tipa gestova bitno je takođe razlikovati pravac pokreta – najčešće po vertikalnoj osi; zatim smer – ka telu, tj. govorniku, od tela, tj. ka slušaocu, ili pak gore/dole; zatim i oblik samog pokreta: npr. prav, kružan, vijugav, itd. Treba takođe napraviti razliku i između gestova koji uključuju samo jednu šaku/ruku, od onih koji uključuju obe šake/ruke. Pokreti kod kojih se koriste obe šake/ruke se tretiraju kao jedan jedinstven gest. Oni su najčešće paralelni ili pak simetrični, a javljaju se i pokreti kod kojih je jedna šaka/ruka usmerena ka drugoj koja je na neki način njen referent: na primer kod nabiranja – najčešće se kažiprstom (ili palcem) desne (ili leve) šake dodiruju prsti druge šake počevši od njenog palca.

Mnogi od ovih gestova u sebi sadrže komponentu pokazivanja, i mnogi izgledaju kao čisto pokazivanje. Ono što se pokazuje po Adamu Kendonu može biti: stvaran predmet koji je prisutan u okolini učesnika komunikacije (pokazivanje stvarog objekta – “actual object pointing”); zatim objekat pokazivanja ne mora biti prisutan u toku komunikacije (“removed object pointing”); objekat koji je stvaran i njegova lokacija je negde drugde (pokazivanje virtuelnog objekta – “virtual object pointing”); mogu se pokazivati i objekti koji uopšte nemaju status stvari, predmeta i koji kao takvi nemaju lokaciju (pokazivanje metaforičkog objekta– “metaphorical object pointing”) (Kendon, 1999).

4.3.3.2. Pokreti glave

U komunikaciji najuočljiviji i ujedno najekspresivniji pokreti glavom su:

- klimanje glavom (“head-nod”) – 1. vertikalni pokret/i glavom gore-dole koji se koristi da pokaže odobravanje, slaganje ili razumevanje kada je u pitanju uloga slušaoca; 2. upotrebljava se da naglasi neku ideju, tvrdnju ili ključnu reč – kada je u pitanju govornik. Ovi emfatički pokreti mogu pokazati snažnu ubeđenost govornika u ono što govori, uzbuđenje, ili superiornost (Givens, 2011).

- pokreti glavom levo-desno (“head-shake”) – ovaj pokret uglavnom odražava neodobravanje, nesigurnost, nevericu, ukratko unosi negativno značenje uglavnom (Givens, 2011).

Položaj koji ima glava govornika ili slušaoca takođe je vrlo značajan (taj položaj, naravno u velikoj meri zavisi i od položaja celog tela): ukoliko je telo govornika/slušaoća nagnuto napred, ili zavaljeno unazad, i položaj glave će to (uglavnom) pratiti i zajedno sa stavom tela prenositi određene poruke ostalim učesnicima komunikacije. Jedan od karakterističnih položaja glave je nagnuta glava na jednu stranu (“head-tilt-side”) – tj. glava i vrat čine oštar ugao sa osom levog/desnog ramena. Za razliku od pozicije kod koje su glava i vrat upravni na osu ramena, ovaj položaj glave može odavati neku vrstu nesigurnosti, stidljivosti, ili čak podređenosti. Uglavnom se ovaj pokret nagninjanja glave javlja više kod ženske populacije i kod dece, a ređe kod odraslih muškaraca, a najčešće je prisutan u situacijama muško – ženskih pozdravljanja, upoznavanja i prilikom npr. udvaranja. (Givens, 2011).

4.3.3.3. Facijalni deo – pokreti očiju

Kao što smo videli, velika pažnja je u literaturi posvećena pokretima lica. Za potrebe ovog istraživanja obuhvaćeni su od facijalnih pokreta oni koji su vezani za ponašanje očiju direktno – npr. pogledi, ili pak indirektno – podizanje obrva (što može prouzrokovati širenje očiju), kao i skupljanje obrva i njihovo spuštanje (što prouzrokuje skupljanje očiju). Facijalni mišići se mogu donekle svesno kontrolisati, osim kada su u pitanju same oči, pa s obzirom na to da se mišići očiju ne mogu lako kontrolisati, ponašanje očiju u toku komunikacije može dosta toga otkriti, govoreći pored ostalog i o

strukturi ličnosti neke osobe, što je već oblast kojom se bave psiholozi (Ekman & Rosenberg, 2005). U komunikaciji se svakako važan kontakt očima, kao uostalom i u celokupnoj socijalnoj interakciji.

Najvažniji tipovi pokreta očima su:

- pogled – definiše se kao samo gledanje druge osobe ili nekog predmeta
- kontakt očima – govornik i sagovornik gledaju direktno u oči jedan drugom.

Taj pogled je uglavnom vrlo kratak, jer se ljudi osećaju na neki način ugroženim kada ih neko duže gleda direktno u oči.

- uzajamni pogled – govornik i slušalac se gledaju, ali ne čine obavezno kontakt očima. Taj pogled ne mora da dugo traje, zapravo kod govornika je uglavnom kratak, i javlja se s vremena na vreme u trenucima kada nešto naglašava ili kada proverava kako njegov slušalac prima njegove iskaze, kako reaguje na ono što čuje, a kod slušaoca traje duže nego kod govornika jer tako lakše prima sadržaj koji čuje, a i pokazuje da prati sadržaj koji govornik iznosi.

Osnovne funkcije pokreta očiju su:

- utvrđivanje i definisanje odnosa – kontakt očima određuje tip interakcije koja će nastupiti i kako će se ta interakcija razviti. Pokazuje volju individue da se zainteresuje za druge, kao i da dozvoli drugima da od nje dobiju informacije o njoj samoj.

- kontrolisanje komunikacijskog kanala: uzimanje reči, pokazivanje moći, odvratanje pogleda, i sl.

- pokazivanje emocija (Malandro & Barker, 1989)

Najuočljivija pojava kod gestova koji prate konverzaciju je da govornik pravi više pokreta od sagovornika, tj. osobe koja sluša. To se najviše primećuje kada se prati gestikulacija rukama, ali je vidljivo i kod pokreta glavom, kao i kod pokreta očima. Osoba koja govori koristi pokrete glavom, naravno, zajedno i sa drugom gestikulacijom, da naglasi neki deo svog iskaza, da stavi do znanja sagovorniku da ima nameru da nastavi da govori, bez obzira što se možda očekivalo da će tu završiti sa izlaganjem, ili pak da pokaže da je izlaganje pri kraju, i da će dosadašnji slušalac moći da uzme reč.

Sagovornik, tj. slušalac pravi daleko manje gestikulacije rukama, i to samo kada želi da naglasi neki deo iskaza govornika, pokreti očima se uglavnom svode na

posmatranje govornika (i to u najvećoj meri njegovog lica), a pokreti glave postaju gestovi kojima se slušalac najviše služi (naravno, uključujući i mimiku, tj. različite izraze lica). Naime, ako se slaže sa onim što govornik izlaže, slušalac će klimnuti glavom (jednom ili više puta) i eventualno kratko prokomentarisati taj deo govornikovog izlaganja. Ukoliko se ne slaže sa rečima govornika, slušalac će u toku njegovog govora to najčešće pokazati (kada je samo gestikulacija u pitanju) odričnim pokretima glave levo-desno, ili pak samo odmahivanjem glave na jednu stranu: levo ili desno (ovi pokreti spadaju u *ambleme* po Ekmanovoj i Fribenovoj klasifikaciji). Tom prilikom glava može imati neutralnu poziciju u odnosu na trup, tj. osa glave i vrata je upravna na osu trupa, ili pak može biti iskošena na jednu stranu.

Kada je televizijski diskurs u pitanju, a naročito u emisijama razgovornog tipa (*talk-show*), u kojima se pred kamerama, tj. auditorijumom, nalazi više od jedne osobe, vrlo je važno za sagovornike da predoče jedni drugima da žele da uzmu reč, kako bi što je više moguće izbegli da istovremeno govore. Gestovi, kao i promene u glasnoći ili visini glasa, ili pak tempu, mogu imati regulativnu funkciju u takvim situacijama, tj. imaju ulogu *konverzionih regulatora*. (Panić, 2007)

4.3.4. Funkcije pokreta rukama

U ovom delu ćemo se osvrnuti na pokrete rukama koje smo analizirali. Uključili smo pored pokreta celih ruku i pokrete šaka, kao i prstiju. Kao što smo ranije naveli, uzima se u obzir ne samo sâm pokret, tj. *pomeranje* ruke, šake, prstiju, već i *pozicija* ovih delova tela u određenom trenutku u odnosu na celo telo govornika. U analizi je takođe uzet u obzir i *pravac* pokreta (po horizontalnoj i vertikalnoj osi), zatim *smernost* pokreta (po horizontalnoj osi vrednosti su: *ka sebi*, tj. ka telu govornika, ili *od sebe*; po vertikalnoj osi: *nagore* i *nadole*), kao i *oblik* pokreta: *pravolinijski*, *kružan*, *polukružan*, *vijugav*, itd. Pored toga, često se dešava da se prave pokreti obe ruke istovremeno. Kada su u pitanju simultani pokreti obe ruke, moguće je da se pokreti leve i desne ruke međusobno simetrični, ili su pak paralelni, ređe su bili u našem korpusu zastupljeni nesimetrični pokreti rukama koji su lingvistički relevantni; može se eventualno desiti da govornik jednom rukom napravi neki gest koji može nositi informaciju koja je

relevantna za diskurs, dok drugom istovremeno pravi pokret koji nema lingvističku vrednost (na primer: premesti papire, podesi naočare na nosu, namesti kosu iza uвета, i slično; ovaj drugi pokret pripada *adaptorima* u Ekmanovoj klasifikaciji). Treba svakako napomenuti i to da u anotaciji ovog korpusa nije uvek specifikovano da je u pitanju pokret desnom rukom u slučaju kada je govornik dešnjak (zaključujemo da je dešnjak ukoliko više gestikulira desnom rukom).

U sledećim primerima iz korpusa videćemo neke od mogućih uloga koje gestovi rukama mogu dobiti u konverzaciji:

(46) DAN: ... da izađemo negde u kafić ili diskoteku, // znači uvek su tu kao **zajedno**, // kratko zabacuje glavu pa ako ja danas nemam // klimne glavom, pogled u VOD, leva ruka savijena u laktu, uperena ka VOD, dlan okrenut na gore okej, // ovaj [desnom rukom, savijenom u laktu pravi kružan pokret ka VOD ti ćeš da platiš, // a levom rukom pravi kružan pokret ka sebi] ja ću sutra, // tako da , // mis'im moje društvo kako je (...)

U ovom primeru uočavamo da je govornik DAN napravio gotovo istovremeno pokrete desnom i levom rukom: desnom rukom ka voditeljki (dok izgovara „ti ćeš da platiš“), a levom rukom ka sebi (izgovarajući „ja ću sutra“). Ovi gestovi imaju funkciju pokazivanja, tako da ih svrstavamo u *deiktičke ilustratore*, ali imaju i funkciju dodatnog isticanja, tj. pojačavanja, tako da ih možemo odrediti kao *deiktičke ilustratore sa emfatičkom funkcijom*.

(47) DAN: (...) nekako u VOD, kružni horizontalni pokret obema rukama ispred sebe ne sviđa mi se ta cela --- struktura školovanja

VOD: klima glavom

DAN: levom rukom kratki odsečan polukružni pokret od sebe na državnom fakultetu (...)

U primeru (47) vidimo da govornik DAN pravi obema rukama kružni, „turbulentni“ pokret, kao da meša neku imaginarnu tvorevinu, ili kao da želi da, na

primer, zahvati nešto obimno – ovaj njegov pokret rukama oslikava upravo ono što DAN i govori u nastavku iskaza, tj. ovaj pokret anticipira, a delimično se i poklapa sa nastavkom iskaza „ta cela struktura školovanja“. DAN zatim pravi samo levom rukom polukružni pokret od sebe, brz i odsečan, naglašavajući na taj način reči koje u tom trenutku izgovara: „na državnom“. Gledaoci, i svakako sagovornici, mogu zaključiti da ovaj nagli pokret i „kategorični“ gest odražava negativni stav koji DAN ima prema državnim fakultetima. Činjenjem ovog pokreta DAN kao da „udaljava“ državni fakultet, „sklanja“, „odguruje“ ga što dalje od sebe. Oba ova pokreta koji su ovde napravljeni predstavljaju *ikoničke ilustratore*, i to *metaforičke*, sa *modalnom* funkcijom, jer predstavljaju subjektivni stav govornika.

(48) MM: (...) La France **podigla obe ruke sa stola i napravila njima polukružni pokret ka sebi, ka grudima, sa dlanovima okrenutim na unutra** m'a permis d'éclore, et **širi ruke od sebe, praveći njima polukružni pokret** telle un oiseau (...)

U primeru (48) prvi pokret koji je govornik MM napravila upućuje na nju samu (“m’a permis”), dakle ovaj pokret možemo svrstati u *deiktičke ilustratore*, i on sadrži komponentu pokazivanja. I drugi gest koji je MM načinila takođe pripada *ilustratorima* jer njim ona nastoji da predstavi ono što i izgovara, pa pošto sadrži sličnost sa onim šta ona želi da kaže (izgovara reč „ptica“ i pritom širi ruke kao da su to ptičja krila) svrstaćemo ga u *ikoničke*, i to sa *emfatičkom* funkcijom – govornik MM izvođenjem ovog pokreta pojačava efekat.

Na kraju ovog kratkog prikaza analize gestova ruku treba napomenuti i to da položaj ruku, oblici pokreta koje govornici njima prave, kao i učestalost njihove gestikulacije rukama u toku konverzacije u mnogome zavise od položaja tela govornika, što je takođe uslovljeno samom scenografijom emisije. Naime, položaj ruku i pokreti koje govornici prave rukama stoje u zavisnosti od toga da li sede za stolom (što je slučaj u emisiji *On ne peut plaire à tout le monde*, gde sva tri govornika površinu stola koriste kao oslonac za ruke – ili se nalakte, ili su podlaktice (sa šakama) stavili na sto, da li sede u kauču sa naslonima za ruke (kao u emisiji Opre Vinfri, gde i naslon za leđa mogu koristiti kao oslonac za ruke), ili sede u stolicama bez naslona za ruke, oko malog stola

smeštenog u sredini, pa ruke mogu jedino da stave na krilo, ili da ih sklope na grudima (u emisiji *Beograd noću*).

4.3.5. Funkcije pokreta glavom

Pokreti glavom najčešće spadaju u kategorije *amblema*, *konverzionih regulatora* i *ilustratora*, kao i *ritmičkih pratećih gestova*. Moguće je takođe da određeni pokret glavom (ili neki drugi gest) bude svrstan nekada u ambleme, nekada u konverzione regule, a nekada u ilustratore ili pak ritmičke prateće gestove. Na primer, **klimanje glavom** koje nije praćeno verbalnim sadržajem tretira se kao *amblem*⁹, tj. zadovoljava sve kriterijume koji su potrebni da bi neki gest bio svrstan u kategoriju amblema:

- ima direktan „verbalni prevod“ („da“, „tako je“, „važi“, itd.),
- svima u društvenoj grupi je poznat,
- ima određen efekat na primaoca.

Na sledećem primeru (49) mogu se uočiti još neke funkcije klimanja glavom:

(49) VOD: da bi se neko bavio manekenstvom // on mora **klimne glavom** puno da ulaže i na **klimne glavom** sebe // pretpostavljam er i u sebe // *ubrzano* ↑ali ono što bi meni bilo najzanimljivije iz razgovora s tobom jeste *ubrzano* daa // ↓er si ti er bio na jednom **neznatno klima glavom** državnom fakultetu // ↑a onda si odlučio da upišeš // er • er • fakul // er • **kratko klimne glavom** ↓privatni fakultet //

DAN: privatni fakultet, ↓da. //

Na početku ovog odeljka voditeljka klimne glavom dva puta i to koristi za naglašavanje, pa ovaj pokret stoga možemo svrstati u *deiktičke ilustratore*, sa *emfatičkom funkcijom*, dok pred sam kraj iskaza koristi ovaj pokret da zatraži odgovor od sagovornika (u

---

⁹ Ovde treba istaći zapažanje da se pokret klimanja glavom (kod slušaoca) kao znak odobravanja javlja vrlo često kada govornik uputi direktan pogled slušaocu, i tada ima funkciju *konverzionog regulatora*.

značenju npr. „zar ne?) i tako mu daje reč, i tada ima ulogu *konverzionog regulatora*. Sagovornik DAN preuzima reč i daje potvrđan odgovor.

U emisijama koje su transkribovane, anotirane i analizirane u ovom istraživanju pokret klimanja glavom koji ima funkciju amblema javljao se u proseku oko 6 puta u toku 10 minuta razgovora, a u funkciji konverzionog regulatora i ilustratora 46. Ovaj podatak nas navodi na zaključak da se amblemi u razgovorima javljaju daleko ređe od konverzionih regulatora i ilustratora. Međutim, mora se uzeti u obzir da broj pokreta klimanja glavom koji funkcionišu kao amblemi koji se javljaju u ovom korpusu ne predstavlja realno stanje: naime, mnogi pokreti nisu naprosto vidljivi gledaocu, a naročito oni pokreti koje pravi sagovornik koji nije „u kadru“ – najčešće je to učesnik u emisiji koji trenutno ne govori, a upravo se u tim situacijama najčešće javljaju gestovi klimanja glavom koji imaju funkciju amblema, tj. najčešći amblemi koji su prisutni u razgovorima u ovom tipu emisija su klimanje glavom u znak odobravanja, slaganja sa govornikovim iskazom, tj. stavovima koje iznosi.

Pored ovog pokreta glavom u govornim situacijama je vrlo često i **zabacivanje glave**. Ovaj pokret se javlja i kod govornika, ali i kod sagovornika, i to kao reakcija na ono što je upravo izrečeno od strane govornika. U tim slučajevima sagovornik najčešće preuzma reč nakon tog gesta ili pak simultano sa tim gestom, i tada on ima funkciju *konverzionog regulatora*. Pored toga, ovaj pokret služi i da istakne neki verbalni sadržaj. To je slučaj u sledećem primeru:

(50) PROF: (...) govori o toj kombinaciji er kriminala i estrade // i to je bilo **zabaci glavu udesno najjači** *usporeno* neki uticaj ili podsticaj (...)

U ovom primeru zabacivanje glave služi za naglašavanje – reč „najjači“ je prominentnija po intenzitetu od ostalih reči u ovom delu iskaza; takođe, reč „najjači“ je istaknuta i usporenim tempom govora. U ovom slučaju zabacivanje glave spada u *deiktičke ilustratore sa emfatičkom funkcijom*.

U sledećim primerima (51) i (52) uočljivo je da ovaj pokret ukazuje na umetanje nekog sadržaja u iskaz. Zabacivanje glave ovde može sugerisati sagovorniku da je u pitanju umetnuti deo iskaza, kratka digresija. Dakle, ova promena položaja glave je

signal sagovorniku da verbalni sadržaj koji sledi nakon ovog gesta ima funkciju dodatnog objašnjenja, dodatne informacije u odnosu na ono što je već izrečeno:

(51) PROF: (...) poslednjih deset petnaest godina plasiralo kao **klimne glavom** model // kao **klimne glavom UZOR**, // **zabaci glavu** ↑pa i kao i model i uzor ↓trošenja -- novca (...)

(52) DAN: (...)// er da završim biznis marketing // i da se bavim **kratko zabaci glavu marketingom, znači**, *ubrzano* ne znam u nekoj er firmi // ili kompaniji (...)

U ovakvim slučajevima pokret zabacivanja glave spada u kategoriju *deiktičkih ilustratora* i to sa *delimitativnom finkcijom*.

U analizi korpusa uočeno je da je jedan o vrlo čestih pokreta glavom i **vrtenje glavom** – pokret glavom levo-desno. Ovaj pokret ne nosi uvek negativno značenje, kao na primer negiranje nekog sadržaja, ili izražavanje nesigurnosti u ono što sam govornik ili pak njegov sagovornik iznosi. Dakle, ne mora uvek ovaj pokret biti svrstan u kategoriju *amblema*, tj. ne mora uvek imati verbalni prevod „ne“, već može imati i neko drugo značenje, što se jasno vidi u sledećem primeru:

(53) DAN: na državnom, // / totalno je sve previše ono // *ubrzano* \ ne znam, nije naporno, // / nego er totalno // *usporeno* er **blago levo-desno** za ono što **ja** želim da budem, ja učim neke mis'im **ka voditeljki gluposti**

Kod ovog primera vidimo da je govornik DAN napravio pokret glavom levo-desno dok je izgovarao „za ono što ja želim da budem“ u kome nema nikakve negacije. Isto tako, dok je izgovarao segmente koji sadrže neku negaciju, nije napravio ovaj pokret. Ovde je bitno naglasiti da se (ovaj) pokret ne mora striktno odnositi samo na sadržaj koji je izrečen paralelno sa njegovim pojavljivanjem. Zapravo, često se dešava da se neki gest odnosi na čitav iskaz, a da se javi paralelno sa nekim segmentom tog

iskaza, što je i ovde slučaj, ili čak da se javi pre izgovaranja samog iskaza, pa ga na neki način anticipira. U ovom primeru pokret glavom levo-desno je *ikonički ilustrator*, jer ilustruje neku neodređenost, neku vrstu neslaganja sa prilikama na državnim fakultetima, možda i „neuređenost“ ovih fakulteta u odnosu na predstavu koju govornik ima o privatnim fakultetima, i ima *modalnu* funkciju.

U korpusu se takođe često javljala situacija da govornik **iskosi glavu** ka levom ili desnom ramenu, tj. na levu ili desni stranu – glava nije upravna na osu tela. Na sledećem primeru pokazaćemo najkarakterističnije situacije u kojima se ovaj pokret javljao:

(54) PROF: (...) već je počela da radi na nekoliko mesta, // i njoj već **iskosi ulevo** na neki način **klimne glavom kaplje** nešto // što je **klimne glavom** pored er tog džeparca, **kratko vrti glavom** tako daa, **iskosi udesno ali mi nikad nismo** *ubrzano* imali neki **klimne glavom** naročito veliki problem oko novca (...)

U ovom segmentu iskaza govornik PROF je prvi put iskosila glavu (na levu stranu) u trenutku kada kaže „na neki način“ – taj deo predstavlja umetnuti segment, i na taj način ovaj pokret može sugerisati sagovorniku da je u pitanju kratka digresija. Dakle, ovde pokret naginjanja glave na stranu ima *delimitativnu* funkciju i spada u *deiktičke ilustratore*. U drugom slučaju naginjanja glave (u desnu) stranu govornik PROF koristi ovaj pokret kada prekida započeti iskaz. Pored toga, novi iskaz koji započinje je donekle u suprotnom odnosu sa prethodnim (što je PROF i verbalno izrazila, koristeći suprotni veznik „ali“). Za ovu situaciju možemo reći da naginjanje glave u stranu ulazi u grupu *ikoničkih ilustratora*, tj. govornik pokazuje sagovorniku u kom odnosu stoje elementi iskaza i takođe ima *delimitativnu funkciju*.

U ovom delu rada prikazali smo najčešće pokrete glavom koje su govornici i emisijama u korpusu činili. Mogli smo uočiti da se neki pokreti vezuju za pojedine reči, npr. klimanja glavom kod isticanja, ili se pak protežu na šire celine: nekoliko reči, ili pak celu intonacionu jedinicu, koja je najčešće i značenjska celina, i na cele iskaze. Na primer, okretanje glave levo-desno, zabacivanje glave vrlo često se odnose na celine koje prelaze granice reči.

4.3.6. Funkcije pokreta očima - pogleda

Ovde ćemo prikazati analizu pogleda, zapravo ponašanje očiju tokom konverzacije u pomenutim televizijskim emisijama. Dobro je poznato da ponašanje očiju može mnogo pokazati o učesnicima komunikacije, njihovom odnosu, stavovima prema temi razgovora, prema sagovornikovim stavovima, i reakcijama, itd. Ali, pre svega treba naglasiti da se, s obzirom na ograničenje u pogledu simultanog praćenja pokreta svih sagovornika koje je karakteristično kod analize televizijskih emisija, u analizi i ovih kinezičkih obeležja nije mogla tačno utvrditi učestalost pojavljivanja, tj. tačan broj pojavljivanja ovih pokreta kod učesnika u emisijama. Dakle, na ekranu vidimo onog/one učesnika/e u konverzaciji koje prikaže reditelj, te tako nemamo kompletan uvid u kinezičko ponašanje sagovornika koji nisu u kadru.

Ranije u radu (poglavlje 3. Metodologija) je navedeno da su korišćene opisne anotacije za kinezička obeležja, pa smo tako za pokrete očiju i usmerenost pogleda koristili sledeće opise: *nagore, levo; nadole ispred sebe; nadole, desno; u publiku; u kameru; šara pogledom; raširene oči, podignute obrve, zatvorene oči*, itd. Kao što se može uočiti na osnovu samih ovih oznaka koje su korišćene, pokreti očima su vrlo raznoliki i upravljani na razne strane, brzo se smenjuju. Neki od njih, npr. „šara pogledom“ mogli bi se eventualno posmatrati kao višečlani pokreti, tj. koji se sastoje od sledećih pogleda: nagore udesno, nagore ulevo, nagore ispred sebe, i sl. Osim toga, postoje i pokreti očiju koji su vrlo tesno međusobno povezani s pokretom nekog drugog dela lica: npr. širanje očiju i podizanje obrva, ili skupljanje obrva i naboravanje čela i sužavanje pogleda. Zbog toga je u ovom istraživanju analizirano i ponašanje obrva, u slučaju kada utiču na ponašanje očiju i tipa pogleda. Zatim, pored toga što reditelj emisije promenama kadra, prikazivanjem nekog sagovornika u krupnom planu, itd. utiče na količinu kinezičkih obeležja koja su prikazana na ekranu, i sam tip emisije ima veliki uticaj na to gde će voditelj i gosti emisije usmeravati poglede, da li uopšte i koliko dugo će zadržavati pogled ka kameri, da li će pogledati publiku u studiju (ako je ima u emisiji), itd.

Sada ćemo navesti neke karakteristične situacije svojstvene konverzaciji koje se tiču upravljenosti pogleda, tj. ponašanja očiju učesnika konverzacije u ovakvom tipu emisija. Sledeći pimer će nam pokazati koliko sam sadržaj, kao i priroda onog što je izrečeno od strane govornika, ima uticaj na usmerenost njegovog pogleda:

(55) PROF: **dole levo** er, to su bili neki **u VOD** ratni heroji kriminalci sa jedne strane, // **dole levo** sa druge strane **u VOD** estradne zvezde, // ta njihova kombinacija // **ispred sebe** mislim daa jedna serija // koju upravo gledamo na jednoj od **kratko u VOD** naših **levo** televizija, // er • Sav taj **u VOD folk**, // govori o toj kombinaciji er kriminala i estrade // i to je bilo **dole levo naj-** **u VOD -jači** **dole ispred sebe** (u desnu, u svoju ispruženu šaku) neki uticaj ili **u VOD** podsticaj // **dole desno** er mladima da se identifikuju sa tim negativnim junacima, // i da **žele** ono što oni žele.

Dakle, uočavamo da je govornica PROF nekoliko puta u toku izgovaranja ovog iskaza pogledala sagovornicu, voditeljku – VOD. To se desilo onda kada je nešto naglašavala, što se poklapalo i sa isticanjem prozodijskim obeležjima – pojačanim intenzitetom glasa, kao i onda kada je izgovarala ključne reči za ovu podtemu razgovora: mladi ljudi i njihov odnos prema trenutnoj socijalnoj situaciji u našoj državi. Naime, PROF pogleda u VOD kada izgovara npr.: ratni heroji, kriminalci, estradne zvezde, folk, podsticaj, itd. Dakle, ovi pogledi imaju *emfatičku ulogu* i spadaju u *konverzacione regulatore*. Zatim, PROF ne pogleda direktno u VOD kad govori o nekim manje određenim pojmovima ili kada se priseća. Pored toga, kada izgovara „sa druge strane“ ona pomera pogled, koji je pre toga bio dole levo, i usmerava ga ka voditeljki i nastavlja da gleda u sagovornicu dok izgovara „estradne zvezde, ta njihova kombinacija“. Sama ta promena pravca njenog pogleda oslikava i promenu perspektive, tj. aspekta posmatranja o kome ona govori u ovom segmentu razgovora. Dakle, ovaj pogled pripada *ikoničkim ilustratorima*.

Dalje, kada kaže „mislim daa jedna serija koju upravo gledamo na jednoj od“ ona pogleda ispred sebe, što može pokazati da se premišlja, tačnije priseća, ali moramo uočiti da je pogled usmerila baš ispred sebe, i tako na neki način pokazujući samu sebe, jer ona i sebe vidi kao jednog od gledalaca te serije, pa ovaj pogled upravljen na nju samu možemo posmatrati takođe kao *ilustrator*, i to *deiktički*. Zatim, PROF usmerava pogled ulevo u trenutku kada izgovara „televizija“ – s obzirom da se jedna od kamera (a najverovatnije i neki monitor) nalaze sa njene leve strane, možemo pretpostaviti da je to učinila takođe u funkciji pokazivanja, pa bismo i ovaj gest mogli da svrstamo u *deiktičke ilustratore*. Inače, pogledi u sagovornika koji ima reč spadaju u kategoriju *konverzionih regulatora* jer njima slušalac pokazuje da prati šta on govori. Pored toga, funkciju regulatora imaju i pogledi koje upravlja govornik u svog sagovornika kada završava sa izlaganjem, tj. kada želi da mu prepusti reč.

Kao što se iz ovih primera može videti, pokreti očima su različitog trajanja: nekad se pogled ka sagovorniku zadržava vrlo kratko – jedan ili dva sloga, a nekada se dužina gledanja u sagovornika graniči sa značenjskim celinama u iskazu. Osim toga, i pogledi koji nisu usmereni na sagovornika mogu biti različite dužine: vrlo kratki pogledi nagore, u levu/desnu stranu, ispred sebe, itd., ili pak produženi pogledi, kao što bi bilo tzv. „šaranje“ očima (pogledom). Ono što je najkarakterističnije za ponašanje očiju u toku konverzacije je da se, generalno gledano, pogledi vrlo brzo smenjuju, ali da se nekada čak mogu i predvideti, na osnovu npr. pokreta glave, sa kojima često, ali ne uvek, koreliraju (Панић Церовски, 2012). Međutim, opšti zaključak je da se vrlo teško može unapred sa sigurnošću kazati u kom će pravcu pogledati govornik i koliko dugo će tu zadržati pogled.

Osim toga, moramo pomenuti da se u razgovorima često dešava da se neki pokret ne javlja uvek simultano sa verbalnim segmentom na koji se odnosi, već se može desiti da početak pokreta ili ceo pokret prethodi reči ili sintagmi uz koju se vezuje, ili pak obrnuto – da se vremenski prvo realizuje verbalni deo, pa tek za njim kinezički element sa kojim je on povezan. Takođe, samim tim ne moraju uvek i prozodijske promene biti simultane sa kinezičkim promenama:

(56) MM: (...) u M c'est bien les ↓**silences** *usporeno* dans ce métier
podiže ruke sa stola (savijene u laktu) i sklopi šake, pa obe ruke u tom položaju

pomera napred // »»¹⁰ écouter et regarder, // »» et\ ↓**observer** klimne glavom (...)

Na ovom primeru možemo primetiti da je govornik MM neke delove iskaza izgovorila usporenim tempom, neke pojačanim glasom, neki delovi iskaza izgovoreni su nižim glasom, kod nekih delova prisutno je više varijacija na prozodijskom planu, a očito je i to da se neki pokreti odvijaju simultano sa nekim prozodijskim promenama. Naime, prvo što uočavamo je da ona sve vreme u toku izgovaranja ovog iskaza gleda u svog sagovornika, voditelja M. Dakle, taj pogled se proteže kroz ceo njen iskaz. Reči „silences” i „observer” izgovara glasnije, tj. ističe ih pojačanim intenzitetom glasa. Kod prve ove reči („silences”) ona usporava tempo govora, što dodatno proizvodi utisak da je ona imala nameru da ovu reč istakne. A kod druge glasnije izgovorene reči („observer”) primetili smo da je spustila visinu glasa (to je ujedno kraj iskaza, tj. poslednja reč u ovom iskazu). Pored toga, izgovarajući ovu reč, ona je klimnula glavom jedanput, i na taj način ju je posebno istakla. Na osnovu toga što je ove reči glasnije izgovorila, možemo pretpostaviti da je želela da ih naglasi, istakne, što nam potvrđuju i drugi relevantni pokazatelji: usporavanje tempa (kod „silences”), i klimanje glavom (kod „observer”).

Kada su pokreti ruku u pitanju, možemo vrlo jasno uočiti da je prvi pokret njima učinila dok je izgovarala „dans ce métier” – podigla ih je sa stola i sklopljenih šaka obe ruke pomerila unapred. Nakon toga ona ponavlja drugi deo ovog pokreta kod reči „écouter”, „regarder” i „observer”. Možemo, dakle, pretpostaviti da je onaj prvi pokret koji je napravila rukama (posle njihovog odizanja sa stola) bio značenjski povezan sa rečju „silences”, tj. da je trebalo da bude pridružen toj reči.

Tako se nameće zaključak da pokreti koje govornik pravi mogu *slediti* nakon nekog dela iskaza „kome su namenjeni”, ili mu eventualno mogu *prethoditi*. Dakle, pokreti koje je govornica u ovom iskazu upotrebila (pokreti ruku, klimanje glavom) u funkciji su *isticanja*, i javljaju se paralelno, ili *skoro* paralelno sa prozodijskim sredstvima za isticanje: pojačanim intenzitetom glasa i usporenim tempom.

---

¹⁰ Znak [»»] korišćen je za obeležavanje ponavljanja određenog pokreta.

4.3.7. Kinezički elementi kao markeri citiranja

Nakon ovog pregleda specifičnosti međuodnosa verbalnog i neverbalnog (paralingvističkog) nivoa u konverzaciji, preći ćemo na govorne situacije u kojima je prisutno citiranje i pogledati modifikacije na planu prozodije koje su prisutne u tim citiranim delovima, kao i paralingvističke – vizuelne i auditivne markere koji su u njima prisutni.

Citiranje bez leksičko-sintaksičkog markera. Sledeći primer pokazuje situaciju gde govornik ne upotrebljava leksičko-sintaksički marker citiranja, ali se na osnovu prozodijskih obeležja, kao i auditivnih paralingvističkih obeležja može ustanoviti šta je citirani materijal:

(57) MC: (...) and • and • and // but we just sat there // the
four of us // - and \ ↑ *ubrzano* wh • wh • what are we gonna do
ubrzano // (...)

Ovde uočavamo da je citirani deo govornik MC izgovorio tiše, i ubrzanim tempom, čak je na početku iskaza koji citira nekoliko puta „zamucnuo“ – *wh • wh • what* – jer je u govornoj situaciji koju opisuje i iz koje citira ovaj iskaz „originalni govornik“ to tako (možda) izgovorio, ili želi da njegov sagovornik veruje da je „originalni govornik“ upravo tako izgovorio taj iskaz. Menjanjem intenziteta glasa (smanjenjem glasnoće) i ubrzavanjem tempa govornik MC uspostavlja granice početka i kraja citiranog materijala.

Narednim primerima ilustrovane su situacije citiranja koje je uvedeno nekim leksičko-sintaksičkim markerom i analizirane su uloge prozodijskih i paralingvističkih elemenata.

Verbum dicendi. Sledeći primer prikazuje paralingvističko ponašanje prilikom citiranja koje je uvedeno glagolom govorenja „say“:

(58) MC: (...) all four of us said (pogled u MP, odsečno zabacivanje glave,
podizanje obrva, oči raširene) // /we will (ruke savijene u laktu, šake skupljene

u pesnicu, podignute u visini glave trup nagnut ka MP) *usporeno* **die expensive**
 (ruke savijene u laktu, šake skupljene u pesnicu, čini pokret nadole) // -- (ruke
 savijene u laktu, šake skupljene u pesnicu, podignute u visini glave) *usporeno* **and**
we're gonna (ruke savijene u laktu, šake skupljene u pesnicu, čini pokret nadole,
 trup nagnut ka MP) \die ≈expensive≈ *usporeno* (pogled u MP, glava nagnuta
 napred, trup nagnut ka MP)

Citirajući iskaz, koji, kao što se može videti, uvodi glagolom govorenja „say“ u prošlom vremenu, „we will die expensive, and we're gonna die expensive“, govornik MC čini pokrete rukama koji signaliziraju njegovom sagovorniku borbenost i rešenost, nepokolebljivost, koji su u skladu sa onim što izgovara, tj. citira. Kada izgovara segment „die expensive“ govornik MC ga prati odsečnim pokretima ruku, sa šakama skupljenim u pesnicu. Taj segment u prvom pojavljivanju u okviru citiranog iskaza izgovara usporenim tempom u odnosu na tempo kojim je izgovarao deo koji mu prethodi – „(...) all four of us said“, ali pojačanim intenzitetom glasa, dok u drugom izgovaranju segmenta „die expensive“ govornik MC postepeno smanjuje intenzitet glasa, a poslednju reč u ovom iskazu „expensive“ izgovara šapatom, što je predstavljeno znakom [≈] ispred i iza ove reči. Izgovaranje usporenim tempom je prisutno od početka do kraja citiranog iskaza, što promenu tempa čini markerom citiranja. Drugim rečima, ovde usporeni tempo obeležava citirani materijal. Pored toga, delovi koje govornik specijalno naglašava u okviru citiranog iskaza su „die expensive“, koje, kako smo videli, prvi put naglašava pojačanim intenzitetom glasa, dok drugi put izrazito smanjenim intenzitetom glasa. Taj smanjeni intenzitet glasa, gotovo šapat, može se tumačiti kao pokazivanje njegovog sadašnjeg stava prema tom, nekada izgovorenom, iskazu i celokupnoj govornoj i vanlingvističkoj situaciji u kojoj su se govornik MC i njegovi sagovornici tada nalazili. Pokreti koje pravi rukama, koji su za nas u ovom primeru najinformativniji, poklapaju se sa prozodijskim naglašavanjem i izdvajanjem dela iskaza „die expensive“ i može se pretpostaviti da u originalnoj govornoj situaciji govornici nisu te pokrete ni napravili, već ih govornik MC sada koristi da što bolje ilustruje borbenost i upornost koju su on i njegovi saborci imali u datom trenutku. Te pokrete na neki način možemo smatrati njegovim vizuelnim paralingvističkim

komentarom na citirani iskaz i vanlingvistički kontekst. Pored toga, može se uočiti da neposredno pred početak izgovaranja citiranog segmenta govornik MC odsečno trgne glavu, što može nagovestiti „promenu uloga“ – počinje da bude neko drugi – tj. citira. Paralelno sa tim MC gleda u svog sagovornika MP, i taj pogled MC zadržava tokom izgovaranja citiranog segmenta, i pri tome se naginje ka sagovorniku i ostaje u tom položaju i nakon izgovaranja citata. Nagnut položaj na početku izgovaranja citiranog segmenta u skladu je sa ostalim neverbalnim pokazateljima – pokazivanje borbenosti, rešenosti, nepokolebljivosti, a taj položaj govornik MC zadržava nakratko i nakon izgovaranja ovog iskaza kao da na taj način traži reakciju svog sagovornika MP. Stoga, taj pokret – nagnut položaj tela ka sagovorniku MP ima zapravo dve funkcije koje nastupaju sukcesivno: u toku citiranja u ovom slučaju ima ulogu *ikoničkog ilustratora* (Polovina, Panić, 2010: 230), a nakon citiranja taj pokret već na neki način možemo svrstati u *konverzacione regulatore* (Polovina, Panić, op.cit: 230).

„Like“. Pogledaćemo paralingvistička obeležja iskaza koji je uveden novim markerom citiranja „like“:

(59) EM: yeah // *ubrzano* while she was watching // (pogled u OW) she was like // (kratak pokret glavom levo-desno) - *usporeno* \ ↑**how** (zabaci glavu, obrve podignute, oči širom otvorene, usta naglašeno otvorena, donja vilica spuštena, ruke savijene u laktovima, dlanovi okrenuti nagore, šire se ka spolja)
LLL

U primeru (59) govornik EM uvodi citirani materijal pomoću konstrukcije „like“, tzv. „novog markera citiranja“ (*new quotative*), koji su inače karakteristični za neformalnu konverzaciju (Schourup, 1983; Blyth et al., 1990; Ferrara and Bell, 1995; Romaine & Lange, 1991; Meehan, 1991; Buchstaller, 2001; Macaulay, 2001; Levey, 2003, Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012), nakon čega dolazi do kratke pauze u govoru, a zatim govornik pojačanim intenzitetom glasa, i usporenim tempom izgovara citirani materijal „How?“. Pored ovih prozodijskih modifikacija, prisutne su i takođe vrlo izražene promene na polju vizuelnih paralingvističkih elemenata: govornik EM u aktuelnom iskazu zapravo imitira i prozodijsko i neverbalno ponašanje „originalnog“ govornika. Ovi prozodijski i vizuelni paralingvistički elementi imaju ulogu markera

citiranja – oni citirani materijal obeležavaju i sagovorniku dočaravaju celokupno ponašanje citirane osobe u trenutku izgovaranja iskaza „How?“.

„**Kao**“. Situacija koju ilustruje naredni primer pokazuje kako se paralingvistički elementi koriste i u slučajevima kada se citira nerealizovani iskaz:

(60) DAN: (...) *ubrzano* dobila je i naviku // sad super sa nekim oduševljenjem ide na taj pos - posao (pogled ka VOD, neutralan položaj tela, ruke na kolenima) // nije kao (neznatno se trgne, desnu ruku kratko podigne) // *usporeno* ↑**JAO** \ ↓**opet posao!** (ruku spusti na koleno)

U ovom primeru govornik DAN citira iskaz „Jao, opet posao!“, koji uvodi markerom *kao*, takođe novim markerom citiranja, koji je kao što smo videli, zapravo analogan engleskom „*like*“. Ovde možemo pretpostaviti da se iskaz „Jao, opet posao!“ zapravo nije realizovao u prošlosti – on u stvari citira (nerealizovani unutrašnji) govor neke imaginarne osobe. Ono što je vrlo interesantno u ovom slučaju je to što, i bez obzira na to što se ovaj iskaz nije ostvario, govornik DAN koristi i prozodijske i paralingvističke markere koji ovaj iskaz odvajaju od njegovih reči, i time prikazuje kako bi ta zamišljena osoba realizovala taj iskaz, tj. na koji način bi ga izgovorila. Kao što možemo na osnovu transkripta i anotacije videti, DAN menja tempo govora, pa taj iskaz izgovara znatno sporije nego delove koji mu prethode, izgovara ga i donekle pojačanim intenzitetom glasa, naročito uzvik „jao“, koji specijalno naglašava, i menja visinu glasa – taj iskaz započinje malo višim glasom koji se postepeno snižava. Pored toga, neznatno se trgne neposredno pred početak izvođenja ovog iskaza i desnu ruku, koju je do tada držao na kolenu, podiže nakratko, pa je opet spusti na koleno – zapravo čini neki vid svedenog odmahivanja rukom koji bi u ovoj situaciji bio u funkciji negodovanja, pokazivanja nezadovoljstva, i slično, od strane osobe čiji nerealizovani govor citira.

„**Go**“. U sledećem primeru prikazujemo karakterističnu situaciju citiranja koje je uvedeno glagolom „go“, gde je dočarana radnja koja je tekla paralelno sa realizovanjem iskaza u prošlosti:

(61) MM: (...) *ubrzano* and it was wet // because the puck was wet (naglo se okreće ka publici) // and she went // **I've been** (okreće se ka OW,

trgne se celim trupom, povuče se neznatno unazad) ↑ *usporeno* SHO:T! (podignute obrve, pogleda nadole, u predelu grudi)
LLL

U primeru (61) govornik MM citira iskaz „I’ve been shot!“, koji uvodi markerom „go“ (*went*), koji takođe pripada novim markerima citiranja, izvodeći pri tom pokrete karakteristične za situaciju kada neko biva pogođen metkom/pakom: MM se trgne celim trupom (pošto sedi), povuče se unazad i pogleda nadole u predelu grudi – pretpostavljamo kao što je i osoba koju citira učinila. Iskaz koji je naveo izgovorio je vrlo pojačanim glasom, naročito reč „shot“, koju je izgovorio otežući, usporeno, uz to i glasom koji je za njega nekarakteristično visok.

U ovim primerima videli smo slučajeve navođenja tuđeg govora (realizovanog i nerealizovanog) sa i bez leksičkog markera citiranja, i možemo primetiti da se prozodijska i paralingvistička sredstva koriste i za odvajanje citiranog materijala od ostatka iskaza, kao i za „imitiranje“ prozodije, pokreta i ponekad glasa govornika koji biva citiran, što svakako ukazuje na to da prilikom citiranja govornik ulazi i ulogu onoga koga citira. Pored toga, vrlo zanimljiva pojava citiranja unutrašnjeg govora, tj. nerealizovanih iskaza, bivala je praćena promenama i u prozodijskim i u paralingvističkim obeležjima. Treba svakako pomenuti i to da ti elementi mogu ukazivati na stav koji aktuelni govornik ima prema iskazima koje navodi i prema situaciji u kojoj su se ti iskazi pojavili. Dakle, moguće je da govornik prilikom citiranja uključi i neka prozodijska i paralingvistička sredstva koja nisu bila prisutna u „originalnom“ iskazu, i na taj način dâ svoj trenutni, aktuelni komentar (Sams, 2010; Панић Церовски, 2012) uz citirani iskaz.

Imajući u vidu da gestovi koje aktuelni govornik čini tokom citiranja imaju funkciju da ilustruju njegovom sagovorniku ponašanje „originalnih“ govornika, možemo reći da ti paralingvistički elementi imaju ulogu *ikoničkih ilustratora* (Polovina i Panić, 2010: 230). Zatim, gestovi koji se mogu javiti neposredno pre citiranja, a najčešće su kratki, suptilni pokreti i neznatne promene položaja tela, imaju funkciju *konverzionih regulatora* (Polovina, V. i Panić, N., 2010: 223, 230; Ekman, P. & Friesen, W. V., 1969) – oni signaliziraju sagovorniku početak citiranog govora.

Kao zaključak se nameće konstatacija da su paralingvistički elementi čvrsto povezani sa verbalnim nivoom diskursa. Međusobno se dopunjavajući i podržavajući verbalni nivo, paralingvistički elementi daju veliki doprinos samoj organizaciji diskursa, omogućavajući tako učesnicima potpunu komunikaciju. Takođe, važno je naglasiti da i neverbalni elementi mogu u zavisnosti od konteksta imati različite diskursne funkcije, kao i da nekada uopšte ne moraju imati nikakvu lingvističku vrednost, što se opet utvrđuje na osnovu najužeg, neposrednog konteksta. Pored toga, u svakoj analizi ove vrste treba uključiti i činjenicu da učesnici u razgovorima imaju svoje individualne specifičnosti, koje se manifestuju upotrebom različitih mehanizama, i na prozodijskom, i na neverbalnom planu, tj. i na paralingvističkom nivou se može uvideti različitost među učesnicima. Svakako treba pomenuti još jedan faktor, a to je intersubjektivni odnos učesnika u konverzaciji, koji takođe može doprineti korišćenju različitih paralingvističkih mehanizama (Панић Церовски, 2012).

S obzirom da je ovde analiziran materijal televizijskih emisija razgovornog tipa, i da kompletna analiza kinezičkih obeležja iziskuje potpuni uvid u sve pokrete koji su učesnici u ovim emisijama pravili, mogu se izneti samo zaključci vezani za one segmente emisija u kojima su gestovi koji su odabrani za analizu u ovom radu istraživaču (i gledaocu) bili vidljivi.

4.4. Žanrovski aspekti prozodijskih obeležja citiranja

S obzirom da smo u korpus za ovo istraživanje uključili i javne razgovore i privatne, neformalne razgovore, namera nam je bila da pokušamo da ustanovimo razlike i sličnosti na prozodijskom nivou između ova dva tipa diskursa, i da specijalno usmerimo pažnju na suprasegmentna obeležja u slučajevima citiranja u tim tipovima diskursa.

Počecemo od nekih sličnosti i razlika prozodijskih karakteristika ovih dvaju tipova razgovornog diskursa na opštijem planu, a zatim ćemo se posvetiti prozodijskim mehanizmima citiranja u ovim tipovima diskursa.

4.4.1. Javni vs. privatni razgovor – prozodijska obeležja

Pojmovi javnog i privatog, neformalnog govora koriste se u proučavanju jezika da označe skupove lingvističkih obeležja na različitim nivoima, najčešće leksičkom i pragmatičkom. Razlici između privatnih i javnih, formalnih razgovora najviše je poklanjano pažnje u jezičkim proučavanjima sa aspekta leksike, pragmatike, tekst lingvistike, itd. Međutim, sa stanovišta prozodije, razlike između formalnog i neformalnog, privatnog razgovora nisu dovoljno bile predmet izučavanja.

Kao što smo ranije naglasili (3. Metodologija), u privatnim razgovorima učesnici, budući da nemaju saznanje da ih neko sa strane sluša i procenjuje, ne vode toliko računa o pravilnosti svojih iskaza, kao što je to slučaj u javnim razgovorima, naročito emisijama debatnog tipa (npr. u našem korpusu *Utisak nedelje, Poligraf, Tarča*), gde je učesnicima cilj da publici koja ih sluša budu jasni, razumljivi i ubedljivi. Pored toga, uobičajeno je da privatni razgovori spontano teku, dok se televizijske debate odlikuju prisustvom medijatora – voditelja, pa te vrste spontanosti nema.

Dakle, javne debate se razlikuju od uobičajenog, svakodnevnog razgovornog diskursa i po sadržaju i po formi, tj. unutrašnjoj organizaciji, a prozodijska obeležja koje smo ovom prilikom ispitali takođe izdvajaju javni od svakodnevnog razgovornog diskursa (Polovina, Panić Cerovski, 2011).

U ovom delu istraživanja smo nastojali da ustanovimo u kolikoj meri se tempo govora u prijateljskim konverzacijama razlikuje od tempa u javnim razgovorima. Naime, u javnim razgovorima, kakve su npr. televizijske debate, vreme, tj. trajanje emisije je ograničeno, za razliku od privatnih razgovora gde to ne mora da bude slučaj, pa čak i ako vreme razgovora jeste iz nekog razloga ograničeno, ono ipak može biti produženo ako se učesnici u konverzaciji eksplicitno ili implicitno dogovore da ga produže. Ako uzmemo u obzir to da je trajanje analiziranih emisija ograničeno, možemo pretpostaviti da će se učesnici u javnim debatama potruditi da iskažu što više u tom vremenskom intervalu, i da će stoga prosečna brzina govora učesnika u ovim emisijama biti veća nego prosečni tempo u prijateljskim razgovorima. Međutim, ako imamo u vidu da je cilj učesnika u javnim emisijama da ih publika što bolje razume i da na nju na neki

način ostvare što veći uticaj, jasno je da će se učesnici televizijskih debata potruditi da tempo njihovog govora bude ipak što prihvatljiviji za prosečnog gledaoca, kako bi mu bili što razumljiviji, a i kako svojim suviše brzim (ili čak suviše sporim) tempom ne bi skrenuli gledaočevu pažnju sa onoga što je sadržaj njihovih iskaza.

Pored same brzine govora interesovala nas je brzina, tj. tempo smenjivanja replika – turnusa među učesnicima u konverzaciji, s obzirom da se u ovom radu bavimo analizom konverzacije. Naša je pretpostavka bila da će biti veći broj replika u privatnim razgovorima, jer je tu prisutna veća „sloboda“ prekidanja sagovornika.

Osim toga, pažnju smo posvetili i slučajevima govorenja pojačanom i smanjenom glasnoćom. Pretpostavka je da će se najčešće javljati slučajevi pojačane glasnoće kada je u pitanju emfaza, ili kada je u pitanju govor uglas. Interesovalo nas je i kako se menjaju tempo i intenzitet glasa govornika u situacijama prekidanja i preklapanja, i u kakvom međusobnom odnosu stoje varijacije tempa i glasnoće u određenim situacijama u toku konverzacije.

4.4.1.1. Tempo govora

Kao što je dobro poznato, tempo govora je individualna karakteristika svakog govornika, tj. svako ima neku svoju uobičajenu, karakterističnu brzinu govora. Naravno, ta brzina se menja u zavisnosti od raznih situacionih faktora, a među njima su, kada je u pitanju ovo istraživanje, formalnost i javnost razgovora u kome se učestvuje, kao i mogući uticaj stvorenog tempa datog razgovora. U emisijama debatnog tipa neretko se može uočiti kod učesnika koji sučeljavaju mišljenja da sa namerom, svesno, nastoje da svoj govor uspore kada uzmu reč nakon učesnika koji je govorio bržim tempom (često i pojačanom glasnoćom). Usporenim govorom govornik nastoji da publici prenese poruku da je smiren, razložan, da je svestan svojih reči i težine koju one nose. Takav govornik deluje publici kao odgovorna i odlučna osoba, kao čovek koji „zna šta radi“, za razliku od učesnika koji je pre njega „brzao i vikao“.

U neformalnim, prijateljskim razgovorima iz našeg korpusa je drugačija situacija, između ostalog i zato što sagovornici nisu sučeljeni, ili bar nisu u onoj meri u kojoj su u debatnim emisijama. Tu nije prisutno rivalstvo, i ono što se češće dešava je da se sagovornici prilagođavaju u tempu jedni drugima. To približavanje je, po našem

mišljenju, uglavnom nesvesno, i zavisi mahom od trenutne teme razgovora. U privatnim razgovorima ubrzani tempo ima funkciju da npr. narativ učini življim, dinamičnijim, da sagovornika zainteresuje ili da mu održi pažnju. Pored toga, mogućnost „upadanja u reč“, tj. prekidanja, ovde je veća, ali ipak nije shvaćena kao agresija u onoj meri u kojoj je to slučaj u debatama na televiziji.

Kao meru tempa uzeli smo broj slogova u jedinici vremena, tj. broj slogova u sekundi, jer smo nastojali da utvrdimo koliko se razlikuje prosečni tempo govora u debatama naspram prosečnog tempa u privatnim razgovorima.

U ovom delu korpusa (emisije debatnog tipa na srpskom) prosečni tempo u *Utisku nedelje* i *Poligrafu* kretao se od **4,667 slog/sec** do **5,588 slog/sec**. Najmanja prosečna brzina (4,667 slogova u sekundi) bila je u *Utisku nedelje* čija je glavna tema bila ljubav i u kojoj su gosti bili Zoran Milivojević, Tanja Mandić i Zoran Ćirić. Najveća prosečna brzina govora (5,588 slogova u sekundi) u javim razgovorima u našem korpusu bila je u emisiji *Poligraf* u kojoj je Ćosićev sagovornik bio Nenad Popović.

Ako uporedimo sada tematiku javnih razgovora i tempo govora, uvidećemo da je tempo bio sporiji u emisiji u kojoj nije bilo pravog sučeljavanja, odnosno u emisiji gde su se govornici uglavnom slagali sa stavovima iznetim od strane sagovornika – *Utisak nedelje* posvećen ljubavi. A najbrži tempo zastupljen je u emisiji koja je bila posvećena aktuelnim političkim i društvenim problemima, u kojoj su voditelj Jugoslav Ćosić i njegov sagovornik Nenad Popović sučeljivali mišljenja, gde je bio veliki broj prekidanja sagovornika, i od strane voditelja, i od strane njegovog gosta.

U privatnim razgovorima iz našeg korpusa najmanja prosečna brzina govora je iznosila **2,794 slog/sec**, a najveća brzina govora je bila **5,634 slog/sec**. U privatnom razgovoru sa najmanjom prosečnom brzinom govora učestvovala su dva mladića i jedna devojka, koja se povremeno uključivala u razgovor. Pošto je u pitanju audio snimak razgovora, nismo imali uvid u to šta ona radi tokom razgovora, pa zaključujemo na osnovu jednog dela razgovora da najverovatnije nešto čita na kompjuteru. Teme tog razgovora su predstojeći kontrolni zadatak iz matematike jednog od mladića, kompjuterske igrice, političke stranke i njihovi lideri, popravka zuba, kladionica, legalizacija marihuane, loše stanje u kome je zgrada škole. U privatnom razgovoru sa nabražim prosečnim tempom govora učestvovala su tri mlade ženske osobe i jedan

mladić, a teme su bile popravka zuba jedne od učesnica razgovora u prisustvu grupe studenata stomatologije, abortus u prisustvu studenata medicine, porođaj, drugarica koja stalno menja SIM kartice i telefone, alarm na mobilnom telefonu i vreme ustajanja, vizuelizacija vremena, sinestezija, stilske figure, tehnike učenja, prepisivanje na ispitima, zdrava i masna hrana, metabolizam, higijenski tamponi, naporni časovi fizičkog u školi, poslednji dan u školi, izgled njihovih drugarica i drugara na maturi.

Možemo videti da se ova dva privatna razgovora razlikuju, osim donekle po temama, i po broju učesnika (3 i 4), kao i po polnoj strukturi – „najsporiji“ razgovor je vođen između dva mladića i jedne devojke, koja se zapravo s vremena na vreme uključuje u njihov razgovor (ukupno 74 puta, i najčešće su njena učešća vrlo kratka), a u „najbržem“ razgovoru učestvuju tri devojke i jedan mladić. Međutim, ne možemo donositi generalne zaključke o uticaju broja govornika na brzinu govora, kao ni o uticaju prisustva ženskih/muških govornika na brzinu razgovora na osnovu samo ove količine materijala koji imamo, već je za to potrebno znatno opsežnije istraživanje.

Ono što treba istaći kod podataka koje smo dobili je da je brzina javnih razgovora prilično ujednačena, a da prosečna brzina privatnih razgovora mnogo više varira, i te varijacije zavise, zaključujemo, od mnogih faktora, ali u ovom istraživanju, kao što smo napomenuli, ne možemo ustanoviti sa sigurnošću sve faktore koji na to utiču. Može se svakako uočiti da su teme u privatnim razgovorima raznolikije i da se brže smenjuju, samim tim što su slobodne, tj. u ovim razgovorima ne postoji moderator koji usmerava učesnike konverzacije da se drže određene teme, što je slučaj u televizijskim debatama iz našeg korpusa.

4.4.1.2. Tempo smenjivanja replika

Smatrali smo da je vrlo bitno ispitati ne samo šta se dešava sa tempom govora, već i sa brzinom smenjivanja govornika, tj. kojom dinamikom se smenjuju govornici u javnim razgovorima naspram privatnih razgovora. Kao što smo ranije pomenuli, jedna od osnovnih razlika između ova dva tipa razgovora u našem korpusu bila je prisustvo/odsustvo moderatora, tj. voditelja. U razgovorima u kojima je jedan od učesnika voditelj postoji manja sloboda uzimanja reči i prekidanja, dok se u prijateljskim razgovorima spontano odvija smenjivanje govornika. Zbog toga je naša

pretpostavka bila da će u privatnim razgovorima biti veći ukupni broj replika nego u javnim debatama.

To se pokazalo tačnim, i sada ćemo ukratko izložiti podatke o broju replika – turnusa u razgovorima iz našeg korpusa. Tako, u *Utisku nedelje* broj replika po emisiji bio je od **218** – u debati čija je osnovna tema bila ljubav, do **440** – u emisiji u kojoj su mišljenja sučeljavali Ljiljana Smajlović, Sonja Biserko i Slobodan Marković. Dakle, za sat i dvadeset minuta debate (kao što smo naveli, u analizu nisu ušli delovi emisije u kojima se uključuju gledaoci, kao ni reklame) isti broj sagovornika (4) razmenio je u jednom slučaju samo 218 replika, a u slučaju kada se vodila oštrija rasprava, i kada su bili češći slučajevi prekidanja govornika, tj. upadanja u reč, broj replika je bio skoro dva puta veći.

Uporedili smo i broj replika – turnusa svakog učesnika u emisiji. Očekivali smo da će u svakoj analiziranoj emisiji *Utiska nedelje* biti najviše voditeljkinih replika. To se ipak nije desilo u svim *Utiscima*, pa je tako u emisiji gde je bio najveći ukupni broj replika, najzastupljeniji govornik po broju replika bila Sonja Biserko – **142**, zatim voditeljka – **139**, Ljiljana Smajlović – **84**, pa Slobodan Marković – **75**.

Ako pogledamo podatke koje smo dobili u analizi *Poligrafa*, videćemo da je situacija drugačija, jer je u pitanju razgovor voditelja sa jednim gostom, tj. situacija je po pitanju broja replika učesnika simetrična, bolje rečeno gotovo simetrična. Naime, voditelj prvi uzima reč, tj. on se prvi obraća gostu, i isto tako poslednja replika, koja je najčešće zaključak teme emisije, pripada voditelju. To zapravo znači da će gost uvek imati jednu repliku manje od voditelja. Što se tiče ukupnog broja replika po emisiji, za 25 minuta razgovora voditelja i njegovog gosta u *Poligrafu* napravljeno je čak **133** replika u emisiji u kojoj je gost bio Nenad Popović, dok je prilikom gostovanja Vuka Jeremića napravljeno ukupno **47** replika. Broj replika je u našem korpusu debatnih emisija najviše zavisio od broja prekidanja, odnosno od broja slučajeva upadanja u reč.

Kada se posmatra tempo smenjivanja replika u privatnim razgovorima iz našeg korpusa, dobijaju se sledeći podaci: najveći broj replika bio je u razgovoru koji je imao i najbrži tempo govora, i za 1 sat su ta 4 govornika napravila ukupno **1952** replike (raspodela po učesnicima je sledeća: G – **477**, I – **510**, M – **627**, i S – **338**). Razgovor koji je imao najmanje replika je ujedno i „najsporiji“ razgovor iz našeg korpusa, tj. brzina govora je u proseku bila najmanja, i u tom razgovoru od sat vremena je bilo

ukupno **758** replika. Ako pogledamo broj replika po učesniku u razgovoru, situacija je sledeća: M – **344**, Iv. – **340**, i B – **74**.

Upoređujući podatke o broju replika u javnim debatama i privatnim razgovorima koje smo dobili iz našeg korpusa, uočavamo da je u javnim, formalnim razgovorima broj replika znatno manji nego u privatnim, prijateljskim razgovorima. Naime, u 5 sati javnih razgovora koje smo analizirali načinjeno je ukupno **1141** replika, dok je za istu količinu vremena u privatnim razgovorima bilo čak **6353** replika. Broj replika ne treba uvek dovoditi u vezu sa tempom govora, jer, kao što smo videli, najsporiji tempo govora bio je zastupljen u privatnom razgovoru, koji opet ima više replika nego u javnim debatama koje smo mi analizirali. Pored prekidanja, za koje smo pokazali da utiče na broj replika, i prisustva moderatora, faktor koji je takođe odlučujući je i taj što se u televizijskim debatama ovog tipa očekuje od učesnika (najviše od gosta) da „drži reč“ duže, tj. da njegova replika ne bude kratka, štura, već u određenoj meri informativna i detaljna, pa je stoga u ovim emisijama, bez obzira što je tempo govora uglavnom približan tempu govora u privatnim razgovorima, broj replika znatno manji nego i u „nasprijem“ privatnom razgovoru iz našeg korpusa.

4.4.1.3. Intenzitet glasa

U našem materijalu pojačani intenzitet glasa javljao se najčešće u slučajevima emfaze, kao i prilikom prekidanja i preklapanja. Pored toga, pojačavanje glasa je bilo karakteristično i kod određenih situacija prepričavanja ili citiranja dijaloga, što je bio slučaj kod privatnih razgovora.

Kod debata intenzitet glasa je bio pojačan prilikom emfaze, i posebnu emfatičnost dobijaju kontrastivna značenja, odnosno ono što je značajno sa polemičkog stanovišta. Vrlo često se tako prilikom kontrastiranja izdvajaju pojačanim intenzitetom reči i fraze poput: „naš“, „oni“, „mi“, „vi“, „umesto“, „naprotiv“, „a“, „ali“, „osim toga“, „javni“ i sl. Često se i iskazi koji imaju negativno, kontrastno značenje ističu pojačanom glasnoćom. Takvi slučajevi su univerzalni i za neformalni, svakodnevni govor, kao i za formalni debatni diskurs. Ovde ćemo navesti primer iz slovenačke političke emisije ovog tipa (*Tarča*): „**Nikjer** na svetu se to ni za javno izplačalo, **nikjer**“, boldirana reč „nikjer“ se posebno ističe, ali već sam kontest u kome se javlja

posle rečenice: „Gospa je omenila javno - zasebno partnerstvo...“ Očito je da govornik ne slaže sa sagovornicom koja je „zasebno partnerstvo“ pomenula nekih desetak replika pre toga. Ovaj primer da je kontrastivni emfatički naglašeni segment diskursa praćen manje ili više eksplicitnim metadiskurzivnim signalima nije usamljen: „...je pa velik problem tisto, **na kar ste opozorili**, ŠIRŠI JAVNI SEKTOR. ...se pravi, **da preciziramo**, DRŽAVNA UPRAVA, BIROKRACIJA.. **moram povedati**, VELIKE PROBLEME..“ gde posle njih javljaju upravo ti posebno emfatički istaknuti segmenti. Zatim, segmenti diskursa koje možemo nazvati evaluativnim (Polovina i Panić, 2011:387) dobijaju u intenzitetu, i najčešće se izgovaraju sporijim tempom. Lekseme kao „najviše“, „teško“, „sigurno“, „ogromno“, „apsolutno“ itd. već same po sebi sadrže neku vrstu emfaze, te bivaju suprasegmentno naglašene ukoliko iskazuju i stav govornika o tome kako vrednuje određenu ideju. Pored toga, pojačanim intenzitetom bivaju istaknuti delovi iskaza koji imaju neku vrstu delimitativne funkcije: „dakle“, „znači“, „prvo ... drugo ... treće“, i sl.

I u javnim i u prijateljskim razgovorima prekidanje i govor uglas takođe su uzroci pojačavanja glasnoće, pa je tako povećani intenzitet prisutan u slučaju da učesnici govore uglas, a kada jedan odustane i prepusti reč drugome, intenzitet glasa govornika koji je zadržao reč se postepeno smanji i vrati u za njega karakterističan opseg glasnoće.

U privatnim razgovorima glasnoća se pojačavala vrlo često i u slučajevima kada govornik želi da okarakterise neki izraz ili reč kao komičnu, duhovitu, dakle kada su u pitanju igre reči, odnosno kada je reč o metajezikičkoj funkciji, na primer:

(62) I: što bi Lisica rek'o **uni-zveri-tetima** *usporeno*

U ovom slučaju vidimo da je govornik I, pored toga što je „reč“ *unizveritetima* izgovorio glasnije, izgovorio ju je i sporijim tempom i dodatno je na taj način istakao, a povrh svega sa prekidima je izgovara, kako bi se što jasnije uočila igra reči u kojoj reč „zveri“ figurira u reči koja se odnosi na *univerzitet*.

Smanjivanje intenziteta glasa u našem korpusu javljalo se najviše kao marker kraja iskaza i kraja turnusa, a u sledećem primeru vidimo slučaj da je govornik BEĆKOVIĆ tišim glasom (stišavanje glasa počinje nakon izgovorenih slogova *i-ma-*) i usporenim tempom koji se paralelno javlja, dala signal sagovornici da uzme reč, što

SMAJLOVIĆ i čini, i to pre nego što BEĆKOVIĆ završi svoj iskaz, pa se tako „utisak da” i „pa meni” preklapaju – što je u transkriptu uokvireno uglastim zagrada.

(63) **Bećković:** (...) Ljiljo, ima\↓la sam [utisak da *usporeno*
Smajlović: **Pa** meni] je sad

I u privatnim razgovorima je zastupljen taj mehanizam markiranja kraja turnusa ili kraja iskaza – tiši glas i usporavanje tempa. U ovim razgovorima izrazi koji predstavljaju neki vid komentara na prethodno izrečeno često se javljaju na kraju iskaza kada govornik želi da njegov sagovornik uzme reč i dâ svoje mišljenje o izrečenom, ili pokaže eventualnim pitanjem zainteresovanost za datu temu, i ti izrazi, poput „zamisli“, izgovoreni su u ovakvim slučajevima tiše, na primer:

(64) I: (...) imali smo i **posluž enje** i **piće** posle *usporeno* \↓zamisli
M: **šta** je bilo za posluž enje?

Pored toga, u privatnim razgovorima uzvici tipa „jao“, „joj“, „ma nemoj“, „ajde“ bivaju izgovoreni većom jačinom glasa. Treba napomenuti i to da se u privatnim razgovorima prilikom citiranja, tj. navođenja tuđih reči, vrlo izrazito koristi promena intenziteta glasa, tempa, visine glasa, kao i paralingvističkih obeležja za markiranje dela iskaza koji predstavlja citat, o čemu je bilo reči do sada u radu, što se uočava u sledećem primeru:

(65) D: *usporeno* (...) **profesore, to nije moje** // *ubrzano* i ja krenem **tako**
↓da lažem \providno (...)

Kao što se može videti, promene intenziteta glasa i tempa govora vrlo često se međusobno kombinuju i imaju različite diskursne funkcije. Osvrnućemo se na slučajeve prekidanja i preklapanja, smatrajući ih vrlo interesantnim kada su u pitanju prozodijski fenomeni koje smo u ovom istraživanju proučavali.

4.4.1.4. Varijacije tempa i intenziteta glasa – prekidanje i preklapanja

U sledećem primeru naveden je deo razgovora u emisiji *Poligraf* koji se odvija između Jugoslava Ćosića i Nenada Popovića. Ukupan broj replika – turnusa je 9, i pri tom ima 4 slučaja preklapanja govornika sa prekidanjima. Samo 5 iskaza su završeni, ili preciznije – kompletno izgovoreni, pošto je ipak postojalo preklapanje, ali ne i prekid iskaza. Iskaza koji su započeti i prekinuti ima 5.

(66)Ćosić: Vi hoćete da kažete da je Vlada ↑**veoma** *usporeno* malo novca odvojila i da taj novac **neće** imati uticaj [na

Popović: Apsolutno. [OVO što su uradili

Ćosić: *ubrzano* gde biste **vi našli]**

Popović: [ovim merama

Ćosić: Kako biste **vi odvojili] novac i gde biste ga **vi** našli, ** gospodine Popoviću?

Popović: Apsolutno. Mi bi ga tražili kod LOGIČNIH ekonomskih partnera.

Ćosić: A koji su ekonomski partneri Srbije u ovom trenutku kada je čitav svet u-u krizi i o **kom novcu **vi** govorite?**

Popović: [Mi govorimo

Ćosić: Hajde, konkretno vas] \pitam

Pogledajmo najpre šta se dešava sa tempom govora. Ovaj segment počinje 11 minuta i 42 sekunde od početka emisije i traje 19 sekundi. U ovom delu razgovora izgovoreno je 162 sloga ukupno, i evidentno je da je tempo govora vrlo brz. Zapravo, prosečna brzina govora u ovom segmentu je 8,526 slog/sec. Oba govornika su inače tokom emisije uglavnom brzo govorila, sa prosečnim tempom 5,588 slog/sec. U ovom delu razgovora uočljivo sporijim tempom izgovorena je jedino reč „veoma“, i tim usporenijim izgovorom, zajedno sa pojačanom glasnoćom, ĆOSIĆ se koristi da bi tu reč istakao. Izrazito ubrzanim tempom govornik ĆOSIĆ izgovara iskaz „gde biste **vi** našli” kojim prekida sagovornika, i u želji da i sam ne bude prekinut – ubrzava, međutim njegov iskaz ipak ne biva završen.

Osvrnimo se sada na varijacije u intenzitetu glasa. Vrlo je upadljivo da se u ovom delu razgovora govornici koriste pojačanim intenzitetom glasa na vrlo različite načine, odnosno oni u duelu imaju vrlo različite strategije korišćenja glasnoće. Naime, ĆOSIĆ (voditelj) prilikom prekidanja sagovornika ne koristi pojačani intenzitet glasa, već se jačim glasom služi ovde samo prilikom emfaze, pa su tako reči „veoma“, „neće“, „vi“, „koji“, „kom“ izgovorene glasnije. On zapravo u ovom delu dijaloga govori svojom uobičajenom jačinom glasa, a na dva mesta govori tišim glasom, oba puta kada završava iskaz, i prepušta reč sagovorniku. A govornik POPOVIĆ pojačanim intenzitetom glasa govori svaki put kada uzme reč, bilo da je on taj koji prekida sagovornika, bilo da je on prekinut pa nastavlja da govori, bilo da je dobio reč pa ne mora da se za nju „bori“. Da bi neke delove iskaza istakao, on ih izgovara izuzetno pojačanim glasom, kao na primer: „ovo“, „logičnih“. Ovde možemo reći da govornik POPOVIĆ ovako nastupa da bi zadržao reč i da bi se postavio „iznad“ sagovornika, pa ga glasnoćom „poklapa“, što može posmatraču, u ovom slučaju publici, sugerisati da je on zapravo ugrožen pitanjima voditelja ĆOSIĆA. Nasuprot tome, ĆOSIĆ nastoji da glasom uobičajene jačine na publiku deluje kao osoba kojoj nije potrebno da se na taj način „nadjačava“ sa sagovornikom, već kao da polazi od pretpostavke da on svakako ima prednost samim tim što je voditelj i što je u poziciji da postavlja pitanja, a ne da odgovara.

Dakle, upoređujući prozodijske odlike privatnih i javnih razgovora na srpskom jeziku iz našeg korpusa iz perspektive analize konverzacije, možemo zaključiti da se prozodijska obeležja tempa i intenziteta glasa u javnom i privatnom govoru koriste na vrlo slične načine, tj. da javni i privatni razgovori generalno ne pokazuju drastične razlike kada se posmatraju ovi parametri. Ipak, neke razlike postoje, pa je tako brzina javnih razgovora iz našeg korpusa bila prilično ujednačena, dok je među privatnim razgovorima više varirala. I dinamika razgovora kod prijateljskih konverzacija bila je više neujednačena: teme se smenjuju različitom brzinom, uglavnom zato što nema moderatora, raznolike su i brojne. Za razliku od prijateljskih razgovora, u javnim razgovorima su se replike sporije razmenjivale, tj. bio je manji broj replika, takođe zbog prisustva voditelja i zbog same koncepcije ovih emisija – gosti su u emisiji da bi izneli i elaborirali svoje stavove o određenim pitanjima i problemima, dok se u privatnim razgovorima sagovornici ponašaju mnogo komotnije.

Pored toga, zaključujemo da je i u privatnim i u javnim razgovorima pojačani intenzitet glasa korišćen uglavnom za isticanje, za prekidanje ili za zadržavanje reči, dok je tišim glasom uglavnom signalizirano sagovorniku da se turnus završava ili da je u pitanju usputni komentar, koji je vrlo često izgovoren ubrzanim tempom. Ukoliko govornik izrekne kratak komentar na nešto što je prethodno rekao, vrlo često će, naročito u prijateljskim razgovorima, taj komentar izgovoriti tišim glasom, i signalizirati, ne samo leksički („zamisli“, „mo(že)š mis’iti“, „ne mogu da verujem“), već i prozodijski, sagovorniku da uzme reč i iskaže svoj stav povodom toga. Ali ako uvodi novu temu, govornik će ove izraze izgovoriti pojačanim intenzitetom. U neformalnim razgovorima pojačan intenzitet se koristio prilikom izgovaranja uzvika („joj“, „ma nemoj“ i sl.), dok se u javnim razgovorima ove reči i izrazi nisu ni koristili.

Sada ćemo se detaljnije posvetiti kontrastiranju prozodijskih obeležja prilikom citiranja u privatnim i javnim razgovorima.

4.4.2. Prozodijska obeležja prilikom citiranja u javnim i privatnim razgovorima

Kao što smo ranije naglasili, citiranje je vrlo povezano sa isticanjem i materijal koji se direktno citira je uvek prominentniji, markiraniji od istog tog sadržaja koji bi se uveo postupkom indirektnog citiranja. Tako, i u privatnim, prijateljskim razgovorima, i u javnim razgovorima, govornik će koristiti strategiju direktnog uvođenja citiranog materijala u cilju naglašavanja, isticanja samog sadržaja, ali i načina na koji je taj sadržaj prvobitno bio izgovoren. Pored toga, citiranju se pribegava i da bi se sagovornik ubedio u istinitost i verodostojnost samog čina izgovaranja nekog iskaza, ili da bi se sagovorniku što neposrednije dočaralo neko mišljenje ili stav. U smislu ovog poslednjeg navešćemo primer iz jedne političke debate, emisije u kojoj voditelj sučeljava mišljenje sa svojim gostom, političarem:

(67) **Popović:** ↑/Kad su znate // ↓erh erh // *ubrzano* ↑/kad je Opel tražio od *usporeno* Angeline Merkel ↓/da pomogne // *ubrzano* ↑/oni su rekli /**može** ali prekinite ↓saradnju sa Dženeral ↑/Motorsom // - *usporeno* / kad su rekli ↓**Sarkoziju** **zašto vi pomažete francuski - Pežo i -**

↑**Reno** // *ubrzano* ↓a kako druge evropske zemlje // ↑on je rekao ↓ja moram da vodim računa o - ↑**Francuskoj** ↓\državi // /↑tako i **srpska Vlada** // \↓mora da vodi računa o ↑**srpskom** ↓interesu // - ↑a **srpski** interes ↓ je danas da se ne *usporeno* ↑**otpusti ni jedan jedini** ↓\čovjek.

Ovde vidimo da se govornik POPOVIĆ koristi citiranjem kako bi delovao ubedljivije na sagovornika, ili bolje rečeno na publiku, odnosno da bi što živopisnije i direktnije izrazio svoj stav da Vlada Srbije treba da vodi računa o srpskom interesu koji je, po njegovom mišljenju, očuvanje radnih mesta, to jest neotpuštanje radnika. Navodeći primere nekih evropskih država koje „vode računa o svojim građanima“ on dočarava publici dijaloge koje su čelni ljudi u tim državama (Merkel, Sarkozy) vodili sa, recimo, novinarima – naime, POPOVIĆ ne kaže ovde eksplicitno ko su „oni“ („oni su rekli“, „kad su rekli“).

Ono što je u ovom slučaju interesantno je da se na prozodijskom nivou mogu uočiti neke pojave koje možda ne bi bile zastupljene da je u pitanju citiranje u neformalnom razgovoru. Ako pogledamo deo iskaza POPOVIĆA u kome on iskazuje prvi citat „oni su rekli može ali prekinite saradnju sa Dženeral Motorsom“, uočavamo da je on izgovoren kao jedna intonaciona celina, odnosno da na intonacionom planu nisu razgraničeni segment koji uvodi citirani materijal „oni su rekli“ i sâm citirani materijal „može ali prekinite saradnju sa General Motorsom“. Osim toga, kraj ovog citiranog materijala je izgovoren glasom koji se povisuje, odnosno nije izgovoren kao kraj iskaza. To povisivanje glasa odgovara zapravo nabrajanju – a to govornik POPOVIĆ u stvari i čini: iza ovog dela dolazi sledeći član nabrajanja – slučaj Francuske – odnosno citiranje pitanja francuskom predsedniku i njegovog odgovora. Dakle, govornik POPOVIĆ koristi ovde direktno citiranje, ali ga organizuje podsredstvom prozodije – kao nabrajanje. Ovaj primer predstavlja zapravo slučaj gde govornik nastoji da neposrednošću koje nosi direktno citiranje deluje ubedljivo, živopisno i nadasve eksplicitno u svom izrazu, ali gde on pritom vrši „preorganizovanje“ na prozodijskom planu te neposrednosti u cilju nenarušavanja toka svog aktuelnog iskaza.

Nešto slično se dešava i u primeru (68) koji je takođe iz dela korpusa javnog govora debatnog tipa:

(68) **Smajlović:** ↑Podvig je - ↓znate u **čemu** \je podvig // /↑trenutno se vodi ↓**kampanja** \u Americi // ↑ovaj ↓**Obama** Barak // ↑koji erh *ubrzano* ↓trenutno ima veću podršku // *usporeno* ↑ između ostalog ↓ljudi za njega su // zbog ↑toga što im se ↓**ne sviđa** da Amerika // *ubrzano* - \↑to možete da vidite ↓u američkim novinama // ↑ /da Amerika *usporeno* ↓**govori** malim zemljama **ima ovo** da ↑uradite // a ↓**junu** ćete ↑ovako a ↓kada vam **dode** ↑ruski predsednik ↓\ njemu ćete to reći // ↑**ona TO izveštava** // ↓to je podvig

U ovom delu razgovora govornik SMAJLOVIĆ objašnjava sagovornicima zbog čega brani jednu koleginicu novinarku od napada jednog od sagovornika u emisiji. Kao što vidimo, ona počinje iskaz kao objašnjenje, da bi zatim napravila naizgled digresiju – „između ostalog ljudi su za njega...“, koja zatim prelazi u poentu njenog iskaza – to jest objašnjenje u čemu je podvig njene kolegince (to vidimo po tome što je nakon te prividne digresije ona zaključila: „ona to izveštava, to je podvig“). U sklopu te digresije nalazi se poruka u formi direktnog citiranja da Amerika (SAD) malim zemljama nalaže šta i kako da urade: govornik SMAJLOVIĆ se ovde koristi neutralnim leksičkim markerom „*govoriti*“ – personifikuje državu, tj. administraciju Sjedinjenih američkih država, a i sam mehanizam direktnog citiranja ovde je takođe u funkciji neposrednosti, i što slikovitijeg prikazivanja takve situacije (v. primer (16) iz 4.2. *Prozodijski i leksičko-sintaksički markeri citiranja*). I ovde, kao i u prethodnom primeru, intonacija u sklopu citiranog materijala je organizovana tako da ne narušava intonacionu strukturu njenog aktuelnog iskaza, pa tako između dela kojim se uvodi direktan citat „da Amerika govori malim zemljama“ i početka citiranog materijala „ima ovo da uradite“ nema jasnog razgraničenja na prozodijskom nivou. Osim toga, citirani materijal zapravo sačinjavaju tri iskaza koji se nižu jedan za drugim, i pošto su u stvari u funkciji nabiranja, govornik SMAJLOVIĆ ih tako i prozodijski obeležava – visina glasa se penje pri kraju prva dva člana nabiranja, tj. iskaza, a kod trećeg se spušta, intenzitet glasa se smanjuje, i kraj tog iskaza je ujedno i kraj njenog aktuelnog iskaza. Nakon toga ona izuzetno pojačanim intenzitetom glasa izgovara poslednji iskaz u ovom turnusu, koji, kako smo videli, predstavlja zaključak.

U sledećem primeru videćemo situaciju koja se često javlja i kod citiranja u javnom, formalnom diskursu, ali i u privatnim razgovorima. To je pojava da govornik deo citiranog materijala priključi svom aktuelnom iskazu, to jest da ga smesti u isti sloj, tj. nivo svog aktuelnog iskaza, upotrebljavajući prozodijska sredstva. Ili, drugačije rečeno, to zapravo može značiti da deo svog aktuelnog iskaza nije odvojio ni na koji način od citiranog materijala, odnosno – da se ne može ustanoviti jasna granica citata ni na planu sadržine, a ni na planu forme – sintakse i prozodije.

(69)**Bećković:** ↑/Dakle ↓postoji ta\ primedba // - ↑ ta // - *usporeno*
 /↓kako ste - ↑došli --- ↓šta je sporno da ↑tako i ↓\odete // ↓došli ste
 /bez ↑kon[kursa] //

Smajlović: ↑**Ništa**] ↓nije \sporno

Bećković: ↓došli ste kao predlog vladaju[će

Smajlović: \da]

Bećković: *ubrzano* ↑stranke // sad na *usporeno* ↓predlog **nove**
 vladajuće *ubrzano* ↑stranke \idete /je l' imate neki ↓**problem** \sa tim

Smajlović: \↓ne ↑ali /evo (...)

Možemo pre svega uočiti da je govornik BEĆKOVIĆ uvela ovaj citirani materijal posredstvom leksičkog markera „ta primedba“, odnosno „ta ___“ što nije do kraja izrazila: zapravo, možemo pretpostaviti da nije u tom trenutku mogla da nađe odgovarajuću reč, te je u nemogućnosti da sažme situaciju u eventualno jednoj sintagmi pribegla citiranju, tj. direktnijem kazivanju. Ona dalje reda iskaze koji su dakle po formi citati neke osobe ili grupe ljudi koji se obraćaju njenoj sagovornici, a pritom neki od tih iskaza, kao i u prethodnom slučaju, mogu imati status članova nabranjanja („došli ste bez konkursa, došli ste kao predlog vladajuće stranke“), što se može zaključiti na osnovu njihove prozodijske organizacije – visina glasa se povećava pri kraju. Ono što bismo ovde izdvojili kao posebno interesantno je da ne postoji jasno razgraničenje na planu prozodije između pitanja koje govornik BEĆKOVIĆ postavlja na kraju turnusa (je l' imate neki problem sa tim) i prethodno izrečenog citata – ona neznatnim spuštanjem jačine glasa kada izgovara reč „idete“ i pojačavanjem glasa kod početka svog novinarskog pitanja eventualno uspostavlja tu granicu, ali ovakve promene visine glasa,

kao i tempa govora tu vrlo suptilnu granicu praktično zamagljuju i čine tako neuočljivom. Stoga, niz iskaza koji prethode ovom delu njenog turnusa možemo smatrati zapravo njenim aktuelnim iskazima, a ne iskazima koji su citirani. Možemo, tako, protumačiti da govornik BEĆKOVIĆ zapravo samo iskaz „kako ste došli, šta je sporno da tako i odete“ tretira kao citirani materijal, dok sve ostale iskaze koji zatim dolaze ona „preuzima“, odnosno realizuje ih kao svoje sopstvene i direktno ih upućuje sagovornici, nakon čega joj postavlja i pitanje. Dakle, ostaje nejasno gde se citiranje koje je uvela završava, a gde počinje njen aktuelni govor. Moramo ovde napomenuti i da, s obzirom da nju sagovornica u dva navrata prekida i to upravo dok ona izgovara ono što ne možemo jasno označiti ni kao citiranje, ni kao aktuelni govor, postoji mogućnost da se baš zbog tog prekidanja, tj. preklapanja govornik BEĆKOVIĆ „prebacila“ sa citiranja na svoj aktuelni govor, odnosno da je kao njena reakcija na reči sagovornice usledilo direktno obraćanje njoj, rečima koje je imala nameru da samo iznese kao reči nekog drugog.

U sledećem primeru (70) dat je segment iz razgovora dve drugarice, koji je iz dela korpusa prijateljskih, privatnih razgovora:

(70)MY: ↑/inače ↓pričala mojoj razrednoj za ↑takmičenje //↓i ona kao= -- kao= /↑čujem da se ↓mučiš s \maturskim // --- da ↑štucaš s maturskim ↓tako mi \rekla //

MX: *ubrzano* ↓čekaj ↑kako sad razredna=

MY: \↓pa iz osnovne // ↑ja se s [njom=

MX: **aaa** *ubrzano* da da [da da

MY: /i ↑kao] - //↓ \čujem da ↑štucaš ↓s maturskim // *usporeno* ↑ja moj maturski ↓završila // lll

LLL

Vidimo najpre da govornik MY prenosi iskaz svoje razredne koji uvodi novim markerom citiranja „kao“, koji dva puta uzastopce ponavlja praveći i pauzu (--) u govoru, pretpostavljamo da bi se možda setila tačnih reči, ili da bi eventualno naglasila, tj. istakla šta joj je to profesorka rekla. Nakon markera „kao“ koji izgovara ravnim glasom, ona izgovara profesorkin iskaz naglašavajući reč „mučiš“ pojačanim intenzitetom glasa,

i taj njen iskaz je realizovan kao jedna intonaciona celina. Nakon toga posle duže pauze (---) govornik MY izgovara svoj novi iskaz „da štucáš s matuskim tako mi rekla“ koji je izgovoren kao jedna intonaciona celina, a reč „štucáš“ je istaknuta pojačanom glasnoćom. Pritom jedino što izdvaja deo iskaza „da štucáš s matuskim“ i njen komentar „tako mi rekla“ je visina glasa – deo koji predstavlja njen aktuelni komentar je izgovoren nižim glasom. Vidimo dakle da je u ovom drugom slučaju citiranja profesorkinih reči koristila leksičko-sintaksički marker glagol govorenja „reći“, koji je u finalnoj poziciji u njenom aktuelnom iskazu, tj. dolazi iza citiranog materijala, što je inače češće slučaj u neformalnim razgovorima (u našem korpusu). Ovde je evidentno da leksički marker kojim je obeležila citiranje istovremeno figurira zapravo i kao njen komentar na taj citat – preciznije – na deo citata: reč „štucáš“ koju je posebno istakla. Dakle, govornik MY najverovatnije ponavlja deo iskaza koji citira da bi ispravila „grešku“, tj. umesto reči „mučiš“ koristi reč „štucáš“, koju je po svoj prilici njena profesorka u originalnom iskazu i upotrebila. Pritom, ne samo da je promenila reč, već i modulacije visine glasa, tj. ova dva citata nije izgovorila na isti način – kod prvog je visina glasa bitno bila snižena prilikom izgovaranja segmenta „mučiš s matuskim“, a kod drugog je visina glasa imala uzlaznu konturu, sve do, kao što smo utvrdili, dela koji su njene aktuelne reči, tj. komentar.

Pogledajmo sada poslednji slučaj citiranja u ovom primeru, a to je isti ovaj profesorkin iskaz, koji govornik MY po treći put ponavlja – ponovo ga uvodi novim markerom citiranja „kao“ („i kao“) koji izgovara povišujući glas. Citirani materijal je ovde izgovoren kao jedna intonaciona jedinica, pri čemu se visina glasa na početku citatata spušta, zatim se penje kada izgovara „štucáš“, da bi se u poslednjem delu („s matuskim“) spustila i to je ujedno i kraj njenog aktuelnog iskaza. Vidimo dakle da je, kada su u pitanju modulacije visine glasa, ovaj citirani iskaz dosta različito izgovoren u odnosu na prvu „varijantu“, a što se tiče tempa i glasnoće nema bitnije razlike. Tempo se nije menjao, a varijacije u glasnoći su prisutne samo pri izgovaranju ključnih reči: „mučiš“, „štucáš“ – obe su izgovorene pojačanim intenzitetom glasa. Poslednji iskaz u ovom primeru možemo tretirati i kao aktuelni iskaz koji govornik MY upućuje svojoj drugarici MX, ali ga isto tako možemo smatrati citatom njene replike iz razgovora sa profesorom. Posmatrajući širi kontekst, odnosno ceo snimljeni razgovor koji ove dve drugarice vode, nismo uspeli da ustanovimo status ovog iskaza, tj. da razlučimo da li je

ovo aktuelni iskaz ili samocitiranje. Upravo zbog odsustva leksičkih markera citiranja, ili pak odgovarajuće diskursne partikule (na primer „zamisli“, „znaš“, i slično) mi ne možemo dati preciznije tumačenje poslednjeg iskaza govornika MY u ovom primeru.

Ono što je vrlo zanimljivo u datom primeru je to kako se jedan segment koji ima status citata menjao u iskazima govornika MY. Te promene nisu velike, ali su ipak vrlo uočljive. One u ovom slučaju ne menjaju bitnije smisao, ali su važne jer pokazuju da citiranje, ma koliko izgledalo kao verno prenošenje tuđih ili sopstvenih reči, može imati različite „pojavnne oblike“, tj. realizacije. Dakle, menjao se izbor reči („mučiš“, „štucaš“), a menjala sa i prozodijska struktura iskaza. Ono što se nije menjalo je upravo naglašavanje, po mišljenju govornika MY bitne reči u profesorkinom iskazu – reči koje označavaju da njeno pisanje maturskog rada nije išlo glatko. I te reči je govornik MY istakla pojačanom glasnoćom. Svakako da ne možemo znati na koji način je profesorka zaista izgovorila datu rečenicu u originalnom dijalogu, a sama činjenica da je govornik MY tu rečenicu nekoliko puta promenila i na planu leksike i na planu prozodije samo može da nam sugeriše da se i taj originalni iskaz drugačije realizovao u stvarnosti, tj. u pređašnjem dijalogu. Ono što je govornik MY učinila je zapravo modifikovanje (pretpostavljamo da je to modifikovanje nesvesno) originalnog iskaza kako bi istakla i iskazala ono što je njoj bilo bitno u tom originalnom iskazu.

Možemo tako izvesti zaključak da i u spontanom govoru, kao i u formalnom diskursu, citirani iskazi ili delovi iskaza bivaju zapravo modifikovani, iako ih govornik prezentuje u formi koja sagovornicima može izgledati kao vrlo verovatna. Ono što govornik čini tom prilikom je manje ili više svesno menjanje originala u leksici (npr. primer (70): „mučiš“ – „štucaš“), i prozodijkoj organizaciji (primeri koje smo naveli u ovom delu ovog potpoglavlja). Poseban slučaj su svakako citati onoga što nije bilo izrečeno, tj. kada je u pitanju „citiranje“ nečijeg mišljenja, ili citiranje nečeg što je napisano, nečeg što zapravo nema svoj „govorni original“ – npr. primeri (15) i (16) iz dela 4.2. *Prozodijski i leksičko-sintaksički markeri citiranja*. U takvim situacijama ono što čini govornik prilikom citiranja takvih iskaza ili delova iskaza je zapravo „oživljavanje“ tih iskaza – daje im „govornu“ formu – prozodijski ih uobličava onako kako oseća da bi zvučali kada bi bili izgovoreni, a pritom svakako ističući na određene načine ono što smatra važnim.

Kod formalnih razgovora je, kao što smo ustanovili, prisutno modifikovanje citiranog materijala na prozodijskom planu, a videli smo da se takve modifikacije javljaju i u privatnim razgovorima. Bitno je i ovom prilikom istaći da se modifikacije u formalnom diskursu javljaju u funkciji nenarušavanja sopstvenog iskaza, odnosno prozodijske organizacije govornikovog aktuelnog iskaza, a da je to ređi slučaj u privatnim razgovorima. Prozodijska organizacija citiranog materijala u privatnim razgovorima iz našeg korpusa nije bila u velikom broju slučajeva podređena prozodiji aktuelnog govornika, već je u suštini bila prominentnija jer je namera govornika, kao što smo ranije naveli, da zvuči što verodostojnije. Kada u privatnom razgovoru govornik nešto direktno citira taj deo biva istaknut i prozodijskim i paralingvističkim sredstvima, i tako biva odvojen od ostatka iskaza. Ono što je u našem korpusu bilo vrlo uočljivo je to da je citiranje u privatnim razgovorima bilo prozodijski i paralingvistički bogatije, dok je u formalnom okruženju prozodijski aspekt, a naročito paralingvistički aspekt citiranja bio daleko svedeniji. To se može tumačiti vanlingvističkim kontekstom – situacije prijateljskih razgovora su svakako opuštenije za spontani razgovor od televizijskog studija i debate sa sagovornicima, gde nije preporučljiva preterana ekspresivnost u pogledu prozodije i paralingvistike. Pored činjenice da citiranje u formalnim situacijama nije bilo uvedeno rečima i izrazima koji se često javljaju u spontanim, prijateljskim razgovorima („kao“, „krene“, „onako“), dakle ni leksički sloj, a ni prozodijski sloj u samim citatima nije bio izuzetno ekspesivan. Ekspresivnost je svojstvena privatnom diskursu, pa se tako ona ispoljavala i pri citiranju u prijateljskim razgovorima iz našeg korpusa.

Ono što smo uočili je da je kod citiranja, npr. dijaloga, u privatnim, neformalnim razgovorima fokus na samom dijalogu i načinima na koji su iskazi izrečeni, dakle i sadržaj i forma iskaza (prozodijska organizacija i paralingvistički elementi), a kod citiranja u formalnim razgovorima to nije uvek slučaj. Tu je fokus na sadržini iskaza, a iskazi se mogu prozodijski uobličiti kao stvarno (realno) izgovoreni iskazi (i bivaju na neki način i paralingvistički dočarani), ali su tu primarno ne u funkciji stvarnog citiranja, već zbog neposrednosti forme. Zbog toga se i dešava da se citirani iskazi u formalnom diskursu prozodijski drugačije organizuju – tj. trpe neke promene na planu prozodijske organizacije diskursa, koje inače ne bi bile svojstvene pravom citiranju. Te promene na planu prozodije se, po našem mišljenju, dešavaju upravo zato što je za

govornika sadržaj citiranih iskaza bitan, a ne i sam način kazivanja tih iskaza (dakle prozodijski i paralingvistički sloj). Zapravo, namera govornika u neformalnom, privatnom diskursu je da citirani materijal prikaže što uverljivije, a u formalnom diskursu verodostojnost na prozodijskom i paralingvističkom planu nije neophodna, te su stoga moguća odstupanja na ovim nivoima, tj. „preoblikovanja“ i uklapanja u prozodijsku organizaciju celine kojoj citat pripada. Jer, kao što smo ustanovili, u formalnim razgovorima citiranje nije prevashodno uvođenje sagovornika u drugu govornu situaciju i dočaravanje te situacije, kao što je slučaj kod privatnih razgovora, već je pre jedan od mehanizama naglašavanja, izvođenja primera, isticanja poente, stava, itd., i to zbog neposrednosti koju unosi.

***

Ova analiza nam je pokazala raznolikost upotrebe prozodijskih elemenata prilikom citiranja – u nekim slučajevima se obeležavanje citiranja postiže samo jednim prozodijskim obeležjem, na primer promenom u tempu govora, dok se u nekim situacijama citirani materijal obeležava promenama svih prozodijskih karakteristika (visina glasa, glasnoća, tempo govora). Pored toga, modifikacije na suprasegmentnom planu često su praćene i promenama u paralingvističkom nivou komunikacije, te je neizbežan zaključak da se ova dva nivoa međusobno prepliću i podržavaju. Paralingvističko markiranje citiranja zavisi u velikoj meri i od same situacije u kojoj se citiranje izvodi, te će se pre ispoljiti, kao što smo pokazali, u neformalnim razgovorima. Osim toga, ne sme se izgubiti iz vida i faktor ličnih osobina učesnika u razgovorima, njihovi stavovi prema materijalu koji citiraju, prema osobi čije iskaze navode, a svakako i interpersonalni odnos učesnika u razgovorima koji su uvršteni u naš korpus.

Zatim, u analizi smo prikazali i odnos prozodijske organizacije citiranog materijala i leksičko-sintaksičkih markera citiranja, navodeći i slučajeve gde se leksičkim markerom koji signalizira citiranje uvodi materijal koji suštinski nije citiranje, i gde ti markeri zapravo imaju funkciju izdvajanja tog materijala kao bitnog, tj. imaju ulogu isticanja. Takođe smo analizirali slučajeve u kojima leksički marker obeležava samo početak citiranja, a gde prozodijski plan funkcioniše kao jedino sredstvo obeležavanja kraja citata. Ustanovili smo posredno i da se citirani materijal u

ragovornom diskursu modifikuje, odnosno da se razlikuje od „originalno“ izgovorenih iskaza kako leksički, tako i prozodijski, a i paralingvistički. Pored toga, pokazali smo i da se prozodijska organizacija citiranog materijala može prilagođavati aktuelnom razgovoru, odnosno da nije strogo ukalupljena, te da sam proces citiranja nije fokusiran uvek na to kako je neki iskaz izgovoren u „originalu“, tj. u nekoj pređašnjoj govornoj situaciji, već govornik tu pređašnju situaciju može modelirati u skladu sa aktuelnom govornom situacijom.

Na osnovu prozodijskih, leksičkih i paralingvističkih pokazatelja citiranja može se ustanoviti i kakav status ima citirani materijal u aktuelnom dijalogu, to jest koju funkciju ima citiranje u aktuelnom razgovoru. Drugim rečima, može se na osnovu prozodijske organizacije citiranog materijala, kao i leksičkih i paralingvističkih markera, ustanoviti sa kojom namerom govornik koristi citiranje. Pored toga, kada je u pitanju sagovornik, tj. recipijent, možemo reći i da prozodijska obeležja, odnosno struktura koju grade prozodijski elementi u okviru citiranog materijala, i njihov odnos sa ostatkom aktuelnog iskaza govornika, u velikoj meri bivaju pokazatelji kako recipirati sadržaj koji se citira. Zapravo, na osnovu prozodijskih, a svakako i leksičkih i paralingvističkih markera, recipijent gradi strukturu koja mu omogućava da citirani materijal „smesti“ u odgovorajući okvir. Ukoliko izostanu drugi lingvistički signali, a i paralingvistički pokazatelji, prozodijski plan, tj. prozodijska organizacija izgovorenog dobija ulogu samostalnog markera citiranja, i u takvim situacijama ispostavilo se da može da bude sasvim dovoljna da se validno interpretira situacija citiranja. To nam nedvosmisleno ukazuje na moć koju suprasegmentna organizacija govora ima u komunikaciji.

5. PONAŠANJE PROZODIJSKIH ELEMENATA PRILIKOM CITIRANJA

U prethodnom delu rada prikazali smo analizu materijala iz našeg korpusa u kojima su bili zastupljeni različiti markeri citiranja – citiranje koje je obeleženo promenama u prozodijskom nivou, zatim citiranje gde je početak (ređe kraj) bio obeležen leksičko-sintaksičkim markerom, kao i situacije u kojima je paralingvistički plan takođe bio zastupljen kao marker citiranog materijala. Pored toga, pokazali smo i razlike između formalnih i neformalnih govornih situacija koje se tiču upotrebe prozodijskog, paralingvističkog i leksičkog markiranja citiranja. Videli smo i neke od funkcija koje citirani materijali i sam mehanizam citiranja mogu imati u razgovornom jeziku.

U ovom delu rada pažnju ćemo posvetiti funkcijama koje mogu imati prozodijski elementi prilikom citiranja, prozodijskim obeležjima u različitim tipovima citiranja, kao i međuodnosu prozodijskog i paralingvističkog plana i konteksta u demarkaciji citata. Pored toga, u ovom delu rada upoređićemo odlike direktnog i indirektnog citiranja sa stanovišta prozodije.

5.1. Funkcije prozodijskih elemenata prilikom citiranja

Kao što smo u prethodnom poglavlju na analizi primera iz korpusa videli, prozodijski markeri citiranja mogu funkcionisati samostalno u obeležavanju citiranog materijala. Dakle, moguće je da govornik neki segment svoga govora obeleži samo

prozodijski i na taj način ga odvoji od ostatka svog aktuelnog iskaza. Naravno, sam kontekst igra vrlo značajnu ulogu u recepciji nekog segmenta kao citiranog materijala, odnosno sagovornik i na osnovu konteksta, a i na osnovu prozodijskih promena koje su zastupljene smešta neki deo iskaza u kategoriju citata. Drugim rečima, sagovornik, na osnovu pokazatelja koje mu prozodijski nivo pruža, a i na osnovu samog sadržaja iskaza, može tretirati neki deo iskaza kao citirani materijal, a da pritom od govornika nije dobio signal u vidu nekog leksičko-sintaksičkog markera.

U prethodnom poglavlju smo naveli analizu primera u kojima sadržaj koji se citira nije obeležen leksički – glagolima govorenja i srodnim glagolima, ili nekim drugim izrazom (*4.1. Prozodijski markeri kao samostalno lingvističko sredstvo markiranja citiranog govora*), i videli smo da su u tim situacijama prozodijski elementi zapravo jedino lingvističko sredstvo obeležavanja citata. U svim primerima koje smo naveli u tom delu citiranje je izdvojeno od ostatka aktuelnog iskaza govornika promenama ili u tempu, ili u intenzitetu glasa, ili promenama u visini glasa, ili pauzom, a negde su sve ove promene bile zastupljene. Te promene su najizraženije na početku citiranog materijala, mada se uočava i da se kraj citata odvaja od aktuelog govora (npr. sadašnjeg komentara citiranog iskaza ili situacije u kojoj se citirani iskaz prvobitno realizovao) promenama na prozodijskom nivou.

U narednom delu izložićemo zapažanja do kojih smo došli o ulozi koju ovi elementi prozodijskog nivoa imaju u citiranju.

5.1.1. Funkcija pauze

Neispunjena pauza kao prozodijsko sredstvo je inače najčešći „prekidajući efekat“, može imati funkciju označivača (markera) granica intonacionih celina, ili se pak javlja kad je govornik neodlučan (Cruttenden, 1997).

U našem materijalu iz korpusa, u slučajevima citiranja, pauza je imala funkciju odvajanja citiranog materijala od ostatka aktuelnog iskaza govornika, zapravo ponašala se kao signal sagovorniku da je tu granica – početak citiranja, ili kraj citiranog materijala.

5.1.1.1. Obeležja citatne pauze

Pauze koje su govornici iz našeg korpusa koristili za odvajanje citiranog materijala od ostatka svog aktuelnog iskaza bile su vrlo kratke (u transkriptu je za to korišćena oznaka (-)). Pauze koje su se našle u funkciji odvajanja citata su kratke, po našem mišljenju, da ne bi narušile dinamiku kazivanja, odnosno da ne bi predstavljale izričitiye prekide u iskazima koji sadrže citiranje. Na taj način, suptilna kratka pauza u govoru u kombinaciji sa drugim prozodijskim obeležjima savršeno informativno sugeriše primaocu da je u pitanju neka vrsta granice, ali ne granica na nivou promene teme, ili neke druge diskurzivne jedinice, već granica u sklopu iskaza.

Neispunjene pauze – umereno kratke i duge jesu se javljale u našem korpusu, ali ne u poziciji neposredno pre ili nakon citiranog materijala. Na osnovu toga se može izvesti zaključak da je i dužina pauze, a ne samo njena pozicija, takođe bitna pri određivanju uloge koju ima u konverzaciji. Drugim rečima, izuzetno kratka pauza može biti signal početka ili kraja citiranja, kao i promene teme, i dr., ali duža pauza prvenstveno može biti percipirana kao hezitacija, kao specijalna emfaza, i slično.

U pogledu odnosa prozodijskih obeležja prilikom citiranja u slučaju kada je prisutna kratka pauza koja odvajava citirani deo od aktuelnog iskaza i kada ona nije prisutna, ispitali smo sledeća dva slučaja citiranja:

- (1) I: (...) *ubrzano* da mi kaš kao // ↑/ *usporeno* 'ajde **podigni** jednu obrvu
// ↓\ ne mogu-
- (2) I: (...) ali ovako // ↑/baš sad da mi ↓**kažeš** \kao // - ↑/ **ee** 'ajd' ↓**sad**
// ↑\ ne mogu-¹¹

U pitanju je isti govornik u oba ova slučaja, a oba ova iskaza govornik I izgovara u okviru teme koju smo nazvali „*umeće podizanja jedne obrve i namigivanje*“. Ovi iskazi su izgovoreni u razmaku od 19 sec, u toku kojih je izgovoreno 8 kratkih turnusa. Tempo govora se nije menjao u većoj meri, odnosno tempo koji je ustanovljen u toku ove teme nije se bitnije menjao, a varijacije koje nastupaju u brzini govora posmatrali smo u

---

¹¹ v. Prilozi – slika 1. i slika 2.

okviru tog ustanovljenog tempa, a to važi i za glasnoću. Pored toga, sadržaj koji se iskazuje u okviru citiranog materijala je vrlo sličan: „ajde podigni jednu obrvu“ i „e, ajd' sad (podigni jednu obrvu)“. U oba slučaja je prisutno citiranje nerealizovanog govora koji se pripisuje sagovorniku (sagovornicima): „da mi kaš kao“ i „baš sad da mi kažeš kao“.

Upravo zbog svega toga odabrali smo ova dva slučaja direktnog citiranja da bismo uporedili ponašanje prozodijskih elemenata prilikom citiranja koje je odvojeno pauzom i gde pauza nije prisutna. U primeru (1) vidimo da je segment koji uvodi citiranje izgovoren nešto bržim tempom u odnosu na ustanovljeni tempo u okviru ove teme, a deo koji predstavlja citat izgovoren je sporije. Promena tempa se dešava upravo na granici između aktuelnog govora i citiranog materijala, odnosno na početku citiranja, i taj tempo se do kraja iskaza govornika nije menjao. Visina glasa i glasnoća se menjaju na početku citata takođe i to tako što je citat izgovoren pojačanom glasnoćom i višim glasom, nakon čega se visina glasa spušta i glasnoća smanjuje prilikom izgovaranja komentara „ne mogu“.

U primeru (2), gde je prisutna kratka pauza između izraza kojim se uvodi citat i samog citiranog materijala, odnosno gde je pauza jedan od markera početka citata, možemo uočiti da se visina glasa i glasnoća ponašaju na početku citata isto kao u primeru gde pauza nije prisutna. Kraj citata obeležen je promenom u glasnoći – komentar se takođe izgovara nešto tišim glasom od citiranog materijala, a visina glasa ne menja se na isti način – u primeru (1) je promena iz višeg glasa u niži glas, a u primeru (2) iz nižeg glasa u viši. Ovde se nećemo specijalno zadržati na smeru promene visine, jer u ovom slučaju to za nas nije relevantno – bitno je da se i visina glasa promenila i da ta promena, nezavisno od smera, obeležava granicu kraja citata i početka komentara – aktuelnog govora govornika I. Ono što nam je za ovaj slučaj važno je da u njemu, osim prisustva pauze, ne postoji promena u tempu govora koja bi signalizirala početak, odnosno kraj citata. Dakle, u slučaju gde postoji pauza koja odvaja citat od aktuelnog govora, nije došlo do promene brzine govora prilikom izgovaranja citiranog materijala. Kao što smo videli, u primeru (1) tempo govora se promenio prilikom izgovaranja citata – govornik je usporenijim tempom izgovorio citirani materijal (a i komentar koji zatim izgovara), a u primeru (2) je, praveći pauzu u govoru, zadržao isti tempo govora.

To nas dovodi do zaključka da je govornik, upotrebivši pauzu da odvoji početak citiranja od dela kojim uvodi citiranje, izostavio obeležavanje citata i promenom u tempu govora (promena u visini glasa i glasnoći je, kako smo pokazali, zastupljena). Zapravo, može se reći da je govornik I pauzom u govoru na neki način nadomestio nepostojanje promene u brzini govora.

5.1.1.2. Razlika između citatne i hezitacione pauze

U velikom broju slučajeva kada su pauze bile graničnik citiranog materijala one nisu bile praćene vokalizacijama koje su karakteristične za hezitacije („erh“, „uhm“, i slično), a u njihovom okruženju nisu bili realizovani ni izrazi koji bi sugerisali da su u pitanju hezitacije: „ono“, „onako“, „mislim“, „znaš“, itd. Pored toga, kao što smo ranije rekli, i sama činjenica da su te pauze kratke sugerise da se ne mogu uzeti kao hezitacije. Dakle, ove pauze su bile realizovane sa namerom da se uspostavi granica citiranja i da se citirani materijal naznači kao sadržaj koji se ne nalazi na istom nivou sa aktuelnim iskazom – u stvari da se citat ne posmatra u istoj ravni kao deo iskaza koji mu prethodi ili sledi.

Pogledajmo primer (3) u kome su zastupljene i hezitacione pauze i pauza koja markira granicu citiranog materijala:

- (3) **Smajlović:** (...) nalazim zato štoo - // erh ↓ono što ja mislim se /ne sviđa gospođi ↑Biserko // - ↓a ↑[ona
Biserko: ne] **ne sviđa** // - ↓\prosto drugi stav // ↑mis'im - ovde se radi oo **drugačijem** stavu (...)

Prva pauza kod govornika SMAJLOVIĆ je hezitaciona, na šta nam ukazuje ne samo prisustvo vokalizacije koja je karakteristična za hezitaciju, koju smo u transkriptu obeležili sa „erh“, već i po tome što ona neposredno pred realizovanje te pauze u govoru vokal izgovara produženo: „štoo“. Zapravo, SMAJLOVIĆ ovde nastoji da argumentuje jednu svoju izjavu, pa kada u iskazu dođe do tačke kada treba da pruži argument, ona oduži izgovor reči „što“ (koja se nalazi u sklopu izraza „zato što“) produžavanjem njenog vokala koji je pod akcentom, nakratko prekida govor (pravi vrlo kratku pauzu),

iza koje nastupa kratkotrajno realizovanje vokalizacije „erh“. Sve to nam govori da se ona premišlja, osmišljava šta će reći, ili bira pogodnu reč, odgovarajući izraz.

U turnusu govornika SMAJLOVIĆ prisutna je još jedna pauza u govoru, realizovana je nakon celine „ono što ja mislim se ne sviđa gospođi Biserko” i ona, po našem mišljenju, nije hezitaciona: ta pauza je kratka kao i prethodna, ali nisu prisutne pojave koje signaliziraju da se govornik premišlja. Pauza koja se ovde javila je pauza koja ima funkciju da odvoji dve celine koje su sadržinski na neki način suprotstavljene: „ono što ja mislim se ne sviđa gospođi Biserko” i „ona (...)“ (SMAJLOVIĆ ne uspeva da završi iskaz jer biva prekinuta od pomenute sagovornice). Ove dve celine u okviru njenog iskaza su odvojene i suprotnim veznikom „a“. Sve nam to govori da pauza koja se ovde javlja ima prvenstveno funkciju da odvoji dva dela iskaza i predstavi njihov međusobni odnos, kao i da eventualno pojača prikazivanje njihove suprotstavljenosti. Ova pauza je u funkciji markiranja odnosa (segmenata) iskaza, pa je kao takva, po našem mišljenju, srodna citatnim pauzama, odnosno možemo reći da pripada istom skupu kome i pauze kojima se markiraju granice citiranog materijala.

Prekinuvši sagovornicu, BISERKO započinje turnus citiranjem, ponavljanjem dela iskaza prethodnog govornika koji želi da ispravi, zapravo drugačije formuliše. Nakon izgovaranja citiranog dela pravi kratku pauzu koja je ovde u funkciji odvajanja jednog segmenta iskaza od drugog, odnosno citiranog dela od sopstvenog aktuelnog govora. Izgovorivši reformulaciju reči prethodnog govornika, BISERKO pravi još jednu kratku pauzu, kojoj neposredno prethodi reč „mis(l)im“. S obzirom da smo analizom njenog učešća u konverzaciji ustanovili da ona tu reč koristi uglavnom kada pokušava da osmisli iskaz, izabere pravi izraz, itd., dakle u smislu hezitacije, kao i kada želi da naglasi neki sadržaj – u smislu metadiskurzivnog signala, postoje te dve opcije za tumačenje ove pauze. Ono što nam može pomoći da ovu pauzu smestimo u odgovarajuću kategoriju u pogledu funkcije koju ona obavlja u iskazu, a imajući u vidu da se prozodijski parametri ne razlikuju u većoj meri ni u jednom ni u drugom slučaju, jeste produžavanje izgovora reči „o“ u toku nastavka iskaza. Taj produženi izgovor nam sugerše da se govornik BISERKO premišlja, traži podesnu reč, koju nalazi i izgovara je pojačanim intenzitetom glasa, jer je to ključni element njenog iskaza. Imajući to u vidu zaključujemo da je ova druga pauza zapravo hezitaciona pauza.

Dakle, neispunjene pauze koje se javljaju prilikom citiranja i koje odvajaju citirani materijal od aktuelnog iskaza govornika, pripadaju skupu pauza koje imaju funkciju odvajanja (dela) iskaza, odnosno prikazivanja, markiranja odnosa među iskazima / delovima iskaza. Sa druge strane, hezitaciona pauza, ispunjena ili neispunjena vokalizacijama ili izrazima koji se karakteristično javljaju prilikom hezitacija, nema tu ulogu, već ima ulogu da „produži vreme“ kako bi se osmislio iskaz, nastavak iskaza, i slično.

5.1.2. Funkcija varijacije visine glasa

U analizi korpusa pratili smo promene visine glasa govornika i oni delovi govora koji su izgovoreni povišenim ili sniženim glasom, nezavisno od intonacionog paterna, prilikom izgovaranja citiranog materijala bili su za nas relevantni. Drugačije rečeno, u analizu visine glasa prilikom citiranja uključili smo samo varijacije visine glasa koje nisu nastupile kao posledica intonacione organizacije, već koje se protežu nad celim intonacionim jedinicama. U našem korpusu se i prilikom uvođenja citiranog materijala leksičko-sintaksičkim markerom, a i prilikom izostavljanja ovog tipa markera, realizovalo obeležavanje početka i kraja citata promenama u visini glasa. Međutim, bilo je i slučajeva da se visina glasa ne menja, ili da se ta promena realizuje u okviru promene intonacione jedinice – odnosno da citat nije izgovoren višim ili nižim glasom od ostatka iskaza govornika.

5.1.2.1. Povišeni glas

Slučajeva realizovanja citata povišenim glasom bilo je više od slučajeva izgovaranja citiranog materijala glasom snižene visine, a neki od tih situacija opisani su i detaljno prikazani u prethodnom poglavlju. Tako, primeri (4), (5), (15), (35), (37), (38), (40), (57), (59) prikazuju citiranje u kome je glas povišen u odnosu na ostatak aktuelnog iskaza govornika. Ti slučajevi se razlikuju međusobno po korišćenju ostalih prozodijskih obeležja u kombinaciji sa povišenim glasom, a to je svakako uslovljeno namerom govornika, njegovom interpretacijom materijala koji citira, kao i, u nekim

slučajevima, stavom prema samom „originalnom“ govorniku, o čemu smo govorili u prethodnom poglavlju. Osim toga, veliki uticaj ima i sama situacija koja se citiranjem prikazuje sagovorniku, odnosno govornik koristi povećanje visine glasa da dočara neki aspekt situacije koju citirajući opisuje.

5.1.2.2. Sniženi glas

U našem korpusu govornici su glasom snižene visine najčešće obeležavali, kada su situacije citiranja u pitanju, komentare citiranog materijala. Ređi su slučajevi obeležavanja samog citiranog materijala sniženim glasom, a neke od njih smo prikazali u analizi u prethodnom poglavlju (primeri (12), (24), (31)).

Dakle, sniženi glas je najčešće bio sredstvo kojim se odvaja citirani materijal od komentara, i to u smislu da se glas snižava nakon realizovanja citata, odnosno kada se komentariše situacija koja je prikazana uz pomoć direktnog citiranja. Kada je glas prilikom izgovaranja citiranog materijala bio snižene visine, bio je u funkciji opisivanja, dočaravanja emotivnog stanja „originalnog“ govornika, situacije u kojoj je iskaz prvobitno izrečen, ili na primer uzvika koji su na taj način izgovoreni, što se opet može povezati sa emotivnim stanjem ili situacijom koje govornik želi da prikaže.

5.1.3. Funcija varijacije tempa govora

Prilikom citiranja u materijalu iz našeg korpusa tempo govora se u najvećem broju slučajeva menjao, dok je manje slučajeva citiranja koji nisu obeleženi promenom ovog prozodijskog obeležja. U razmatranje smo uzeli one situacije citiranja gde je varijacijom u brzini govora obeležen citirani materijal u celosti, ali i gde je promena u tempu bila pokazatelj početka ili kraja citata. Kada se neki citirani materijal obeleži u celosti promenjenim tempom, kao i kada se promenom tempa sugeriše sagovorniku početak ili kraj citiranja, tempo je marker citiranja. Dakle, da bi se nešto smatralo markerom citiranja, nije nužno da se proteže nad celim citiranim materijalom, već da citirani materijal odvaja od ostatka aktuelnog iskaza govornika.

5.1.3.1. Ubrzavanje

Tempo govora koji je ubrzan odvajao je citirani materijal u slučajevima gde se citiranjem prikazivala situacija hitnosti, žurbe, opasnosti, nervoze. U prethodnom poglavlju naveli smo kao primere neke od tih situacija i prikazali njihovu analizu (v. primere (8), (16), (22), (35), (37), (57)). Može se zaključiti da je govornik koristio ubrzani tempo govora kada je prikazivao govor drugog iz situacije koja je zahtevala neku brzu reakciju, hitnost, pa tako možemo reći da je ubrzavanjem aktuelni govornik oslikavao i „originalnog“ govornika i situaciju u kojoj se on nalazio, kao i svoj utisak o tome.

5.1.3.2. Usporavanje

Usporeni tempo prilikom citiranja govornici iz našeg korpusa su češće koristili – daleko je bilo više situacija u kojima je citiranje bilo obeleženo sporijim tempom govora. To možemo povezati i sa emfatičkom funkcijom usporenog tempa, jer govornik nastoji da citirani materijal prikaže kao centar svog aktuelnog iskaza, a usporavanje govora je jedno od najefektnijih sredstava emfaze.

Situacije u kojima je došlo do usporavanja govora prilikom citiranja su svakako raznovrsne, pa su tako i funkcije koje ima usporavanje tempa različite, a neke smo ilustrovali primerima u prethodnom poglavlju: (3), (11), (12), (23), (28), (30), (34), (36), (38), (40), (45), (58), (59), (60), (65), (69). Usporavanjem tempa govora postiže se prikazivanje stanja govornika ili njegove dobi (npr. obeležavanje govornika prilikom citiranja dijaloga između odraslog i deteta, gde se usporenim govorom dočarava dečiji govor – uporediti sa primerom (36) gde se usporavanjem obeležava odrastao govornik koji razgovara sa detetom, a dečiji govor je prikazan ubrzano, čime aktuelni govornik dočarava uzbuđenje i nestrpljenje deteta). Pored toga, usporenim tempom markirani su citati koji prikazuju odlučnost, sigurnost, hrabrost, rešenost, veliko iznenađanje, lenjost, nepreduzumljivost, i slično. Dakle, usporavanje govora u citiranju je imalo i funkciju dočaravanja „originalnog“ govornika i njegovog stava ili emotivnog stanja.

5.1.3.3. Nulta promena tempa

Citiranje koje je realizovano bez promene tempa govora ređe se javljalo u našem korpusu, i to uglavnom u situacijama kada je citat bivao odvojen od aktuelnog iskaza promenom visine glasa i glasnoće, a i pauzama u govoru (pre ili nakon citiranja), što smo i prikazali u prethodnom poglavlju primerima (4), (10), (70). Dakle, govornik nije menjao ustanovljeni tempo govora da bi izdvojio citirani materijal, ali ga jeste izdvojio korišćenjem drugih prozodijskih sredstava markiranja.

5.1.4. Funkcija varijacije glasnoće govora

Ovde ćemo izložiti neke situacije gde je prvenstveno varijacijama u glasnoći govora obeležena granica citiranog materijala. Najpre ćemo videti slučajeve gde je pojačanom glasnoćom markiran citat, a zatim slučajeve gde je citirani materijal izgovoren tiše u odnosu na ostatak aktuelnog iskaza, kao i situacije gde se glasnoća govora nije menjala – gde citat nije obeležen promenom glasnoće.

5.1.4.1. Pojačana glasnoća

U sledećem primeru voditelj emisije (M) čita pristigle elektronske poruke – pitanja koja su gledoci u toku emisije tim putem postavili gošći emisije Mirej Matje (u transriptu MM).

(4) M: / *ubrzano* ↑il y a ↓des sms qui parlent ↑dèjà // ↓le premier \ c'était // *vrlo brzo* ↑Mireille // ↓après toutes ces ↑années // ↓quel âge avez-↑vous // \↓je peux vous le demander ↑ça?≈ *vrlo brzo*

MM: ↑/oui bien \↓sû:r

Najpre uočavamo da je pitanje – citirani materijal uveo leksičkim sredstvom: „il y a des sms qui parlent déjà: le premier c'était“, što inače izgovara ubrzanim tempom, a da prilikom izgovaranja pitanja, tj. citiranog materijala dodatno ubrzava tempo govora, koji

zadržava i nakon realizovanja citata. Dakle, promena tempa govora nam pokazuje gde je početak citiranog materijala, ali posmatrajući samo tempo govora ne možemo ustanoviti gde se citirani materijal završava – uzimajući samo u obzir promene u tempu govora, mogli bismo da njegov aktuelni govor, pitanje „Je peux vous le demander ça?“, uključimo u citirani materijal. Međutim, promene u glasnoći nam nedvosmisleno pokazuju šta je citirani materijal, a šta aktuelni govor: pojačanom glasnoćom on izgovara pitanje gledaoca, a tišim glasom odvaja svoje pitanje, u kojem poslednji slog izgovara gotovo šapatom.

Promene u visini glasa u ovom primeru za nas nisu relevantne, jer govornik M ne obeležava promenama u visini glasa šire celine, već se te promene realizuju samo unutar intonacionih kontura.

Tako, zaključujemo da se markiranje citiranog materijala ovde realizovalo pomoću glasnoće i to pojačane glasnoće, odnosno pojačanom glasnoćom je citat obeležen od početka do kraja.

Shematizovani prikaz prozodijskih elemenata koji su nam relevantni u ovom primeru nam može jasnije ilustrovati kako je citirani materijal markiran i zašto poslednji iskaz nije tretiran kao citirani materijal, već kao aktuelni govor:

INTONACIONA JEDINICA	GLASNOĆA	TEMPO
il y a des sms qui parlent déjà	∅	+
le premier c'était	∅	+
Mireille	+	++
après toutes ces années	+	++
quel âge avez-vous	+	++
je peux vous le demander ça	– --	++

Shema 6. Prikaz turnusa govornika M

Ovaj turnus je podjeljen na intonacione jedinice, koje su prikazane u redovima, a relevantni prozodijski elementi u kolonama. Promene prozodijskih elemenata obeležene su znakovima: + (povećanje), ++ (izuzetno povećanje), – (smanjenje), -- (izuzetno smanjenje), ∅ (nepostojanje promene).

U našem korpusu bilo je najviše situacija da se citirani materijal odvaja od ostatka aktuelnog iskaza govornika upravo pojačanom glasnoćom, i neke od tih slučajeva nalazimo u primerima koje smo naveli u prethodnom poglavlju: (4), (6), (10), (11), (14), (16), (22), (23), (29), (30), (31), (34), (35), (37), (38), (40), (59), (60), (61), (69). Sama činjenica da je u značajno velikom broju situacija citirani materijal bivao markiran glasom pojačane jačine ukazuje na to da je ovaj tip prozodijske promene vrlo delotvoran u situacijama citiranja. Pojačana glasnoća se vrlo često koristi kao sredstvo emfaze, a imajući u vidu to da se direktno citiranje i sprovodi u cilju isticanja, može se dati objašnjenje za korišćenje pojačanog glasa tako često prilikom citiranja.

5.1.4.2. Smanjena glasnoća

I smanjenim intenzitetom glasa, tišim govorom, može se markirati citiranje, ali su govornici u našem korpusu ovakvom načinu obeležavanja citiranog materijala ređe pribegavali. Smanjenom glasnoćom su bili realizovani iskazi koji su se u prvobitnoj govornoj situaciji (najverovatnije) realizovali smanjenom glasnoćom – aktuelni govornik zapravo prikazuje originalnog govornika ukazujući i na kontekst u kome se taj iskaz prvobitno realizovao. Dakle, za sve te slučajeve je bilo zajedničko da je govornik smanjenom jačinom glasa dočaravao emotivno stanje govornika, a i situacioni kontekst, a neke od tih situacija ilustrovali smo primerima (24), (25), (26) i (57) u prethodnom poglavlju. Bitno je naglasiti da se markiranju citiranog materijala tišim glasom prvenstveno pribegava u cilju dočaravanja načina govora „originalnog“ govornika u datoj situaciji, a ne samo u cilju izdvajanja aktuelnog govora od citiranog materijala. Tako, možemo reći, obeležavanjem citata glasom smanjene jačine on biva dodatno markiran. To znači da govornik može neki citirani materijal izgovoriti glasom nesmanjene jačine, iako se on možda u prošlosti realizovao tišim glasom, a ako želi da specijalno istakne i taj aspekt govorne situacije, on će ga izgovoriti upravo glasom smanjene jačine.

5.1.4.3. Nulta promena glasnoće

Neobeležavanje citata promenom u glasnoći vrlo je bilo malo zastupljeno u našem korpusu. To nam signalizira da se markiranje citiranog materijala najčešće realizuje promenama upravo u glasnoći govora, odnosno da se prilikom citiranja uglavnom pribegava varijaciji ovog prozodijskog obeležja.

U slučajevima citiranja kada nije došlo do promene prethodno ustanovljene glasnoće govora varijacije drugih prozodijskih obeležja su u većoj meri bile zastupljene (npr. izuzetno visok glas u primeru (1) iz prethodnog poglavlja), kao i paralingvističko markiranje.

Analizirajući prozodijske elemente u situacijama citiranja ustanovili smo da se citirani materijal prvenstveno obeležavao varijacijama u glasnoći i tempu govora, kao i

kratkim pauzama u govoru, ali da i varijacije visine glasa imaju vrlo značajnu ulogu. Ove promene, pored toga što imaju funkciju da odvoje citat od ostatka iskaza, imaju ulogu i da prikažu različite govornike (ukoliko je u pitanju citiranje dijaloga), ukažu na emotivno stanje „originalnog“ govornika, ili na stav aktuelnog govornika.

Treba posebno istaći da se promene na planu prozodije u toku izgovaranja citiranog materijala mogu odvijati u svim prozodijskim elementima – da se promeni i tempo govora, i visina glasa, i intenzitet glasa, ali to ne mora uvek da bude slučaj. U analizi u prethodnom poglavlju smo prikazali da je moguće da se početak citiranja ustanovi promenom jednog prozodijskog obeležja (npr. tempa govora), a da promena nekog drugog prozodijskog obeležja postane marker kraja citata. Varijacije prozodijskih elemenata neće na isti način biti realizovane kod kraćih i dužih citata – kraći citati mogu biti obeleženi promenom u samo jednom prozodijskom obeležju (ili čak mogu nekad biti i prozodijski neobeleženi, i u tom slučaju markeri leksičko-sintaksičkog i / ili paralingvističkog tipa moraju biti zastupljeni). A kada se citiraju nizovi iskaza jednog govornika ili dijalozi, prozodijski elementi bivaju organizovani tako da se njima obeležava ne samo smenjivanje govornika, već se odražava i unutrašnja prozodijska organizacija citiranog materijala, koja je daleko složenija. O uticaju tipa i dužine citata će biti reči u narednim delovima ovog poglavlja.

5.2. Prozodijska obeležja u različitim tipovima citiranja

S obzirom da se prozodijska obeležja mogu različito realizovati u zavisnosti od situacije u kojoj se vrši citiranje, dužine citiranog materijala, kao i od tipa leksičko-sintaksičkog markera citiranja, u ovom delu rada prikazaćemo prozodijske karakteristike prilikom različitih tipova citiranja. Najpre ćemo se posvetiti situacijama citiranja realizovanog i nerealizovanog govora, a zatim citiranju dijaloga, kao i upoređivanju prozodijskih karakteristika citiranja kratkih (delova) iskaza i nizova iskaza, i prozodijskoj organizaciji u okviru citiranja koje je obeleženo različitim leksičko-sintaksičkim sredstvima.

5.2.1. Citiranje realizovanog i nerealizovanog govora

Utvrđiti da li je neki iskaz koji se citira zaista izgovoren u prošlosti ili ne zapravo nije moguće u svakodnevnom životu, jer bi se to svodilo na utvrđivanje da li govornik govori istinu, odnosno da li verno prenosi neku situaciju iz prošlosti (svesno ili nesvesno), a to nam u ovom istraživanju svakako nije cilj. U ovom istraživanju, a i u svakodnevnom životu prilikom citiranja, bilo direktnog bilo indirektnog, izloženi smo samo interpretaciji koju nam pruža govornik (ukoliko nismo bili prisutni pređašnjem, „originalnom“ izgovaranju nekog iskaza). Tako, citirani materijal možemo posmatrati u okviru konteksta koji nam daje govornik, kao i eventualno našeg prethodnog znanja i iskustva. U ovom istraživanju smo nastojali da ustanovimo mehanizme prozodijskog obeležavanja citata, kao i njihov odnos sa leksičkim i paralingvističkim slojem.

Prilikom citiranja recipijent na osnovu govornikovih „smernica“ u vidu leksičko-sintaksičkih sredstava kojima uvodi citiranje, prozodijskih obeležja kojima obeležava taj materijal, kao i pokretima i glasovnim modifikacijama koje prate taj citirani materijal gradi sopstvenu interpretaciju citiranja. U tom smislu, leksičkim sredstvima govornik obeležava neki citirani materijal kao realizovani govor – npr. glagolima govorenja, ili kao nerealizovani govor – npr. glagolima mišljenja. Osim toga, gramatičkim sredstvima može da bude sugerisano da li se neki citirani materijal realizovao ili ne: prezentom ili prošlim vremenom u sklopu segmenta kojim se uvodi citat može se ukazati na to da taj citirani materijal treba da se tumači kao realizovan u prošlosti, nasuprot npr. budućem vremenu koji citirani iskaz smešta u neki budući kontekst, odnosno pokazuje da se taj citirani iskaz (još) nije realizovao.

Takođe se u spontanim, neformalnim razgovorima pribegava korišćenju novog markera citiranja „*kao*“ (u engleskom je ekvivalent „*like*“), koji svojom osnovnim značenjem sugerise na približnost, aproksimativnost, pa je kao takav podesan za signaliziranje sagovorniku da ne mora značiti da je citirani materijal zaista u prošlosti izgovoren. Tako, u prethodnom poglavlju prikazali smo i neke od primera gde nije bilo moguće ustanoviti da li je u pitanju citiranje iskaza ili pak misli koja nije bila izgovorena.

Pored toga, kada se koristi ovaj novi marker citiranja, i u srpskom, i u engleskom jeziku, nije uvek jasno da li je govorna situacija „realno“ preneti. Uzrok tome je svakako već pomenuta asocijacija na približnost, aproksimaciju, pa se tako citirani iskazi koji su uvedeni ovim leksičkim markerom mogu interpretirati kao ne uvek sasvim pouzdani. Ovaj marker citiranja se vrlo često kombinuje sa nekim glagolom govorenja, pa se tako stvaraju spojevi „rekao kao“, „kao kažem“, i slično, gde se ipak zadržava određena doza neizvesnosti da li se zaista tako u toj prošloj govornoj situaciji to odigralo, ili ne.

S obzirom da je nas u ovom istraživanju prvenstveno interesovao prozodijski sloj, neophodno je naglasiti da prozodijski sloj prilikom citiranja ne može pokazivati da li se citat u prošlosti realizovao ili ne, da li je samo u pitanju unutrašnji govor, ili iskaz koji je smešten u budućnost. Dakle, prozodijski deo nalazi se van tog nivoa tumačenja citata; on obeležava citirani materijal i odvaja ga od ostatka aktuelnog iskaza – smešta ga u određeni nivo u okviru iskaza i govornikovog učešća u komunikaciji. Pored toga, prozodijskim elementima uspostavlja se razgraničavanje različitih govornika (kada je u pitanju citiranje dijaloga – tome ćemo više pažnje posvetiti kasnije u okviru ovog poglavlja).

Važno je istaći da govornik prozodijski oblikuje direktne citate kao da su oni zaista bili realizovani, bilo da jesu izgovoreni u prošlosti, bilo da su oni pomišljeni, ili pak napisani. Tako, kao što je slučaj u primeru (8) u prethodnom poglavlju, navodi se misao koju govornik implicitno pripisuje sam sebi „Vau, šta sad ovde može da ide?“, kojoj prethodi uvođenje u kontekst – kontrolna vežba iz nemačkog, a reči koje neposredno prethode citiranoj misli su „onako stojiš i gledaš“ koje ne signaliziraju da će nastupiti citiranje. U suštini, ovo je zapravo uvođenje sagovornika u psihološko stanje koje on želi da dočara. Osim toga, kao što smo u prethodnom poglavlju u analizi ovog slučaja naveli, ovde nije citirana stvarno izgovorena rečenica, ali su korišćena prozodijska sredstva kako bi se misao „oživelala“ – prilikom citiranja govornik ju je prozodijski uobličio pa se ne može razlikovati od nekog zaista izgovorenog iskaza. Ovom slučaju možemo pridružiti i primere (23) i (60), kod kojih je takođe prisutno prozodijsko „uobličavanje“ misli, svojih ili tuđih, tj. pripisivanje prozodijskih obeležja iskazima koji u prošlosti nisu realizovani.

Možemo tako naglasiti da je uloga prozodijskih obeležja kod citiranja ne samo odvajanje aktuelnog od citiranog govora, razdvajanje govornika iz prethodnih dijaloga, itd., već i „upakivanje“ misli u formu izgovorenih iskaza. Ono što se tu dešava je da govornik neizgovorenu misao iz prošlosti „odeva u ruho“ stvarno izgovorenog iskaza posredstvom prozodije: pojačava glas gde misli da bi glas bio pojačan da je ta misao izgovorena, intonacijski je organizuje, kao što joj dodeljuje i odgovarajući tempo.

Treba napomenuti i da, u situacijama kada se citira iskaz koji su u prošlosti izgovorili dva ili više govornika, taj iskaz od strane aktuelnog govornika je predstavljen kao da je izgovoren unisono (primer (10)), naravno ne samo u smislu prozodije, već i paralingvistički. To znači zapravo da govornik, bez obzira što, na primer, eksplicitno kaže da je iskaz izgovorilo četiri govornika (primeri (57) i (58)), on taj iskaz predstavlja kao da ga je izgovorila jedna osoba. Tako, citirani materijal u ovim primerima je citiranje ne kolektivno izgovorenog iskaza, već je pre citiranje misli – opšteg, zajedničkog pogleda na situaciju u kojoj se nalaze „originalni“ govornici. Aktuelni govornik prikazuje citirani materijal kao zaista izgovoren u toj prethodnoj situaciji, sa svim karakterističnim prozodijskim i paralingvističkim obeležjima koja bi pratila takav iskaz. On, pretpostavljamo, razne iskaze koji su se realizovali u toj situaciji svodi na jedan koji je najbolje opisuje. Pri tome njemu i nije namera da uistinu citira neki od tih pređašnjih iskaza, već da situaciju o kojoj govori prenese sagovorniku na što direktniji i realističniji način, te stoga i pribegava citiranju. A promene na prozodijskom planu (jačina glasa, promene tempa), kao i one na paralingvističkom planu (npr. zamuckivanje – u primeru (57), odlučni pokreti koje izvodi – primer (58)) kojima prati izgovaranje citiranog materijala čine upravo ovaj iskaz slikovitim i bliskim njegovom sagovorniku. Drugačije rečeno, govornik ovde ne citira neki konkretan iskaz, već citira „glavnu ideju“ koja je bila prisutna u toj situaciji, a zamuckivanja, zatim pokreti koje izvodi, kao i prozodijske modifikacije, prisutni su da bi se sagovorniku što bolje prenelo raspoloženje u datoj situaciji. Osim toga, ni prozodijski elementi, a ni paralingvistički elementi ne predstavljaju možda konkretno jedinstveno prozodijsko i neverbalno ponašanje u toj situaciji, već takođe prikazuju opšte raspoloženje koje je bilo prisutno među tim osobama.

Pored slučajeva citiranja sadržaja koji je u formi napisanog, gde govornik prozodijski i neretko paralingvistički obrađuje iskaz, te ga izgovara onako kako misli da

bi ga autor tog sadržaja izgovorio, a pritom se svakako javlja i njegova prozodijska i paralingvistička interpretacija tog iskaza, treba naglasiti da se i kod citiranja iskaza iz budućnosti – iskaza koji su u domenu hipotetičkog, javlja prozodijsko i paralingvističko uobličavanje citiranog sadržaja. Razlika je u tome što je u ovim „hipotetičkim“ citatima aktuelni govornik zapravo izvor, autor tog citiranog materijala, a te reči pripisuje u budućnosti nekom drugom (ili možda sebi). Drugačije rečeno, on konstruiše govornu situaciju u nekom budućem kontekstu, i tako kreira ne samo prozodijsku formu izgovaranja iskaza (kao što je slučaj kod citiranja napisanog sadržaja), već i njegov sadržaj.

5.2.2. Citiranje dijaloga

Videli smo u prethodnom poglavlju da se kod citiranih dijaloga javljaju leksički markeri koji uvode citirani materijal, i da se oni zatim u nekom trenutku citiranja izostavljaju, i da se prozodijskom sloju prepušta obeležavanje citiranja. To se dešava onda kada je, po mišljenju aktuelnog govornika, sagovorniku jasno ko izgovara određene iskaze u citiranim razgovorima.

Tako, primer (7) iz prethodnog poglavlja nam pokazuje da je govornik na početku navođenja dijaloga iz prošlosti prvi iskaz iz tog dijaloga uveo leksičkom markerom – nemarkiranim glagolom govorenja „*kazati*“, a da je zatim iskaze obeležavao samo prozodijski, bez korišćenja leksičkih markera (v. shemu 1.). Tako markiranih turnusa je bilo čak 4 u nizu – govornik je dakle citirao četiri uzastopna turnusa bez leksičkih markera, a od njih bilo je dva turnusa koji se sastoje od dva iskaza. U jednom navodi oba iskaza jedan za drugim, bez komentara koji ih eventualno deli, a u drugom slučaju ih deli komentar kojim objašnjava aktuelnom sagovorniku šta se dešavalo dok su ti iskazi bili izgovarani. Naravno, koristeći se prozodijskim sredstvima ona te komentare odvaja od citiranih iskaza. Pred kraj citiranog dijaloga govornik opet koristi leksičke markere citiranja „*kao*“ i „*ono kao*“, ali ne može se sa sigurnošću utvrditi kome se od citiranih govornika, tj. kome se od učesnika u citiranom dijalogu mogu pripisati iskazi uvedeni ovim markerima. Ovde možemo napomenuti da ta dva iskaza kod kojih nije jasno ko ih je u citiranom razgovoru realizovao nisu ključna

za razumevanje situacije o kojoj je reč, koja je velikim delom prikazana u vidu tog citiranog dijaloga. Drugačije rečeno, govornik ni ne mora da ih specijalno označi kao iskaze izgovorene od strane određenog „originalnog“ govornika, već njima samo prikazuje epilog situacije (našle su kornjaču – „Evo je, evo je!“ i da se zbog toga raduju – „Jeej!“).

Sličnu situaciju opisali smo u primeru (36), gde govornik, citirajući dijalog iz prošlosti, prvi iskaz iz tog dijaloga uvodi glagolom govorenja („say”), repliku drugog govornika uvodi novim leksičkim markerom citiranja („go”), a zatim sledeće tri replike ne markira leksički, već samo prozodijski, da bi poslednji iskaz iz tog razgovora uvela markerom („go”), koji je i pre toga koristila za iskaze tog govornika (v. shemu 3.).

S tim u vezi možemo pomenuti i primer (12) gde govornik na dva mesta ne navodi eksplicitno ko izgovara citirani iskaz. On je izostavio leksičko markiranje u slučaju kada je jedan od dva sagovornika iz citiranih dijaloga davao odgovor. Zapravo, leksičkim markerom je uveo pitanje jednog od sagovornika, da bi zatim reči koje predstavljaju repliku drugog sagovornika ostavio neobeležene leksički, jer se iz samog konteksta može zaključiti ko može da daje odgovor (“I said: Have you seen mini-skirts? – No, I mean what’s it?” i “She said: This one? – This one now.”).

Možemo se zapitati zašto se leksički markeri citiranja izostavljaju pri citiranju (razgovora iz prošlosti) i da li to utiče na recepciju i tačnu interpretaciju kod sagovornika. Ono što smo mogli da zaključimo na osnovu slučajeva citiranja iz našeg korpusa je da se leksički markeri izostavljaju kada govornik misli da je dovoljno informativan i bez njih, to jest kada smatra da sagovornik može na osnovu drugih slojeva markiranja – prozodijskog i paralingvističkog, da ustanovi ko šta izgovara u citiranim dijalozima. Pored toga, stalno presecanje, prekidanje citiranog razgovora koje bi se javljalo kada bi se svaki turnus obeležio nekim leksičkim markerom bi bilo zamorno za sagovornika, jer bi u suštini bilo redundantno – sagovornik je već dovoljno upućen u situaciju tako da može na osnovu konteksta koji mu je dat, i svakako na osnovu prozodijskih i paralingvističkih markera da protumači ko je govornik iskaza koji su citirani. Zapravo, konstantnim uvođenjem citiranih iskaza uz pomoć leksičkih markera bi narušio dinamičku strukturu dijaloga koji biva citiran. Zato se uostalom u ovim slučajevima korišćenja leksičkih markera koriste pretežno novi leksički markeri citiranja – oni su kratki i manje „invazivni“ od klasičnih *verba dicendi*. To se naravno

odnosi na neformalne razgovore, gde se u većoj meri citiraju delovi dijaloga, dok se u formalnim razgovorima citiranje uglavnom svodi na navođenje iskaza ili delova iskaza – u našem korpusu nismo imali slučaj da se u formalnom razgovoru navode dijalozi u direktnoj formi (primer (67) ne možemo smatrati pravim navođenjem dijaloga, ovde je zapravo „direktno“ navođenje jedne replike iz dijaloga, a zatim sledi jedno pitanje i odgovor na to pitanje iz drugog dijaloga).

Dakle, možemo zaključiti da izostanak leksičkih markera citiranja prilikom navođenja dijaloga doprinosi održavanju „originalne“ dinamike citiranog dijaloga, i da pritom sagovornik ne biva konstantno „bombardovan“ izrazima „onda je on rekao“, „a ja sam odgovorila“, „a onda je prokomentarisao“, i slično.

A sada ćemo odgovoriti i na drugi deo pitanja koje smo maločas postavili: kako izostavljanje leksičkog markera citiranja utiče na recepciju i tumačenje citiranog materijala od strane sagovornika. Po našem mišljenju, a na osnovu slučajeva iz našeg korpusa, od kojih smo neke uzeli kao reprezentativne primere i predstavili ih detaljno u prethodnom poglavlju, ustanovili smo da se, kada je sagovornik „uveden“ u situaciju iz prošlosti u kojoj se odvija citirani dijalog, samo prozodijskim i paralingvističkim sredstvima može vrlo jasno i nedvosmisleno označiti ko izgovara citirani materijal. Dakle, bogatstvo prozodijskog i paralingvističkog izraza može vrlo uspešno figurirati kao obeleživač citiranja. Pored toga, smatramo da je ključni pokazatelj koji potvrđuje naše mišljenje taj da se ni u jednoj situaciji iz našeg korpusa nije desilo da recipijent zatraži od govornika koji citira dijalog iz prošlosti da mu ovaj eksplicitno kaže ko je u tom dijalogu izgovorio dati iskaz. Drugim rečima, nije se desilo da sagovornik, zbog nejasnoće prouzrokovane neprisustvom leksičkog markera citiranja, pita govornika da mu kaže ko je „originalni“ govornik tog iskaza.

5.2.3. Citiranje (dela) iskaza i citiranje niza iskaza

Da bismo prikazali moguće razlike u prozodijskoj organizaciji kratkih i dužih citata, poslužićemo se jednim delom iz korpusa u kome isti govornik (D) navodi i kratke citate, i dijalog, u kome ćemo obratiti specijalnu pažnju na nizanje iskaza jednog

govornika iz tog dijaloga i na prozodijska sredstva kojima govornik D te iskaze obeležava kao citate:

(5) D: (...) a to ona **studentska** ↑poliklinika // ↓i sad doktor tu gleda i ja (*nazalizovano*) **aaa** (*nazalizovano_*) /↑ zevam // ↓ doktor gleda a ↑okolo **gomila** ↓studenata \ono gledaju // ↑on tu njima objašnjava nešto // ↓ **rek'o** /↑**aaj dobro** ↓**nek' uče** \deca // --/↑ **oovaj-**

C: pa **čekaj** – *ubrzano* ↓oni su te pitali kao-

D: ↑ne-n-n-ne //↓oni su tu čisto da vide kako to ↑izgleda // ↓i sad ↑**jedna neka** \ tu trebalo ↓isto nešto - // *usporeno* ↑**jao pr-** \↓doktore je l' to nešto=nešto=↑nešto // ↓rek'o *ubrzano* ¹ **da-da-da** // ² ↑to se radi ↓≈tako-tako hhh≈ // ³ /↑eto vidite može *usporeno* ↑ovaako //↓a može kao ii -- ↑može i ↓nekim drugim ↑postupkom // \↓kao - ⁴ ↑/može nekim drugim postupkom // ⁵ ↓on je kao estecki prihvatljiviji //kao - ⁶↑maloo - ↓malo je ↑drugačiji // *ubrzano* ↓**ali-ali** \ovo je ↑ipak ↓bezbednije.

U prvom turnusu u okviru ovog isečka iz razgovora iz korpusa govornik D dva puta vrši citiranje, i oba citirana materijala su kratka. Prvi je „aaa“ koji izgovara nazalizovanim glasom, što je jedini marker citiranja – paralingvistički, a prozodijski ovaj citat nije obeležen. S obzirom da je citirani materijal u ovom slučaju vrlo kratak, kao i da ne predstavlja citiranje verbalnog sadržaja, već samo dočaravanje situacije u kojoj se govornik D svojevremeno našao, govornik je samo jednim obeležjem markirao ovaj citirani materijal. To je dovoljno da bi njegovi sagovornici valjano interpretirali taj citat, odnosno njegovu funkciju u okviru govornikovog iskaza.

Drugi citat koji izgovara je „aaj dobro nek' uče deca“ koji uvodi leksički – markerom „rek'o“. Ovaj citirani materijal govornik D odvaja od ostatka aktuelnog iskaza prozodijskim sredstvima, i to samo promenom u jednom prozodijskom obeležju: promenom visine glasa – tempo govora i jačina glasa nisu se menjali tokom izgovaranja ovog citiranog materijala. Nakon ovog citiranja u govoru nastupa pauza, koju u ovom slučaju tretiramo kao hezitationu – ta pauza nastupa prvenstveno zato što se govornik D premišlja kako da nastavi turnus, što nam pokazuje prisustvo reči karakteristične za

hezitaciju – „ovaj“, koju i izgovara otežući (posle čega biva prekinut od strane sagovornika C). Ovaj drugi citat predstavlja citiranje sopstvenih misli, a ne citiranje izgovorenog iskaza, bez obzira što je uveden glagolom govorenja „reći“. Zapravo, ovo tumačimo kao citiranje misli jedino zahvaljujući kontekstu koji nam daje govornik D: on je kod zubara, na pregledu, „zeva“ – „aaa“, te nije u mogućnosti da izgovori tu misao.

Na ovom primeru videli smo kako se prozodijski obeležavaju kratki citati – nekada je moguće i promenom na jednom prozodijskom obeležju ustanoviti granice citiranog materijala, dok druga prozodijska obeležja ostaju nepromenjena, a nekad je čak moguće obeležiti citat i ne koristeći se prozodijskim sredstvima, već samo paralingvističkim – u slučaju da je taj citirani materijal vrlo kratak i kada nema verbalni sadržaj.

Pogledajmo sada kako isti govornik koristi prozodiju u citiranju niza iskaza jednog „originalnog“ govornika (svog zubara koji daje odgovor jednom od studenata koji su na praksi). Ustanovili smo da je tih uzastopnih citiranih iskaza 6 – obeležili smo ih brojem u superskriptu koji se nalazi ispred svakog iskaza. Leksičko-sintaksičkim markerom „rek'o“ uvodi turnus zubara i na taj način ga razdvaja od turnusa studenta iz dijaloga koji citira. Početak citiranja zubarovog turnusa označen je promenom u brzini govora – ovaj deo govornik D izgovara ubrzano, a promenom visine glasa je izvršeno obeležavanje prvog njegovog iskaza – odgovor „da, da, da“ – izuzetno niskim glasom izgovara. Menjajući visinu glasa obeležava i početak drugog iskaza zubara – glas se povisuje, dok je kraj drugog iskaza obeležen promenom u glasnoći – izuzetno tihim glasom izgovara ovaj deo citata. Početak trećeg iskaza je markiran promenom i u glasnoći i u visini glasa, tempo je i dalje nepromenjen – ubrzan, međutim tempo se zatim u okviru ovog iskaza usporio i to pri izgovaranju sadržaja koji se odnosi na objašnjavanje nekog stomatološkog postupka. Četvrti iskaz je odvojen od prethodnog markerom „kao“ iza koga sledi kratka pauza u govoru, a granica između četvrtog i petog iskaza uspostavljena je samo promenom visine glasa. Peti i šesti iskaz razdvojeni su promenom u visina glasa, leksičkim markerom „kao“ i pauzom u govoru. Tempo je i dalje usporen, a u okviru šestog, i poslednjeg iskaza u ovom nizu dolazi do ubrzavanja – u trenutku kada se citira zaključak „ali-ali ovo je ipak bezbednije“. Signal da je ovo kraj citiranog materijala, odnosno da govornik D završava citiranje zubara pružaju nam i

visina glasa i glasnoća, koje se postepeno smanjuju. Osim toga, ovo je i signal kraja turnusa govornika D, i nakon toga reč uzima njegov sagovornik.

Vidimo dakle da je govornik D različitim sredstvima obeležio nizanje iskaza jednog istog govornika. Promene na prozodijskom nivou, gledane u okviru pojedinačnih prozodijskih obeležja ne mogu biti uvek pokazatelji granice iskaza – iskazi se ne razdvajaju istim prozodijskim elementom, a nekada se prozodijske promene realizuju u okviru iskaza, a ne na granici između dva iskaza (npr. tempo govora, visina glasa).

Promene na prozodijskom planu koje su zastupljene prilikom citiranja niza iskaza jednog govornika iz ovog primera ilustrovali smo sledećom shemom:

	leksičko-sintaksički marker	citatna pauza	citirani iskaz	tempo	glasnoća	visina glasa	komentar
1.	rek'o	○	da-da-da	+	∅	---	○
2.	○	○	to se radi	+	∅	+	○
			tako-tako hhh		--	-	
3.	○	○	eto vidite može	+	+	+	○
			ovaako	-		-	
			a može kao ii -- može i	-		+	
			nekim drugim			-	
			postupkom			+	
4.	kao	●	može nekim drugim postupkom	-	∅	+	○
5.	○	○	on je kao estecki prihvatljiviji	-	∅	-	○
6.	kao	●	maloo	-	∅	+	○
			- malo je			-	
			drugačiji			+	
			ali-ali			+	
			ovo je	+	++	-	
			ipak	+	-	+	
			bezbednije			-	

Shema 7. Prikaz citiranja niza iskaza iz primera (5)

S obzirom da smo u ovoj shemi prikazali i gradijentne pojave kakve su visina glasa, tempo, glasnoća, a i negradijentne, kao što je prisustvo leksičko-sintaksičkog markera,

citatne pauze i komentara, nismo koristili isti tip simbola za njih. Naime, kod negradijentnih pojava koristili smo simbol (●) za prisustvo i simbol (○) za odsustvo te pojave, a za one koji mogu biti verbalnog tipa (leksičko-sintaksički marker i komentar) navodili smo verbalni sadržaj (ukoliko postoji). Kod gradijentnih pojava koristili smo oznake kao i u prethodnoj shemi: (+) za povećanje, (–) za smanjenje, koje smo takođe stratifikovali, a (∅) za neutralnu vrednost, odnosno za nepostojanje promene.

Možemo uočiti da se iskazi prilikom citiranja u ovom slučaju nisu uvek razdvajali leksički, kao ni pauzom u govoru. Leksički markeri bili su prisutni samo na početku citiranja turnusa ovog originalnog govornika (kao što smo naveli – tu je govornik D razgraničio njegov turnus od turnusa studenta), a zatim se na dva mesta granice iskaza obeležavaju markerom „kao“ iza koga sledi kratka pauza (po našem mišljenju to je citatna pauza). Nije bilo drugih slučajeva korišćenja pauze kao sredstva za razdvajanje iskaza u okviru citiranog materijala. Javila se srednje kratka pauza (--), ali ne u funkciji razdvajanja dva iskaza u okviru citiranog materijala, već se ona nalazi unutar iskaza (3) – njoj prethodi reč „kao“ (koja je ovde po našem mišljenju hezitacija), kao i produžavanje izgovora veznika „i“, pa je zato tretiramo kao hezizacionu pauzu („a može kao ii -- može i“). Uz to, reč „kao“ u funkciji ispunjivača hezizacione pauze (a u sklopu iskaza koji citira) javila se dva puta. Nismo je tretirali kao mogući marker citiranja jer se nije prozodijski izdvajala, već je bila nemarkirana u okviru neposrednog konteksta u kome se našla. U njenom neposrednom okruženju nije došlo do prozodijskih promena koje bi sugerisale da tu postoji neko razgraničenje, a koje su karakteristične kada se ova reč nađe u funkciji markera citiranja (o razlikovanju „kao“ kao markera citiranja i „kao“ kao ispunjivača hezizacione pauze biće reči nešto kasnije).

U ovom primeru nije bilo presecanja citiranog materijala komentarima aktuelnog govornika, već su se iskazi nizali jedan za drugim. Jedino čime je nizanje iskaza prilikom citiranja bilo presecano bili su već pomenuti markeri citiranja praćeni kratkim pauzama u govoru, koji se nisu uzastopno javili, kao što bi se moglo eventualno desiti prilikom razdvajanja turnusa dva „originalna“ govornika. Dakle, govornik D nije obeležavao granice između iskaza jednog istog govornika prilikom citiranja njegovog turnusa koristeći se svaki put leksičkim sredstvima, već se više oslonio na prozodijsko obeležavanje iskaza. Sve to nam pokazuje da se citirani materijal percipira kao celina, kojoj se s vremena na vreme pridružuju markeri citiranja koji imaju ulogu da ukažu na

to da se citiranje i dalje vrši, odnosno da govornik nije prešao na svoj aktuelni govor. S tim u vezi možemo primetiti da je u takvim slučajevima, „glavni“ leksički marker citiranja onaj koji uvede turnus „originalnog“ govornika, a da ostali markeri citiranja koji se javljaju u okviru citiranog materijala, a nalaze se na granicama iskaza, zapravo imaju „pomoćnu“ ulogu – da pokažu da citiranje i dalje traje.

5.2.4. Prozodijska organizacija i leksičko-sintaksički markeri citiranja

U ovom delu rada obuhvatićemo odnos prozodijske organizacije govora u zavisnosti od tipa leksičko-sintaksičkih markera citiranja.

Najpre ćemo istaći činjenicu da se, kada se porede upotrebe klasičnih leksičkih markera citiranja, *vreba dicendi*, i novih leksičkih markera citiranja, može na prvi pogled zaključiti da se prilikom upotrebe glagola govorenja manje ekspresivno koristi prozodijsko i paralingvističko predstavljanje „originalnih“ govornika. Međutim, analiza našeg korpusa je ukazala na to da takav zaključak ne bi mogao da se izvede. Naime, i prilikom korišćenja glagola govorenja i prilikom korišćenja novih markera citiranja prozodijska i paralingvistička obeležja su bila vrlo ekspresivna u neformalnim, spontanijim razgovorima, dok u formalnim razgovorima ekspresivnost nije u toj meri bila zastupljena. Sama činjenica da se u formalnom diskursu iz našeg korpusa nije javio neki novi marker citiranja potvrđuje našu tezu da se oni javljaju kao signal namere aktuelnog govornika da „odglumi“ pređašnjeg govornika i tako „izvede“ čin koji je ovaj izveo u „originalnoj“ govornoj situaciji, a kao što smo ustanovili, namera govornika u formalnim razgovorima nije da „izvede“ neki iskaz citirajući ga, već samo da prenese sadržaj tog iskaza.

Dakle, razvijenost, odnosno svedenost u korišćenju prozodijskih i paralingvističkih elemenata prilikom citiranja zavisi od govorne situacije u kojoj se nalazi aktuelni govornik, a ne od toga da li se kao marker citiranja koristi glagol govorenja ili ne. Uz to, zaključili smo ranije, odabir leksičkih markera citiranja takođe zavisi od situacije u kojoj se govornik nalazi, pa tako u neformalnim razgovorima govornik ima više mogućnosti, tj. bogatiji izbor leksičkih markera citiranja, što je zapravo povezano sa tim što ima mogućnost da se ekspresivnije i komotnije izrazi kada su u pitanju i prozodijski i paralingvistički nivoi komunikacije.

Zapravo, ono što je nas interesovalo je da li ima uticaja na samu prozodijsku organizaciju citiranog materijala to što je uveden nekim novim markerom citiranja. Drugim rečima, nastojali smo da utvrdimo da li ovi markeri utiču na nekom nivou na prozodijske elemente koji funkcionišu kao markeri citiranja. Specijalnu pažnju posvetili smo najzastupljenijem leksičkom markeru u delu korpusa na srpskom jeziku – markeru „kao“.

Došli smo do zaključka da zastupljenost ovog leksičkog markera ne utiče bitno na prozodijski nivo samog citiranog materijala, tj. možemo da pretpostavimo da bi taj citirani materijal bio realizovan na isti način (što se prozodije tiče) i da je bio uveden nekim drugim leksičkim markerom. Ali ono što je bitno i što svakako treba istaći je da se upotrebom ovog markera postiže nenarušavanje prozodijske organizacije celine koja je nadređena citiranom iskazu. Dakle, s obzirom da je ovo reč koja je vrlo kratka, prekidanja koja bi nastala korišćenjem glagola govorenja u ulozi leksičkih markera citiranja bi bila mnogo veća i to bi prouzrokovalo jednu vrstu ometanja recipijenta u slučajevima kada se citiraju, na primer, dijalozi. Tako, umesto korišćenja glagola govorenja da se uvede svaki turnus nekog govornika, može se vrlo uspešno upotrebiti marker „kao“ da se razdvoje turnusi, a i na nekim mestima, kao što smo već naveli, ne mora da se javi leksički marker, već se samo prozodijskim sredstvima može obeležiti promena turnusa, tj. govornika u tom pređašnjem dijalogu.

To nas zapravo vodi do zaključka da odabir ovog markera citiranja, umesto neke razvijenije, a samim tim i duže formule koja signalizira citiranje, na neki način indirektno utiče na prozodijske elemente kojima se obeležava citirani materijal. I ne samo na prozodiju citiranog materijala, već utiče na prozodiju čitavog segmenta aktuelnog turnusa u kome se navodi dijalog, jer taj segment neće biti prekidan dužim delovima koji sadrže informacije ko izgovara tu repliku, a koji su prozodijski manje prominentni, već će takav segment aktuelnog turnusa sadržati (eventualno) komentare koji se tiču pređašnje govorne situacije, ili sadašnji pogled govornika na te iskaze i njihov uticaj, i naravno citirane turnuse uvedene „neinvazivnim“ markerom citiranja – „kao“.

Tako, videli smo na primeru (27) u prethodnom poglavlju da je govornik naveo čak 9 turnusa iz pređašnjeg razgovora koji se vodio između dva sagovornika, i sve turnuse je uveo markerom citiranja „kao“, osim jedne promene turnusa, koju nije

leksički markirao, već se koristio samo prozodijskim promenama. Dakle, moguće je vrlo jasno razgraničiti citirani materijal od aktuelnih iskaza, kao i razgraničiti učešća govornikâ iz tog prethodnog dijaloga upotrebljavajući ovaj marker citiranja, i svakako uz to služeći se modifikacijama na planu prozodije, a vrlo često i paralingvističkim markiranjem govornika.

Kao što smo prikazali u prethodnom poglavlju, reč „kao“ se vrlo često javlja i kao ispunjena hezitaciona pauza u neformalnom diskursu. Posebno je zanimljivo i to što se njen ekvivalent u engleskom jeziku takođe javlja u istoj ulozi. Nastojali smo da ustanovimo koja je razlika u prozodiji prilikom izgovora ove reči u zavisnosti od uloge koju ona ima u iskazu. Ustanovili smo da se, kada figurira kao marker citiranja, ova reč češće i izrazitije odvajaju od dela iskaza koji joj sledi, a koji predstavlja citirani materijal. Tako smo imali slučajeve da se reči nakon „kao“ izgovaraju pojačanim intenzitetom glasa, kao i glasom koji je viši, gde ova prozodijska obeležja markiraju početak citata. U slučajevima kada se ova reč javljala kao ispunjena hezitaciona pauza ili poštapalica nije dolazilo do očitijih promena na planu prozodije, može se reći da je reč „kao“ bila na neki način „slepljena“, „srasla“ sa svojim okruženjem. Zapravo, vrlo često je bila u sklopu jedne intonacione jedinice, nije se izdvajala od okruženja. Pored toga, često se dešava da se u njenoj okolini jave druge reči i izrazi koji takođe funkcionišu kao ispunjene hezitacione pauze, a i vokalizacije koje su karakteristične za ovu pojavu („mmm“, „erh“, „uhm“, itd.). Ono što je posebno bilo interesantno je da smo u korpusu nailazili na slučajeve da se ova reč javljala uzastopce (dva-tri puta izgovorena). S tim u vezi treba pomenuti i pojavu koju smo i mi u ovom istraživanju uočili i na materijalu srpskog i na materijalu engleskog jezika iz našeg korpusa, a to je da govornici kojima je „omiljeni“ ispunjivač hezitacione pauze reč „kao“ / „like“ vrlo često koriste tu reč i u funkciji markera citiranja. Odnosno, postoji tendencija kod govornika da tu reč koriste često, pa je možda „po inerciji“, ulažući tako manji napor, uključuju i u jednu drugu, u principu nesrodnu koverzacionu ulogu.

Prilikom analize materijala na engleskom i srpskom jeziku iz našeg korpusa uočili smo još jednu interesantnu pojavu vezanu za reč „kao“ / „like“ kada se nađe u funkciji ispunjivača hezitacione pauze, a to je da se u nekim situacijama dešava da ova reč prethodi prominentijem delu iskaza, tj. delu koji predstavlja fokus iskaza.

- a) G: nešto Kosovo
 M: da, ima o Kosovu, ima o Hazarima, e to bi možda tebe-
 G: je l'?
 M: a-a. U Avganistanu, **kao njihova prava i muke** i tako to...
 G: a-a
- b) I: au! Da, ne znam zašto ne valja ono **kao med da se sipa kao metalnom kašičicom**, to - **kao neki proces** ili nešto...
- c) M: ...otkad je Džeimi Oliver krenuo ono sve da kida i to, on je **kao prvi** to-
- d)¹² CD: I'm not ready to **like take on respon-** I don't wanna have a dog
 OW: I know, you have a cat
 CD: yeah, two cats and that's **like huuuge** responsibility
- e) EM: no, no, I have **like a little recording - facility** I can go in and-
- f) JA: well I think that I just gone up **like crazy** - in my grandchildren's estimation!

Tako, u ovim segmentima iz korpusa (nismo dali anotiranu verziju primera jer to ovdje nije neophodno) vidimo da se reč „kao“ / „like“ nalazi ispred neke reči ili izraza koji imaju informativnu funkciju („njihova prava i muke“, „med da se sipa **kao** metalnom kašičicom“, „neki proces“, „a little recording - facility“) – pri čemu govornik možda ne može da se izrazi precizno u onoj meri u kojoj bi hteo, pa na neki način ublažava svoju nepreciznost koristeći tako reč koja nagoveštava nepreciznost i približnost („kao“ / „like“), ili ispred reči i izraza koje same po sebi u nekom vidu nose značenje emfaze („prvi“, „huge“, „crazy“), i gde ovaj ispunjivač hezitacione pauze opet na neki način služi da ublaži tu reč ili izraz, njom se govornik služi da se takođe donekle ogradi od preterivanja. Koristeći „kao“ / „like“ govornik u stvari markira sledeći segment kao nešto što je važno, ali možda nije dovoljno precizno izrečeno.

---

¹² v. Prilozi, slika 3.

Povezujući ove dve diskursne uloge reči „kao“ / „like“ možemo protumačiti zbog čega se ona pojavila u spontanom govoru i kao marker citiranja. Naime, ovom rečju govornik skreće pažnju na segment koji dolazi, markira ga kao informativan, a istovremeno izražava približnost, mogućnost da se nije sasvim precizno izrazio, pa tako, u situacijama kada se citira, ova reč upravo to sugerše. U situacijama kada se „kao“ kombinuje sa glagolom govorenja to značenje približnosti, aproksimativnosti je još izraženije, i kao što smo naveli ranije, moguće je da predstavlja skraćivanje izraza „rekao/la (je nešto) kao“.

Pored ostalog, mora se naglasiti i to da se „kao“ / „like“ koriste uglavnom u slučajevima kada govornik citirajući imitira „originalnog“ govornika, pa je tako marker namere govornika da „odigra ulogu“ osobe koju citira, sa propratnim prozodijskim i paralingvističkim obeležjima. To znači da govornik, koristeći „kao“ / „like“ da uvede citirani materijal, signalizira sagovorniku da paralingvistički i prozodijski dočarava govornika iz „originalne“ govorne situacije. Za razliku od toga, kada govornik koristi glagol govorenja da uvede citiranje, njegova namera da se prozodijski i paralingvistički angažuje da prenese iskaz nije markirana. To je, po našem mišljenju vrlo važna razlika između uobičajenih glagola govorenja („reći“, „kazati“, „say“, „dire“ iz našeg korpusa) i novih markera citiranja kakav je npr. „kao“ / „like“.

Ustanovili smo, dakle, da marker citiranja „kao“ / „like“ ukazuje na nepreciznost, približnost, a i da istovremeno signalizira nameru da se „imitiraju“ propratni prozodijski i paralingvistički elementi koji su bili prisutni kod govornika iz „originalne“ govorne situacije, tj. da se iskaz verno prikazuje. To na prvi pogled može izgledati kontradiktorno. Međutim, oba ova nivoa značenja su istovremeno zastupljena ne protivrećeći jedan drugom, odnosno markerom „kao“ / „like“ govornik, s jedne strane, pokazuje nameru da zvuči i izgleda kao „originalni“ govornik, a s druge strane, ostavlja mogućnost, tj. ukazuje na to, da njegova „imitacija“ nije istovetna „originalu“.

Kod upotrebe drugih novih markera citiranja, takođe je prisutna namera govornika da oponašaju celokupno ponašanje „originalnog“ govornika. To je naročito uočljivo kod „krene(m/o)“. Kada je engleski marker „go“ u pitanju, koji je donekle ekvivalentan po značenju sa „krene(m/o)“, u istraživanjima se vrlo često navodi da se on češće upotrebljava za navođenje iskaza drugog, za razliku od „like“ koje se koristi da se navedu sopstvene reči iz nekog drugog konteksta (Romaine & Lange, 1991). Na osnovu

našeg korpusa ne bismo mogli ni da potvrdimo ni da opovrgnemo ove rezultate, jer bi za tako nešto moralo da se sprovede mnogo opsežnije istraživanje. Osim toga, bitan je, po našem mišljenju i varijetet engleskog jezika, jer smo, tako, u literaturi nailazili na neke kontradiktorne podatke vezane za upotrebu ovih novih markera citiranja. Pored toga, kontrastiranje između ova dva najčešća nova markera citiranja u engleskom jeziku rađeno je i u pogledu sadržaja koji markiraju, pa je tako ustanovljeno da postoji tendencija da se „like“ češće koristi pri citiranju unutrašnjih stanja, tj. misli i „nerealizovanih“ – hipotetičkih iskaza, a „go“ prilikom citiranja iskaza koji su se u realnosti ostvarili (Buchstaller, 2001: 9-13), što međutim ne utiče na prozodiju citiranog materijala.

Što se tiče markera „*krene(m/o)*“ u srpskom jeziku, u našem korpusu se nije pojavljivao toliko često koliko „*kao*“, dakle možemo pretpostaviti da je u našem jeziku ovaj marker manje zastupljen nego njegov ekvivalent u engleskom. Nismo tako mogli da ustanovimo da li distribucija ovog markera naspram nekog drugog markera zavisi od toga čiji se iskaz citira, tj. da li se koristi više u situacijama kada se uvodi govor drugog, a ređe da uvede sopstveni iskaz iz nekog predašnjeg konteksta (kao što je slučaj u engleskom). Ono što smo uočili je da se koristi da signalizira verodostojno navođenje iskaza, dakle uključujući i način govora (prozodijske i auditivne paralingvističke odlike) i vizuelne paralingvističke odlike (kretanje, gestove) koje su se ispoljavale paralelno sa originalnim izgovaranjem citiranog iskaza. Sama činjenica da je ovo glagol kretanja sugerise nam da govornik upotrebljava ovaj marker citiranja da istakne dinamiku, živost govorne situacije koju predstavlja. Bez obzira na to što sugerise citiranje iskaza koji su bili praćeni nekom vrstom (početka) kretanja (npr. citiranje iskaza koji se u „originalnoj“ govornoj situaciji javio paralelno sa radnjom kretanja – v. primer (35)), možemo reći da se upotreba ovog markera citiranja u srpskom jeziku javlja u slučajevima kada aktuelni govornik doživljava iskaz koji citira kao iznenađan, neočekivan, a uz to možda i kao početak nekog dužeg linearnog procesa (otuda sličnost sa kretanjem). Tako, posmatrajući marker „*krene*“ u srpskom, možemo se u određenoj meri složiti sa tumačenjem koje su Romaine & Lange (op. cit.: 266) dale: „Glagoli kretanja [u funkciji markera citiranja] su usmereni uglavnom na spoljašnjost čina izgovaranja, koja je izvan [aktuelnog] govornika, dok „*like*“ uvlači slušaoca u unutrašnje stanje govornika prilikom uvođenja konstruisanog dijaloga kojim

dramatizuje osećanja.“ Možemo se složiti da je, kada govorimo o glagolu kretanja „*krenuti*“ u funkciji markera citiranja, na neki način govornik orjentisan na to kako je taj iskaz izgovoren, recimo na čin iznenadnog izgovaranja tog iskaza u „originalnom“ dijalogu, pa se tako najčešće ovaj marker koristi da se dodatno naglasi da je u pitanju početak razgovora (ili početak nove teme u razgovoru) koji ima nameru da prenese.

Ustanovili smo da se u srpskom jeziku neki izrazi koji funkcionišu kao aproksimatori (tj. markeri nejasnih kategorija, opšti proširivači značenja – u lingvističkoj literaturi figuriraju ovi termini, ali mi smo se odlučili za termin aproksimatori jer, po našem mišljenju, najbolje označavaju prirodu ovih izraza (Panić Cerovski, Đukanović, Kovačević, 2012)) mogu javiti i u funkciji markera citiranja. Takvi izrazi su „*onako*“, „*tipa*“, „*u fazonu*“, „*varijanta*“ (ovaj poslednji koristio je samo jedan učesnik razgovora iz našeg korpusa) i oni su po svojoj aproksimativnosti i značenju neodređenosti bliski markeru „*kao*“. I za njih, kao nove markere citiranja, karakteristično je da uvode i eksplicitnu upotrebu prozodijskih i paralingvističkih elemenata prilikom izgovaranja citiranog materijala. Dakle, njima se sugerše sagovorniku da se namerava „odglumiti“, „izvesti“ citirani iskaz. U isto vreme, govornik signalizira da postoji mogućnost da je to zapravo njegova interpretacija iskaza koji citira, odnosno da prilikom citiranja daje svoj doživljaj citiranog iskaza, „originalnog“ govornika i situacije u kojoj je iskaz prvobitno bio izgovoren. Ukoliko je reč o samocitiranju („*onako*“ se najčešće javljao u tim situacijama), govornik predstavlja svoj doživljaj sebe i sopstvenog iskaza iz „originalne“ situacije.

Treba svakako napomenuti da se prilikom sukcesivnog navođenja više iskaza iz neke prošle govorne situacije, tj. turnusa dijaloga, leksički markeri smenjuju, i da bivaju, kao što smo objasnili, i izostavljeni, pri čemu prozodijski sloj biva primaran u obeležavanju citiranog materijala i smenjivanja „originalnih“ govornika. Ono što je posebno zanimljivo je da se u neformalnim govornim situacijama iz našeg korpusa jedino markerom „*kao*“ u srpskom obeležavao niz turnusa, odnosno da ni „*krene*“, ni „*onako*“, ni „*tipa*“ nisu duže figurirali kao markeri citiranja u okviru navođenja jedne celine koja se sastoji od niza turnusa. Drugim rečima, „*kao*“ može funkcionisati u sukcesivnom obeležavanju menjanja govornika iz nekog prethodnog razgovora, dok to nije moguće kod ovih ostalih novih markera citiranja.

Naš je zaključak da je objašnjenje za ovu pojavu upravo prozodijska neutralnost markera „kao“, kao i kratkoća ove reči, a i često korišćenje ove reči i u drugim diskursnim ulogama (što je takođe povezano sa njenim generalnim prozodijskim karakteristikama). Kao takva, što se tiče recipijenta, reč „kao“ se manje uočava kao intruzivna, ne percipira se kao ponavljanje koje ometa. A sa druge strane, kada se posmatra govornik, kao što smo naveli, ova reč se obilato koristi kao ispunjivač hezitacionih pauza, te će tako govornik pre upotrebiti nju u funkciji markiranja citiranja, nego neku drugu reč. Neintruzivni karakter diskursnog markera „kao“ vidi se i u njegovoj mogućnosti da se kombinuje sa drugim diskursnim markerima („onako kao“, „ono kao“, „tipa kao“, „nekako kao“ i sl.), pa čak i mogućnost slobodnije distribucije u okviru tih spojeva – npr. „kao ono“.

Kada je prozodija leksičko-sintaksičkih markera citiranja u pitanju, oni su u velikom broju slučajeva bili prozodijski „neutralni“. Naime, tempo govora pri izgovaranju leksičkih markera citiranja je bio nemarkiran, glasnoća takođe nije bila pojačana ili izuzetno smanjena, kao ni visina glasa. U signifikantnom broju slučajeva visina glasa pri izgovaranju izraza koji sadrži glagol govorenja i koji upućuje da će nastupiti citiranje bila je ravna (u transkriptu obeleženo znakom (=)) ukoliko je taj izraz bio kratak – jednočlan ili dvočlan („kažem“, „rek'o“, „I said“, „she said“, „she (said)“). Dakle, u slučaju eksplicitnog uvođenja u situaciju citiranja, govornik ne nastoji da prozodijski specijalno obeleži neposredan „uvod“ u citiranje, već je fokus na materijalu koji citira. Preciznije, govornik prozodijski ne ističe sâm leksički marker citiranja, već zapravo prozodijski označava da je fokus na citiranom materijalu, tj. da je citirani iskaz centar njegovog aktuelnog iskaza. Drugačije rečeno, govornik koristi i prozodiju da fokalizuje citiranje, bilo da je u pitanju samo sadržina citata, bilo da je poenta i u značenju i u načinu izgovaranja iskaza koji se citira.

Svakako, u slučajevima kada citiranju prethodi izraz koji sadrži glagol govorenja kojim se uvodi citiranje, a koji je višečlan, takva celina biće prozodijski uobličena i u takvim celinama se javljaju i ubrzaniji tempo, neki njihovi delovi bivaju istaknuti pojačanom glasnoćom, visina glasa se takođe prirodno menja (primeri iz prethodnog poglavlja: „//↑ \a kaže njen tata“ iz primera (11), „// i **ti** uslovi mira ↓su rekli// ↑/između ↓ostalog --- eerh“ iz primera (15), „- eerh ↑jedna zemlja postoji =koja kaže= //“ iz primera (16), „↑ **Evo** samo ovo da vam kažem // ↓mislim - *ubrzano* ↑pošto je to vrlo

bitno//“ iz primera (41), „/“ajdete ↑još jedno pitanje da vam postavim \u vezi sa =ovim slučajem //“ (42), „// ↓\hoćete li /↑vi - ↓\kad se raspitate - ↑zašto su to ↓oterani // *ubrzano* ↑hoćete li vi \reći“ iz primera (45)). Ali u poređenju sa prozodijskim karakteristikama citiranog materijala koji im sledi, ove celine se percipiraju kao neutralne, tj. neobeležene. Dakle, i kada je u pitanju pravo citiranje, i kada je u pitanju pseudo citiranje, uočavamo da su izrazi koji uvode citate daleko manje prozodijski istaknuti u odnosu na sadržaj koji biva citiran. Sama ta činjenica nas vodi do neizbežnog zaključka da je materijal koji se citira i po sadržini i po formi u fokusu aktuelnog iskaza govornika, odnosno on ga predstavlja sagovorniku kao nešto što treba da figurira kao centar njegovog iskaza. To se, između ostalog, kao što smo videli, postiže i prozodijskom organizacijom i leksičkog markera koji uvodi citat, kao i samog citiranog materijala, kao i raznolikim kontrastima i suprotstavljanjima vrednosti prozodijskih elemenata prisutnih u leksičkom markeru i citiranom materijalu.

5.3. Problematika prozodijske i paralingvističke demarkacije citata

Kao što smo u prethodnom poglavlju prikazali, auditivni paralingvistički plan (glasovne modifikacije) tesno je povezan sa prozodijskim planom prilikom citiranja. Ovde ćemo specijalnu pažnju posvetiti zapažanjima o vizuelnim paralingvističkim elementima (pokretima govornika) i auditivnim paralingvističkim elementima koji su učestvovali u demarkaciji citiranih iskaza i njihovom odnosu sa prozodijskim obeležjima, kao i odnosu paralingvističkog plana sa sadržajem citiranog iskaza i njegovim kontekstom.

Najpre, ustanovili smo da se paralingvističkim markiranjem može prenositi raspoloženje „originalnog“ govornika, tj. da se glasovnim modifikacijama, zajedno sa prozodijskim elementima, može dočarati način na koji je „originalni“ govornik izrekao iskaz. To paralingvističko markiranje se odnosi i na gestove – kinezičko ponašanje originalnog govornika u pređašnjoj govornoj situaciji. Dakle, aktuelni govornik prilikom citiranja može svesno pokušavati da odglumi citirani iskaz, tj. predstavi ga

sagovorniku uz sve, kako prozodijske, tako i paralingvističke, svojstvenosti koje su bile prisutne u „originalnom“ iskazu. Na taj način govornik prenosi raspoloženja, stavove, način govora osobe koju citira.

Pored toga, prilikom citiranja, kao što smo videli, često se javljaju i neverbalni **komentari** aktuelnog govornika, koji se uglavnom odnose na samog citiranog govornika, ili na iskaz koji citiraju, ili na govornu situaciju u kojoj je taj iskaz prvobitno bio izrečen. Ti komentari mogu biti manje ili više primetni, i naravno, mogu biti učinjeni sa namerom ili nesvesno. Najčešći neverbalni komentar na citirani iskaz koji se u našem korpusu javljao bio je smeh. Smeh se javljao uglavnom nakon citiranja, i to u delu korpusa sa neformalnim razgovorima, privatnim i javnim. Svakako, prisustvo smeha u razgovorima uslovljeno je prvenstveno temom razgovora, međuljudskim odnosima učesnika u komunikaciji, kao i situacijom u kojoj se razgovori odvijaju.

Možemo reći da je na neki način smeh govornika (a često se smeh javljao i kod sagovornika) bio zapravo i marker kraja citiranog iskaza, kao reakcija na iskaz koji je citirao. Ovim audio-vizuelnim paralingvističkim obeležjem govornik pokazuje svoj stav o citiranom iskazu / originalnom govorniku / situaciji u kojoj je taj iskaz izgovoren prvobitno. U stvari, kada se govori o nekim komičnim situacijama, koje uključuju govor, najčešće se pribegava direktnom citiranju, jer tako govornik najverodostojnije prikazuje svoj sveukupni doživljaj pređašnje situacije koji želi da prenese svojim sagovornicima. U nekim slučajevima citirani materijal biva realizovan kroz smeh, iako se može pretpostaviti da ga nije tako izgovorio „originalni“ govornik, pa nakon završetka citiranja govornik prsne u gromoglasan smeh sa sagovornicima. U tim slučajevima taj govor kroz smeh ne možemo smatrati paralingvističkim markerom citiranja, jer on zapravo ne spada u sloj poruke koji pripada citiranom materijalu, već pre pripada sloju aktuelne poruke, samim tim što je komentar na ono što se citira. U stvari, takav govor kroz smeh u okviru citiranog materijala, koji ne pripada citiranom materijalu iako se realizuje paralelno sa njim, predstavlja svojevrsno anticipiranje reakcije.

Dakle, neophodno je razdvojiti paralingvističke elemente koji su vezani za citirani materijal, u smislu da predstavljaju ponašanje citiranog govornika, od onih koji pripadaju samo aktuelnom iskazu. S obzirom da se paralingvistička obeležja realizuju naporedo sa govorom, moguće je da se neka auditivna ili vizuelna paralingvistička

obeležja odnose na citirani materijal, ali mu ne pripadaju – to jest pripadaju aktuelnoj govornoj situaciji. Na primer, prilikom citiranja nekog iskaza govornik može zakolutati očima i izgovoriti taj iskaz nazalizovano, pri čemu se mora utvrditi da li ti paralingvistički elementi pripadaju citiranom materijalu, ili se pak odnose na njega u smislu komentara aktuelnog govornika, tj. stava koji on ima prema tom iskazu ili govorniku koji ga je prvobitno izrekao. Tako, u primeru (30) u prethodnom poglavlju govornik EM citira „nerealizovani“ govor (pomišljeni iskaz „Oh, wow, he reeeally loves the movie!“) pri čemu ovaj iskaz izgovara kroz smeh, ali na osnovu situacije koju je opisao, ne možemo nikako pretpostaviti da bi taj iskaz, čak i da je zaista bio u toj situaciji izgovoren, bio praćen smehom od strane „originalnog“ govornika. Ovde je smeh govornika EM njegova reakcija na jednu situaciju iz prošlosti koja njemu iz ovog aktuelnog trenutka deluje kao komična.

Nešto slično smo opisali i u primeru (12) gde govornik MC na kraju iskaza „If it’s not for sale, you shouldn’t put it in the window“ počinje da se smeje, ali ne možemo taj smeh protumačiti kao smeh „originalnog“ govornika koga MC prilikom citiranja imitira, već je to smeh koji se javlja tek u aktuelnoj govornoj situaciji, a uzrokovan je citiranim sadržajem i situacijom na koju se on odnosi.

Glasovne modifikacije i kinezički elementi smatraju se markerima citiranja ukoliko pripadaju „originalnom“ govorniku – aktuelni govornik se služi ovim sredstvima da prikaže način realizacije citiranog materijala u prvobitnoj govornoj situaciji. Pored toga, markerima citiranja možemo smatrati i paralingvističke elemente koji se javljaju u sklopu citiranog materijala, a koje aktuelni govornik „dodaje“ citiranom materijalu kako bi postigao što upečatljiviji efekat kod sagovornika. Drugim rečima, i one paralingvističke elemente koje govornik pripisuje „originalnom“ govorniku radi postizanja poente, radi emfaze, i slično, smatramo takođe paralingvističkim markerima citiranja. Tako, u primeru (9) u prethodnom poglavlju, govornik MY je nazalizovanim glasom izgovorila citirani iskaz „Jao kako ti se tako brzo osušila!“. Pretpostavljamo da je ovde upotrebila nazalizovani govor kako bi naglasila „lamentiranje“ svoje drugarice kojoj se kosa izrazito sporo suši. Dakle, ovde je nazalizacija upotrebljena ne da bi opisala „originalnog“ govornika i njeno ponašanje generalno, već da bi se dodatno naglasilo raspoloženje „originalnog“ govornika koje je imala prilikom izgovaranja ovog iskaza u datoj govornoj situaciji.

Naglašeno izgovaranje citiranog iskaza u pogledu glasovnih modifikacija, tj. karikiranje glasa, preterivanje u „imitiranju“ izgovaranja, može imati ulogu ne samo da prikaže „originalnog“ govornika u pogledu njegove govorne produkcije u smislu njegovog karakterističnog načina govora, već to prenaplašeno imitiranje može biti i pokazatelj mišljenja i stava aktuelnog govornika prema tom govorniku, kao i stava prema iskazu koji citira. Na primer, u situaciji koju smo prikazali u prethodnom poglavlju (primer (5)), govornik koristi izuzetno drhtav i dahtav glas prilikom citiranja jedne dobro poznate izjave političara. Uz to, taj iskaz aktuelni govornik izgovara vrlo povišenim glasom, i izuzetno tiho. On ga pre svega imitira, ali ta imitacija nije verodostojna: elementi koji jesu verodostojni (dahtava artikulacija) bivaju pridruženi elementima koji nisu prisutni kod govora ovog političara (npr. drhtav glas, povišeni glas). Na taj način aktuelni govornik prikazuje ne samo način govora ovog političara, već i svoju percepciju tog političara, tj. svoj doživljaj njega kao osobe, on daje i svoj sud o njemu. Dakle, elementi koji su realno prisutni u govoru citiranog govornika su naglašeni, pojačani i karikirani prisustvom elemenata koji sugerišu još neke osobine koje zapravo aktuelni govornik osuđuje. Osim toga, aktuelni govornik zamuckuje prilikom realizovanja ovog iskaza, i to paralingvističko obeležje takođe pripisuje citiranom političaru, u smislu karikiranja, te i ovo zamuckivanje pripada citiranom materijalu, tj. nije sloj koji pripada samo aktuelnom govoru.

Zapravo, svi ovi auditivni paralingvistički elementi koji su prisutni u pomenutom primeru su istovremeno markeri citiranja, tj. obeležavaju citirani materijal zajedno sa prozodijskim slojem iskaza. Bez obzira što su neki paralingvistički elementi prenaplašeni, pa se tako udaljavaju od klasičnog „imitiranja“ „originalnog“ govornika u datoj situaciji, oni svi, u ovom konkretnom slučaju, zajedno markiraju citirani materijal i odvajaju ga od nivoa aktuelnog razgovora.

Izgovaranje iskaza promenjenim glasom, ili promenjenom artikulacijom, može se javiti kada se navode iskazi i dijalozi koji u prošlosti nisu bili realizovani. Na taj način aktuelni govornik markira citirani materijal, a i istovremeno sagovornicima sugeriše da se takva govorna situacija u prošlosti nije dogodila. Prikazali smo situaciju (primer (11) u prethodnom poglavlju) gde je govornik izgovorio citirani materijal „čekam Ivanu tamo“ izmenjenom artikulacijom, koristeći umesto vokala *e* vokal *ə*, što se vezuje za „mangupski“, „šmekerski“, ulični način govora mladića. Na taj način je

govornik paralingvistički obeležio iskaz i u isto vreme ga svrstao u domen nerealizovanog, zamišljenog dijaloga. Pored toga, ovaj način govora predstavlja i bitan komičan element, jer govornik zapravo u ovoj situaciji pravi šalu, koja počiva na tome da se on na takav, njemu nesvojestven, način obraća starijoj osobi koju poštuje. Taj način govora napušta kada citira dijalog koji je zaista bio realizovan između njega i tog istog predašnjeg sagovornika.

Govornik, dakle, prozodijski i paralingvistički modelira iskaze koji nikada ranije nisu bili realizovani, on ih „oživljava“ i na taj način postiže različite efekte. Vratićemo se na trenutak na primer (60) iz prethodnog poglavlja, gde je govornik naveo iskaz koji je u stvari takođe nerealizovan govor – zamišljeni iskaz neke zamišljene osobe u određenoj situaciji. Tu smo uočili da je govornik i paralingvistički markirao ovaj iskaz – napravio je pokrete koji bi verovatno pratili ovaj iskaz da je on zaista bio realizovan u prošlosti. Dakle, govornik je i svoje paralingvističko ponašanje izmenio u funkciji obeležavanja citiranog materijala. On je predstavljajući kao citat iskaz koji u suštini ranije nije bio izgovoren, upotrebio mehanizme koji ga čine verovatnim – i tako sagovornicima dočarao na vrlo direktan način svoje mišljenje o toj problematici. U ovom iskazu nije bilo prisutno preterivanje, što se tiče prozodijskih i paralingvističkih elemenata, pa tako možemo zaključiti da govornik nije imao nameru da ovu situaciju prenese kao nemoguću, ili malo verovatnu. Za razliku od primera (11) gde je govornik karikirao i vrlo uočljivo izmenio svoj način govora, te je tako sugerisao sagovornicima da je u pitanju zamišljen, ali nemoguć dijalog, ovde je govornik iskaz markirao paralingvistički u toj količini koja sagovornicima prenosi poruku da je u pitanju iskaz koji se može smatrati verovatnim, tj. da je realizacija ovog iskaza moguća kod, recimo, neke grupe ljudi sa takvim stavom.

Kao što smo ranije istakli, u formalnijim govornim situacijama iz našeg korpusa, odnosno u televizijskim emisijama debatnog tipa, citirani materijal je prozodijski i paralingvistički bio uobličен svedenije, sa manje izrazitih modifikacija. Prozodijske promene su postojale svakako, ali nisu bile preterano izražajne, već u onoj meri u kojoj su dovoljno informativne. Tako, u primerima (2), (3), i (4), koje smo naveli u 4.1. *Prozodijski markeri kao samostalno lingvističko sredstvo markiranja citiranog govora*, vidimo da u debatnom diskursu i promena glasnoće i promena tempa, kao i modifikacije visine glasa nisu bile skokovite pri izgovaranju citiranog materijala, kao i da se citirani

materijal odvajao kratkom pauzom od ostatka iskaza. Zatim, prozodijski plan citiranog materijala je u formalnijim razgovorima iz našeg korpusa bio vrlo često podređen prozodijskoj organizaciji aktuelnog iskaza govornika, odnosno prozodijska struktura citata se prilagođavala celini kojoj citat pripada, zapravo cilju koji je govornik imao – ne da zaista nešto citira, već da istakne poentu, navede primere i slično (primeri (67), (68)). Razlog tome je, kako smo naznačili u prethodnom poglavlju, to što je za učesnika u takvoj govornoj situaciji bitan sadržaj citata, značenje koje ima citirani materijal, a ne forma, način na koji on biva izgovoren, u smislu da ne mora da bude zaista prozodijski realizovan kao citiranje. To dovodimo u vezu sa namerom koju govornik ima prilikom citiranja, pa je tako namera govornika u formalnim situacijama da prenese citirani sadržaj, a ne nužno i celokupnu formu citiranog materijala, jer mu zapravo i nije cilj da sagovorniku dočara tu pređašnju govornu situaciju.

Pored toga, kod formalnih razgovora nije bilo prisutno paralingvističko obeležavanje citata, tj. nisu se koristile ni glasovne modifikacije ni ekspresivni gestovi prilikom citiranja. Kao što smo već napomenuli, smanjena ekspresivnost govornika je jedna od generalnih odlika ovakvog diskursa, te je ona bila prisutna i na prozodijskom i na paralingvističkom planu.

Kao što smo pokazali za auditivne paralingvističke elemente, i vizuelni paralingvistički elementi mogu biti u funkciji ne samo obeležavanja citiranog materijala, već i davanja komentara na materijal koji se u tom trenutku citira. Govornik tako pokazuje svoj sadašnji stav o „originalnom“ govorniku, o iskazu koji citira, o situaciji u kojoj je taj iskaz prvobitno izrečen. Zapravo, analizirajući primer (58) možemo da pretpostavimo i da je govornik borbenim pokretima koje je načinio u stvari dao svoj neverbalni komentar na datu situaciju iz prošlosti, tj. pokazao aktuelnom sagovorniku svoje divljenje prema hrabrosti i rešenosti osoba koje su bile u toj situaciji.

U primerima (59) i (61) prisutno je vrlo intenzivno kinezičko imitiranje „originalnog“ govornika, a u primeru (59) gotovo karikiranje. Kao što smo rekli ranije, kada smo govorili o auditivnim paralingvističkim elementima, i vizuelna paralingvistička obeležja mogu prilikom citiranja biti „predimenzionirana“, tj. biti prenaplašena – u funkciji što delotvornijeg postizanja poente, komičnog efekta i slično. Tako, govornik direktnim citiranjem i direktnim prikazivanjem ponašanja i stanja u kojem je bio „originalni“ govornik mnogo neposrednije deluje na slušaoca – bez mnogo

govorenja, ali uz ekspresivna izvođenja, činjenja gestova, on slušaocima predstavlja na najefikasniji način ono što želi da prenese. S obzirom da je u ovim slučajevima jedna od ključnih komponenti komičnost, govornik bi izgubio mnogo od ove komponente ukoliko bi nastojao da sve iskaže kroz verbalni kanal komunikacije. To se, naravno, odnosi i na druge slučajeve (naglašenog) korišćenja paralingvističkih elemenata (i auditivnih i vizuelnih) prilikom citiranja, i ne samo prilikom citiranja.

Kada govorimo o obeležavanju citiranog materijala kinezičkim elementima, glavne uloge koje ovi elementi imaju u toj situaciji su *ikonički ilustratori* i *konverzacioni regulatori*. Svakako, priroda vizuelnih paralingvističkih obeležja je takva da ona mogu da se javljaju paralelno sa govorom i auditivnim paralingvističkim obeležjima, kao i da se odnose na pokrete raznih delova tela (ruke, glava, trup, itd.) koji su komunikacijski relevantni, što čini ovaj sloj markera veoma kompleksnim. Naime, prilikom citiranja, neki vizuelni paralingvistički elementi imaju ulogu obeležavanja citiranog materijala (na primer elementi koji su u funkciji imitiranja „originalnog“ govornika), pa će kao takvi imati ulogu *ikoničkih ilustratora*, dok će neki koji se odvija simultano sa njim imati ulogu *konverzionog regulatora* (na primer pogled koji je usmeren na slušaoca). Osim toga, jedan isti paralingvistički element u situaciji citiranja može imati funkciju ikoničkog ilustratora jer ilustruje neki element kinezičkog ponašanja „originalnog“ govornika, a ukoliko se prenese van citiranog materijala, kao što je bilo u slučaju koji je naveden u primeru (58) dobija neku drugu funkciju (u ovom primeru to je bila uloga konverzionog regulatora, jer je taj nagnut položaj tela ka slušaocu sugerisao da govornik na neki način traži njegovu reakciju, odnosno da mu govornik prepušta reč).

Ovde se možemo vratiti na trenutak na našu konstataciju da različiti prozodijski elementi prilikom citiranja mogu imati različite uloge u obeležavanju citiranog materijala, pa tako promenom jednog prozodijskog obeležja govornik ustanovljava početak citata, a kraj citiranog materijala uspostavlja promenom na nekom drugom prozodijskom obeležju. S obzirom da se prozodijski elementi prepliću, teku paralelno, granice citiranog materijala ne mogu se uvek ustanoviti samo na osnovu jednog prozodijskog elementa. Odnosno, treba simultano pratiti različite prozodijske elemente i tako ustanoviti prozodijsku organizaciju govora. Vrlo slično tome se ponašaju i kinezička obeležja prilikom citiranja – neki pokret može imati delimitativnu funkciju, u

smislu da ukazuje na početak citiranog govora, tj. razdvaja aktuelni govor od citiranog, a da kasnije dobije emfatičku funkciju u sklopu citiranog materijala.

Vizuelni paralingvistički elementi koji se nalaze u sklopu citiranog materijala mogu imati posebne uloge u samim okvirima citiranog materijala, pa će tako pokreti rukama pri čemu su šake skupljene u pesnicu, koji se javljaju u primeru (58) prilikom naglašavanja, imati ne samo ulogu ikoničkog ilustratora, već i *ritmičkog pratećeg gesta sa emfatičkom funkcijom* (v. 4.3.2. *Ekmanova i Frizenova klasifikacija gestova*) (Polovina i Panić, 2010).

U slučajevima citiranja npr. kratki, nagli pokret (uglavnom glave ili trupa, npr. u slučajevima opisanim u primerima (58) i (60) u prethodnom poglavlju) koji neposredno prethodi citiranju ima ulogu da signalizira sagovorniku da je u pitanju „menjanje uloga“, aktuelni govornik se pretvara u „originalnog“ govornika – takve pokrete svrstavamo u konverzacione regulatore, jer regulišu komunikacioni kanal – ovaj pokret istovremeno ima i delimitativnu funkciju. A pokreti koji zatim slede i koji prate izgovaranje citiranog materijala takođe mogu, kao što smo pokazali, imati više funkcija, a osnovna im je ilustratorska, pa ih zato svrstavamo u ilustratore, a s obzirom da liče na ono što ilustruju, tj. liče na pokrete koje je „originalni“ govornik činio, svrstavamo ih u potkategoriju ikoničkih ilustratora. Treba napomenuti da gestovi koji u originalnom iskazu nisu imali lingvističku vrednost, tj. koji nisu bili lingvistički nerelevantni (npr. češkanje, nameštanje kose, prekrštanje nogu, i slično – *adaptori* po Ekmanovoj klasifikaciji) u citiranom materijalu postaju lingvistički relevantni – dakle, njihov status se menja – oni postaju ilustratori – ilustruju ponašanje originalnog govornika koje aktuelni govornik nastoji da prenese.

Pored toga, u analizi vizuelnih paralingvističkih elemenata u komunikaciji, posebno je interesantna pojava da prilikom citiranja govornik usmerava pogled na sagovornika. Naglasili smo ranije, u prethodnom poglavlju, u delu 4.3.3.3. *Facijalni deo – pokreti očiju* da govornik u toku konverzacije manje gleda u slušaoca, i da upućuje pogled ka slušaocu uglavnom kada nešto naglašava ili kada proverava kako slušalac percipira izgovoreni sadržaj. Ta usmerenost pogleda na aktuelnog sagovornika u trenutku citiranja, po našem mišljenju, ukazuje na dve stvari. Prvo, prilikom citiranja, samim tim što govornik preuzima ulogu citiranog, „originalnog“ govornika, on aktuelnog sagovornika zapravo čini „originalnim“ sagovornikom i njemu se tako

obraća. Dakle zadržavajući pogled duže nego inače na aktuelnom sagovorniku, govornik dodatno sugerije aktuelnom sagovorniku njegovu ulogu „originalnog“ recipijenta. Drugi bitan momenat je da govornik usmerava pogled na sagovornika kada naglašava nešto – a upravo je citirani segment, kao što smo ranije prikazali, centar aktuelnog iskaza, njegov najprominentniji deo, pa kao takav biva obeležen i ovim paralingvističkim obeležjem. Naime, upravljenost pogleda ka recipijentu još je jedan od pokazatelja da citirani materijal ima status istaknutog dela aktuelnog iskaza.

U situacijama kada ima više sagovornika, kao što je bio slučaj u televizijskim emisijama razgovornog tipa iz našeg korpusa, u kojima smo analizirali vizuelne paralingvističke elemente, gosti emisije prilikom citiranja najviše su poglede usmeravali ka voditelju, a nekad i ka publici u studiju – ukoliko je emisija takvog tipa. Osim toga, nije u svim slučajevima citiranja pogled neprekidno usmeren na sagovornika. Taj pogled može neposredno prethoditi citiranom materijalu, npr. prilikom izgovaranja leksičkog markera citiranja, i tako se dodatno skreće pažnja slušaocu. Takođe, nakon citiranja govornik upućuje pogled ka slušaocu u funkciji proveravanja njegove interpretacije, traženja reakcije, itd. Tako, u primeru (59) govornik upućuje pogled ka voditeljki Opri Vinfri u trenutku kada uvodi citiranje „she was like“ i tu zadržava pogled, da bi nakon citiranja iskaza pogledao u publiku koja se grohotom smeje, izazvana njegovim citiranjem i imitiranjem.

Za razliku od toga, u primeru (61) govornik se prilikom uvođenja citata – „and she went“ okrenuo ka publici i pogledao je, na taj način skrećući im pažnju, da bi se zatim u trenutku kada realizuje citirani materijal okrenuo ka voditeljki, tako je čineći „originalnim“ sagovornikom – ona je na taj način dobila ulogu recipijenta „originalnog“ iskaza. Vidimo iz situacije u ovom primeru da je publika „glavni“ recipijent, govornik se zapravo publici primarno obraća, a voditeljku čini svojim saigračem u „glumljenju“ uloga u ovom slučaju.

Dakle, neophodno je raščlaniti različite slojeve koji postoje u okviru vizuelnih paralingvističkih elemenata i utvrditi ulogu svakog od tih slojeva u određenom segmentu neke govorne situacije. U slučajevima citiranja, to je posebno kompleksan i zahtevan problem, jer je situacija navođenja govora iz drugih govornih situacija u stvari sama po sebi višeslojna. U tom smislu, imajući na umu da vizuelni i auditivni paralingvistički elementi zapravo predstavljaju potporu verbalnom nivou poruke, te da

govornicima pomažu da lakše enkodiraju sadržaj koji žele da prenesu, a da primaocima pomažu da lakše dekodiraju izgovoreni sadržaj, struktura, organizovanost paralingvističkih elemenata u okviru citiranja, kao uostalom i prozodijska organizacija, vrlo je važan faktor u pravilnom tumačenju slojevitosti konverzionog mehanizma kakvo je citiranje.

Zbog toga ćemo se osvrnuti na neka tumačenja odnosa jezika i pratećih gestova, s obzirom da smo se u ovom radu u određenoj meri bavili i gestovnim markiranjem citiranja. Adam Kendon (2000) posmatra gest iz semiotičke i komunikativne perspektive, i smatra da postoji funkcionalni kontinuitet između jezika, predstavljenog kao govor, i gesta. Značenje nekog iskaza se dakle postiže kroz „partnerstvo“ između gesta i govora. Kendon smatra gest vidom simboličke prezentacije, baš kao što je i jezik. Razlika između gesta i jezika sastoji se u tome što se reprezentativnost kod gestova postiže drugačije nego kod jezika, odnosno ova dva vida, obrasca izraza (jezik i gest) koriste dva različita medija koji imaju različite mogućnosti, a imaju komplementarne uloge u konverzaciji.

U skladu sa tim tumačenjem kognitivni psiholozi Dejvid Meknil i Suzan Dankan (2000) naglašavaju da zapravo gestovi sa govornim segmentima koje prate stvaraju kombinacije koje imaju jedinstveno značenje. Istovremena realizacija gestova i govora pokazuje da govornik razmišlja u okvirima *kombinacije* slike i lingvističkog sadržaja, tj. kombinacije holističke slike nekog događaja i analitički, lingvistički kategorizovanog značenja. Sadržaj, tj. značenje nekog gesta i značenje govora uz koji se taj gest javlja ne moraju da budu identični i uglavnom i nisu uvek identični. Termin koji se koristi za takva značenja koja su povezana ali nisu identična je *koekspresivno značenje*. To znači da govor i prateći gestovi izražavaju istu osnovnu ideju, ali ne moraju da izražavaju identične aspekte te ideje. Proučavajući govor i gest kao jedinstvo možemo da dopremo do ideje koja leži u osnovi izrečenog, a koja inače ne bi bila u potpunosti uočljiva samo na osnovu tumačenja onog što je izgovoreno (dakle bez gestovne komponente). Takođe, zastupaju ideju da sintetičko svojstvo gesta kontrastira sa analitičnom distribucijom značenja u površinskoj strukturi rečenica. Jedan gest može kompresovati značenje jedne rečenice u jedan simbol, zahvaljujući sintetičnosti gestova. Tako, kada se gest i govor kombinuju, oni unose u jedan značenjski sistem dve odelite semiotičke arhitekture. Svaki modalitet, zahvaljujući svojim jedinstvenim semiotičkim osobinama, može

prevazići značenjske mogućnosti onog drugog, a to je zapravo osnova, ističu Meknil i Dankanova, koja nam omogućava da gest koristimo za proučavanje mentalnih procesa.

Ovde treba svakako pomenuti i tumačenja koja daje Sotaro Kita (2000), koji naglašava svojstvo gesta da pomaže govoru, ukazujući na to da se u istraživanjima pokazalo da se fluentnost govora smanjuje kada su telesni pokreti na neki način sputani. Pored promena u govornoj produkciji prilikom imobilisanosti ispitanika, primećene su i promene u sadržini izgovorenog: analizom sadržaja ustanovljeno je da se smanjio broj iskaza koji se odnose na akciju, pokret, a broj iskaza koji se odnosio na druge kategorije (osećaje, emocije, društveno ponašanje, konkretne i apstraktne koncepte) nije se menjao.

Ova tumačenja odnosa izgovorenog i pratećih gestova nam pružaju uvid u funkciju gestova u govoru, i pomažu i da dublje sagledamo odnos gestova koji prate citiranje i značenja koja se tako grade i strukturiraju. Pored toga, posmatrajući prozodijske mehanizme organizovanja izgovorenog i njihov odnos sa paralingvističkim elementima (auditivnim i vizuelnim) može se dati detaljnije tumačenje višeslojnih struktura kakvo je citiranje.

Dakle, kada detaljnije pogledamo prozodijske i paralingvističke elemente koji su prisutni u npr. situaciji koju smo prikazali u primeru (58) u prethodnom poglavlju, vidimo da se neka paralingvistička obeležja poklapaju sa citiranim materijalom, tj. da se javljaju paralelno sa izgovaranjem citiranog iskaza, i rekli smo da ti pokreti koje govornik čini rukama predstavljaju ikoničke ilustratore. A osim toga, oni imaju i emfatičku funkciju jer se poklapaju sa prozodijskim obeležavanjem emfaze – pojačanim intenzitetom glasa prilikom izgovaranja određenog segmenata iz citiranog iskaza, kao i izuzetno smanjenim intenzitetom glasa (što takođe ima ulogu u postizanju emfaze). Nagnut položaj tela ka sagovorniku takođe predstavlja ikonički ilustrator, a i ima ulogu da istakne određene delove u okviru citiranog iskaza. Ovaj položaj govornik zadržava i nakon citiranja, i tada ovaj položaj tela prestaje da bude ilustrator, i gubi emfatičku funkciju – on postaje, kao što smo naveli, konverzacioni regulator jer sagovorniku sugerise da se od njega u stvari sada traži reakcija na ono što je izrečeno, odnosno da mu dosadašnji govornik prepušta reč. Pokreti koji se javljaju neposredno pre izgovaranja citiranog materijala, koje govornik čini izgovarajući segment kojim uvodi citiranje („all four of us said“), a to su direktan pogled u sagovornika, pri čemu se oči

šire, zatim naginjanje ka sagovorniku, predstavljaju takođe potporu onom što je izrečeno – uvod u pokrete koji će nastupiti prilikom citiranja, tj. uvod u pokrete kojima se izražava takođe jedan od aspekata citiranog materijala – kinezičko ponašanje „originalnih“ govornika prilikom prvobitne realizacije tog iskaza. Ove pokrete, rekli smo, svrstavamo u konverzacione regulatore, a imaju delimitativnu funkciju – odvajaju aktuelni govor od citiranog govora.

Na ovom primeru vidimo da se jedan paralingvistički element proteže od uvođenja u citiranje, preko samog citiranja, i neposredno nakon izgovaranja citiranog materijala, i samo taj pokret (tj. položaj tela – nagnutost ka sagovorniku) ne možemo smatrati informativnim pri određivanju šta je citirani materijal a šta nije. Dakle, posmatrajući samo jedan od elemenata paralingvističkog sloja ne možemo ustanoviti u potpunosti njegovu funkciju, već se tako nešto postiže praćenjem i ostalih paralingvističkih elemenata koji su istovremeno prisutni, i ne samo njih, već i prozodijskog sloja poruke, kao i samog sadržaja poruke. Videli smo još i da je ovaj pokret dobijao različita određenja, odnosno menjao funkcije u skladu sa tim šta je izražavao: da li uvod u citiranje, prikazivanje kinezičkog plana citiranog materijala ili prepuštanje reči sagovorniku.

Povezujući ovu pojavu sa našim zapažanjima o prirodi prozodijskih elemenata govora, dolazimo do zaključka da i obeležja iz prozodijskog sloja i auditivnog i vizuelnog paralingvističkog sloja gledani samostalno, u izolaciji, ne mogu biti merodavni kada su u pitanju diskursne funkcije izgovorenih segmenata. Ono što je neophodno je da se svi ovi slojevi posmatraju u korelaciji, kao i u odnosu na značenjski sloj izgovorenog. „Ukrštanjem“ raznih parametara – verbalnog sloja, prozodijskog sloja, kao i paralingvističkog sloja možemo dobiti odgovore koji su relevantni za određivanje diskursnih funkcija izgovorenog.

Svakako, sasvim je moguće da se desi da samo jedan od ovih elemenata bude odlučujući za utvrđivanje statusa nekog segmenta iskaza, na primer promena boje glasa nam može sugerisati da je u pitanju citirani materijal u nekim slučajevima. Ali samo na osnovu toga ne možemo sa sigurnošću ustanoviti da li se citiranje nastavlja i nakon prestanka realizovanja nekog segmenta izmenjenim glasom. Kao što smo pokazali u primeru (9), govornik je i nakon prestanka izgovaranja nazalizovanim glasom nastavila sa citiranjem sledećeg iskaza istog „originalnog“ govornika, te ovde na osnovu samo

ovog jednog elementa ne možemo ustanoviti realnu granicu citiranog materijala. Tako, u ovom slučaju, na osnovu konteksta i prozodijskih obeležja koja su zastupljena može se ustanoviti gde citiranje prestaje (i gde počinje aktuelni govor).

Dakle, recipijent koristi nekoliko slojeva da ustanovi status onoga što je izgovoreno i na osnovu sprege elemenata iz pomenutih slojeva može pravilno interpretirati izgovoreno. Jer, kao što smo na primerima pokazali, neki segmenti na planu prozodije i paralingvističkog sloja bivaju modifikovani i prilagođeni aktuelnom govoru, pa posmatrajući samo te, modifikovane segmente, sagovornik ne bi mogao da pravilno protumači status iskaza i segmenata iskaza govornika.

Idući za tumačenjima kognitivnih psihologa koji se bave odnosom jezika i gesta koje smo naveli, kao i za podacima o odnosima prozodijskih i paralingvističkih obeležja koje smo u ukviru ovog istraživanja dobili, neizbežan je zaključak da se paralingvistički elementi, i vizuelni i auditivni, ponašaju kao potpora, i to, iz perspektive govornika – u smislu lakšeg enkodiranja poruke, a iz perspektive sagovornika – paralingvistički plan je u funkciji lakšeg dekodiranja poruke. Zapravo, govornik umesto korišćenja isključivo lingvističkog nivoa (u to uključujemo i prozodijski nivo), koristi ove prateće nivoe i zbog slikovitosti, neposrednosti, a i zbog jednostavnijeg načina izražavanja (umesto verbalnog *opisivanja* nečijeg načina govora i kinezičkog ponašanja, on ga *izvodi*), a to se sve može podvesti pod jedinstveni cilj – ekonomičnost. Drugačije rečeno, taj cilj je: sa što manje kognitivnog napora postići što bolji efekat, odnosno rezultat – a to je razumevanje poruke, odnosno pravilna interpretacija od strane sagovornika.

Potvrdu za tumačenje da prateći gestovi u govoru pomažu govorniku da što bolje izrazi sadržaj koji ima nameru da prenese nalazimo i u svakodnevnom životu – naime, u komunikaciji telefonom, gde se sagovornici ne vide, prisutno je gestikuliranje. Ti pokreti mogu biti nešto svedeniji nego u komunikaciji licem u lice, ali njihovo pojavljivanje, i bez obzira na to što je govornik svestan da recipijent ne može da ih koristi u procesuiranju, ukazuje na to da oni pomažu govorniku u organizovanju svog doprinosa u komunikacionom procesu, i tako predstavljaju pokazatelje prirode govornikovih mentalnih predstava i procesa u toku govora.

Na planu fenomena citiranja govora videli smo da paralingvistički elementi imaju višestruke funkcije – ne samo da obeležje citirani materijal, već i da u sklopu

citiranog materijala označe segmente u zavisnosti od tipa informacije koju nose, kao i da prenesu trenutni stav aktuelnog govornika o sadržaju koji citira, o „originalnom“ govorniku, o kontekstu u kome se citirani iskaz prvobitno realizovao. Mora se napomenuti da se obeležavanje citiranja svakako može realizovati i samo korišćenjem prozodijskih sredstava i auditivnih paralingvističkih sredstava (npr. u telefonskoj komunikaciji), ali je svakako potpunije i bolje iznijansirano kada su uključena i vizuelna paralingvistička sredstva.

5.4. Direktno i indirektno citiranje – prozodijske odlike

Videli smo da prozodijska organizacija citiranog materijala koja je karakteristična za direktno citiranje čini direktno citiranje prominentnijim u aktuelnom iskazu. Kod indirektnog citiranja, pored leksičkih i sintaksičkih prilagođavanja, neminovno se javljaju i adaptacije na prozodijskom planu. Indirektno citiranje je tako manje fokusirano na samu formu, kako rečeničnu, tako i prozodijsku, a akcenat je na sadržaju izrečenog. Samim tim, prilikom indirektnog citiranja govornik pokazuje da mu nije namera da prenese i propratne elemente nekog iskaza (prozodijske i paralingvističke), već samo da iskaže sadržaj, tj. značenje nekog iskaza koji indirektno navodi. U slučajevima indirektnog citiranja govornik se dakle ne angažuje da *predstavi*, već da *prenese* iskaz, tj. sadržaj iskaza koji je realizovan u nekoj drugoj govornoj situaciji. Drugim rečima, govornik tako ne stavlja u fokus i sam čin izgovaranja tog iskaza u predašnjem kontekstu, a time i na neutralniji način deluje na svog sagovornika. Kod neposrednog, direktnog citiranja to nije slučaj, jer, kao što smo videli, čak i kad govornik nema nameru da zaista citira neki iskaz, on ga stavlja u formu direktnog citata kako bi neposrednije delovao na sagovornika (Tannen, 1989; Baynham, 1996).

Kada je u pitanju odnos indirektnog i direktnog citiranja, ovde ćemo pomenuti i opšteprihvaćeno mišljenje da je osnovna razlika između ova dva oblika predstavljanja govora u tački gledišta, tj. perspektivi govornika. Lič i Šort (Leach & Short, 1981: 320) kažu, na primer, da je jedan od efekata indirektnog govora taj što govornik koji citira

zapravo interveniše, posreduje kao tumač između svog recipijenta i materijala koji citira, umesto da doslovno prenese iskaz. Sa ovim se možemo donekle složiti, ali mora se svakako uzeti u obzir to da se i kod direktnog citiranja dešavaju promene „originalnih“ iskaza, kako na planu leksike, tako i na planu prozodijske organizacije, kao i propratnih paralingvističkih pojava. Te promene, naglasili smo, mogu biti nesvesne, ali je sasvim moguće da budu i svesno načinjene, da bi se postigla veća upečatljivost, naglasila poenta, načinila šala, i slično. Čak i kada govornik nastoji da što približnije „izvede“ iskaz koji citira, on to čini na ipak nesavršeni način, jer ne može postići da iskaz iz nekog drugog, prethodnog konteksta (koji govori neka druga osoba) „prebaci“ u sadašnju govornu situaciju zadržavajući u potpunosti sve odlike tog „originalnog“ iskaza.

Svakako treba imati u vidu da namera govornika da nešto direktno citira ne mora nužno da bude stavljena u vezu sa namerom da to verno prenese, tj. da taj iskaz verno „imitira“. Treba poći od toga da se direktnim citiranjem postiže direktniji uticaj na sagovornika – on biva smešten u kontekst te „originalne“ govorne situacije, postaje njen posmatrač, i ujedno je stavljen i u ulogu „originalnog“ primaoca. Pritom, taj citirani iskaz ili dijalog recipijent dobija „upakovan“ u formu koju mu govornik dočarava, sa primesama govornikove interpretacije i doživljaja tog iskaza / dijaloga. Dakle, recipijent je i u slučaju direktnog citiranja izložen tumačenju koje mu nudi govornik, s tim što je ovde to tumačenje u vidu prozodijskih i paralingvističkih interpretacija. A te prozodijske i paralingvističke „primese“ predstavljaju u stvari suptilniji vid interpretacije aktuelnog govornika.

Sama činjenica da se direktnim citiranjem neposrednije deluje na sagovornike može biti objašnjenje za pojavu koju smo u ovom radu nazvali *pseudo citiranje*. Prikazujući neke od slučajeva pseudo citiranja iz našeg korpusa u primerima (40, 41, 42, 43, 44) i analizirajući ih ukazali smo na fenomen da se u formi citiranja, dakle koristeći izraze koji inače funkcionišu kao markeri direktnog citiranja, iznose sadržaji koji nisu bili ranije izrečeni, već bivaju izrečeni u toku aktuelnog iskaza. Tako, govornik nema nameru da citira iskaz, već upotrebljava mehanizam citiranja da bi postigao neki drugi cilj, a to je skretanje pažnje sagovornika na ono što govori nakon fraze koja inače služi za uvođenje u citirani materijal. Govornici su ovde, kao što smo videli, koristili glagole govorenja „da kažemo“, „evo samo ovo da vam kažem, mislim, pošto je to vrlo

bitno“, „ajdete još jedno pitanje da vam postavim u vezi sa ovim slučajem“, „ali kažem“, i slično. Nakon toga su iznosili svoje stavove, tumačenja, viđenje situacije o kojoj se govori, a upotrebom formule koja je karakteristična za citiranje učinili su svoje stavove, tumačenja, viđenje još istaknutijim. Dakle, nisu samo prozodijski istakli deo iskaza koji je po njihovom mišljenju bitan, na primer pojačanim intenzitetom glasa, sporijim tempom, i sličnim strategijama, već su i verbalno, leksički skrenuli sagovorniku pažnju na ono što govore. Ovde je u stvari prisutno citiranje govora koji se u trenutku izgovaranja iskaza realizuje. Ovim se postiže prvenstveno emfaza, naglašavanje, a uz to moguće je da se time postiže i produžavanje turnusa, tj. odlaganje prepuštanja reči sagovorniku, ukazivanje sagovorniku da sadržaj koji sledi treba da tretira kao pitanje, konstataciju, tvrdnju, itd.

Tako, u pseudo citiranju govornik se služi leksičkim markerom citiranja u vidu nekog glagola govorenja kojim iskaz koji trenutno izgovara, tj. u aktuelnoj govornoj situaciji, stavlja u funkciju citiranog materijala, a kao što smo utvrdili, direktno citirani materijal je prominentiji. Sagovornik recipira taj sadržaj kao važan jer je obeležen, zahvaljujući tome što je uobličen kao citat, kao fokus tog dela govornikovog turnusa. Dakle, i leksički, a i prozodijski, ovakvi slučajevi se mogu tretirati kao citiranje, ali s obzirom da se ovakvim mehanizmom ne postiže namera koja je slučajevima citiranja svojstvena (tj. da se prikaže ili prenese neki iskaz iz situacije iz prošlosti), već su po sredi druge komunikativne namere, mi smo ih označili kao pseudo citiranje.

U vezi sa tim možemo pomenuti i situacije koje smo ilustrovali primerima (67) i (68) u prethodnom poglavlju, gde se izraz koji uvodi citiranje i citirani sadržaj ne odvajaju prozodijski, tj. pripadaju istim intonacionim celinama, i gde su govornici zapravo koristili direktno citiranje koje su prozodijski oblikovali kao nabranje. Ono što se može zaključiti iz ovih slučajeva je da se direktno citiranje koristi u ovakvim govornim situacijama zbog toga što je mehanizam direktnog citiranja neposredan, dinamičan, „živ“, efekatan, pa se tako, čak i sa prozodijskim prilagođavanjem citiranog materijala aktuelnom iskazu, ipak postiže određena doza direktnosti i uz to verodostojnosti.

Budući da je donekle u vezi sa problematikom koju smo ovde obradili, pomenućemo istraživanje koje je sprovedla Hickmann (1982) (navedeno u Romaine & Lange (1991: 268)) i koje nam može pomoći u potpunijem sagledavanju ovih

fenomena. Naime, ona je proučavala kako deca prenose dijaloge (predstavljene u formi video snimaka) koji su im prikazani i ustanovila da su se deca u uzrastu od 4 godine prvenstveno fokusirala na učesnike dijaloga, događaje i stanja koji su bili prisutni u toj govornoj situaciji, ali ne i na sam dijalog. A kada su se fokusirala na sam dijalog, deca nisu koristila direktne ili indirektne okvire citiranja, tj. nisu markirala citirani materijal koristeći se leksičkim markerima (direktnog ili indirektnog govora), već su se oslanjala samo na prozodijsko uokviravanje (glasnoćom i visinom glasa) citiranog materijala. Starija deca (7 do 10 godina) su koristila leksičko markiranje direktnog govora.

I druge studije pokazuju da se u usvajanju jezika prvo javlja direktno citiranje, a zatim i mehanizam indirektnog citiranja. Ono što je značajno za naše istraživanje, s obzirom da smo se bavili upravo prozodijom direktnog citiranja u razgovornom jeziku, to je da se forma direktnog citiranja koje je obeleženo samo prozodijski (dodaćemo i paralingvistički) javlja kao primarna, prvobitna forma citiranja.

Dakle, prozodijsko i paralingvističko markiranje citata je na neki način primarno, dok je leksičko markiranje neka vrsta nadgradnje, a indirektno citiranje podrazumeva „intervenciju“ i rečenične i prozodijske organizacije, a i promene na nivou leksike. Upravo zbog toga forma koja je neposrednija, a samim tim i promenintnija – direktno citiranje, biva korišćena i u slučajevima kada se zapravo ne citira, već se postižu drugi konverzacioni ciljevi.

***

Analiza slučajeva citiranja iz našeg korpusa pokazala nam je da govornik prilikom citiranja koristi prozodijske elemente, a u velikom broju slučajeva im pridružuje i paralingvističke elemente – vizuelne i auditivne, iz sledećih razloga:

1. da bi se napravila razlika između **aktuelnog govora** i **citiranog materijala**,
2. da bi se napravila razlika između **različitih govornika** koji učestvuju u dijalogu koji je citiran,
3. da bi se ukazalo na **radnju** koja se realizuje izgovaranjem iskaza u „originalnom“ dijalogu (npr. čuđenje, negodovanje, prekor, i slično),

4. da bi se kontekstualizovala **raspoloženja** govornika iz „originalnog“ dijaloga (zabrinutost, indiferentnost, bojažljivost, itd.).

Pored ovih „slojeva“, izdvojicemo još jedan kao vrlo značajan, a to je **govornikova evaluacija** iskaza koji citira, odnosno ne samo iskaza u smislu sadržaja i forme, već i same govorne situacije iz predašnjeg konteksta, kao i „originalnog“ govornika. Ta evaluacija može biti eksplicitna, u smislu da aktuelni govornik, uvodeći citirani materijal verbalno iskaže svoj sud, tj. markira glagol govorenja koji uvodi citat (pa umesto nemarkiranog „reći“, „kazati“ koristi „vikati“, „besneti“, „trabunjati“, „siktati“, „frktati“, i slično), ili da u okviru komentara dâ svoj sud, ali se vrlo često dešava da evaluacija bude implicitno iskazana. Tako, implicitna evaluacija se svodi zapravo na prozodijski i paralingvistički plan – promene u tempu govora, visini glasa i glasnoći, kao i modifikacijama kvaliteta glasa kojima su pridruženi vizuelni elementi – pokreti, gestovi koji oslikavaju „originalnog“ govornika, kao i stav i sud aktuelnog govornika o tome. Kao što smo u prethodnom poglavlju u primeru (5) prikazali, govornik navodi reči jednog političara karikirajući njegov govor, koristeći zamuckivanje na početku iskaza pri izgovaranju reči „pa“, drhtav glas (tremolo), i dahtav izgovor da bi preneo svoj sud o njemu kao plašljivom političaru bez stava. Prozodijski elementi koje govornik ovde koristi takođe su bili u funkciji označavanja njegovog mišljenja o tom političaru: izuzetno povišen glas (iako taj političar u realnosti ima glas koji se može svrstati u bariton), kao i smanjena glasnoća, koja pred kraj citata prerasta u šapat.

Bitno je ukazati na to da i prozodijska obeležja i paralingvistička obeležja, realizujući se paralelno sa činom izgovaranja, međusobno se podržavajući i preplićući i tako gradeći višeslojnu strukturu, čine direktno citiranje, koje je samo po sebi višeslojni fenomen, jednostavnijim za recepciju, ali i produkciju. Naime, za razliku od pisanog diskursa, gde je grafički, tj. vizuelno izraženo šta je citat, gde počinje i gde se završava, govoreni diskurs ima na raspolaganju drugačije mogućnosti da markira citiranje – jer samo verbalnim slojem izraza ne mogu se preneti svi elementi koji su relevantni za citiranje.

Tako, kako je istakla Günthner (1999: 705), idući za Bahtinovom polifonijom u literarnim tekstovima, „polofonija i hibridizacija ne mogu se svoditi samo na literarne tekstove, već i govornici u svakodnevnim razgovorima takođe koriste polifone strategije

i stvaraju 'višeglasne tekstove'. Tehnika 'raslojavanja glasova' se upotrebljava da se implicitno predstave različite perspektive u okviru nekog iskaza: perspektiva citiranog govornika i perspektiva izveštača – reportera. Tako, [...], i u svakodnevnom citiranom govoru jedan iskaz može istovremeno pripadati dvema osobama (citiranom govorniku, kao i izveštaču), može biti usidren u dvama 'svetovima', [...], i može nositi dve tačke gledišta [...]. Da bi infiltrirali citirani govor u svoje komentare i stvorili višeglasne tekstove, govornici u svakodnevnim interakcijama intenzivno koriste izgovorne resurse kao što su prozodijska obeležja i kvalitet glasa.“ Ovom tumačenju polifonih strategija u citiranju u razgovornom jeziku pridružujemo i vizuelna paralingvistička obeležja, koja, kao što smo pokazali u ovom istraživanju, takođe u velikoj meri doprinose markiranju citiranog materijala.

6. ZAKLJUČCI I POGLED NA DALJA ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju nastojali smo da ustanovimo ponašanje prozodijskog plana diskursa u situacijama citiranja. Najpre smo sredstva koja se upotrebljavaju za izdvajanje citiranog od aktuelnog govora podelili na dve osnovne grupe: lingvistička sredstva, u koja spadaju leksičko-sintaksički markeri citiranja i prozodijska sredstva (tempo govora, inzenzitet glasa i visina glasa) i paralingvistička sredstva, koja smo označili kao auditivna (modifikacije glasa i artikulacije) i vizuelna (kinezičko ponašanje govornika, tj. prateći pokreti koje govornik čini). Treba napomenuti da su u dosadašnjoj lingvističkoj literaturi pod pojmom paralingvistička obeležja uvrštena samo ona koja mi ovde nazivamo auditivnim. Mi smo domen paralingvističkih obeležja proširili i gestovima koji prate verbalni sloj komunikacije jer su oni, kako smo pokazali, neraskidiv deo paralingvističkog sloja komunikacije.

S obzirom da je predmet ovog istraživanja da se ustanove prozodijski mehanizmi obeležavanja citiranog materijala, nastojali smo da prozodijske markere proučimo i u situacijama kada nije eksplicitno naveden leksičko-sintaksički marker (fraza koja sadrži glagol govorenja ili srodni glagol, ili neka druga formula koja takođe signalizira uvođenje u citirani materijal), kao i u situacijama kada se koristi leksičko-sintaksički marker. Zadatak nam je bio da utvrdimo ponašanje i paralingvističkih markera citiranja i međuodnose prozodijskih mehanizama obeležavanja citiranja i paralingvističkih.

Osim toga, posvetili smo pažnju i distribuiranju elemenata prozodijskog nivoa obeležavanja citiranog materijala u zavisnosti od prisustva ili odsustva drugih sredstava koja se koriste za obeležavanje citiranja. Zapravo, pretpostavka je bila da će se prozodijska obeležja različito ponašati prilikom citiranja u zavisnosti od toga da li je

korišćen leksičko-sintaksički marker citiranja za uvođenje u citirani govor ili ne. Pored toga, prepostavili smo da će postojati razlike u prozodijskom načinu obeležavanja citiranja u zavisnosti od tipa leksičko-sintaksičkog markera citiranja – da li je on glagol govorenja, ili je novi marker citiranja.

Zatim, pokušali smo da ustanovimo da li postoje razlike u prozodiji u slučajevima citiranja između neformalnih, prijateljskih razgovora i formalnijih razgovora debatnog tipa. Ustanovili smo da, uoštenu gledajući, odnosno posmatrajući prozodiju u ova dva žanra, postoje razlike kada je prozodijski nivo dikursa u pitanju, i da su se te razlike uglavnom ispoljavale u vidu različite brzine tj. tempa govora (kao i tempa smenjivanja replika), što dovodimo u vezu sa različitom funkcijom i namerom tih razgovora, a da su se ostala prozodijska obeležja ponašala dosta slično, odnosno korišćena su u sličnim ulogama.

Međutim, kada se posmatra prozodija u situacijama citiranja, ova dva žanra pokazivala su bitne razlike. Tako, ustanovili smo da se prilikom citiranja u formalnijem javnom diskursu dešava da govornici prozodijski plan citiranog materijala prilagođavaju prozodiji aktuelnog iskaza, tj. da vrše uslovno rečeno „reorganizaciju“ prozodije citiranog iskaza ili dela iskaza. Ova pojava nam ukazuje na to da se mehanizam citiranja u ovakvim situacijama koristi upravo zbog neposrednosti, i iznad svega ubedljivosti i eksplicitnosti, koje može uneti u aktuelni iskaz. Drugačije rečeno, namera govornikâ nije iznošenje celokupnog govornog događaja iz prošlosti, uključujući i prozodijski i paralingvistički nivo, već prvenstveno prenošenje sadržaja iskaza koji citiraju. Dakle, citiranje se sprovodi, pre bi se moglo reći, u cilju emfaze, odnosno izdvajanja tog materijala kao bitnog, a kao što smo utvrdili, u iskazu koji sadrži direktno citiranje kao najprominentniji deo se izdvaja citirani materijal. Zapravo, govornik koristi citiranje kao mehanizam isticanja, i tako, u poređenju sa situacijom indirektnog citiranja, gde bi takođe bila prisutna prilagođavanja i na prozodijskom, a i na leksičko-gramatičkom planu citiranog iskaza, direktnije deluje na sagovornika.

Analizirajući situacije citiranja iz našeg korpusa u kojima nije bio naveden leksičko-sintaksički marker citiranja, ustanovili smo da govornik uspešno može prozodijskim sredstvima – promenom visine i intenziteta glasa, promenom u tempu govora, kao i kratkom pauzom u govoru (uglavnom neispunjenom), obeležiti citirani materijal. Pored prozodijskih sredstava, važnu ulogu u tom procesu ima i

paralingvistički plan komunikacije, pa tako govornik može manjim ili većim promenama u kvalitetu glasa, a i u kinezičkom ponašanju, signalizirati citiranje.

Osim toga, u situacijama citiranja dijaloga govornik može neke od iskaza „originalnih“ govornika obeležiti bez leksičkog markera citiranja, tj. ne navodeći eksplicitno ko izgovara citirani materijal. Takve situacije se javljaju pre svega zato što je aktuelni govornik u ranijem, neposrednom kontekstu već uveo sagovornika u uloge koje imaju govornici iz tog prethodnog dijaloga, pa nije nužno da svaki turnus iz citiranog dijaloga uvodi leksičko-sintaksičkim markerom. Uz to, markiranje svakog turnusa bi preopteretilo sam čin citiranja presecanjima u vidu glagola govorenja ili nekog drugog leksičko-sintaksičkog markera citiranja. Ovako, govornik ne koristi eksplicitne, verbalne načine uvođenja u citirani govor za svaki citirani turnus iz predašnjeg dijaloga, a prozodijskim i paralingvističkim elementima koji sadejstvuju gradi strukturu citiranog dijaloga. Svakako, pri tome važnu ulogu ima sam sadržaj citiranih replika, jer i na osnovu toga recipijent ustanovljuje koju repliku pripisati kom „originalnom“ govorniku.

Da se citiranje može vrlo uspešno obeležiti bez leksičkog markera citiranja, a samo koristeći prozodijske i paralingvističke mehanizme obeležavanja, pokazuje i podatak da se u našem korpusu razgovorâ nije javio slučaj da sagovorniku nije jasno ko je citirani materijal izgovorio prvobitno, odnosno nije se desilo da sagovornik traži od aktuelnog govornika pojašnjenje, dodatnu sugestiju, o tome ko je „originalni“ govornik nekog citiranog iskaza. Dakle, za pravilnu interperataciju citiranja neophodno je da govornik prethodno u određenoj meri uputi slušaoca u kontekst prvobitne realizacije tih iskaza.

Upućivanje u kontekst bitno je i kod tumačenja citata koji se odnose na misli i stavove koji nisu izrečeni, tj. na nerealizovani govor. Odnosno – da li će sagovornik protumačiti neki citirani iskaz kao prethodno realizovan ili ne, a u slučaju da govornik to nije sugerisao leksičkim markerom, u velikoj meri zavisi od konteksta koji je predočen. U stvari, u slučaju da direktno citiranje nije uvedeno explicitnim leksičko-sintaksičkim markerom koji sugeriše da li se taj iskaz desio u prošlosti ili ne („pomisliti“ naspram „reći“ / „kazati“) kontekst je najsnažniji signalizator da li je taj citirani materijal realizovan ili ne. Jer, pokazali smo, prozodijskim, a i paralingvističkim elementima aktuelni govornik uobličava i misli, tj. pomišljene i neizgovorene iskaze iz

prošlih situacija. Drugim rečima, i iskazi koji jesu realizovani u prošlosti i iskazi koji nisu realizovani u prošlosti imaju prozodijsku i paralingvističku formu na osnovu koje se ne može uvek napraviti razlika.

Ovde dolazimo do još jednog značajnog momenta, a to je da govornik prilikom citiranja sopstvenih ili tuđih nerealizovanih iskaza koristi prozodijske i paralingvističke elemente, tako ih realizujući kao zaista prethodno realizovane – glasnije izgovara delove koji su po njegovom mišljenju bitni, koristi i tempo govora da istakne određene sadržaje, pravi pokrete za koje misli da bi ih načinio „originalni“ govornik da je zaista realizovao taj iskaz u prošlosti, i tako dalje. Ovo se ne odnosi samo na citiranje misli, već i na citiranje iskaza za koje govornik misli da će se desiti u nekoj budućoj situaciji, odnosno u nekom budućem dijalogu. Tako, govornik kreira ne samo sadržaj iskaza koji će tada biti izgovoreni, već i način na koji će biti realizovani, kao i celokupno paralingvističko ponašanje osobe koja ih u budućnosti realizuje.

Pored toga, obradili smo i slučajeve citiranja nečijeg načina govora (uključujući i prozodijske i paralingvističke elemente) gde se aktuelni govornik koristi „praznim“ sadržajem, odnosno gde govornik ne iznosi propozicionalni sadržaj iskaza, već prikazuje samo jačinu glasa, visinu glasa, tempo govora, kao i modifikacije glasa, i sl., koji se protežu nad nizom glasova, tj. slogova koji figuriraju kao „sadržaj“ iskaza. Dakle, kada govornik nastoji da sagovorniku predoči način govorenja ili način komuniciranja (kao što je bio slučaj u našem korpusu) neke osobe, on to može učiniti realizovanjem karakterističnih prozodijskih i paralingvističkih obeležja govora te osobe, izostavljajući pritom sadržaj kao nerelevantan za tu nameru.

Kada je u pitanju problematika leksičkih markera citiranja, ustanovili smo da su se najčešće u ovoj ulozi nalazili glagoli govorenja u okviru formule *lična zamenica / ime + „kazati“ / „reći“ (srp.) / „say“ (eng.), „dire“ (franc.)* u odgovarajućem glagolskom obliku (s tim što se zbog specifičnosti srpskog jezika, prvi deo date formule može i izostaviti). Kao što se može uočiti, najprisutniji su neutralni, neobeleženi glagoli govorenja – ređe su se javljali glagoli koji označavaju način govora („*šišitati*“, „*siktati*“, „*vikati*“ i sl.). Ovo se odnosi i na deo korpusa neformalnih, spontanijih, prijateljskih razgovora, kao i na deo formalnijih razgovora debatnog tipa.

Ovi glagoli govorenja korišćeni su ne samo da se citira neki prethodno izrečen iskaz, već su bili upotrebljavani i da se citira nešto što nije bilo izgovoreno, već –

napisano. Tako, pokazali smo da se korišćenjem glagola govorenja za uvođenje citiranja nečega što se nalazi samo u pisanoj formi (u našem korpusu bio je to slučaj sa državnim / političkim dokumentima) vrši svojevrsna personifikacija – tako se citirani materijal i leksički „oživljava“, a, kao što smo zaključili ranije vezano za citiranje nerealizovanog govora, i prozodijski se obrađuje. Govornik taj materijal predstavlja kao da se on zaista govorno realizovao u nekoj pređašnjoj situaciji.

Ustanovili smo da su učesnici u razgovorima iz našeg korpusa koristili glagole govorenja i kada su navodili reči nekog neimenovanog govornika iz neke situacije koja takođe nije konkretizovana – dakle te reči nisu pripisivali nekoj konkretnoj osobi, već generalno gledano ljudima iz užeg i šireg okruženja, i to ne prvenstveno u cilju citiranja tih govornika, već u cilju ukazivanja kako se problematična reč ili izraz može izgovarati. Dakle, u pitanju je bila jedna metajezička funkcija, a intenzitet glasa i tempo govora bili su korišćeni kao i u situacijama citiranja, s tim što je modulacija visine glasa je zapravo sugerisala da nije bilo u pitanju citiranje u užem smislu, već pre nabranje.

U formalnim razgovorima iz našeg korpusa smo zapazili da, osim što govornici prilagođavaju u nekim elementima iz plana prozodije određene segmente citiranog materijala svom aktuelnom govoru, pa tako ukazuju da im nije namera da prenesu neki govorni događaj sagovornicima, već samo sadržaj, oni u manjoj meri koriste i paralingvističke elemente. I to je jedan od ključnih pokazatelja da je svrha korišćenja mehanizma kakvo je citiranje u ovom žanru razgovornog diskursa drugačija u odnosu na neformalni diskurs. Osim toga, ova pojava indirektno može sugerisati da se plan prozodijskog i paralingvističkog međusobno podržavaju, pa kad se citiranje prozodijski ne markira u onoj meri koja bi bila dovoljna da se prenese celokupni govorni događaj iz „originalne“ govorne situacije, onda i paralingvistički plan, prateći tu svedenost, biva i sam skrajnut i donekle izostavljen. Dakle, i svedenost na planu paralingvističkog markiranja citiranog materijala biva pokazatelj namere korišćenja mehanizma citiranja u druge komunikativne svrhe: isticanje, nabranje, i slično.

U pogledu prozodijskih odlika samih leksičko-sintaksičkih markera citiranja ustanovili smo da su oni prozodijski „neutralni“. To znači da su prozodijski elementi bili u izvesnom smislu nemarkirani u odnosu na deo iskaza koji prethodi ovakvom vidu leksičkog markiranja citiranja. Tako, visina glasa, tempo govora, kao ni glasnoća nisu odvajali same leksičke markere citiranja od dela iskaza koji su mu prethodili. Ovde

treba svakako naglasiti da su u velikom broju slučajeva leksički markeri prethodili citiranom materijalu, a da se vrlo retko javljao leksički marker nakon realizovanja citiranja, odnosno kao marker kraja citiranja. Prozodijsko neisticanje leksičko-sintaksičkog markera citiranja naspram prozodijskog isticanja citiranog materijala pokazuje nam da je fokus na citiranom materijalu, odnosno da govornik prozodijski markira citirani materijal kao centar svog iskaza.

Takođe, ustanovili smo i da je prozodija leksičkih markera citiranja koji su višestruki, odnosno koji imaju razvijeniju formu od ove koju smo naznačili kao osnovnu formulu, takođe svedena u velikoj meri u poređenju sa organizacijom prozodijskih obeležja citiranog materijala koji sledi. Dakle, govornik predstavlja citirani materijal sagovorniku kao nešto što figurira kao fokus njegovog iskaza, a prozodijskim nemarkiranjem kako kraćih, tako i dužih leksičko-sintaksičkih markera koji uvode citiranje, on čini još veći kontrast u pogledu prozodijskih obeležja između leksičko-sintaksičkog markera i citiranog materijala.

S tim u vezi ustanovili smo i da govornici koriste leksičko-sintaksički marker koji sadrži semantički nemarkirani glagol govorenja i u situacijama kada navodi sopstveni govor koji u tom trenutku realizuje – tu pojavu nazvali smo *pseudo citiranje*. Napravili smo razliku između pseudo citiranja s jedne strane, i slučajeva kada se citira nerealizovani iskaz, ili kada se citiranje iskaza iz neke druge govorne situacije koristi da se istakne poenta aktuelnog razgovora, odnosno kada se koristi mehanizam citiranja za druge konverzacione svrhe, s druge strane. Razlika je u tome što se kod pseudo citiranja ne citira ni sadržaj koji je u prošlosti realizovan ili možda nije, već je u formu citiranja „upakovan“ iskaz koji se u trenutku govora realizuje. Tako govornik, „citirajući“ zapravo sebe, i to iskaz koji upravo u tom trenutku izgovara, uvodeći ga markerom koji je karakterističan za uvođenje citiranja (npr. „kažem“), i leksički (markerom citiranja) i prozodijski naglašava sadržaj koji izgovara. Dakle, ovde je ključno to što on zapravo ne vrši citiranje, već samo koristi formulu koja se koristi pri citiranju kako bi dodatno istakao svoje reči, a, kako smo pokazali, i da produži svoj turnus, odnosno odloži početak turnusa svog sagovornika, kao i da ukaže sagovorniku da sadržaj koji sledi treba da tretira kao konstataciju, pitanje, i slično.

Ovaj fenomen se javljao i u neformalnim razgovorima i u formalnim, s tim što je bio više zastupljen u formalnim razgovorima iz našeg korpusa, pa možemo zaključiti da

će se pre javiti u formalnijim situacijama, kada se žele posebno istaći neki segmenti svog turnusa, kao i kada se nastoji da se produži turnus, jer u formalnijim govornim situacijama govorniku je bitno da što više kaže, da što duže zadrži turnus, a samim tim i da ukaže sagovorniku da će još neko vreme držati reč. Osim toga, može imati nameru, kao što smo videli, i da eksplicitno ukaže sagovorniku na koji način treba da interpretira taj njegov „pseudo citirani“ segment iskaza – kao pitanje, tvrdnju, sugestiju, itd.

Pored ovog tipa leksičko-sintaksičkog markera – klasičnih *verba dicendi*, u korpusu neformalnih razgovora često su korišćeni tzv. novi markeri citiranja (*the new quotatives*). Oni su se javljali i u prijateljskim razgovorima i u razgovorima u televizijskim emisijama koje se označavaju kao *talk-show* emisije, ali se nisu javljali u formalnijim kontekstima – u televizijskim emisijama debatnog tipa.

Ustanovili smo da se ovi novi markeri citiranja prozodijski ponašaju kao i formule koje sadrže glagole govorenja, odnosno nisu prozodijski bili specijalno istaknuti, što smo i pretpostavljali. Međutim, naša je pretpostavka bila da će se najverovatnije javiti neke prozodijske, a i paralingvističke razlike u citiranom materijalu u zavisnosti od toga da li je uveden glagolima govorenja ili novim markerima citiranja. Pokazali smo da, suprotno našoj pretpostavci, to nije bio slučaj. Naime, u neformalnim razgovorima gde su se javljala oba tipa leksičkog uvođenja citiranog materijala, nije bilo razlike ni kada su u pitanju prozodijski ni kada su u pitanju paralingvistički markeri citiranja. Odnosno, citirani materijal, po našoj analizi, nije bio ekspresivnije izražen i predstavljen kada je bio uveden nekim novim markerom citiranja.

Ono što je bitno kod novih markera citiranja i što ih izdvaja od glagola govorenja kao markera citiranja je to da se oni koriste i kao signali, markeri namere govornika da paralingvistički i prozodijski predstavi citirani materijal. Drugim rečima, upotrebljavajući neki od novih markera citiranja da uvede citirani materijal, govornik signalizira sagovorniku da namerava da dočara citirani iskaz, a ne samo da ga prenese. A kad koristi glagol govorenja za uvođenje citiranja, govornik ne sugeriše sagovorniku da će „glumiti“, „imitirati“ originalnog govornika, ali to „izvođenje“, „glumljenje“ uloge „originalnog“ govornika ipak je prisutno.

Dakle, važno je istaći da kod neformalnih razgovora, bez obzira na to da li je citirani materijal uveden klasičnim ili pak novim markerima citiranja, govornik vrši „izvođenje“ citiranog materijala, a jedina razlika je u tome da li će u okviru leksičko-

sintaksičkog markera citiranja biti signalizirana njegova namera da dočara „originalnog“ govornika ili ne.

Pored toga, ustanovili smo da se neki novi markeri citiranja javljaju i u srpskom i u engleskom jeziku, tj. da su u velikoj meri značenjski bliski: „*kao*“ i „*like*“, i „*krene*“ i „*go*“. Međutim, ne bismo mogli da tvrdimo da se u srpskom „*kao*“ ponaša istovetno kao analogni izraz u engleskom „*like*“, niti da se „*krene*“ ponaša istovetno kao „*go*“. Najpre, u literaturi koja se bavi ovim markerima citiranja u engleskom jeziku navodi se da se „*like*“ koristi češće za citiranje nerealizovanih iskaza, a „*go*“ za citiranje iskaza koji se u prošlosti jesu realizovali, kao i da se „*like*“ upotrebljava kada se navode sopstvene reči iz drugog govornog događaja, a „*go*“ za iskaze koje je neko drugi realizovao u prošlosti (Buchstaller, 2001, 2003; Romaine & Lange, 1991; Macaulay, 2001; Golato, 2000, itd.). Za nas je bilo interesantno uporediti ove rezultate sa stanjem u srpskom jeziku kada su ova dva markera citiranja u pitanju, i ustanovili smo da se marker „*kao*“ koristi daleko češće od „*krene*“, ali nismo mogli utvrditi da li postoji tendencija da se upotrebljava „*krene*“ u slučajevima citiranja realizovanog iskaza, ili da li se „*kao*“ koristi češće kada se citira unutrašnji monolog, tj. nerealizovani iskaz. Ono što smo primetili je da se u srpskom neformalnom diskursu koristi marker citiranja „*krene*“ kada se uvodi citirani iskaz, kome je pridružen i paralingvistički sloj koji uključuje neku vrstu pokreta (dakle, verodostojno imitiranje „originalnog“ govornika), i to najčešće kada se sagovorniku sugerise da je u pitanju iskaz koji je u toj prvobinoj govornoj situaciji izrečen naglo, neočekivano za aktuelnog govornika, ili da je taj iskaz zapravo početak nekog linearnog procesa (kakvo je i kretanje i „ređanje“ iskaza – npr. „I krene on: ovo ti nije dobro, nemoj ovako, zašto ti je ovo ovako...“).

Sličnost između „*kao*“ i „*like*“ ogleda se ne samo u semantici, tj. osnovno značenje je približnost, poređenje, već i u tome što se oni koriste, pored markiranja citiranja, u još jednoj konverzacionoj funkciji, a to je ispunjivač hezitacione pauze, odnosno poštapalica. Naime, i „*kao*“ u srpskom i „*like*“ u engleskom vrlo često figuriraju kao ispunjivači hezitacionih pauza, i ustanovili smo da kod govornika kod kojih postoji tendencija da im je „*kao*“ / „*like*“ dominantni ispunjivač hezitacione pauze, ovu reč koriste i kao marker citiranja. Ovu pojavu bismo mogli objasniti time što na taj način govornik ulaže manje kognitivnog napora: reč koju inače često koristi (u funkciji

ispunjivača hezitacione pauze) počinje da koristi i u jednoj nesrodnoj funkciji – obeležavanje citiranog govora.

Zatim, u pogledu prozodijskih razlika između ovih različitih konverzionih upotreba reči „*kao*“ i „*like*“, došli smo do zaključka da su u funkciji ispunjivača hezitacione pauze prozodijski „*srasle*“ sa okolnim rečima, nisu se izdvajale od okruženja – često su u sklopu jedne intonacione jedinice sa rečima koje im prethode i slede. Pored toga, u ovoj funkciji „*kao*“ i „*like*“ često su se javljali pored još nekih ispunjivača hezitacija: „*erh*“, „*ahm*“, itd., što može biti dodatan signal njihove funkcije.

Došli smo do još jednog interesantnog zaključka analizirajući naš korpus, a tiče se distribucije „*kao*“ / „*like*“ kao ispunjivača hezitacione pauze. Naime, ovaj ispunjivač se javljao uglavnom pre reči i izraza koji su po nečemu prominentni u iskazu, bilo da nose novu informaciju, bilo da su to reči koje sami po sebi imaju emfatičko značenje. Smatramo da „*kao*“ / „*like*“ u tim slučajevima prvenstveno ima funkciju da ublaži eventualnu nepreciznost, ili preterivanje, a uz to i da segment koji sledi označi kao značajan.

To nas dovodi do drugog dela objašnjenja zbog čega „*kao*“ / „*like*“ dobija pored ove uloge i ulogu markiranja citiranja: „*kao*“ / „*like*“ signalizira da je sadržaj koji sledi po nečemu prominentan, a u isto vreme i da je moguća nepreciznost, aproksimacija, kao i ublažavanje te nepreciznosti.

Ukazivanje govornika na eventualnu nepreciznost, približnost prilikom uvođenja citiranog materijala markerom „*kao*“ / „*like*“ i konstatacija da su novi markeri citiranja specifični, između ostalog, i po tome što signaliziraju nameru da se citirani materijal što vernije prenese, isprva može navesti na zaključak da tu postoji kontradiktornost. Međutim, smatramo da ta dva plana značenja nisu u kontradikciji – naime, govornik korišćenjem ovog markera citiranja, kao uostalom i drugih novih markera citiranja, pokazuje nameru da će prozodijski i paralingvistički dočarati „originalnog“ govornika, ali istovremeno upotrebljavanjem „*kao*“ / „*like*“ ukazuje sagovorniku da je moguće da njegovo „imitiranje“ nije apsolutno istovetno „originalu“.

Osim toga, neintruzivnost markera „*kao*“ u srpskom čini ga „idealnim“ novim markerom citiranja, i to bi bio treći deo objašnjenja zbog čega se u našem korpusu ovaj marker najčešće upotrebljavao od svih novih markera citiranja. „*Kao*“ se javljao pri razgraničavanju turnusa različitih govornika pređašnjih dijaloga, što se nije dešavalo sa

drugim novim markerima citiranja, i to upravo zbog svoje prozodijske, a i značenjske neprominentnosti. Ni govornik, ni sagovornik ovaj marker ne percipiraju kao intruzivni element, a osim toga, on je i kratak, pa je tako podesan za ređanje nizova turnusa i njihovo razgraničavanje.

Ustanovili smo i da neki aproksimatori mogu imati i ulogu markera citiranja – ove reči i izraze („onako“, „u fazonu“, „tipa“, i sl.) govornici koriste u spontanim razgovorima za označavanje značenja koja nisu potpuno definisana, a u funkciji markera citiranja oni ukazuju na mogućnost da govornik daje sopstvenu interpretaciju, doživljaj citiranog materijala.

Sa prozodijskim elementima koji markiraju citiranje vrlo su tesno povezani paralingvistički elementi komunikacije, i ova dva plana podržavaju verbalni sloj poruke. U istraživanju smo došli do zaključka da paralingvistički elementi koji se javljaju kao prateći elementi prilikom realizovanja citiranog materijala mogu imati različite funkcije: da dočaraju ponašanje „originalnog“ govornika – njegov glas, način govora, kao i pokrete, radnje koje je činio prilikom izgovaranja citiranog iskaza, zatim da ukažu na stav koji aktuelni govornik ima o materijalu koji citira / govorniku koga citira / situaciji u kojoj se taj iskaz prvobitno izgovorio. Osim toga, paralingvistički elementi mogu predstavljati svojevrsan komentar koji daje aktuelni govornik prilikom ili nakon citiranja. Zapravo, ono što je važno istaći je da neki paralingvistički elementi mogu biti markeri citiranja, ukoliko prate citirani materijal, čak i ako ne predstavljaju puko „imitiranje“ „originalnog“ govornika, već pre karikiranje, dodatno pojačavanje nekog efekta, i slično. Dakle, kada se koriste paralingvistička obeležja da se označi citiranje, ona mogu biti i u funkciji ne samo pokazivanja načina izgovaranja tog citiranog iskaza ili dela iskaza, već mogu biti i pokazatelj generalnog načina govora citiranog govornika, kao i pokazatelj mišljenja koje ima aktuelni govornik o citiranom govorniku.

Uz to, paralingvističkim sredstvima moguće je ukazati na prirodu citiranog materijala – govornik može promenjenom artikulacijom sugerisati sagovornicima da se iskaz koji prikazuje kao citiranje zapravo nije u realnosti dogodio. Uz pomoć različitih glasovnih modifikacija, kao i promena u kinezičkom ponašanju, govornik takođe može signalizirati sagovornicima smenjivanje govornikâ iz citiranog dijaloga, pa tako može i ne koristeći uvek leksičko-sintaksičke markere citiranja uspešno realizovati navođenje nekog dijaloga.

Osim toga, nužno je ustanoviti kom sloju poruke pripadaju paralingvistički elementi: da li pripadaju aktuelnom govoru, ili pak figuriraju u sklopu citiranog materijala. S obzirom na to da je paralingvistički plan komunikacije zapravo sam po sebi višeslojan, i da se odigrava paralelno sa realizovanjem verbalnog dela poruke, moguće je da prilikom citiranja neka paralingvistička obeležja, koja se javljaju istovremeno, pripadaju dvema govornim situacijama – aktuelnoj i „originalnoj“ govornoj situaciji. Odnosno, neki pokret koji govornik čini paralelno sa citiranjem može biti u funkciji markiranja citiranog materijala, dok drugi koji istovremeno čini može predstavljati njegov komentar na citirani materijal, pa stoga spada u aktuelnu govornu situaciju.

Kinezičke elemente – vizuelne paralingvističke elemente koji se javljaju prilikom citiranja odredili smo kao *ilustratore*, i to *ikoničke ilustratore* jer ilustruju ponašanje „originalnog“ govornika u pređašnjoj govornoj situaciji. Pokrete koji se javljaju neposredno pre citiranja i koji sugerišu sagovorniku „menjanje“ uloga – aktuelni govornik postaje neko drugi, tj. „originalni“ govornik, označili smo kao *konverzacione regulatore*, jer regulišu komunikacioni kanal. Isto tako, pokreti koji se javljaju nakon „imitiranja“ „originalnog“ govornika pripadaju ovoj grupi gestova, jer njima govornik ukazuje sagovorniku da je citiranje završeno i najčešće imaju ulogu da od sagovornika „zatraže“ neku vrstu reakcije.

Neophodno je naglasiti da se neki pokret može protezati i van granica citiranog materijala, pa tako taj pokret ili položaj u suštini sukcesivno menja kategorije, tj. dobija različite uloge u tom delu komunikacionog procesa. Zato, nameće se zaključak da se ne može praćenjem samo jednog paralingvističkog elementa ustanoviti status segmenta govora uz koji se javlja, što važi i za prozodijske elemente prilikom citiranja. Dakle, nužno je simultano pratiti paralingvističke elemente u odnosu na prozodijske, kao i paralingvističke elemente međusobno, a uz sve to i lingvistički kontekst – da bi se ustanovio status koji ima neki segment u govoru, kao i da bi se pravilno protumačila uloga koju ima neki paralingvistički ili prozodijski element u situaciji citiranja.

Pored toga, kada je u pitanju situacija citiranja, vizuelni paralingvistički elementi koji se tom prilikom javljaju mogu imati ne samo status ikoničkih ilustratora, već paralelno sa tim i status npr. ritmičkog pratećeg gesta, a oni pokreti koji u „originalnoj“ govornoj situaciji nisu imali status lingvistički relevantnog gesta, npr. adaptor

(manipulatori), u citiranom segmentu menjaju status i postaju ilustratori. Tako, i na osnovu menjanja uloga koje imaju pokreti koje aktuelni govornik čini dočaravajući sliku „originalne“ govorne situacije može se videti kompleksnost i višeslojnost fenomena citiranja, tj. uključivanje neke pređašnje govorne situacije u aktuelni govor – sadašnji kontekst.

U vezi sa tim možemo zaključiti da prozodijska organizacija govora i paralingvistički sloj i njegova organizacija, kao i njihov međudnos, predstavljaju potporu govorniku prilikom enkodiranja poruke, kao i recipijentu prilikom dekodiranja poruke. Tako, ovi slojevi govorne komunikacije čine jedan složen proces kakvo je citiranje jednostavnijim za realizaciju i interpretaciju.

Ovo istraživanje nam je ukazalo da prozodijski elementi, uz auditivne i vizuelne paralingvističke elemente, imaju u situacijama direktnog citiranja sledeće funkcije:

- razgraničavanje između aktuelnog i citiranog govora,
- razgraničavanje između različitih govornika citiranog dijaloga,
- ukazivanje na radnju koja se realizuje izgovaranjem iskaza u „originalnom“ dijalogu,
- kontekstualizovanje raspoloženja iz „originalnog“ dijaloga,
- evaluiranje citiranog iskaza / „originalnog“ govornika / situacije.

Prilikom direktnog citiranja recipijent biva, posredstvom prozodijskog i paralingvističkog sloja komunikacije, smešten u kontekst „originalne“ govorne situacije, postaje njen posmatrač i recipijent, za razliku od situacije indirektnog citiranja, gde je, na prvi pogled, u većoj meri izložen govornikovo interpretaciji (i to verbalnoj) citiranog govora. Međutim, ne sme se izgubiti iz vida da je i kod direktnog citiranja prisutno „oblikovanje“ citiranog materijala i kada je u pitanju prozodijski i paralingvistički, kao i verbalni sloj, odnosno i u tom vidu prikazivanja govora iz drugih govornih situacija, kao što smo videli, javljaju se govornikove interpretacije, sugestije, kojima sagovorniku predočava svoj stav o citiranom materijalu / govorniku / kontekstu „originalne“ govorne situacije. Te sugestije na planu prozodijskog i paralingvističkog nivoa su suptilnije, na neki način manje eksplicitne, pa samim tim imaju veću delotvornost na sagovornika.

Ovo istraživanje nam pokazuje da prozodijski elementi predstavljaju vrlo snažan i moćan mehanizam obeležavanja citiranog govora. Međutim, ne sme se zanemariti

činjenica da prozodijski elementi posmatrani pojedinačno ne mogu uvek dati pravu predstavu statusa nekog segmenta iskaza, već se moraju gledati u međusobnoj sprezi, kao i u sprezi sa datim lingvističkim kontekstom, kao i sa paralingvističkim obeležjima, kako auditivnim, tako i vizuelnim. U slučajevima kada je prisutan eksplicitni – leksičko-sintaksički marker citiranja, početak citiranja je i verbalno izražen, ali kraj citiranja se vrlo retko signalizira ovim tipom markera, pa su u takvim slučajevima prozodijski i paralingvistički elementi mnogo informativniji.

Proučavanje ponašanja prozodijskih elemenata u razgovornom diskursu pruža nam uvid u to kako govornik organizuje svoj udeo u komunikaciji, kao i to kako ga postavlja u odnosu na udeo sagovornika. Ovo istraživanje pokazalo nam je kako se prozodijski sloj komunikacije ponaša u okviru jednog kompleksnog fenomena – direktnog citiranja. Ustanovili smo da prozodijski sloj može u nekim slučajevima funkcionisati samostalno u razdvajanju citiranog govora od aktuelnog iskaza, odnosno samostalno markirati neki segment iskaza kao citirani govor. Ono što je neophodno naglasiti je da se ipak prozodijski sloj ne može uvek posmatrati nezavisno za lingvistički kontekst, ali i vanlingvistički – situacioni kontekst, kao i da u ovu vrstu istraživanja neizostavno treba uključiti i paralingvistički sloj komunikacije. Tek sa punim uvidom u elemente ovih slojeva, njihove međusobne kombinacije, tj. odnose, moguće je ustanoviti načine njihovog funkcionisanja i uloge koje imaju u govornoj interakciji.

To nas vodi i do problematike koja je već neko vreme vrlo aktuelna, kao na primer automatsko prepoznavanje govora, gde bi saznanja dobijena iz analize materijala spontanog razgovornog jezika bila primenjena u cilju poboljšanja ovakvih sistema, u smislu pravilne interpretacije govornog inputa, ili kod automatske transkripcije – gde bi sistem na osnovu ukrštanja varijabli mogao da da valjanu interpretaciju statusa koji ima neki segment iskaza. Pored toga, kada je u pitanju međuljudska komunikacija, s obzirom da prozodijska organizacija govora pruža uvid u procesuiranje diskursa, proučavanja sprege prozodijskih i paralingvističkih elemenata u razgovornom diskursu mogla bi da daju još detaljnije podatke ne samo o procesuiranju izgovorenog, već i o mentalnim procesima prilikom generisanja iskaza.

Spontani govor, s obzirom na njegovu složenost na svim nivoima, predstavlja veliki izazov za istraživanje, ali i neiscrpan izvor podataka ne samo o lingvističkim, već i o kulturološkim, psihološkim, sociološkim i drugim pojavama. Istražujući uloge

prozodijskog nivoa u spontanom govoru, kao i paralingvističke elemente, dobijamo bogatiji uvid u govorni proces i njegove mehanizme.

LITERATURA

- Волос, Рената. (1989). *Русская невербальная коммуникация*. Докторска дисертација, Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет. Мршевић-Радовић, Д. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд, 1987.
- Панић Церовски, Наталија. (2012). Пратећи невербални елементи у разговорном дискурсу у српским јавним медијима. *Зборник Матице српске за славистику*, св. 82, 121-140.
- Поповић, Људмила. (2003). „Илокутивни и референцијални аспект геста“. *Славистика*, VII, 168-174.
- Попович, Ј. (2004). Жесты как невербальные и фразеологизированные вербальные диалогемы русских и сербов. *Коммуникативное поведение славянских народов (Русские, сербы, чехи, словаки, поляки)*. Воронеж: Истоки, 183-188.
- Шипка, М. (2011). Фраземи гестовно-мимичког порекла. *Јужнословенски филолог LVII*, 41-52.
- Aikhenwald, A. Y. (2008). *The Manambu language of East Sepic, Papua New Guinea*. Oxford: Oxford University Press
- Alvarez-Caccamo, Celso. (1996). The power of reflexive language(s): Code displacement in reported speech. *Journal of Pragmatics*, 25, 33-59.
- Ambadar, Z, Cohn, C.F. & Reed, L. I. (2009). All Smiles are Not Created Equal: Morphology and Timing of Smiles Perceived as Amused, Polite, and Embarrassed/Nervous. *Journal of Nonverbal Behavior* 33, 17–34.
- Andreasson, Per, Dimberg, Ulf. (2008). Emotional empathy and facial feedback. *Journal of Nonverbal Behavior*, 32, 215-224.

- Argyle, Michael. (1975). *Bodily communication*. London: Routledge.
- Austin, J. (1962). *How to do things with words*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bahtin, M.M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Nolit, Beograd
- Bakhtin, M.M. (1981). *The Dialogic Imagination*. (ed. Michael Holquist), University of Texas Press
- Banfield, Ann (1982). *Unspeakable Sentences. Narration and Representation in the Language of Fiction*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Baynham, Mike (1996). Direct speech. What's it doing in non-narrative discourse?. *Journal of Pragmatics* 25 61-81.
- Beattie, G. (2003). *Visible thought: The new psychology of body language*. London: Routledge.
- Bertrand, R. & R. Espesser (2002). Voice diversity in conversation: a case study. In: *Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody*. Aix-en-Provence, France, 171-174.
- Bird, Steven, Liberman, Mark. (2001). A formal framework for linguistic annotation. *Speech Communication*, 33, 1/2, 23-60.
- Blyth, C. Jr., S. Recktenwald and J. Wang. (1990). *I'm like, Say what?! A new quotative in American oral narrative*. *American Speech*, 65, 215-227.
- Bolden, G. (2004). The quote and beyond: defining boundaries of reported speech in conversational Russian. *Journal of Pragmatics*, 36, 1071–1118.
- Brünner, G. (1991). Redewiedergabe in Gesprächen. *Deutsche Sprache* 1, 1-16.
- Buchstaller, I. (2001). *He goes and I'm like: The new quotatives re-visited*. Paper presented at NWAWE 30, University of North Carolina. Dostupno preko: <http://www.ling.ed.ac.uk/~pgc/archive/2002/proc02/buchstaller02.pdf> [28. 12. 2011].
- Buchstaller, I. (2003). The co-occurrence of quotatives with mimetic performances. *Edinburgh working papers in applied linguistics*, 12, 3-10.
- Bugarski, R. (1996a). *Jezik i lingvistika*. Sabrana dela – knjiga 2, Beograd: Čigoja, Biblioteka XX vek
- Bugarski, R. (1996b). *Lingvistika o čoveku*. Sabrana dela – knjiga 3, Beograd: Čigoja, Biblioteka XX vek

- Calsamiglia, H., Ferrero, C. L. (2003). Role and position of scientific voices: reported speech in the media. *Discourse Studies*, 5, 2, 147-173.
- Casasanto D., Jasmin K. (2010). Good and bad in the hands of politicians: spontaneous gestures during positive and negative speech. *PLoS ONE* 5(7): e11805.
- Chafe, Wallace L. (1994). *Discourse, consciousness, and time: the flow and displacement of*
- Channell, J. (1994). *Vague Language*. Oxford, U.K.: Oxford University Press
- Cheshire, J. (2007). Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that. *Journal of Sociolinguistics* 11/2, 155-193.
- Clark, Herbert H., Gerrig, Richard J., 1990. Quotations as demonstrations. *Language* 66 (4), 764-805.
- Condon, W., & Ogston, W. (1967). A segmentation of behavior. *Journal of Psychiatric Research*, 5, 221-235
- Coulmas, Florian, (1985). Direct and indirect speech: general problems and problems of Japanese. *Journal of Pragmatic* 9, 41-63.
- Coulmas, Florian, (1986). Reported speech: Some general issues. In: Coulmas, F. (Ed.), *Direct and Indirect Speech*. Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 1-27.
- Couper-Kuhlen, E. (1998). Coherent voicing. On prosody in conversational reported speech. *Interaction and Linguistic Structures* 1, 1-28
- Cruse, D. A. (1977). The pragmatics of lexical specificity. *Journal of Linguistics* 13: 153-164.
- Cruttenden Alan, (1997). *Intonation*. 2nd edition, Cambridge University Press
- Crystal, D. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge University Press
- Crystal, David. (1976). *Prosodic Systems and Intonation in English*, Cambridge University Press
- Cukor-Avila, P. (2002). *She say, she go, she be like*: Verbs of quotation over time in African American vernacular English. *American Speech*, 77, 1, 3-31.
- Damron, R. (2004). Prosodic schemas. *Discourse across languages and cultures*. (ed. Moder, C.L & Martinovic-Zic, A.) John Benjamins, 53-73.
- Darwin, C. (1998). (orig. London: J. Murray 1872). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. 3rd edition, Oxford and New York: Oxford University Press

- Degand, L., Simon, A.C. (2005). Minimal Discourse Units: Can we define them, and why should we? In: Aurnague, M. et al. (eds). *Proceedings of SEM - 05. Connectors, discourse framing and discourse structure: from corpus-based and experimental analyses to discourse theories*, Biarritz, 14-15 November 2005, 65-74. dostupno preko: [\[http://w3.erss.univ-tlse2.fr:8080/index.jsp?perso=bras&subURL=sem05/proceedings-final/06-Degand-Simon.pdf\]](http://w3.erss.univ-tlse2.fr:8080/index.jsp?perso=bras&subURL=sem05/proceedings-final/06-Degand-Simon.pdf).
- De Ruiter, J. P., Bangerter, A., Dings, P. (2012). The interplay between gesture and speech in the production of referring expressions: investigating the tradeoff hypothesis. *Topics in Cognitive Science*, 4, 2, 232-248.
- Di Cristo, Albert, 1995-1996. Cours de Maitrise.
- Dines, E. (1980). Variation in discourse – ‘and stuff like that’. *Language in Society* 9, 13–33.
- Dubois, S. (1992). Extension particles etc. *Language Variation and Change*, 4, 179-203.
- Đurić, Miloš, Polovina, Vesna. (2011). *The relevance of stresses in delimiting English and French compounds*. (u štampi)
- Ekman, P. & Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1, 49- 98
- Ekman, Paul & Erika L. Rosenberg (ed.). (2005). *What the Face Reveals. Basic and Applied Studies of Spontaneous Expression Using the Facial Action Coding System (FACS)*, 2nd edition, Oxford University Press.
- Ekman, Paul, W. V, Friesen, & S. Ancoli. (1980). Facial signs of emotional experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1125-1134.
- Ekman, Paul. (1993). Facial expression and emotion. *American Psychologist*, 48, 384-392.
- Ekman, Paul. (1999). Facial expressions. In T. Dalgleish & T. Power (Eds.), *The handbook of cognition and emotion*. Sussex, UK: Wiley, 301-320.
- Erman, B. (2001). Pragmatic markers revisited with a focus on *you know* in adult and adolescent talk. *Journal of Pragmatics*, 32, 1337–1359.
- Fast, J. (1970). *Body Language*. Simon & Schuster Adult Publishing Group

- Ferrara, K. (2001). Intonation in discourse markers – the case of *Anyway*. in Wennerstrom, A. (ed.) *The music of everyday speech. Prosody and discourse analysis*. Oxford University Press, 117-130.
- Ferrara, Kathleen, Bell, Barbara. (1995). Sociolinguistic variation and discourse function of constructed dialogue introducers: The case of *be + like*. *American Speech*, 70 (3), 265-290.
- Fischer, K. (2006). Frames, constructions, and invariant meanings: the functional polysemy of discourse particles. *Approaches to Discourse Particles* (ed. Kerstin Fischer). Elsevier, 427-447
- Fleischman, Suzanne, Marina Yaguello. (2004). Discourse markers across languages. In *Discourse across languages and cultures*, (ed. Carol Lynn Moder and Aida MartinovicZic), 129-148
- Giro, P. (1975). *Semiologija*. (prev. Mira Vuković), BIGZ
- Givens, D.B. *The Nonverbal Dictionary of Gestures, Signs & Body Language Cues*.
dostupno preko:
[<http://center-for-nonverbal-studies.org>]10.03.2011.
- Golato, A. (2000). An innovative German quotative for reporting on embodied actions: *Und ich so/und er so* 'and I'm like/and he's like'. *Journal of Pragmatics*, 32, 29-54.
- Goodwin, C. (1981). *Conversational organization: Interaction between speakers and hearers*. New York: Academic Press.
- Górska, E. “The UP/DOWN orientation in language and music.” Рад изложен на међународној конференцији *The Body in Language: Lexicon, Metaphor, Grammar and Culture*, University of Warsaw, October 21-22, 2011
- Grosz, B. & J. Hirschberg (1992). Some intonational characteristics of discourse structure. In *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing, Banff*, 429-432.
- Guaïtella, Isabelle. (1995). Mélodie du geste, mimique vocale? *Semiotica*, 103 (3/4), 253-276
- Güldemann, Thomas. (2001). Quotative Constructions in African Languages: Synchronic and Diachronic Survey. Unpublished ‘Habilitationsschrift’. University of Leipzig.

- Gumperz, J. (1971). *Language in social groups*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Gumperz, J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press
- Gumperz, J. (1992). Contextualization and understanding. *Rethinking context*. (A. Duranti, & C. Goodwin). New York: Cambridge University Press, 229-252.
- Günthner, Suzanne, (1997). The contextualization of affect in reported dialogues. In: Niemeier, S., Dirven, R. (Eds.), *The Language of Emotions: Conceptualization, Expression, and Theoretical Foundation*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 247–275.
- Günthner, Suzanne. (1999). Polyphony and the ‘layering of voices’ in reported dialogues: an analysis of the use of prosodic devices in everyday reported speech. *Journal of Pragmatics* 31 (5), 685–708.
- Gussenhoven, C. (2002). Intonation and interpretation: Phonetics and phonology. *Speech and prosody 2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko:
 [<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/pdf/gussenhoven.pdf>]
- Guye-Wuilleme, A. et al. (1999). Nonverbal communication interface for collaborative virtual environments. *Virtual Reality*, 4, 49-59.
- Haberland, Hartmut, 1986. Reported speech in Danish. In: Coulmas, F. (Ed.), *Direct and Indirect Speech*. Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 219–254.
- Halliday, M. (1967a). *Intonation and grammar in British English*. The Hague: Mouton
- Halliday, M. (1967b). Notes on transitivity and theme in English (Parts 1-3). *Journal of Linguistics* 3, (1), 37-87); 3 (2), 199-244; 4 (2) (1968), 179-215.
- Hamo, M. et al. (2010). Surviving the 'mock interview': challenges to political communicative competence in contemporary televised discourse. *Media, Culture & Society*, 32, (2), 247-266.
- Heyes, B. (1995). *Metrical stress theory: Principles and case studies*. University of Chicago Press
- Hill, Jane H., Irvine, Judith T. (1993). Introduction. In: Hill, J.H., Irvine, J.T. (Eds.), *Responsibility and Evidence in Oral Discourse*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-47.

- Hirschberg, Julia. (2002). The Pragmatics of Intonational Meaning, *Speech and prosody2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko: [<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/papers.htm>]
- Holler, J., H. Shovelton, G. Beattie. "Do Iconic Hand Gestures Really Contribute to the Communication of Semantic Information in a Face-to-Face Context?" *Journal of Nonverbal Behavior*, 33, (2009): 73-88.
- Holt, Elizabeth (1996). Reporting on talk. The use of direct reported speech in conversation. *Research on Language and Social Interaction* 29 (3), 219–245.
- Holt, Elizabeth, 2000. Reporting and reacting: current responses to reported speech. *Research on Language and Social Interaction* 33 (4), 425–454.
- Holt, Elizabeth, Clift, Rebecca (Eds.) (2007). *Reporting Talk. Reported Speech in Interaction*. Cambridge University Press, Cambridge
- House, Jill. (2007). The role of prosody in constraining context selection: a procedural approach. *Nouveaux cahiers de linguistique française*, 28, 369-383.
- Ivić, Pavle. (1965). *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog jezika*, Symbolae lingvisticae in honorem Georgii Kurylovics, 135-144.
- Ivanović, Maja i Kašić, Zorka. (2011). Variranje trajanja segmenata u govornoj ekspresiji emocija. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10, br. 2, 341-353.
- Ivić, Pavle, Lehiste, Ilse. (1996). *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku* (prev. Ljiljana Subotić), Celokupna dela, VII/2, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
- Jansen, W., Gregory, M.L., Brenier, J.M. (2001): Prosodic correlates of directly reported speech: Evidence from conversational speech. In: *Proceedings of the ISCA Workshop on Prosody in Speech Recognition and Understanding*, Red Banks, NJ, 77–80.
- Jenks, C.J. (2011). *Transcribing Talk and Interaction*. John Benjamins Publishing Company
- Johansen, Marianne. (2011). Agency and responsibility in reported speech. *Journal of Pragmatics*, 43, 2845-2860.
- Jokanović-Mihajlov, Jelica. (1996). Intonacione karakteristike čitanog teksta, *Zbornik radova u čast prof. Živojina Stanojčića, Srpski jezik 1-2*, 132-143.

- Jokanović-Mihajlov, Jelica. (1997). *Tipovi i funkcije prozodijskih karakteristika spikerskog govora*, III lingvistički skup "Boškovićeve dani", Crnogorska akademija nauke i umjetnosti, Naučni skupovi knj.42, Odjeljenje umjetnosti knj.14, Pogdorica, 159-165
- Jokanović-Mihajlov, Jelica (1998). Prozodijski aspekt kulture govora u televizijskim emisijama naučnog i obrazovnog programa, Zbornik *Jezik i kultura govora u obrazovanju*, Institut za pedagoška istraživanja i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 143-147.
- Jokanović-Mihajlov, Jelica. (2000). Konkurencija intonacionih i leksičko-sintaksičkih sredstava u iskazivanju subjektivne modalnosti, *XXIX međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane, MSC 29/1*, 89-96.
- Jones, G., Schieffelin, B.B. (2009). Enquoting voices, accomplishing talk: Uses of *be + like* in Instant Messaging. *Language and Communication*, 29,1, 77-113.
- Jurafsky, D. et al. (1998). Lexical, prosodic, and syntactic cues for dialog acts. *ACL/COLING-98 Workshop on Discourse Relations and Discourse Markers*, 114-120.
- Kasimir, Elke. (2008). Prosodic correlates of subclausal quotation marks. *ZAS Papers in Linguistics 49*, 67-77.
- Kašić, Zorka. (2000a). Funkcija suprasegmenta u govornom izrazu. *Beogradska defektološka škola*, br. 2-3, 113-124.
- Kašić, Zorka. (2000b). Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora. U: Golubović, Kašić. *Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora i poremećaji fluentnosti*. Beograd: Društvo defektologa Jugoslavije.
- Kašić, Zorka. (1997). Promene glasova uslovljene ritamsko-intonacionom organizacijom govora. *Beogradska defektološka škola*, br. 1, 77-82.
- Kendon, A. (1972). Some relationships between body motion and speech: An analysis of an example. In A. Siegman & B. Pope (Eds.), *Studies in dyadic communication*. New York: Pergamon Press.
- Kendon, A. (1983). *Gesture and Speech: How They Interact*. In: Wiemann, John M. & Harrison, Randall P. *Nonverbal Interaction*. Beverly Hills: Sage Publications. 13-43

- Kendon, A. (2000). Language and Gesture: Unity or Duality. In D. McNeill, ed. *Language and Gesture: Window into Thought and Action*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 47-63
- Kendon, A. (1999). An Agenda for Gesture Studies. *Semiotic Review of Books*, 7, No. 3.
- Kita, S. (2000). How representational gestures help speaking. In D. McNeill, ed. *Language and Gesture: Window into Thought and Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 162–185
- Klewitz, G. & E. Couper-Kuhlen (1999). 'Quote - Unquote? The role of prosody in the contextualization of reported speech sequences. *Interaction and Linguistic Structure*, 1-34.
- Kohler, Klaus J. (2009). Rhythm in speech and language. A new research paradigm. *Phonetica*, 66, 29-45.
- Kostić, Đorđe. (1983). *Rečenična melodija u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd.
- Krawczyk, Anna. (1983). *Frazeologizmy mimiczne i gestyczne*, Socjolingwistyka br. 5, Katowice,
- Kristal, D. (1995). *Kembrička enciklopedija jezika*. Nolit, Beograd.
- Kristal, Dejvid. (1999). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Nolit, Beograd.
- Kukolj, M. (1997). Body movement communication, *Facta universitatis*, University of Niš, *Physical education*, Vol. 1, No 4, pp. 23-28.
- Labov, W. (1972). *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ladd, Robert D., Morton, Rachel. (1997). The Perceptual Emphasis: Continuous or Categorical? *Journal of Phonetics*, 25, 313-342.
- Lampropoulou, Sofia. (2011). Having a say: Direct speech representation in Greek youth storytelling, *Journal of Pragmatics*, 43, 3374-3386.
- Leal, S. & A. Vrij. (2008). Blinking During and After Lying. *Journal of Nonverbal Behavior*, 32, 187-194.
- Leech, Geoffrey, Short, Michael (1981). *Style in Fiction*. London: Longman.
- Levey, S. (2003). Reported dialogue and pragmatic particles in the narratives of preadolescents. *World Englishes*, 22, 305-321.
- Li, A. (2002). Chinese prosody and prosodic labelling of spontaneous speech. *Speech and prosody 2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko:

[<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/pdf/aijun.pdf>]

- Li, Charles N. (1986). Direct and indirect speech: a functional study. In: Coulmas, F. (Ed.), *Direct and Indirect Speech*. Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 29-34.
- Li, Xinghua. (2011). Whispering: the murmur of power in a lo-fi world. *Media, Culture & Society*, 33, (1), 19-34.
- Loehr, D.P. (2004). *Gesture and Intonation*. PhD thesis. Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University.
- Louwerse, M., Mitchell, H. (2003). Toward a taxonomy of a set of discourse markers in dialog: a theoretical and computational linguistic account. *Discourse Processes* 35(3), 199-239.
- Lucy, J. (1993). Reflexive language and human disciplines. (Lucy, J., ed.), *Reflexive Language. Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge, 9–32.
- Macaulay, Ronald. (2001). You're like "Why not?" The quotative expressions of Glasgow adolescents. *Journal of Sociolinguistics*, 5, 3-21.
- Malandro, L., L. Barker & D.A. Barker. (1989). *Nonverbal Communication*, 2nd ed. Reading MA: Addison-Wesley.
- McGilloway, Sinéad et al.(2000). Approaching automatic recognition of emotion from voice: A rough benchmark. *SpeechEmotion-2000*, (Newcastle, Northern Ireland), 207-212.
- Mertens, Piet (2011). Prosodie, syntaxe, discours: autour d'une approche prédictive. Yoo, H-Y & Delais-Roussarie, E. (eds), *Actes d'IDP 2009*, (Paris, Septembre 2009), 19-32.
- Mertens, P. (1993). Accentuation, intonation et morphosyntaxe. *Travaux de Linguistique*, 26, 21-69.
- Matsumoto, David, Olide, Andres, Willingham, Bob. (2009). Is there an ingroup advantage in recognizing spontaneously expressed emotions? *Journal of Nonverbal Behavior*, 33, 181-191.
- Matsumoto, David. (2006). Culture and nonverbal behavior. in: Manusov, V., Patterson, M. (eds.). *Handbook of nonverbal communication*. Thousand Oaks, CA: Sage, 219-236

- Mayes, Patricia. (1990). Quotation in spoken English. *Studies in Language* 14 (2), 325–363.
- McNeill, D. (1992). *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: Chicago University Press
- McNeill, David & Susan Duncan. (2000). Growth points in thinking-for-speaking. In D. McNeill (ed.) *Language and Gesture: Window into Thought and Action*. Cambridge University Press, 141-161.
- McNeill, David. (1985). So you think gestures are nonverbal? *Psychological Review*, 92, 350-371.
- McNeill, David. *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Meehan, Teresa. 1991. It's like, 'What's happening in the evolution of *like*?': A theory of grammaticalization. *Kansas Working Papers in Linguistics*, 16, 37-51.
- Mixdorff, H. (2002). Speech technology, ToBi and making sense of prosody. *Speech and prosody2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko: [<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/pdf/mixdorff.pdf>]
- Mozziconacci, Sylvie (2002). Prosody and emotions. *Speech and prosody2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko: [<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/pdf/mozziconacci.pdf>]
- Monk, Andrew F. and Caroline Gale. (2002). A Look Is Worth a Thousand Words: Full Gaze Awareness in Video-Mediated Conversation, *Discourse Processes*, 33 (3), Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 257-278
- Moris, D. (2005). *Otkrivanje čoveka. Vodič kroz govor tela*. (prev. Ivana Savić), Zograf, Niš
- Mounin, Georges (1974). *Dictionnaire de la linguistique*, Presses universitaires de France, Paris
- Mulder, Alex. (1996). *Hand gestures for HCI*, Technical Report 96-1, School of Kinesiology, Simon Fraser University
- Niemelä, Maarit. (2005). Voiced direct reported speech in conversational storytelling: sequential patterns of stance taking, *SKY Journal of Linguistics*, 18, 197-221.

- Nobe, Shuichi. "Where do most spontaneous representational gestures actually occur with respect to speech?" In D. McNeill (ed.) *Language and Gesture: Window into Thought and Action*. Cambridge University Press, 2000: 186-198.
- Norrby, C. and J. Winter. (2002). Affiliation in adolescents' use of discourse extenders. *Proceedings of the 2001 conference of the Australian Linguistic Society*.
- O'Connor, J. D., Arnold, G. F. (1973). *Intonation of colloquial English* (2nd edition), Longman Group Ltd., London
- Oliveira, M., Jr. & Cunha, D. A. C. (2004). Prosody As Marker of Direct Reported Speech Boundary. Rad predstavljen na skupu *Speech Prosody 2004*, Nara, Japan, March 23-26, 2004, dostupno preko:
[<http://www.isca-speech.org/archive>]
- Overstreet, M. (1999). *Whales, Candlelight, and Stuff Like That*. New York: Oxford University Press.
- Özyürek, Asli. "The influence of addressee location on spatial language and representational gestures of direction." In D. McNeill (ed.) *Language and Gesture: Window into Thought and Action*. Cambridge University Press, 2000: 64-83.
- Panić Cerovski, N. (2012). Prozodijski i paralingvistički markeri citiranja u razgovornom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta* (u štampi)
- Panić Cerovski, N., Đurić, M. D. (2012). Prosodic characteristics of directly and indirectly reported speech in spoken discourse in contemporary English and French TV talk shows. in *Folia Linguistica et Litteraria* (u štampi)
- Panić Cerovski, N., M. Đukanović i B. Kovačević. (2012). Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku. U *Nauka i savremeni univerzitet - Filologija i univerzitet*, Tematski zbornik radova, str. 121-131. Nis: Filozofski fakultet Univerziteta u Nisu
- Panić, N. (2010). Tako, 'nako, nebitno. *Jezik i društvo*, edicija *Filološka istraživanja danas*, Filološki fakultet, Beograd, 221-235.
- Panić, N. (2007). *Međuodnos prozodijskih i kinezičkih elemenata u diskursu na elektronskim medijima* (neobjavljena magistarska teza, odbranjena na Filološkom fakultetu, Univerziteta u Beogradu).

- Pell, Marc D. et al. (2009). Recognizing emotions in a foreign language. *Journal of Nonverbal Behavior*, 33, 107-120.
- Pennycook, Alastair. (1985). *Actions Speak Louder Than Words: Paralanguage, Communication, and Education*, *TESOL Quarterly*, 19, 2, 259-282.
- Pintarić, N. (1997). Razvitak neverbalnoga koda. *SL 43/44*, 251-265.
- Polovina, V. (1987). *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*. Filološki fakultet, Beograd
- Polovina, V. i Panić, N. (2010). Problemi lingvističke klasifikacije neverbalnih elemenata u komunikaciji. *Anali Filološkog fakulteta*, 22, 215-231.
- Polovina, V. (2011). Aspekti subdisciplinarnog raslojavanja u pisanom akademskom diskursu. *Jezik struke. Izazovi i perspektive*. (zbornik radova) Društvo za strane jezike i književnosti Srbije, 743-751.
- Polovina, V. i Panić Cerovski, N. (2011) Prozodijska obeležja u javnom i neformalnom razgovoru. Tematski zbornik radova sa međunarodne konferencije *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, Filozofski fakultet u Novom Sadu (u štampi)
- Polovina, V. i Panić, N. (2011). Suprasegmentna obeležja u diskursu TV debata. *Obdobja*, 30. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana, 383-389.
- Polovina, V. i Panić, N. (2012). Aspekti anotacije digitalnih video korpusa u lingvističkim istraživanjima. *Digitalizacija kulturne baštine, univerzitetski repozitorijumi i učenje na daljinu, knj. 3: Digitalni izvori u društveno-humanističkim istraživanjima*. (tematski zbornik) Aleksandra Vraneš, Ljiljana Marković, Gven Aleksander (ur.), Filološki fakultet, Beograd, 15-22.
- Poyatos, F. (2002). *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume 1: Culture, sensory interaction, speech, conversation*. John Benjamins Publishing Company
- Roach, Peter et al. (2000). Transcription of Prosodic and Paralinguistic features of Emotional Speech, Proceedings of the ISCA Workshop on Speech and Emotion. Newcastle, Northern Ireland. 53-59.
- Roach, Peter. (1998). Techniques for the Phonetic Description of Emotional Speech”, *Journal of the International Phonetic Association*, 28, 83-94.

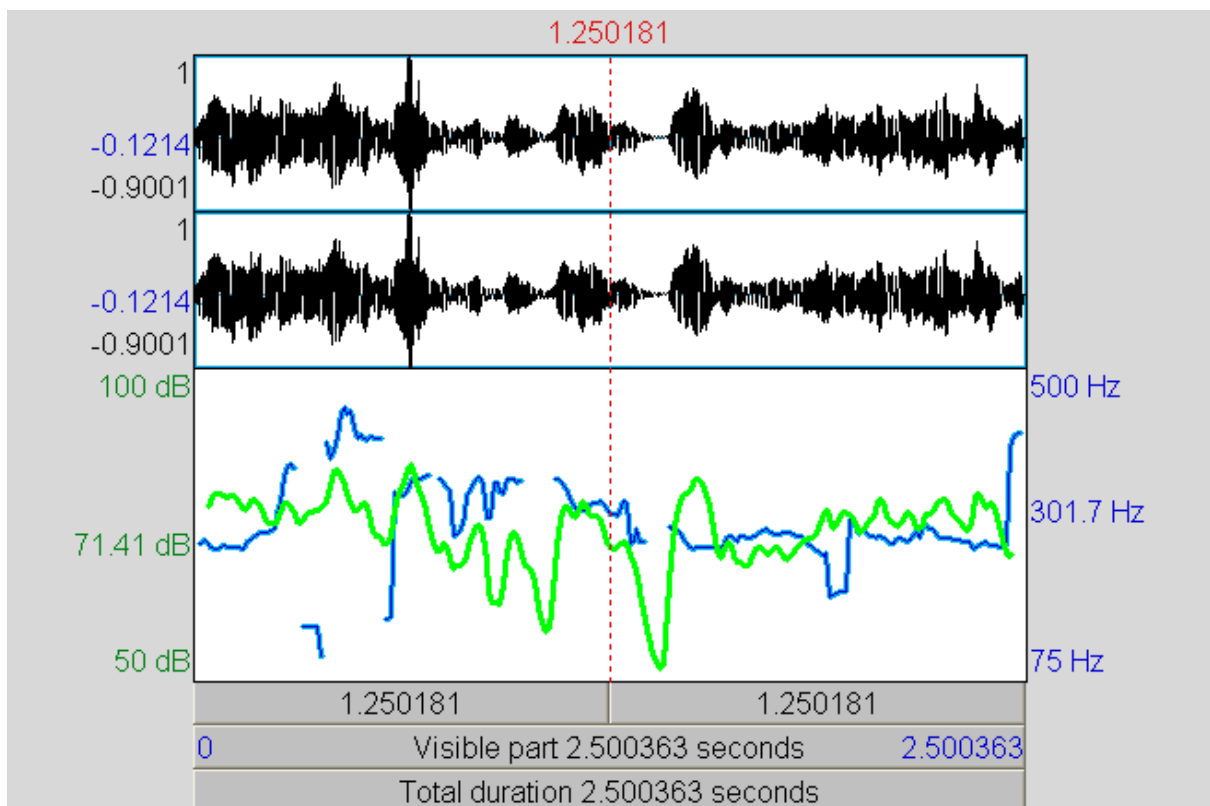
- Romaine, Suzanne and Deborah Lange. (1991). The use of *like* as a marker of reported speech and thought: A case of grammaticalization in process. *American Speech*, 66, 227-279.
- Sacks, H., Schegloff, E & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turntaking for conversation. *Language* 50 (4), 696-735.
- Sams, Jessie. (2010). Quoting the unspoken: An analysis of quotations in spoken discourse. *Journal of Pragmatics*, 42, 3147-3160
- Savić, S. (1993). *Diskurs analiza*. Filozofski fakultet, Novi Sad
- Savić, Svenka, Polovina, Vesna. (1999). *Srpskohrvatski razgovorni jezik*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
- Scherre Pereira, Maria Marta and Anthony Naro. 1991. Marking in Discourse: “Birds of a feather”. *Language Variation and Change*, 3, 23-32.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Studies in Interactional Sociolinguistics, Vol. 5, Cambridge University Press
- Schmidt, Karen L., Bhattacharya, Sharika, Denlinger, Rachel (2009). Comparison of deliberate and spontaneous facial movement in smiles and eyebrow raises. *Journal of Nonverbal Behavior*, 33, 35–45
- Schourup, Lawrence C. (1983). Common discourse particles in English conversation. *Working Papers in Linguistics* 28. Columbus, OH: The Ohio State University
- Schwartz, Barry, Tesser, Abraham, Powell, Evan. (1982). Dominance cues in nonverbal behavior. *Social Psychology Quarterly*, 54, 2, 114-120.
- Shriberg, Elizabeth et al. (1998). Can Prosody Aid the Automatic Classification of Dialog Acts in Conversational Speech? *Languahe and Speech*, 41, 3/4, 443-492.
- Smiljanić, Rajka. (2004). *Lexical, Pragmatic, and Positional Effects on Prosody in Two Dialects of Croatian and Serbian: An Acoustic Study*. Outstanding Dissertations in Linguistics. New York: Routledge
- Spartz, John, M. (2008). Can prosodic cues accurately identify constituent boundaries with cross-dialectal homophones? *With* as a particle in the Minnesota English Dialect. *Kansas Working Papers in Linguistics*, 30, 329-343.
- Sperber, D. & Wilson, D (1995). *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell

- Srinivasan, Ravindra J., Massaro, Dominic W. (2003). *Perceiving Prosody from the Face and Voice: Distinguishing Statements from Echoic Questions in English*, *Language and Speech*, 46, 1, 1-22.
- Sternberg, Robert J., Craig, Smith. (2002). "Socijalna inteligencija i veštine dekodiranja u neverbalnoj komunikaciji", (prev. Vencislav Radovanović), *Psihologija u svetu*, vol. VII – Broj 3/4, KIZ Art Press, Beograd
- Styler, W. *Using Praat for Linguistic Research*. dostupno preko [<http://savethevowels.org/praat>]
- Swerts, Marc, Wichmann, Anne, Beun, Robert-Jan. (1996). Filled pauses as markers of discourse structure. *Proceedings ICSLP96, Fourth International Conference on Spoken Language Processing*, 2, 1033-1036.
- Swerts, Marc, Hirschberg, Julia. (1998). Prosody and conversation: an introduction. *Language and Speech*, 41, 3/4, 229-233.
- Taboada, M. (2006). Discourse Markers as Signals (or Not) of Rhetorical Relations. *Journal of Pragmatics*, 38, 4, 567-592.
- Tagliamonte, Sali. (2005). So who? Like how? Just what? Discourse markers in the conversations of young Canadians. *Journal of Pragmatics*, 37, 1896-1915.
- Tannen, D. (1984). *Conversational style*. Norwood, NJ: Ablex
- Tannen, D. (1989). *Talking Voices. Repetition, Dialogue and Imagery in Conversational Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge
- Uspensky, Boris. (1973). *A poetics of composition*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Verdonik, Darinka, Rojc, Matej, Stabej, Marko. (2007). Annotating discourse markers in spontaneous speech corpora on an example for the Slovenian language. *Language Resources & Evaluation*, 41, 147-180.
- Walrod, Michael. (2006). The marker is the message the influence of discourse markers and particles on textual meaning. Paper presented at Tenth International Conference on Austronesian Linguistics. 17-20 January 2006. Puerto Princessa City, Palawan, Philippines. dostupno preko: [www.sil.org/asia/philippines/ical/papers.html]
- Ward, G. & Hirschberg, J. (1985). Implicating uncertainty: The pragmatics of fall-rise intonation. *Language* 61, (4), 747-776.

- Ward, N. (1998). Some exotic discourse markers of spoken dialog. *Discourse Relations and Discourse Markers Proceedings*, 62-65.
- Warren, Gemma, Schertler, Elizabeth, Bull, Peter. (2009). Detecting Deception from Emotional and Unemotional Cues. *Journal of Nonverbal Behavior*, 33, 59-69.
- Wennerstrom, A. (2001). *The music of everyday speech. Prosody and discourse analysis*. Oxford University Press.
- Wilson, D., Wharton, T. (2006). Relevance and prosody. *Journal of Pragmatics*, 38, 1559-1579.
- Wichmann, Anne. (2000). The attitudinal effects of prosody, and how they relate to emotion. In: *Proceedings of SpeechEmotion-2000*, 143-148.
- Wichmann, Anne. (2002). Attitudinal intonation and the inferential process. In: Bel, B., Marlien, I. (Eds), *Proceedings of the Speech Prosody Conference*, 11-16.
- Wightman, C.W. (2002). ToBi or not ToBi. *Speech and prosody2002*, Aix-en-Provence, France, 11-13 April 2002, dostupno preko:
 [<http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/pdf/wightman.pdf>]
- Yang, L-c. (2006). Integrating prosodic and contextual cues in the interpretation of discourse markers, *Approaches to Discourse Particles* (ed. Kerstin Fischer), Elsevier, 265-297.
- Yule, G. (1980). Speaker's topics and major paratones. *Lingua* 52, 33-47.
- Zec, Draga. (1997). O prozodijskoj strukturi reči, *Južnoslovenski filolog*, LIII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 35-58
- Zei Pollermann, Branka. (2002). A place for prosody in a unified model of cognition and emotion. *Proceedings Speech Prosody-2002*, 17-22.
- Zellner Keller, B. (2004). Prosodic Styles and Personality Styles: Are the Two Related? *Proceedings of SP2004*, Nara, Japan, 383-386. dostupno preko:
 [http://cogprints.org/4856/01/SP2004_BZK.pdf]
- Žikić, Bojan. (2002). *Antropologija gesta I, II*. Beograd: Srpski genealoški centar, Etnografski muzej Srbije

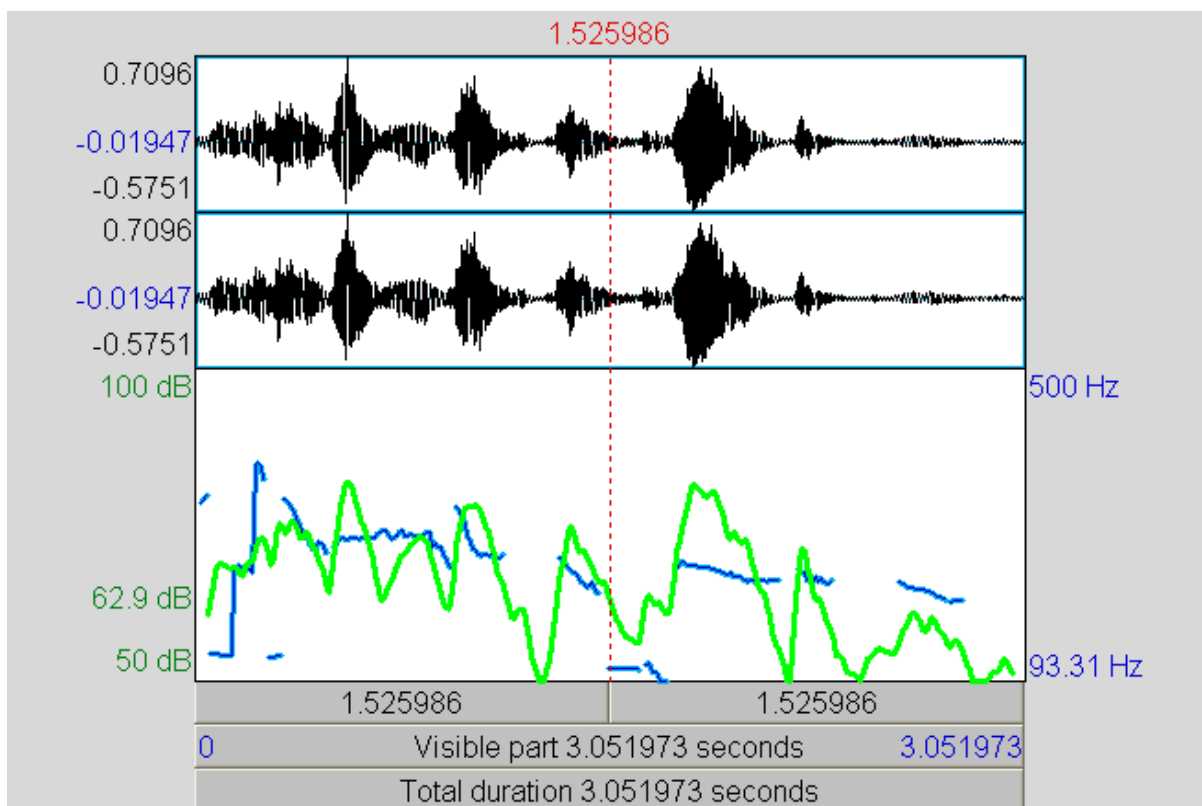
PRILOZI

Slika 1. Analiza segmenta „mi ka's kao 'ajde podigni jednu obrvu ne mogu“ u Praat-u

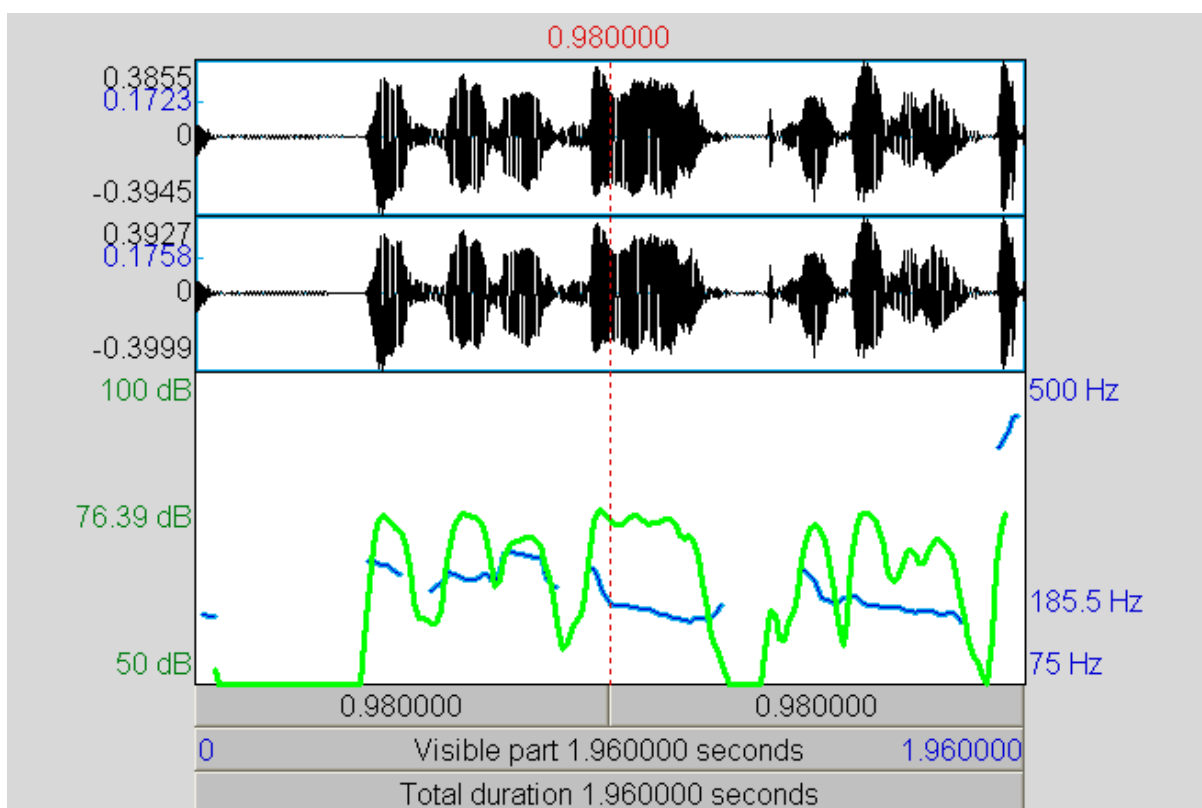
Kada se selektuje ovaj uzorak, Maximum pitch iznosi: 448,42 Hz
Maksimalni intenzitet iznosi: 84,65 dB

Slika 2. Analiza segmenta „ali ovako baš sad da mi kažeš kao ee 'ajd' sad ne mogu“ u Praat-u

Kada se selektuje ovaj uzorak, Maximum pitch iznosi: 372.37 Hz
Maksimalni intenzitet iznosi: 81.91 dB

Slika 3. Analiza segmenta „I’m not ready to like take on respon-“ u Praat-u

Kada se selektuje ovaj uzorak, Maximum pitch iznosi: 439.18 Hz
Maksimalni intenzitet iznosi: 78.01 dB

BIOGRAFIJA AUTORA

Natalija Panić rođena je 1977. u Kraljevu, gde je završila osnovnu školu i giminaziju. Godine 1996. upisala je osnovne studije na Katedri za opštu lingvistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Diplomirala je 2001. godine i iste godine upisala postdiplomske studije, smer Nauka o jeziku. Zaposlila se na Katedri za opštu lingvistiku 2002. godine kao asistent-pripravnik. Magistarsku tezu pod naslovom *Međuodnos prozodijskih i kinezičkih elemenata u diskursu na elektronskim medijima* (mentor prof. dr Vesna Polovina) odbranila je 2007. godine. Iste godine izabrana je u zvanje asistenta na Katedri za opštu lingvistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Godine 2004. (oktobar – decembar) mr Natalija Panić pohađala je Program obuke za asistente Univerziteta u Beogradu: *Academic skills advancement* (organizovano i finansirano od strane Beogradske otvorene škole). Kao stipendista Univerziteta u Ženevi, Švajcarska, mr Natalija Panić bila je na stručnom usavršavanju na Filološkom fakultetu Univerziteta u Ženevi 2007. godine. Pohađala je i *Letnju školu forenzičke lingvistike* (u dva navrata - 2007. i 2008. godine). Mr Natalija Panić je u nekoliko navrata bila predavač na intenzivnim tečajevima srpskog jezika u Centru za srpski kao strani jezik, a školske 2010/2011, kao i 2011/2012. učestvovala kao predavač srpskog jezika za strance u sklopu projekta *Svet u Srbiji*, takođe pri Centru za srpski kao strani jezik. Pored toga, učestvovala je u radu Istraživačke stanice Petnica, kao predavač na seminarima iz lingvistike.

Lingvistička interesovanja mr Natalije Panić usmerena su na polja fonetike, fonologije, analize konverzacije, analize diskursa, kao i na aspekte i savremene pristupe predavanju prozodije na časovima L2. Pored toga, kandidat se bavi i izučavanjem lingvistički relevantnih neverbalnih elemenata koji prate govor i korelacijama neverbalnih elemenata i prozodijskih elemenata u razgovornom diskursu.

Mr Natalija Panić je član udruženja *Societas Linguistica Europaea* (SLE) i član *Društva za primenjenu lingvistiku Srbije*.